

306-872

ม 192๓

8.3

ความสัมพันธ์ระหว่างหญิงชายกับความมั่นคงทางเศรษฐกิจของผู้หญิงในครอบครัวไทย

บทคัดย่อ

ของ

มรกต ศรีสุข

3 - ส.ย. 2542

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา

ตามหลักสูตรปริญญาการศึกษาดุขบัณฑิต สาขาพัฒนศึกษาศาสตร์

มีนาคม 2542

11913b

มรกต ศรีสุข. (2542). ความสัมพันธ์ระหว่างหญิงชายกับความมั่นคงทางเศรษฐกิจของผู้หญิงในครอบครัวไทย. ปรินญาณินท์ กศ.ด. (พัฒนศึกษาศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. คณะกรรมการควบคุม : รองศาสตราจารย์ ดร. นภาพร หะวานนท์, ดร. เจ็จจันทร์ จงสถิตอยู่, ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สุรวุฒิ ปัดโรสง, ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. เพ็ญสิริ จีระเตชากุล.

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างหญิงชายกับความมั่นคงทางเศรษฐกิจของผู้หญิงในครอบครัวไทย มิติของการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างหญิงชายเน้นศึกษาแบบแผนการแบ่งงานกันทำ และระบบความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างสามีภรรยาในครอบครัว ซึ่งความสัมพันธ์ในทั้งสองส่วนนี้มีผลกระทบต่อความมั่นคงทางเศรษฐกิจของผู้หญิง ด้วยวิธีวิทยาของการสร้างทฤษฎีจากฐานราก โดยการสัมภาษณ์ระดับลึกภรรยาและสามีในครอบครัวที่มีองค์ประกอบในลักษณะต่าง ๆ กัน คือ ครอบครัวที่มีภรรยาอยู่ร่วมกัน ครอบครัวที่มีทำงานห่างไกลส่งเงินกลับบ้าน และครอบครัวที่ผู้หญิงเป็นหัวหน้าครัวเรือน ทำการศึกษาในชุมชน 7 หมู่บ้าน ในจังหวัดเชียงใหม่ ผู้ให้ข้อมูลหลักรวมทั้งสิ้น 38 ราย ผู้หญิง 25 ราย ผู้ชาย 13 ราย อายุระหว่าง 30-55 ปี

ผลการศึกษาพบว่า ความมั่นคงทางเศรษฐกิจของผู้หญิงในครอบครัวไทยเป็นผลมาจากแบบแผนการแบ่งงานกันทำ และระบบความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างสามีภรรยาในครอบครัว ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญของแนวคิดเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างหญิงชาย ทั้งนี้ ในมิติของการแบ่งงานทำให้ผู้หญิงต้องมีบทบาทที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมในครัวเรือน อันหมายรวมถึงการรับผิดชอบภาระงานบ้านและการดูแลเลี้ยงลูก กับบทบาทเชิงเศรษฐกิจ ซึ่งถูกกำหนดโดยอุดมการณ์ของสังคมและวัฒนธรรม ส่วนมิติของความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างสามีภรรยา อันได้แก่ อำนาจในการตัดสินใจและความเป็นอิสระของผู้หญิง เป็นผลมาจากแบบแผนการแบ่งงาน ผนวกกับอุดมการณ์ของสังคมและวัฒนธรรม ซึ่งความสัมพันธ์ของทั้งสองมิติก่อให้เกิดความมั่นคงทางเศรษฐกิจของผู้หญิง ความสัมพันธ์ที่ติระหว่างสามีภรรยา ซึ่งหมายรวมถึงความรับผิดชอบที่สามีมีต่อครอบครัว และเป็นความสัมพันธ์ที่อยู่บนพื้นฐานของความรัก รวมทั้งความสามารถของผู้หญิงในการจัดการเรื่องต่าง ๆ ภายในครัวเรือน มีผลทำให้ผู้หญิงมีความมั่นคงปลอดภัยทั้งในระยะสั้นและระยะยาว

ข้อเสนอแนะจากผลการศึกษา ควรมีการปรับเปลี่ยนกระบวนการเรียนรู้ใหม่ในอุดมการณ์เรื่องเพศในทุกมิติและทุกระดับของสังคม บนพื้นฐานความคิดที่ให้คุณค่าความเป็นมนุษย์ที่เสมอภาคกัน และเป็นพันธกิจของสังคมต่อการสร้างเสริมพลังอำนาจให้ผู้หญิงมีความเชื่อมั่นในความสามารถที่จะพึ่งตนเองได้

GENDER RELATIONS AND WOMEN'S ECONOMIC SECURITY IN THAI FAMILIES

AN ABSTRACT
BY
MORAGOT SRISUK

Presented in partial fulfillment of the requirements
for the Doctor of Education degree in Development Education
at Srinakharinwirot University

March 1999

Moragot Srisuk. (1999). *Gender Relations and Women's Economic Security in Thai Families..* Dissertation, Ed.D. (Development Education), Bangkok : Graduate School, Srinakharinwirot University. Advisor Committee: Assoc. Prof. Dr. Napaporn Havanon, Dr.Chuachan Chongsatityoo, Asst. Prof. Dr. Surawut Padthaisong, Asst. Prof. Dr.Pensiri Jeradechakul.

The objective of this research is to study the gender relations and Women's economic security in Thai families. In the aspect of gender relations, the study focuses on the patterns of division of labor and power relations within the family since both factors have an impact on women economic security. With the methodology of building up grounded theory, in-dept interview method was undertaken. The in-dept interview was conducted with husbands and wives in families with different components. Those include families that compose with both husbands and wives, families that live with husbands' remittance, as well as families with a female single parent. The study was undertaken among 38 key informants, 25 female and 13 male, aged between 30-55 years old, in 7 villages in Chiang Mai.

The study shows that women's economic security in Thai families is a consequence of patterns of division of labor and power relations between husbands and wives in a family. These two factors are the key components of gender relations. In the context of division of labor, women are constipated to play a big role on household activities which included the responsibility over house works and caring children and economic role that is built up by social and cultural values. The dimension of power relations, which includes power to make a decision and female autonomy, is a consequence of patterns of division of labor, in addition with social and cultural values. Both dimensions of relationship lead to women's economic security and healthy relationship between husbands and wives which includes husband's responsibility over his family, relationship that is based on romantic love, as well as women's capacity to manage their household activities. These result in women's security both in short and long term.

The study comes out with following recommendations : the social learning on sexual value should be improved in all dimensions, and all levels of society. This should be done by basing on the idea of valuation the equality of human-being. Additionally, this should be seen as a duty of the society as a whole to empower women to be more confident on their self-reliance capability.

ความสัมพันธ์ระหว่างหญิงชายกับความมั่นคงทางเศรษฐกิจของผู้หญิงในครอบครัวไทย

ปริญญานิพนธ์
ของ
มรกต ศรีสุข

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาการศึกษาดุขุฎิบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนศึกษาศาสตร์

มีนาคม 2542

ลิขสิทธิ์เป็นของ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

ปริญญานิพนธ์
เรื่อง

ความสัมพันธ์ระหว่างหญิงชายกับความมั่นคงทางเศรษฐกิจของผู้หญิงในครอบครัวไทย

ของ
นางมรกต ศรีสุข

ได้รับอนุมัติจากบัณฑิตวิทยาลัยให้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาการศึกษาดุุษฎีบัณฑิต สาขาพัฒนศึกษาศาสตร์
ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

(ศาสตราจารย์ ดร. เสริมศักดิ์ วิศาลาภรณ์)

วันที่ 12 เดือนมีนาคม พ.ศ. 2542

คณบดีบัณฑิตบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการสอบปริญญานิพนธ์

(รองศาสตราจารย์ ดร. นภาพร หะวานนท์)

ประธาน

(ดร. เจื้อจันท์ จงสถิตอยู่)

กรรมการ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สุรวุฒิ ปัดโสง)

กรรมการ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. เพ็ญสิริ จีระเดชากุล)

กรรมการ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. กฤตยา อาชวนิจกุล)

กรรมการที่แต่งตั้งเพิ่มเติม

ประกาศคุณูปการ

ปริญญานิพนธ์นี้ สำเร็จได้ด้วยความกรุณาอย่างสูงสุดจาก รองศาสตราจารย์ ดร. นภาพร หะวานนท์ ประธานควบคุมปริญญานิพนธ์ ผู้ให้ความเมตตาถ่ายทอดความรู้ทางวิชาการเกี่ยวกับการวิจัยเชิงคุณภาพ ทั้งภาคทฤษฎีและฝึกฝนเทคนิคต่าง ๆ ของงานภาคสนามแก่ผู้วิจัย ได้เปิดโลกทัศน์ทางด้านสตรีศึกษาที่มีคุณค่าจากประสบการณ์ของท่านอาจารย์ที่ได้ร่วมประชุมและทำวิจัยระหว่างประเทศและในประเทศ ได้ให้ความกระจ่างในข้อซักถามและจุดประกายความสนใจ ทั้งจากตำรา หนังสือ และเอกสารต่าง ๆ จำนวนมากมายที่ท่านอาจารย์ได้กรุณาให้ยืมตลอดการทำปริญญานิพนธ์ อีกทั้งได้กรุณาเสียสละเวลาให้คำปรึกษา คำแนะนำ ตรวจแก้ไขด้วยความเอาใจใส่ ทั้งในและนอกเวลาราชการ ตลอดจนให้ความช่วยเหลือและให้กำลังใจอย่างเต็มที่ เมื่อผู้วิจัยได้ประสบปัญหาอุปสรรคต่าง ๆ ผู้วิจัยรู้สึกซาบซึ้งใจในพระคุณแห่ง “ความเป็นครู” ที่แท้จริงซึ่งจะอยู่ในความทรงจำตลอดกาล จึงขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูงมา ณ ที่นี้

ขอกราบขอบพระคุณ ดร. เจือจันทร์ จงสถิตอยู่ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สุรวุฒิ ปัดโรสง และ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. เพ็ญสิริ จีระเดชากุล ที่ได้กรุณาเสียสละเวลาให้คำปรึกษา คำแนะนำ และให้กำลังใจแก่ผู้วิจัย นอกจากนี้ การเอาใจใส่ ติดตามความก้าวหน้าและการตรวจแก้ไขข้อบกพร่องจากท่านอาจารย์ทั้ง 3 ท่าน ได้ทำให้ผู้วิจัยประสบผลสำเร็จได้ในที่สุด

ขอกราบขอบพระคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. กฤตยา อาชวนิจกุล จากมหาวิทยาลัยมหิดล ที่ได้กรุณามาร่วมเป็นกรรมการสอบและให้คำแนะนำที่เป็นประโยชน์สำหรับการแก้ไขปริญญานิพนธ์

ขอขอบพระคุณผู้ให้ข้อมูลหลักทุกท่าน ที่ยินดีให้ข้อมูลที่นับว่าเป็นประโยชน์ต่องานวิจัยอย่างสูงสุด รวมทั้งขอขอบพระคุณผู้นำทาง ผู้นำชุมชน ผู้อำนวยการโรงเรียน อาจารย์ และชาวบ้านในชุมชนที่ศึกษาทุกท่าน

ขอขอบพระคุณผู้บังคับบัญชาทุกท่านของสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ ที่เปิดโอกาสให้กับผู้วิจัยตั้งแต่เริ่มการศึกษาจนกระทั่งการทำปริญญานิพนธ์ ได้แก่ ดร. วิชัย ตันศิริ ดร. อารุง จันทวานิช ดร. รุ่ง แก้วแดง ศาสตราจารย์ ดร. พจน์ สะเพียรชัย ดร. วิเชียร เกตุสิงห์ คุณช่อม มงคล คุณเพ็ญศรี อรุณรุ่งเรือง และ คุณนงลักษณ์ พหลเวชช์

ขอขอบพระคุณ ดร. ชินภัทร ภูมิรัตน ผู้อำนวยการสำนักพัฒนานโยบายและวางแผนการจัดการศึกษา ผู้บังคับบัญชาโดยตรงของผู้วิจัย ที่ยินดีให้การสนับสนุนอย่างเต็มที่ ได้ให้โอกาสและจะเป็นช่วงที่ผู้วิจัยมีเวลาเหลืออยู่อย่างจำกัด แต่ก็นับว่าเป็นพลังสำคัญและมีค่าอย่างยิ่งต่อการสร้างองค์ความรู้ ผู้วิจัยรู้สึกเป็นหนี้พระคุณในความกรุณาของท่านอย่างสูงสุด

ขอขอบคุณเพื่อนร่วมงาน คุณฟ้ามยุ เรื่องเลิศบุญ ที่ได้จัดทำแผ่นใสสำหรับการนำเสนอในการสอบและความช่วยเหลืออื่น ๆ และ คุณประติบ สุภกิจ ที่ได้กรุณามอบเอกสารเกี่ยวกับสตรีศึกษาให้มากมาย ขอขอบคุณ คุณสมศักดิ์ จิตสุพรพงษ์ คุณอรรรถพงศ์ สุขสมนิตย์ และคุณธนาภณ หว่างสกุล ที่ได้ช่วยแบ่งเบาภารกิจงานราชการ เพื่อให้ผู้วิจัยมีเวลามากขึ้นในการทำปริญญานิพนธ์

ขอขอบคุณ คุณภาณี เปมะศิริ และคุณประภิน วีระศิลป์ ที่เป็นผู้ประสานงานความร่วมมือและให้กำลังใจแก่ผู้วิจัยเสมอมา โดยเฉพาะต้องขอขอบคุณ คุณสมพร ยิ้มย่อง ที่ได้ตั้งใจพินิจงานอย่างเรียบร้อยและรวดเร็ว อย่างไม่เห็นแก่ความเหนื่อยยาก เพื่อช่วยให้ผลงานมีคุณค่าสูงทางด้านนี้ด้วย

ขอขอบคุณ คุณอังคณา แยมอุบล กองวิชาการสถิติ สำนักงานสถิติแห่งชาติ ที่กรุณาให้ข้อมูลโครงการสำรวจระดับชาติเกี่ยวกับภาวะเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือน สตรี และบทบาทหญิงชายหลายโครงการ

ผู้วิจัยถือว่าปริญญาโทนี้เป็นงานชิ้นสำคัญในชีวิตชิ้นหนึ่งที่ต้องใช้เวลาเตรียมการและทำงานอย่างหนัก โดยเฉพาะได้มีการเก็บข้อมูลอย่างครบถ้วนและมีมาตรฐานในระดับหนึ่ง ทั้งนี้ต้องขอขอบพระคุณอาจารย์ ดร. เกตุมณี มากมี ผู้เป็นทั้งกำลังสำคัญในการเก็บข้อมูล ให้ความช่วยเหลือในการใช้โปรแกรม "the ethnograph" และเป็นกำลังใจในการผลักดันการทำงานของผู้วิจัย รวมทั้งปัญหาในภาวะวิกฤตระหว่างการทำปริญญาโทมาโดยตลอด รวมทั้งทีมงานเก็บข้อมูลอีก 4 ท่าน คือ อาจารย์ประภาพร อินทร์นั อาจารย์จุฑารัตน์ เดชวงศ์ญา อาจารย์เพ็ญพร บัววิรัตน์เลิศ และอาจารย์ณฤมล วุฒิปรีชา ล้วนเป็นกลุ่มสตรีที่มุ่งมั่นสร้างสรรค์ในการทำงาน ผู้วิจัยจึงขอคารวะน้ำใจของทุกท่านไว้ ณ ที่นี้

ขอขอบคุณเพื่อนสนิท อาจารย์ศิริกาญจน์ โกสุมภ์ ส.ส. อภิชาติ การิการณ และ พ.ต.ท. พรปิยะ ชุณหะศรี ผู้อยู่ในชะตากรรมรุ่นเดียวกัน (พัฒนศึกษาศาสตร์ รุ่น 10) ที่มีน้ำใจและให้กำลังใจต่อกันมาตลอดการเรียน 6 ปี

ขอขอบคุณ คุณวิภาพันธ์ ก่อเกียรติขจร (เพื่อนสนิท สังคมวิทยาธรรมศาสตร์) ที่ให้กำลังใจและให้ความกระจ่างในเรื่องเอกสารต่างประเทศ ซึ่งนับว่าเป็นประโยชน์ต่องานวิจัยอย่างมาก

ผู้ที่มีส่วนสำคัญที่ทำให้ผู้วิจัยมีเวลาทำงานนี้ได้สำเร็จ คือ ผู้จัดการธนาคาร (แหลมทอง) รัตนสิน สาขานนทบุรี คุณวันดี ปุณวรรธกุล ผู้เป็นทั้งเพื่อนและพี่สาวของผู้วิจัย รวมทั้งคุณศรัณญา แทงใบ คุณขจีมาศ เกียรติพงษ์ และพนักงานทุกคนในธนาคารแห่งนี้ ที่คอยให้กำลังใจและช่วยกรุณาพุ่มพักดูแลบุตรสาวของผู้วิจัย (ด.ญ. ศศิชา ศรีสุข ที่คอยให้กำลังใจแม่เช่นกัน) ตั้งแต่โรงเรียนเลิกจนกระทั่งพ่อแม่มารับกลับบ้าน ซึ่งผู้วิจัยจะขอจดจำพระคุณนี้ไม่ลืมเลือน จึงขอขอบพระคุณทุกท่านมา ณ ที่นี้

ขอขอบคุณ นายแพทย์ชุมพล แยมเจริญ ที่มีส่วนช่วย "กู้ชีวิต" ผู้วิจัยให้รอดพ้นสภาพ "ไอ ซี ยู" หลายวาระ นับเป็นพระคุณอย่างยิ่งในความกรุณา

ขอกราบขอบพระคุณ บิดา มารดา และสมาชิกในครอบครัว "เจริญสวัสดิ์" และ "ศรีสุข" ที่ได้ให้ความช่วยเหลือต่าง ๆ และให้กำลังใจมาอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะ คุณสมศักดิ์ ศรีสุข สามัญผู้เสียดและอดทน รับภาระทั้งงานอาชีพ งานบ้านทุกอย่าง และดูแลบุตรสาว ให้ทั้งกำลังใจ กำลังกาย และกำลังทรัพย์ โดยมองเห็นคุณค่ากับการศึกษานี้ จนทำให้เกิดความสำเร็จในที่สุด และสิ่งสำคัญคือ มีระบบคิดที่หลุดพ้นในเรื่องการแบ่งงานทางเพศ (Division of Labor) ซึ่งเป็นแรงผลักดันอันมีค่ายิ่ง

ท้ายที่สุด ผู้วิจัยขอรำลึกถึงพระคุณครูบาอาจารย์ทุก ๆ ท่าน ที่ได้ถ่ายทอดความรู้และปลูกฝังในสิ่งดีงาม ตั้งแต่เบื้องต้นจนถึงปัจจุบันให้แก่ผู้วิจัย

มรกต ศรีสุข

สารบัญ

บทที่	หน้า
1 บทนำ.....	1
ความสำคัญของการวิจัย	1
ปัญหาการวิจัย.....	6
วัตถุประสงค์ของการวิจัย	6
ขอบเขตการวิจัย	7
ประโยชน์ของการวิจัย	7
2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	12
วิธีการศึกษากรอบคร่าวแบบแยกส่วน	13
ความมั่นคงทางเศรษฐกิจของสตรี.....	15
ความหมายทางสังคมกับคุณลักษณะของบทบาทหญิงชาย	19
การให้ความหมายเกี่ยวกับเพศ	19
แนวคิดเรื่องตัวแบบทางเพศ	20
การให้ความหมายทางสังคมในบทบาทหญิงชาย	21
ระบบวิธีคิดของความไม่เท่าเทียมกันระหว่างหญิงชาย	23
แนวคิดเรื่องความเป็นแม่	25
ความสัมพันธ์ระหว่างหญิงชายในกรอบคร่าวกับความมั่นคงทางเศรษฐกิจของสตรี	26
การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคมกับความสัมพันธ์ระหว่างหญิงชาย	26
การแบ่งงานในกรอบคร่าวกับความมั่นคงทางเศรษฐกิจของสตรี	30
การแบ่งงานระหว่างเพศกับสถานภาพสตรี	31
ภาระงานสองด้านของผู้หญิง	33
ระบบความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างสามีภรรยากับความมั่นคงทางเศรษฐกิจ ของสตรี	35
การแบ่งแยกเพศในตลาดแรงงาน	38
ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับความไม่เท่าเทียมกันทางเพศ	39
ทฤษฎีการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย	39
ทฤษฎีนีโอ-คลาสสิก	41
ทฤษฎีการแบ่งประเภทงาน	42
แนวคิดสตรีนิยม	43
การวิพากษ์แนวทางของทฤษฎีสตรีนิยม	44
บริบททางสังคมและวัฒนธรรมกับการเปลี่ยนแปลงบทบาทของสตรี	45
กรอบแนวคิดในการวิจัย	48

สารบัญ(ต่อ)

บทที่		หน้า
3	วิธีดำเนินการวิจัย	53
	ผู้ให้ข้อมูลหลัก.....	53
	พื้นที่ที่ศึกษา	54
	วิธีการศึกษา.....	54
	การคัดเลือกผู้ให้ข้อมูลหลัก.....	55
	วิธีการเก็บข้อมูล	55
	การประมวลผลและการวิเคราะห์ข้อมูล.....	57
4	สภาพทั่วไปและวิถีชีวิตของชุมชนที่ศึกษา.....	61
	สภาพทั่วไปของชุมชน.....	61
	สภาพทางเศรษฐกิจ	63
	สภาพทางสังคม.....	66
	สภาพของครอบครัวในชุมชน	67
5	ความสัมพันธ์ระหว่างหญิงชายในครอบครัว.....	69
	การแบ่งงานกันทำในครอบครัว.....	70
	ความสัมพันธ์ระหว่างสามีภรรยา	84
	ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างสามีภรรยา และความเป็นอิสระของผู้หญิง	89
	ความมั่นคงปลอดภัยของผู้หญิง.....	106
	ผู้หญิงและครอบครัวจากงานวิจัย.....	117
6	สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ	119
	ข้อสรุปเชิงทฤษฎีจากผลการศึกษา	120
	ความสัมพันธ์ระหว่างหญิงชายกับความมั่นคงทางเศรษฐกิจของผู้หญิง.....	125
	ฐานะสตรีในอดีต - ปัจจุบัน	129
	ข้อเสนอ	130
	ข้อเสนอเพื่อการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ด้านสตรีศึกษา.....	131
	ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัย	132
	ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย	132
	บรรณานุกรม	134

สารบัญ(ต่อ)

บทที่	หน้า
ภาคผนวก.....	139
ประวัติย่อผู้วิจัย.....	148

บัญชีตาราง

ตาราง	หน้า
1 รายได้โดยเฉลี่ยต่อเดือนต่อครัวเรือน จำแนกตามเพศของหัวหน้าครัวเรือน เป็นรายภาค.....	9
2 รายได้ต่อเดือนโดยเฉลี่ย จำแนกตามสภาพการทำงานและเพศ เฉพาะอาชีพที่ประกอบ ด้วยคนอย่างน้อยร้อยละ 3 ของผู้ประกอบการอาชีพทั้งหมด.....	10
3 ภูมิหลังและรายละเอียดของผู้ให้ข้อมูลหลักที่เป็นผู้หญิง (ภรรยา).....	58
4 ภูมิหลังและรายละเอียดของผู้ให้ข้อมูลหลักที่เป็นผู้ชาย (สามี).....	60
5 แบบแผนการใช้เวลาของผู้หญิงครัวเรือนเกษตรกรรม.....	79
6 แบบแผนการใช้เวลาของผู้หญิงที่ทำงานนอกบ้าน.....	80
7 แบบแผนการใช้เวลาของผู้หญิงที่ทำงานบ้านและดูแลลูก.....	81

บัญชีภาพประกอบ

ภาพประกอบ	หน้า
1 รายได้จำแนกตามเพศและสถานภาพการทำงาน.....	8
2 แผนภูมิแสดงกรอบแนวคิดในการวิจัย.....	51
3 แผนภูมิแสดงกรอบแนวคิดในการวิจัย.....	52
4 แผนภูมิแสดงข้อสรุปเชิงทฤษฎีจากผลการวิจัย.....	124
5 แผนภูมิแสดงแบบแผนความสัมพันธ์ของครอบครัวประเภทต่าง ๆ ที่จะนำไปสู่ความมั่นคง ทางเศรษฐกิจของผู้หญิง.....	128

บทที่ 1

บทนำ

ความสำคัญของการวิจัย

โดยทั่วไป สังคมจะประกอบไปด้วยสถาบันสังคมที่สำคัญมากมาย สถาบันครอบครัวจัดว่าเป็นสถาบันสังคมพื้นฐานที่บุคคลต้องเข้าไปเป็นสมาชิกตั้งแต่แรกเกิด ทุกสังคมจะมีสถาบันครอบครัว เพื่อทำหน้าที่เกี่ยวกับการมีคู่สัมพันธ์ทางเพศที่ยึดเยื้อถาวร การผลิตสมาชิกใหม่ การอบรมเลี้ยงดูสมาชิกใหม่ของสังคม รวมทั้งการรักษาความสัมพันธ์ของพี่น้องที่สืบสายโลหิตร่วมกันในครอบครัวเดียวกัน ในอดีตสถาบันครอบครัวอาจทำหน้าที่ต่าง ๆ อีกมากมาย เช่น การผลิต การบริโภค การให้การศึกษา การฝึกฝนให้สมาชิกใหม่ของสังคมรู้จักทำมาหาเลี้ยงชีพ การดูแลสมาชิกเมื่อเจ็บป่วยและการดูแลสมาชิกที่แก่ชราไม่สามารถทำงานได้แล้ว เป็นต้น แต่เมื่อสังคมมีความซับซ้อนมากขึ้น ได้มีสถาบันอื่น ๆ เกิดขึ้นเพื่อทำหน้าที่หลายประการที่เคยเป็นหน้าที่ของสถาบันครอบครัว ดังนั้น ในสังคมสมัยใหม่สถาบันครอบครัวจึงมักมีหน้าที่จำกัดเฉพาะบางเรื่อง เช่น การสร้างสมาชิกใหม่ให้กับสังคม

✓ ครอบครัวจะมีโครงสร้างหรือการจัดระเบียบสังคมแตกต่างกันไป แต่โครงสร้างหลักของครอบครัวจะเกี่ยวข้องกับการเข้ามามีความสัมพันธ์กันอย่างถาวรของชายและหญิง ซึ่งจะแตกต่างกันไปตามระเบียบกฎเกณฑ์ที่แต่ละสังคมกำหนดไว้สำหรับผู้ที่เข้ามาเป็นสมาชิกครอบครัว เช่น การแบ่งงานกันทำ การตัดสินใจในครัวเรือน ตลอดจนการจัดสรรทรัพยากรที่มีอยู่ให้แก่สมาชิกของครอบครัว ซึ่งแสดงให้เห็นถึงสิทธิและหน้าที่ของสมาชิกแต่ละคนของครอบครัวที่มีสถานภาพต่าง ๆ กัน เช่น เป็นพ่อ แม่ ลูก ปู่ ย่า ตา ยาย หลาน ญาติสามี ญาติภรรยา บุคคลที่อยู่ในสถานภาพต่าง ๆ กัน ก็จะมีสิทธิและหน้าที่ต่าง ๆ กัน ในบางสังคมสามีจะได้รับสิทธิต่าง ๆ มากกว่าสมาชิกคนอื่น ๆ เช่น มีอำนาจที่จะตัดสินใจในเรื่องต่าง ๆ ได้ มีสิทธิที่จะใช้ทรัพยากรของครอบครัวอย่างอิสระ มีสิทธิที่จะยกมรดกให้กับลูกคนใดก็ได้ ในบางสังคมสิทธิเหล่านี้เป็นของภรรยาเท่า ๆ กับสามี ในบางสังคมสิทธินี้ตกเป็นของผู้ชายที่มีอาวุโสที่สุดในครอบครัว (นาถาภรณ์ พะวานนท์, 2540 : 24-27)

จากอดีตถึงปัจจุบัน สังคมส่วนใหญ่จะมองครอบครัวว่าสามีมีบทบาทเป็นผู้นำครอบครัว ทำหน้าที่หารายได้มาเลี้ยงครอบครัว และคุ้มครองให้ความปลอดภัย สามีจึงควรมีสิทธิและอำนาจเด็ดขาดในการตัดสินใจ กำหนดวิถีชีวิตความเป็นไป และแก้ไขปัญหาสำคัญ ๆ ของครอบครัว การจัดหาและจัดสรรทรัพยากรทรัพยากรเงินทองเป็นเรื่องของสามี ส่วนภรณยานั้นมีบทบาทหน้าที่ใช้จ่ายใช้สอยเงินทองที่สามีหามาได้ มีภาระหน้าที่จำกัดอยู่เฉพาะกับงานบ้าน เช่น การจัดเตรียมหุงหาอาหาร ทำความสะอาดบ้าน ซักรีดเสื้อผ้า ดูแลความเรียบร้อยทั้งหมดภายในบ้าน ตลอดจนการอบรมเลี้ยงดูลูก ภรรยาที่มีสิทธิที่จำกัดที่จะแสดงความคิดเห็นรวมทั้งการตัดสินใจขั้นสุดท้ายในประเด็นสำคัญอีกด้วย (อมรา พงศาพิชญ์ และคณะ, 2537 : (3-1))

แนวความคิดดังกล่าวถ่ายทอดกันมา และส่งผลให้ครอบครัวมีหน้าที่สำคัญในการผลิตซ้ำระบบความเชื่อ เพื่อสร้างบรรทัดฐานที่ให้บทบาทผู้ชายมีความสำคัญสูงกว่าบทบาทผู้หญิง โดยผ่านกระบวนการเลี้ยงดู และขัดเกลาสมาชิกของตนเอง ให้ยอมรับบทบาทที่มีเพศเป็นตัวกำหนดอย่างตายตัว (Sex-role stereotypes) ทำให้สมาชิกยินยอมต่อการแบ่งงานที่แตกต่างและไม่เท่าเทียมกันระหว่างสมาชิกหญิงและสมาชิกชาย รวมทั้งการยอมจำนนต่อการควบคุมการแบ่งสรรทรัพยากรที่ไม่ยุติธรรมทางเพศภายในบ้านตามระบบวิธีคิดแบบผู้ชายเป็นใหญ่ สรุปก็คือ ผู้หญิงต้องยอมรับอำนาจที่เหนือกว่าของผู้ชาย ทั้งบทบาทที่พ่อแม่แสดงและจากการสั่งสอนของพ่อแม่ (กฤตยา อาชวนิจกุล, 2539, 61) โดยสถานที่ของผู้หญิงนั้นจะ

↓
อ้างถึงใน มรคต ๑๕๓๖, ๑๕๔๓, ๑๕๔๔

อยู่ใน "โลกส่วนตัว" หรือ "ที่บ้าน" (Private world/Domestic) ส่วนสถานที่ของผู้ชายนั้นจะอยู่ใน "โลกนอกบ้าน" หรือ "โลกสาธารณะ" (Public world) (กาญจนา แก้วเทพ. 2537 : 41-42)

นักวิชาการได้มีการให้ความหมายในการจัดระเบียบทางสังคมของครอบครัวในเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างหญิงชาย (Gender relations) และการให้กำเนิดบุตร (Reproduction) ซึ่งเชื่อมโยงทั้งการแบ่งงานภายในครัวเรือนและการทำงานนอกครัวเรือน ตลอดจนความมีอำนาจและความชอบธรรมของผู้หญิงในกระบวนการตัดสินใจในครัวเรือน ซึ่งมีความสัมพันธ์โดยตรงหรือเกี่ยวเนื่องกับการดำรงชีวิตและการสืบทอดลูกหลานว่ามีใช้เป็นเรื่องทางชีววิทยาเท่านั้น แต่รวมความหมายถึงบทบาทหญิงชายในสังคมซึ่งต้องเกี่ยวข้องกับนโยบายของรัฐและสถาบันต่าง ๆ ที่ต้องรับผิดชอบร่วมกัน โดยจะถือเป็นนัยสำคัญหรือพันธกิจของสังคมในแง่ของความเสมอภาคระหว่างหญิงชาย ดังนั้น มนทัศน์ของงานบ้าน จึงถูกนิยามว่า เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการให้กำเนิดบุตร การเลี้ยงดูเด็ก การจัดหาอาหาร การทำความสะอาด ซักritz และดูแลสมาชิกในครอบครัว ซึ่งกิจกรรมเหล่านี้ก่อให้เกิดความเป็นอยู่ที่ดีของครอบครัวและสังคม ส่วนงานเชิงเศรษฐกิจแบ่งเป็น 2 ส่วน คือ งานที่มีผลตอบแทนเป็นตัวเงิน เช่น การขายผลผลิต การรับจ้างแรงงาน หรือประกอบอาชีพต่าง ๆ ที่ได้รับค่าจ้าง และงานที่ไม่มีผลตอบแทนเป็นตัวเงิน เช่น การปลูกพืชผักสวนครัว การผลิตของที่ใช้ในบ้าน (Laslett & Brenner. 1989)

เนื่องจากพัฒนาการของสังคมโดยส่วนรวม ไม่ว่าจะเป็นด้านเศรษฐกิจและสังคม ได้ส่งผลกระทบต่อการแบ่งแยกปริมณฑลของ "ที่บ้าน" และ "สาธารณะ" โดยเฉพาะอย่างยิ่งระบบทุนนิยมและอุดมการณ์ทางการเมืองของระบบประชาธิปไตย ทั้งนี้เพราะโดยลักษณะของระบบทุนนิยมนั้นต้องการแรงงานราคาถูกโดยไม่สนใจว่าเป็นคนเพศใด รุนใด เชื้อชาติใด ด้วยเหตุนี้ ผู้หญิงจำนวนไม่น้อย จึงเริ่มเคลื่อนย้ายจากปริมณฑลของ "ที่บ้าน" หรือ "ครอบครัว" ออกมาสู่การทำงานในโรงงาน ซึ่งเป็นมิติ "สาธารณะ" มากขึ้น การออกไปทำงานนอกบ้านของสตรีจึงเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นทั่วโลก ซึ่งถือว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงบทบาททางสังคมของสตรี อย่างไรก็ตาม ปรากฏว่า "งานที่มองไม่เห็น" ซึ่งสตรีทั่วโลกต้องรับผิดชอบอยู่ก็คือนงานบ้าน ยังคงไม่เป็นที่ยอมรับในทางเศรษฐกิจ ไม่ได้รับค่าจ้าง ไม่มีคนเห็นคุณค่า และถูกเพิกเฉย แม้จะมีความสำคัญเพียงใดก็ตาม (กาญจนา แก้วเทพ. 2537 : 46)

ดังนั้น ผู้หญิงจึงต้องมีบทบาททั้งสองด้านอันเป็นเงื่อนไขที่มีผลไปถึงความมั่นคงทางเศรษฐกิจของผู้หญิง ดังจะเห็นได้จากผลการวิจัยเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมเชิงเศรษฐกิจของผู้หญิง ของ เตรี ริคเตอร์ และ นภาพร หะวานนท์ (2538) พบว่า แม้ปัจจุบันผู้หญิงจะเริ่มทำงานนอกบ้านแต่ก็ยังต้องรับผิดชอบงานบ้านเช่นเดิม ทำให้งานบ้านแย่งเวลาและโอกาสในการประกอบอาชีพหรือรายได้ของผู้หญิงให้ลดน้อยลง นอกจากนี้ผู้หญิงยังต้องเผชิญกับการที่สังคมมีการแบ่งแยกประเภทอาชีพ (Job segregation) ตามเพศอีกด้วย ซึ่งเป็นสิ่งสะท้อนถึงการกีดกันและเลือกปฏิบัติในการประกอบอาชีพที่สังคมมีต่อผู้หญิง มีสถิติในหลายสังคมที่แสดงให้เห็นว่าแม้ผู้หญิงและผู้ชายจะทำงานระดับเดียวกัน ผู้หญิงก็ได้รับค่าจ้างน้อยกว่าผู้ชาย

ในครัวเรือนที่ผู้หญิงมีส่วนร่วมในระบบการจ้างงานและในกรณีที่มีกิจการของตนเอง ปรากฏว่าเมื่อเปรียบเทียบรายได้ต่อเดือนระหว่างผู้หญิงกับผู้ชายจำแนกตามสถานภาพการทำงานจะพบว่า ผู้ชายมีรายได้สูงกว่าผู้หญิงในทุกสถานภาพการทำงาน ข้อมูลจาก ภาพ 1 (หน้า 8) ตัวเลขได้จากการใช้ Multiple Classification Analysis (MCA) ควบคุมตัวแปรเขตที่อยู่อาศัย และประเภทงาน พบว่าในงานทุกประเภทผู้ชายมีรายได้สูงเป็นสองเท่าของผู้หญิง ยกเว้นแต่งงานราชการซึ่งแม้จะสูงกว่าไม่มากนัก แต่ก็นับว่ายังสูงกว่าในกรณีที่ผู้หญิงมีกิจการของตนเองซึ่งจะทำให้ผู้หญิงไม่ต้องเผชิญกับการกีดกันเรื่องระดับรายได้ แต่รายได้ของผู้หญิงในกลุ่มนี้ก็ยังคงต่ำกว่าผู้ชาย ในกรณีของการเป็นนายจ้างจะพบว่านายจ้างชายยังคงมีระดับผลกำไรสูงกว่านายจ้างผู้หญิง ส่วนผู้หญิงที่เป็นลูกจ้างทั้งภาคเกษตรและภาคการผลิตต่างได้รับค่าตอบแทนน้อยกว่า

ผู้ชาย และเมื่อคำนึงถึงว่ามีผู้หญิงทำงานเป็นลูกจ้างในภาคบริการ และการผลิตจำนวนมาก ทำให้ยิ่งเห็นประเด็นปัญหาที่เกิดจากระดับรายได้ที่แตกต่างกันเด่นชัดมากยิ่งขึ้น (เครี ริดเตอร์ และ นภาพรณี หะวานนท์. 2538 : 16-17) ยิ่งไปกว่านั้น เมื่อพิจารณารายได้ระหว่างหัวหน้าครัวเรือนที่เป็นผู้หญิงกับหัวหน้าครัวเรือนผู้ชาย จากตาราง 1 (หน้า 9) จะพบว่าหัวหน้าครัวเรือนที่เป็นหญิงจะมีรายได้ต่ำกว่าหัวหน้าครัวเรือนที่เป็นชายในทุกภาคของประเทศ (สำนักงานสถิติแห่งชาติ. 2533 : 17)

หากพิจารณาข้อมูลจากตาราง 2 (หน้า 10-11) ที่แสดงจำนวนร้อยละและค่าเฉลี่ยของรายได้จากอาชีพหลักต่าง ๆ ทั้งที่เป็นลูกจ้างและเจ้าของกิจการ โดยเปรียบเทียบระหว่างผู้หญิงและผู้ชาย ซึ่งหลายอาชีพประกอบด้วยผู้ทำงานทั้งผู้หญิงและผู้ชาย พบว่าผู้ชายจะมีรายได้มากกว่าผู้หญิงในทุกสาขาอาชีพ ขณะเดียวกันอาชีพหลักอื่น ๆ ก็มีการแบ่งแยกตามเพศอย่างชัดเจน เช่น งานช่างไม้ คนขับรถ และตำรวจ มักจะถูกจัดเป็นงานสำหรับผู้ชาย ส่วนงานรับใช้ พนักงานบัญชี แคชเชียร์ และช่างตัดเย็บเสื้อผ้าเป็นงานสำหรับผู้หญิง เกือบหนึ่งในสามของผู้หญิงที่มีกิจการของตนเอง หาบเร่และอีกประมาณหนึ่งในสี่เป็นเจ้าของกิจการ ส่วนผู้ที่มีการกิจการของตัวเอง เช่น กิจการเกษตร การค้า หาบเร่ และเจ้าของกิจการ ปรากฏว่า ผู้หญิงมีรายได้น้อยกว่าผู้ชายในกิจการทุกประเภท ส่วนงานอาชีพอื่น ๆ เช่น คนขับรถ คนขนส่ง ชาวประมง ช่างเครื่องยนต์ พบว่า เป็นอาชีพของผู้ชายเป็นส่วนใหญ่ นอกจากนี้ ตัวเลขในตารางยังแสดงให้เห็นว่าอาชีพที่เป็นของผู้ชายจะให้ค่าตอบแทนมากกว่าอาชีพสำหรับผู้หญิง ซึ่งนัยยะของการที่ผู้หญิงมีความสามารถที่จะหารายได้ได้น้อยกว่าผู้ชายเช่นนี้ แสดงให้เห็นว่าผู้หญิงต้องประสบกับความยากลำบากในการเลี้ยงดูครอบครัวมากกว่าผู้ชาย โดยเฉพาะครัวเรือนที่มีหัวหน้าเป็นผู้หญิงเป็นผู้รับผิดชอบครอบครัวตามลำพังนั้นมิมีแนวโน้มที่จะประสบกับชีวิตที่ยากลำบากมากที่สุด (เครี ริดเตอร์ และ นภาพรณี หะวานนท์. 2538 : 17-19) ✓

ถึงแม้ว่าผู้หญิงจำนวนมากทำงานในครัวเรือนโดยไม่ได้รับค่าจ้าง และแรงงานของผู้หญิงเหล่านี้มีส่วนในการเลี้ยงดูครอบครัวโดยมิได้จ่ายเป็นตัวเงินหรือเรียกว่า การผลิตเพื่อยังชีพ เช่น อาหารและสิ่งของเครื่องใช้ที่ผลิตได้เองในครัวเรือน ซึ่งผลผลิตเหล่านี้ถือเป็นส่วนหนึ่งของรายได้ในครัวเรือนด้วย ข้อมูลจากการรายงานการสำรวจสภาพเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือน พ.ศ. 2531 ของสำนักงานสถิติแห่งชาติเป็นการชี้ให้เห็นรายได้จากการผลิตในครัวเรือนที่แตกต่างกันตามประเภทของครัวเรือนและถิ่นที่อยู่ เมื่อคำนวณโดยรวมจะพบว่า ร้อยละ 17 ของรายได้ครัวเรือน ได้จากการผลิตอาหารและสิ่งของเครื่องใช้เพื่อบริโภคเอง ส่วนที่เหลือเป็นเชื้อเพลิง และส่วนน้อยเป็นสินค้าและผลิตภัณฑ์อื่น ๆ สำหรับหมู่บ้านชนบทพบว่า รายได้จากการผลิตในครัวเรือนคิดเป็นร้อยละ 23 ของรายได้ทั้งหมด ส่วนในเขตเมืองลดน้อยลงมาก โดยเฉพาะในกรุงเทพฯ มีเพียงร้อยละ 1 เป็นต้น ตัวเลขดังกล่าวทำให้มองเห็นภาพความแตกต่างระหว่างสถานภาพทางเศรษฐกิจของผู้หญิงในชนบทและในเมืองได้อย่างชัดเจน ผู้หญิงในชนบทต้องรับผิดชอบสมาชิกในครัวเรือนที่ยังพึ่งตนเองไม่ได้ แต่อย่างน้อยที่สุดก็ยังสามารถหาอาหารมาเลี้ยงดูสมาชิกในครัวเรือนได้ โดยอาจจะรับจ้างแรงงานหรือแลกเปลี่ยนสินค้าที่ผลิตได้ภายในบ้านกับอาหาร แต่ผู้หญิงในเขตเมืองจะต้องพยายามหารายได้ที่เป็นตัวเงินเท่านั้น จึงจะสามารถเลี้ยงดูครอบครัวได้ (เครี ริดเตอร์ และ นภาพรณี หะวานนท์. 2538 : 13-17)

ถึงแม้ว่าบรรทัดฐานของสังคมที่กำหนดให้ผู้หญิงรับผิดชอบในงานที่บ้าน ส่วนผู้ชายได้รับโอกาสในการออกไปทำงานนอกบ้าน แต่สภาวะการณ์เหล่านี้เริ่มเปลี่ยนแปลงไป ดังจะเห็นว่าในบริบทของสังคมทั่วโลกผู้หญิงยังต้องมีส่วนร่วมในแรงงานในสังคมนอกบ้านมากขึ้นเรื่อย ๆ ซึ่งในตลาดงานก็มีการแบ่งแยกงานตามเพศ (Job segregation) ผู้หญิงจึงมีแนวโน้มจะได้งานที่มีรายได้ต่ำกว่าผู้ชาย อันเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้ผู้หญิงมีโอกาสจำกัดกว่าผู้ชายในการทำงานได้ค่าจ้างเป็นตัวเงิน ดังนั้น เมื่อครอบครัวจำเป็นต้องเลือกว่าใครคือผู้ที่ควรออกไปทำงานในตลาดงานซึ่งมีผลตอบแทนเป็นตัวเงิน และใครคือผู้ที่ควรอยู่บ้านและทำงานในครอบครัว

โดยไม่ได้รับค่าจ้าง ผู้หญิงจึงมักเป็นฝ่ายที่จะถูกกำหนดให้เป็นผู้ทำงานที่บ้าน (Home enterprise) โดยไม่ได้รับค่าจ้าง

กิจกรรมภายในครัวเรือนของผู้หญิงก็นับว่ามีบทบาทสำคัญที่ทำให้ครัวเรือนดำรงอยู่ได้และมีความเป็นอยู่ดี ถึงแม้ว่างานเหล่านี้ล้วนแต่เป็นงานที่ไม่ได้รับค่าจ้างเป็นตัวเงินก็ตาม ในขณะที่ฝ่ายชายรับผิดชอบทำงานนอกบ้านเพื่อหารายได้เลี้ยงครอบครัวอย่างเดียวและปลอดจากภาระกิจกรรมงานบ้าน ซึ่งหากถือว่าการปฏิบัติเช่นนี้เป็นการแบ่งงานกันทำระหว่างผู้หญิงกับผู้ชาย รายได้ทั้งหมดของผู้หญิงและชายควรถือว่าเป็นรายได้ของครอบครัว แต่ในทางปฏิบัติผู้หญิงมักได้รับส่วนแบ่งของรายได้ตามที่ผู้ชายเห็นสมควร เพราะรายได้ส่วนนี้มักถูกมองว่าเป็นรายได้ที่ผู้ชายหามาได้ ผู้ชายจึงมีสิทธิที่จะเป็นเจ้าของเงินส่วนนี้มากกว่าผู้หญิงหรือกล่าวได้ว่าผู้หญิงได้รับมอบอำนาจหรือความเห็นชอบจากสามีให้มีหน้าที่ในการจัดการงบประมาณของครัวเรือน แต่ไม่ได้หมายความว่าผู้หญิงจะมีอำนาจอันแท้จริงในการควบคุมรายได้ของสามีหรือมีความเป็นอิสระในการตัดสินใจในเรื่องการใช้จ่าย รวมทั้งเรื่องอื่น ๆ ภายในครัวเรือน (เครี ริดเตอร์ และนภาพกรณ์ หะวานนท์, 2538 : 24-27) ในภาวะดังกล่าวผู้หญิงจึงมีความเสี่ยงสูงกว่าผู้ชายในแง่ความมั่นคงทางเศรษฐกิจ ซึ่งมีผลกระทบโดยตรงต่อตัวผู้หญิงเอง

ในสภาวะการณ์ปัจจุบัน โครงสร้างของครอบครัวมีความหลากหลายและมีการจัดระเบียบสังคมของครอบครัวนอกเหนือไปจาก "ครอบครัวขยาย" และ "ครอบครัวเดี่ยว" ที่รู้จักกันโดยทั่วไป ได้แก่ ครอบครัวที่มีพ่อหรือแม่เป็นหัวหน้าครอบครัวคนเดียวกับลูก ๆ ปู่ย่าตายายกับหลานเพราะพ่อแม่อพยพย้ายถิ่นไปหางานทำ ลูกป้ากับหลาน เด็กอยู่กับผู้ใหญ่ที่มีเชื้อพ่อแม่หรือญาติ เด็ก ๆ อยู่กันตามลำพังโดยไม่มีผู้ใหญ่อยู่ด้วย ลูกที่ต้องดูแลพ่อหรือแม่ที่พิการหรือเจ็บป่วยและทำงานหรือไปไหนมาไหนไม่ได้ ปู่ย่าตายายอยู่กันเองตามลำพัง ตลอดจนการที่ชายหญิงอยู่ร่วมกันโดยมีอิสระในการเลือกที่จะแต่งงานหรืออยู่กินกันโดยไม่เป็นตามกฎหมายและไม่คิดมีลูก หญิงอยู่กับหญิงหรือชายอยู่กับชายเสมือนเป็นครอบครัว เป็นต้น ความหลากหลายดังกล่าวสะท้อนให้เห็นความเป็นจริงทางสังคมที่ว่า ครอบครัวมิใช่สถาบันทางสังคมที่หญิงชายจะอยู่ร่วมกันตั้งแต่เริ่มตั้งครอบครัวไปจนวาระสุดท้ายของชีวิต การเปลี่ยนแปลงบางอย่าง เช่น การแยกกันอยู่ การหย่าร้าง หรือการที่สามีหรือภรรยาอาจขาดความรับผิดชอบต่อครอบครัวอาจเกิดขึ้นได้เสมอ ดังนั้น แนวความคิดเดิมที่มองครอบครัวว่าเป็นองค์กรที่หญิงชายมาอยู่ร่วมกัน แบ่งสรรหน้าที่กันทำ และจัดสรรผลประโยชน์หรือทรัพยากร เพื่อการเป็นอยู่ที่ดีของสมาชิกทุกคน (Household pool) จึงอาจไม่เป็นจริงในสังคมสมัยใหม่อีกต่อไป มีการศึกษาที่แสดงให้เห็นว่าบรรทัดฐานการแบ่งงานตามเพศ ซึ่งทำให้ผู้หญิงมีโอกาสที่จำกัดในการทำงานที่มีผลตอบแทนที่เป็นตัวเงิน ทำให้ผู้หญิงประสบความยากลำบากกว่าผู้ชาย เมื่อต้องเผชิญกับปัญหาการเปลี่ยนแปลงในครอบครัวดังกล่าวข้างต้น (Lloyd and Duffy, 1995 : 25-27)

ดังนั้น การมองครอบครัวเป็นหน่วยของการวิเคราะห์อาจจะเป็นสิ่งที่ตรงกันข้ามกับความจริงภายในครอบครัว และสิ่งที่เห็นมักเป็นเพียงบางส่วนที่ถูกปิดบังข้อเท็จจริงไว้เบื้องหลังอันเป็นการละเลยหรือมองข้ามความขัดแย้งภายในครัวเรือนซึ่งเกี่ยวข้องกับกระบวนการจัดสรรทรัพยากรของระบบเศรษฐกิจในครัวเรือน โดยมีความเกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างหญิงชาย (Gender relations) ที่ไม่ได้เกิดขึ้นตามธรรมชาติ แต่เป็นความสัมพันธ์ที่ถูกกำหนดขึ้นมาจากระบบสังคมวัฒนธรรม ระบบวิถีคิด และระบบการให้คุณค่าทางสังคม โดยผ่านกระบวนการขัดเกลาทางสังคม อันส่งผลต่อสภาพเศรษฐกิจและวิถีชีวิตของสมาชิกในครอบครัว โดยเฉพาะผู้หญิง ซึ่งการศึกษาปรากฏการณ์ดังกล่าวยังไม่มีการศึกษาในสังคมไทย ด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะทำการวิจัยเรื่อง "ความสัมพันธ์ระหว่างหญิงชายกับความมั่นคงทางเศรษฐกิจของผู้หญิงในครอบครัวไทย" การศึกษารั้้นนี้มุ่งเสนออีกมุมมองหนึ่งเชิงทฤษฎี เพื่อแสดงว่าการมองครอบครัวเป็นหน่วยการวิเคราะห์ และให้ความสำคัญกับผู้ชายว่าเป็นผู้หาเลี้ยงครอบครัว มีศักยภาพสูงกว่าผู้หญิง มีอำนาจ

ทางเศรษฐกิจ มีสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากร มีสิทธิในการรับมรดกหรือทรัพยากรทางเศรษฐกิจ ทำให้เกิดความไม่เสมอภาคระหว่างผู้หญิงกับผู้ชายในเรื่องสวัสดิการด้านต่าง ๆ ของครัวเรือน ผู้หญิงจึงเสียเปรียบและได้รับความกดดันทางเศรษฐกิจ

นับตั้งแต่มีการประกาศทศวรรษสตรีเป็นต้นมา ทำให้เกิดการวิเคราะห์ข้อมูลระดับมหภาค ระดับประเทศและระดับโลกอย่างต่อเนื่องติดต่อกันมาเพื่อแสดงหลักฐานเชิงประจักษ์ของความไม่เท่าเทียมกันทางเพศในมิติต่าง ๆ ในปี 1994 ได้มีการประชุมระหว่างประเทศเรื่อง ประชากรและการพัฒนา (The 1994 International Conference on Population and Development) ที่ประชุมได้ปลุกเร้าความสนใจให้โลกตระหนักถึงคุณค่าความสำคัญของครอบครัวอันเป็นหน่วยพื้นฐานของสังคม โดยชี้ให้เห็นว่าสมาชิกแต่ละคนภายในครอบครัวมีความต้องการเป็นอย่างยิ่งในเรื่องสิทธิขั้นพื้นฐานและสวัสดิการความเป็นอยู่ที่ดีของแต่ละคน (Havanon and Archavanitkul, 1997 : 1 ; citing Bruce et al. 1995. Family Focus. p. 25) ซึ่งในการทำความเข้าใจในเรื่องดังกล่าวจะต้องมองเข้าไปถึงระดับภายในครอบครัวว่าประกอบกันขึ้นมาอย่างไร สมาชิกแต่ละคนมีสิทธิหน้าที่และความรับผิดชอบต่อกันและกันอย่างไร ทั้งนี้ความเป็นอยู่ที่ดีของครอบครัวจะเห็นได้จากความมั่นคงทางเศรษฐกิจของสมาชิกแต่ละคนในครอบครัว การมีสุขภาพอนามัยดีของทุกคน การได้รับการศึกษาเท่าเทียมกัน และมีความยึดมั่นผูกพันต่อกัน เป็นต้น อีกนัยหนึ่งอาจกล่าวได้ว่า ความเป็นอยู่ที่ดีของครัวเรือนเป็นพื้นฐานของความเป็นอยู่ที่ดีของสังคม ดังนั้น ตามบริบทดังกล่าวจะมีองค์ประกอบสำคัญ 2 ประการ คือ ความมั่นคงทางเศรษฐกิจของสมาชิกแต่ละคนกับการได้รับการสนับสนุนทางจิตวิทยาสังคมจากสมาชิกทั้งหมดในครอบครัว ทั้งนี้เนื่องจากหากสมาชิกคนใดคนหนึ่งล้มเหลวหรือประสบปัญหาในเรื่องใดก็อาจมีผลทำให้โครงสร้างหน้าที่ของบางส่วนหรือทั้งหมดของครอบครัวได้รับผลกระทบตามไปด้วย

ในประเทศไทยหลายฝ่ายได้ตระหนักถึงความสำคัญของสถาบันครอบครัวดังจะเห็นได้จากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 (พ.ศ. 2540 - 2544) ได้กำหนดยุทธศาสตร์และแนวทางการพัฒนาคนและสังคม ในลักษณะที่เป็นองค์รวม ทั้งที่ "ตัวคน" และ "สิ่งแวดล้อมของสังคมหรือระบบรอบ ๆ ตัวคน" อันได้แก่ ครอบครัว ชุมชน สังคม วัฒนธรรม โดยมุ่งที่จะพัฒนาครอบครัว ชุมชน ตลอดจนระบบความมั่นคงทางสังคม เพื่อที่จะสร้างความมั่นคงให้เกิดขึ้นในสถาบันครอบครัว . โดยตระหนักว่า ครอบครัวเป็นสถาบันหลักในการพัฒนาคนและตอบสนองความต้องการของสมาชิกทุกเพศทุกวัย โดยเฉพาะความสัมพันธ์และการพึ่งพิงทางด้านจิตใจ ความเป็นอยู่ เศรษฐกิจ และสังคม เพื่อสร้างสรรค์ให้ครอบครัวมีความสุข

ในทัศนะของผู้วิจัยในสาขาวิชาพัฒนศึกษาศาสตร์ ผู้วิจัยเห็นว่าบทบาทของนักพัฒนศึกษาศาสตร์ที่สำคัญในเรื่อง ความสัมพันธ์ระหว่างหญิงชายที่ไม่เท่าเทียมกัน คือ การเข้าร่วมศึกษาเพื่อทำความเข้าใจในระดับลึกซึ้ง และนำเสนอแนวทางการเรียนรู้หรือปรับกระบวนการเรียนรู้เรื่องบทบาทหญิงชาย เพื่อสร้างค่านิยมใหม่ให้แก่สมาชิกรุ่นใหม่ของสังคมไทยต่อไป ทั้งนี้เพื่อให้ทั้งหญิงและชายมีโอกาสเข้าถึงกระบวนการพัฒนาศักยภาพขั้นพื้นฐานทุกมิติ โดยมีส่วนร่วมในเรื่องต่าง ๆ เสมอภาคกันบนเส้นทางแห่งการพัฒนาทั้งทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองทุกระดับ ซึ่งสอดคล้องกับหลักการสำคัญประการหนึ่งของการสร้างองค์ความรู้ของพัฒนศึกษาศาสตร์ - อันเป็นศาสตร์ที่มีขอบเขตกว้างครอบคลุมประเด็นปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมทุกระดับ ดังที่องค์การสหประชาชาติ (เนกาโรน หนะวานนท์. 2539 : 17 ; อ้างอิงจาก Osler. 1994. Development Education. p. 51) ได้กล่าวถึงประเด็นที่เป็นจุดรวมความสนใจของพัฒนศึกษาศาสตร์ ว่าเป็นศาสตร์ที่มุ่งศึกษาประเด็นที่เกี่ยวข้องกับสิทธิมนุษยชน ศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ ความสามารถในการพึ่งตนเอง และความเป็นธรรมในสังคม ในบริบทของชุมชน และสังคมที่กำลังตกอยู่ในกระแสการพัฒนาที่เกิดขึ้น รวมทั้งการเสนอแนวทางที่จะนำไปสู่การปรับทิศทางการพัฒนาให้เอื้อต่อการที่จะปกป้องสิทธิมนุษยชนทุกรูปแบบ ซึ่งรวมถึงการสร้างเสริมความเสมอภาคและความเป็นธรรมในสังคมในมิติต่าง ๆ (มรดก ๗36๗, ๒542, ๖. 5)

ปัญหาการวิจัย

ในขณะที่สังคมไทยกำลังมีการเปลี่ยนแปลงและการปรับเปลี่ยนโครงสร้างทางเศรษฐกิจ จากสังคมเกษตรกรรมไปสู่ภาวะการที่คนชนบทในภาคเกษตรกรรมเข้าสู่อาชีพนอกภาคเกษตรกรรม หรือมาสู่ภาคอุตสาหกรรม และความสำคัญของเงินตราที่มีอิทธิพลหรือมีความหมายต่อการดำรงชีวิตอยู่หรือความมั่นคงในระบบเศรษฐกิจของครอบครัว ผู้วิจัยจึงได้ตั้งประเด็นปัญหาว่าความสัมพันธ์ระหว่างหญิงชายในครอบครัวมีผลกระทบต่อความมั่นคงทางเศรษฐกิจของผู้หญิงอย่างไร ประเด็นที่ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างหญิงชาย เน้นศึกษาการแบ่งงานกันทำในครอบครัวและระบบความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างสามีภรรยา ว่าได้ส่งผลให้ผู้หญิงมีความมั่นคงทางด้านเศรษฐกิจอย่างไร อย่างเช่นในกรณีที่ผู้หญิงต้องเป็นหัวหน้าครัวเรือนเพียงผู้เดียวหรือต้องเป็นหลักในการหาเลี้ยงครอบครัว อันเป็นผลเนื่องมาจากการแยกกันอยู่ การถูกสามีทอดทิ้ง สามีมีภรรยาหลายคน การหย่าร้าง การเป็นหม้าย สามีตาย หรือเจ็บป่วย หรือพิการ รวมทั้งกรณีที่สามียังอยู่ร่วมกัน แต่ไม่มีความรับผิดชอบในเรื่องเศรษฐกิจของครอบครัว

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ที่จะทำความเข้าใจในความสัมพันธ์ระหว่างหญิงชายในครอบครัวกับความมั่นคงทางเศรษฐกิจของผู้หญิง มิติสำคัญของการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างหญิงชายในครอบครัว คือแบบแผนการแบ่งงานระหว่างหญิงชายในครอบครัวและระบบความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างสามีภรรยาในครอบครัว โดยมีวัตถุประสงค์ในการศึกษาดังนี้

1. เพื่อศึกษาว่าบทบาทของหญิงและชาย (Gender) ที่ได้รับการขัดเกลาทางสังคมว่ามีผลทำให้ทั้งหญิงและชายให้ความหมาย (Social construct) ของความเป็นเพศหญิงและความเป็นเพศชายในการมองบทบาทของตนเองในครอบครัวอย่างไร และหญิงและชายได้สร้าง (Construct) ความหมายของความสัมพันธ์ระหว่างชายหญิง (Gender relations) ซึ่งหมายรวมถึงการแบ่งงานระหว่างชายหญิงในครอบครัว และความสัมพันธ์เชิงอำนาจอย่างไร

2. เพื่อศึกษาการแบ่งงานระหว่างหญิงชายในครอบครัว โดยวิเคราะห์การรับผิดชอบของผู้หญิงทั้งงานบ้าน และงานเชิงเศรษฐกิจ เพื่อจะศึกษาว่าการรับผิดชอบงานบ้านของผู้หญิงมีความเกี่ยวข้องกับ การแบ่งเวลาของผู้หญิงในการทำงานเชิงเศรษฐกิจที่มีผลตอบแทนเป็นตัวเงินอย่างไร เช่น ทำให้ขัดจังหวะการทำงาน การหยุดงาน หรือการยุติการทำงานอย่างไร หรือทำให้ผู้หญิงมีโอกาสดูแลแตกต่างกว่าผู้ชายในการเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมหรือการทำงานที่มีผลตอบแทนเป็นตัวเงินอย่างไร

3. เพื่อศึกษาความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างสามีภรรยาในครอบครัวว่าผู้หญิงมีพลังอำนาจ (Power) ในการควบคุมรายได้หรือการเงินของครอบครัว หรือมีความสามารถในการจัดสรรทรัพยากรเพื่อสวัสดิการและการบริโภคให้กับตนเองและสมาชิกของครอบครัวอย่างไร

4. เพื่อศึกษาความหมายของความมั่นคงทางเศรษฐกิจ จากจุดยืนของผู้หญิงในฐานะเป็นสมาชิกของครอบครัวของตนเอง และศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างหญิงชาย (Gender relations) มีความเกี่ยวข้องกับ ความมั่นคงทางเศรษฐกิจของผู้หญิงอย่างไร

ขอบเขตการวิจัย

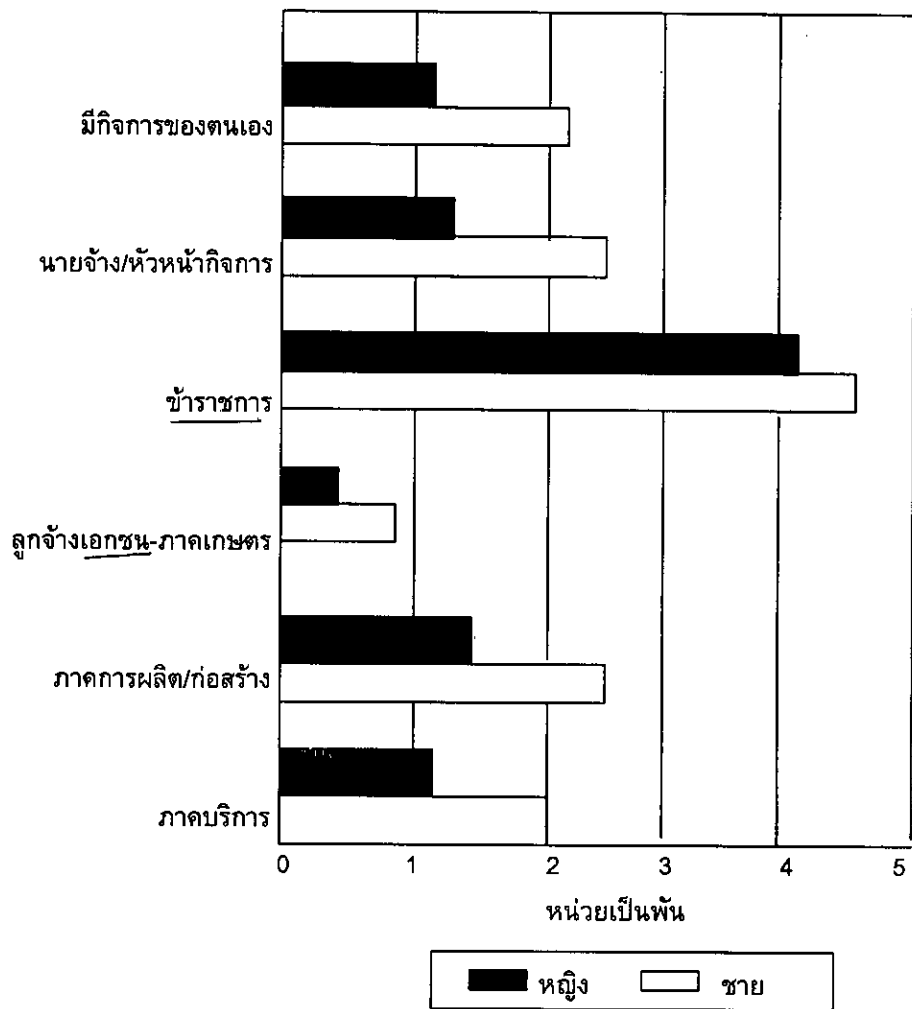
1. ในการศึกษาครั้งนี้เป็นการศึกษาย้อนประสบการณ์ (Retrospective study) ซึ่งเป็นการย้อนถามไปถึงประวัติการสมรส การมีบุตร ภาระหน้าที่ของผู้หญิงทั้งงานบ้าน และกิจกรรมเชิงเศรษฐกิจ โดยเฉพาะข้อมูลรายละเอียดในเรื่องรายได้ และค่าใช้จ่ายต่าง ๆ ทั้งหมดของครอบครัว (ทั้งของสามี ภรรยา ลูก และสมาชิกคนอื่น ๆ ในครอบครัว) เพื่อประเมินระดับการมีส่วนร่วมเชิงเศรษฐกิจ ระดับการพึ่งพาทางเศรษฐกิจ และอำนาจทางเศรษฐกิจของผู้หญิง การศึกษาย้อนประสบการณ์อาจทำให้ได้ข้อมูลไม่ครบถ้วนเท่าการศึกษาด้วยการสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant observation) แต่เนื่องจากประเด็นนี้เป็นการศึกษาเรื่องภายในครอบครัว การเลือกวิธีการศึกษาแบบการสังเกตแบบมีส่วนร่วมจึงทำได้ยาก และอาจจะเป็นการละเมิดจริยธรรมทางวิชาการในการวิจัย

2. ผลการศึกษานี้เป็นการศึกษาเฉพาะกรณี (Case study) ที่เน้นการศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นจริงในระดับจุลภาคที่มีสภาพเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม เป็นบริบทของตนเอง การจะนำไปใช้อ้างอิง (Generalization) หรือนำไปเป็นข้อสรุปว่าสังคมในระดับมหภาคจะเป็นเช่นกรณีนี้หรือตรงกับกรณีอื่น จะต้องพิจารณาถึงคุณลักษณะของบริบททางสังคมในแง่มุมต่าง ๆ อย่างรอบด้าน

ประโยชน์ของการวิจัย

1. เป็นการสร้างความรู้เพื่ออธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมเกี่ยวกับการเป็นอยู่ที่ดี (Well-being) ของผู้หญิงที่มีความสัมพันธ์กับการกำหนดบทบาทชายหญิงที่ถือเป็นบรรทัดฐานทางสังคมที่ถ่ายทอดสืบต่อกันมา ความรู้นี้จะสามารถใช้เป็นแนวทางในการให้การศึกษาแก่สมาชิกของสังคมที่ต้องปรับเปลี่ยนไปสู่การถ่ายทอดบทบาทหญิงชายที่เท่าเทียมกัน โดยอาศัยกระบวนการเรียนรู้ที่มีสื่อต่าง ๆ เป็นตัวกลาง ได้แก่ สถาบันสังคมต่าง ๆ หนังสือ คำสอน กลุ่มเพื่อน และสื่อมวลชน เป็นต้น บนพื้นฐานความคิดในระบบคุณค่าความเป็นมนุษย์ที่เสมอภาคกัน และเป็นพันธกิจสำคัญของสังคมต่อการพัฒนาศักยภาพผู้หญิงอย่างต่อเนื่องและเต็มที่ ในการมีสิทธิและโอกาสในฐานะทรัพยากรมนุษย์ที่เท่าเทียมกับผู้ชาย ตลอดจนการจัดการเลือกปฏิบัติทางเพศ

2. เพื่อเป็นแนวทางในการกำหนดนโยบายครอบครัวของสังคมไทย ที่มุ่งส่งเสริมความผูกพันและความรับผิดชอบต่อกันและกัน ให้มีความสำคัญกับปัจเจกบุคคลในครอบครัว โดยเฉพาะผู้หญิง ซึ่งเป็นองค์ประกอบหลักของครอบครัวให้มีความมั่นคงปลอดภัยทั้งด้านเศรษฐกิจและสังคม

รายได้ต่อเดือน คิดเฉลี่ยจากรายได้ในรอบ 12 เดือน

ภาพประกอบ 1 : รายได้จำแนกตามเพศและสถานภาพการทำงาน

ที่มา : เครือ ริดเตอร์ และ นภาพรน์ หะวานนท์. การมีส่วนร่วมเชิงเศรษฐกิจของผู้หญิงใน
 ครอบครัวไทย : นโยบายที่มีต่อการพัฒนาประเทศและสวัสดิการสังคม พ.ศ. 2538. ไม่ปรากฏเลขหน้า

ตาราง 1 รายได้โดยเฉลี่ยต่อเดือนต่อครัวเรือน จำแนกตามเพศของหัวหน้าครัวเรือน เป็นรายภาค

ภาค	รายได้เฉลี่ยต่อเดือน (บาท)		ร้อยละของรายได้ของ ครัวเรือนที่มีหัวหน้าเป็นหญิง ต่อครัวเรือนที่มีหัวหน้า เป็นชาย
	หัวหน้าครัวเรือน เป็นหญิง	หัวหน้าครัวเรือน เป็นชาย	
ทั่วประเทศ	5,340	5,697	93.7
กรุงเทพมหานคร นนทบุรี ปทุมธานี และสมุทรปราการ	10,913	12,053	90.5
กลาง ^{1/}	4,788	6,128	78.1
เหนือ	4,078	4,846	84.2
ตะวันออกเฉียงเหนือ	2,925	3,669	79.7
ใต้	4,249	5,338	79.6

1/ ไม่รวมจังหวัดนนทบุรี ปทุมธานี และสมุทรปราการ

ที่มา : รายงานเชิงวิเคราะห์เกี่ยวกับครัวเรือนที่มีหัวหน้าครัวเรือนเป็นหญิง สำนักงานสถิติ
แห่งชาติ พ.ศ. 2533 หน้า 17.

ตาราง 2 รายได้ต่อเดือนโดยเฉลี่ย จำแนกตามสถานภาพการทำงานและเพศ เฉพาะอาชีพที่ประกอบด้วยคนอย่างน้อยร้อยละ 3 ของผู้ประกอบการอาชีพทั้งหมด

ลูกจ้าง					
ชาย			หญิง		
	%	รายได้		%	รายได้
แรงงานทั่วไป	12	898	แรงงานทั่วไป	14	598
ชาวนารับจ้าง	6	401	ชาวนารับจ้าง	11	291
ช่างไม้	5	1,816	ครูประถม	7	4,166
คนขับรถ	5	3,226	คนรับใช้	5	1,386
รับจ้างทำไร่	4	401	พนักงานบัญชี/แคชเชียร์	4	3,729
รับจ้างเกษตรทั่วไป	3	1,060	ช่างตัดเสื้อ	3	1,747
ครูประถม	3	4,472	พนักงานขาย/ช่วยงานร้านค้า	3	1,532
ตำรวจ	3	4,609			
ก่อสร้างทั่วไป	3	1,156			
ทำเรือ/ขนส่งสินค้า	3	2,278			
	48	1,548		48	1,502
จำนวนรวม	(1,855)			(1,539)	

ที่มา : เครี ริกเตอร์ และ นภาพร หะวานนท์. การมีส่วนร่วมเชิงเศรษฐกิจของผู้หญิงในครอบครัวไทย : นโยบายที่มีต่อการพัฒนาประเทศและสวัสดิการสังคม พ.ศ. 2538. หน้า 15.

ตาราง 2 (ต่อ)

มีกิจการของตนเอง					
ชาย			หญิง		
	%	รายได้		%	รายได้
คนขับรถ	21	2,568	ผู้ค้าหอบเร่	31	1,957
ชาวนา	15	759	กิจการธุรกิจ	25	2,366
งานเกษตรอื่น ๆ	12	1,137	งานเกษตรอื่น ๆ	11	695
ผู้ค้าหอบเร่	7	3,314	ช่างตัดเสื้อ	7	1,218
กิจการธุรกิจ	7	4,097	ชาวนา	6	430
ขนส่งทั่วไป	7	1,541	ซัก-รีดเสื้อผ้า	4	1,045
ชาวประมง	6	1,764	ช่างแต่งผม	4	1,491
ช่างเครื่องยนต์	3	2,690			
	78	2,055		87	1,696
จำนวนรวม	(352)		จำนวนรวม	(750)	

ที่มา : เครือ รีดเตอร์ และ นภาพรณ์ หะวานนท์. การมีส่วนร่วมเชิงเศรษฐกิจของผู้หญิงใน
 ครอบครัวไทย : นโยบายที่มีต่อการพัฒนาประเทศและสวัสดิการสังคม พ.ศ. 2538. หน้า 15.

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเรื่อง ความสัมพันธ์ระหว่างหญิงชายกับความมั่นคงทางเศรษฐกิจของผู้หญิงในครอบครัวไทย ผู้วิจัยได้อาศัยแนวคิดทฤษฎี และองค์ความรู้ของสาขาวิชาสังคมวิทยาและจิตวิทยาสังคม มาช่วยบูรณาการในการสร้างความรู้ โดยมีเหตุผลคือ สังคมวิทยาและจิตวิทยาสังคม เป็นศาสตร์ที่ให้ความสนใจเกี่ยวกับพฤติกรรมของมนุษย์ การกระทำระหว่างกันทางสังคม การจัดระเบียบทางสังคม ตลอดจนอิทธิพลของการจัดระเบียบทางสังคมที่มีต่อพฤติกรรมทางสังคมของมนุษย์ ซึ่งความสัมพันธ์ระหว่างหญิงชายนั้นถือว่าเป็นกุญแจสำคัญประการหนึ่งในส่วนของการจัดระเบียบทางสังคม ตามที่ เมย์นาร์ด (Maynard, 1990 : 270 ; citing Lindsey, 1994. Gender Roles. p.1) มีความเห็นว่าประเด็นเรื่องหญิงชายควรพิจารณาให้มียูในแนวคิดและทฤษฎีของสังคมวิทยาและจิตวิทยาสังคมร่วมสมัย โดยมีข้อเสนอดังต่อไปนี้ 2 ประการ คือ

1. ควรมีการพัฒนาเพื่อสร้างความตระหนักในเรื่องความเท่าเทียมกันทางเพศ เน้นการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างหญิงชาย โดยไม่ควรมองข้ามประสบการณ์เชิงประจักษ์ของสตรีเหมือนดังเช่นที่ผ่านมา
2. ควรมีการสร้างแนวความคิดใหม่ ๆ โดยเฉพาะประเด็นเรื่องบทบาทหญิงชาย (Gender)

จากข้อเสนอดังกล่าวจะช่วยให้เกิดการพัฒนาลักษณะตัวแบบจำลองทางเพศ (Stereotypes) จากแบบที่ก่อให้เกิดความไม่เท่าเทียมกันในสังคม การเหลื่อมล้ำทางเพศ การเลือกปฏิบัติทางเพศ และหรือระบบวิธีคิดที่มีอคติทางเพศแบบดั้งเดิมว่า ผู้หญิงต้องเป็นเพศที่ด้อยกว่าหรือเป็นรองจากผู้ชาย หรือบทบาทของแม่จะต้องถูกคาดหวังจากสังคม แบบยึดติดว่าความเป็นแม่จะต้องเป็นผู้ให้ความรัก ความเสียสละ การบริการผู้อื่น รวมทั้งต้องมีบทบาทหน้าที่หรือสถานที่อยู่ที่บ้านเท่านั้นไปสู่การเปลี่ยนแปลงทัศนคติทางสังคมที่เคารพในความเป็นมนุษย์ที่เท่าเทียมกัน (Lindsey, 1994 : 2)

การศึกษานี้จึงเน้นการศึกษาในมิติของการแบ่งงานกันทำและระบบความสัมพันธ์ในครอบครัวที่เกิดความไม่เท่าเทียมกันทางเพศระหว่างสามีภรรยา โดยวิธีการศึกษาที่ระดับปัจเจกบุคคล โดยการวิเคราะห์เข้าไปถึงภายในครอบครัว (Intra-family analysis) และผลที่เกิดขึ้นทั้งในระยะสั้นและระยะยาวในระดับจุลภาค คือ เน้นตัวผู้หญิงเป็นจุดศูนย์กลาง ซึ่งทำหน้าที่สองด้านในชีวิตการทำงาน คือ เป็นทั้งแม่และผู้หญิงทำงาน ผู้หญิงจึงมีการต่อรองทั้งแบบแอบแฝงและเปิดเผย เพื่อเป็นยุทธวิธีที่จะสามารถต่อสู้และขยายผลให้เกิดความมั่นคงปลอดภัยในชีวิตของตนและลูก หรือเป็นปัจจัยกำหนดฐานะทางเศรษฐกิจของผู้หญิงทั้งในระดับครอบครัวและในระดับสังคม ผู้หญิงจะมีเป้าหมายส่วนตัวหรือต้องใช้ความสามารถสร้างโอกาสในชีวิตทั้งตนเองและครอบครัวให้อยู่รอดได้ในบริบททางสังคมวัฒนธรรมที่มีแรงกดดันสูง ทั้งจากการแบ่งงานกันทำและระบบความสัมพันธ์เชิงอำนาจภายในครอบครัว ตลอดจนอคติทางเพศที่ทำให้ผู้หญิงต้องเสียเปรียบในตลาดแรงงานที่มีผลมาจากระบบวิธีคิดแบบผู้ชายเป็นใหญ่ ระบบกฎหมาย ระบบบรรทัดฐานทางสังคม ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณี ซึ่งทำให้เกิดการแบ่งแยกทางเพศ และการเลือกปฏิบัติทั้งโอกาสในการทำงาน ค่าจ้าง และความก้าวหน้าในอาชีพ ทั้งนี้หากผู้หญิงประสบความล้มเหลวในชีวิตแต่งงาน ผู้หญิงจะมีทักษะเพียงงานบ้าน และยังมีระดับการศึกษาต่ำก็ยิ่งทำให้ผู้หญิงมีข้อจำกัดในการหางานทำ เนื่องจากเคยพึ่งพิงสามีในด้านเศรษฐกิจมา โดยตลอดก็จะทำให้ประสบความยากลำบากทั้งในด้านการยอมรับจากญาติทั้งฝ่ายตนและฝ่ายสามี โดยเฉพาะในเรื่องการแบ่งปันทรัพยากร หรือสิทธิพิเศษต่าง ๆ การศึกษานี้จึงมีจุดเน้นที่ระบบเศรษฐกิจ หรือการวิเคราะห์คุณค่าจากรายได้ของผู้หญิงที่เป็นส่วนกำหนดให้ผู้หญิงประสบความสำเร็จ สามารถทำใหตนเองและครอบครัว

อยู่รอดได้ โดยมีพื้นฐานความเชื่อทางทฤษฎีว่าความสัมพันธ์ระหว่างหญิงชายจะเป็นสิ่งกำหนดหรืออธิบายถึง ความมั่นคงทางเศรษฐกิจของผู้หญิงในครอบครัว

ผู้ศึกษาจึงได้กำหนดแนวทางการนำเสนอการทบทวนวรรณกรรมจากแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง ดังนี้คือ

1. วิธีการศึกษาครอบครัวแบบแยกส่วน (Home divided approach)
2. ความมั่นคงทางเศรษฐกิจของสตรี (Women's economic security)
3. ความหมายทางสังคมกับคุณลักษณะของบทบาทหญิงชาย (Social construct and gender)
 - 3.1 การให้ความหมายเกี่ยวกับเพศ (Gender VS. Sex)
 - 3.2 แนวคิดเรื่องตัวแบบทางเพศ (Sex stereotypes)
 - 3.3 การให้ความหมายทางสังคมในบทบาทหญิงชาย (Social construct of gender)
 - 3.4 ระบบวิถีคิดของความไม่เท่าเทียมกันระหว่างหญิงชาย (Gender inequality)
 - 3.5 แนวคิดเรื่องความเป็นแม่ (Motherhood)
4. ความสัมพันธ์ระหว่างหญิงชายในครอบครัว (Gender relations) กับความมั่นคงทางเศรษฐกิจ

ของสตรี

- 4.1 การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคมกับความสัมพันธ์ระหว่างหญิงชาย
- 4.2 การแบ่งงานในครอบครัว (Division of labor) กับความมั่นคงทางเศรษฐกิจของสตรี
- 4.3 ระบบความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างสามีภรรยา (Power relations) กับความมั่นคงทางเศรษฐกิจของสตรี
- 4.4 การแบ่งแยกเพศในตลาดแรงงาน (Sex segregation in labor market)

1. วิธีการศึกษาครอบครัวแบบแยกส่วน (Home divided approach)

การศึกษาเกี่ยวกับความไม่เท่าเทียมกันทางสังคมระหว่างหญิงและชาย (Social inequalities) ตามแนวคิดแบบดั้งเดิมมองครัวเรือนเป็นหน่วยของการวิเคราะห์เพียงหน่วยเดียวในระบบเศรษฐกิจของครัวเรือน (Unified economy) แนวคิดดังกล่าวตั้งอยู่บนพื้นฐานความเชื่อว่าการจัดสรรทรัพยากรในครอบครัวสามารถกระจายกันทั่วถึงทุกคนอย่างเท่าเทียมกัน มุมมองดังกล่าวก่อให้เกิดปัญหามากมาย เพราะการวิเคราะห์ตามตัวแบบที่มองภาพโดยรวมของครัวเรือน ทำให้มองข้ามหรือละเลยความไม่เสมอภาคของสมาชิกแต่ละคนในการได้รับสิทธิและโอกาสจากทรัพยากรของครอบครัว ทั้งนี้ โดยทั่วไปเมื่อกล่าวถึงคำว่าครอบครัว ย่อมเป็นที่รับรู้กันว่ามีคามันคงเป็นปึกแผ่น และเมื่อมีการยอมรับกันว่าครอบครัวใดเป็นครอบครัวที่มีความสุข ย่อมเข้าใจกันโดยนัยว่าทุกคนในครอบครัวนั้นมีความสุขสบาย แต่ในสภาพความเป็นจริงอาจมิได้เป็นไปตามการรับรู้กันก็ได้ สมาชิกบางคนในครอบครัวโดยเฉพาะผู้หญิง อาจไม่ได้รับความสุขสบายหรืออาจกำลังตกอยู่ในสภาพที่ย่ำแย่ก็ได้ ทั้ง ๆ ที่อยู่ในครอบครัวที่ได้ชื่อว่าดีมีความมั่นคงปลอดภัย อันเป็นการมองจากสภาพภายนอก (Bruce, 1989 : 979)

วิธีการศึกษาตามแนวคิดใหม่ที่โต้แย้งตัวแบบการวิเคราะห์แบบเดิมได้มีข้อเสนอว่า การมองครอบครัวเป็นหน่วยวิเคราะห์โดยรวมย่อมทำไม่ได้อีกแล้ว แต่ควรปรับเปลี่ยนเป็นการวิเคราะห์เข้าไปภายในครัวเรือน (Intra-family analysis) ถึงระดับปัจเจกบุคคล (Individual) เนื่องจากภายในครอบครัวมีเรื่องราวหรือสภาพการณ์ที่หลากหลายที่คนภายนอกก้าวล่วงเข้าไปรับรู้เห็นความเป็นไปในครอบครัวไม่ได้ รวมทั้งอาจมีเรื่องหรือความจริงที่ต้องปิดบังด้วยเหตุผลต่าง ๆ อาทิเช่น เด็กชายและเด็กหญิงจะได้รับการขัดเกลาทางสังคมที่แตกต่างกัน จึงทำให้ได้รับสถานภาพ สิทธิ และโอกาสแตกต่างกัน ในบางครอบครัวอาจมีปัญหาความขัดแย้งในเรื่องต่าง ๆ

(พ. 13-14)

มีความตึงเครียดถึงขั้นเกิดการกระทำรุนแรง รวมทั้งปัญหาการแบ่งปันทรัพยากรต่าง ๆ กระบวนการต่อรองของสมาชิกแต่ละคน ทักษะในการใช้จ่ายเงินทอง การมีวัฒนธรรมในแต่ละเรื่องแตกต่างกัน แบบแผนความสัมพันธ์ในครอบครัวไม่สอดคล้องกัน โดยเฉพาะความคิดเห็นและพฤติกรรมของแต่ละคนในแต่ละเรื่องไม่เหมือนกัน จากภาวะการดังกล่าวจึงเกิดวิธีการศึกษาครอบครัวแบบใหม่ ซึ่งบุรุษ (Bruce. 1989 : 979 - 991) เรียกว่า การวิเคราะห์ครอบครัวแบบแยกส่วน (Home divided) อันเป็นการวิเคราะห์ถึงพฤติกรรมของปัจเจกบุคคลภายในครอบครัว เป็นวิธีการที่มีแนวทางในการจำแนกแจกแจงในสวัสดิการของสมาชิกในครัวเรือนแต่ละคน ซึ่งมีได้หมายถึงการแบ่งแยกในลักษณะทำให้ครอบครัวแตกแยกออกจากกัน แต่เป็นการวิเคราะห์แยกส่วนเพื่อทำความเข้าใจถึงความเสมอภาคในครอบครัว (Bruce & Dwyer. 1988 : 1-19; Bruce. 1989 : 979 - 981)

จากการสำรวจสภาพความไม่เท่าเทียมกันในครัวเรือนที่ผู้หญิงไม่ได้รับความเสมอภาค เมื่อพิจารณาจากระบบเศรษฐกิจของครอบครัวที่มักทำให้เกิดปัญหาความตึงเครียดระหว่างสามีและภรรยาในการตัดสินใจในเรื่องต่าง ๆ การใช้จ่ายเงินจากรายได้ของครัวเรือน ตลอดจนคุณลักษณะที่ดีของความเป็นแม่ที่สังคมมอบหมายให้ว่าจะต้องมีบทบาทสนับสนุนและอุทิศชีวิต รวมทั้งเสียสละทุกอย่าง ทั้งต้องหารายได้ไปพร้อมกับหน้าที่ดูแลบริการทุกเรื่องแก่สมาชิกในครอบครัว สภาวะดังกล่าว บุรุษ (Bruce. 1989 : 982) มีความเห็นว่าควรต้องมีการตั้งคำถามกับแนวคิดการมองครอบครัวเป็นหน่วยเดียว ซึ่งอุดมการณ์ของการมองครอบครัวแบบแยกส่วน เป็นการเน้นการศึกษาที่ตัวผู้หญิง เพื่อค้นหาความเป็นธรรมที่จะทำให้ผู้หญิงสามารถดำรงชีวิตที่ดีขึ้นในครอบครัว เพื่อเป็นการสร้างองค์ความรู้ที่สำคัญโดยวิเคราะห์บทบาทของผู้หญิงในการมีส่วนร่วมในแรงงานเชิงเศรษฐกิจที่ผู้หญิงต้องมีหน้าที่เพื่อหาเลี้ยงครอบครัว

หลักฐานเชิงประจักษ์ที่นักวิชาการหลายท่านได้ร่วมกันเสนอทางเลือกเพื่อสร้างครอบครัวที่มีลักษณะพลวัตให้ปัจเจกบุคคลมีอำนาจการต่อรองสูง สมาชิกแต่ละคนสามารถแลกเปลี่ยนผลประโยชน์จากเป้าหมายของปัจเจกบุคคล ความสัมพันธ์ระหว่างคนรุ่นต่าง ๆ ในครอบครัวเดียวกัน โดยเฉพาะความสัมพันธ์ระหว่างสามีภรรยา ด้วยการร่วมมือร่วมใจกันจัดความขัดแย้งเพื่อเปลี่ยนแปลงให้มีลักษณะของการยอมรับซึ่งกันและกัน ถึงแม้ว่าจะเคยมีการเลื่อมล้ำกันอยู่แต่ก็สามารถปรับเปลี่ยนเป็นผลประโยชน์ที่อยู่บนพื้นฐานของความอยู่รอดและเท่าเทียมกัน โดยมีใช้แบบเดิมที่มักเป็นการตัดสินใจตามความพอใจของผู้มีอำนาจในครัวเรือนแต่เพียงผู้เดียว (Bruce. 1989 : 980 ; citing Manser & Brown. 1979)

โฟลเบร์ (Folbre. 1988 : 251 ; citing Bruce. 1989. Home divided. p. 980) ได้วิจารณ์โครงสร้างครัวเรือนที่เป็นหน่วยเดียว และให้ข้อเสนอว่า ครัวเรือนในระบบเศรษฐกิจแบบใหม่ควรมีหลักการในการเห็นประโยชน์ของคนอื่น ๆ ที่อยู่ร่วมกันภายในครอบครัวด้วย มิใช่เห็นแต่ประโยชน์ส่วนตัวเพียงประการเดียว แนวคิดดังกล่าวพัฒนามาจากกระบวนทัศน์มาร์กซ์และนีโอคลาสสิก (Marxist and Neo-classical) ที่ละเลยประเด็นระบบเศรษฐกิจในครัวเรือน เพราะแนวคิดทั้งสองเป็นเรื่องของตลาดแรงงาน แต่เรื่องในครอบครัวควรเป็นการมองผลประโยชน์ส่วนรวมของทุกคนอย่างเท่าเทียมกัน

อย่างไรก็ตาม โฟลเบร์ (Folbre) มีคำถามที่น่าสนใจว่าเหตุใดการวิเคราะห์ครัวเรือนเป็นหน่วยเดียวจึงถูกโต้แย้ง ซึ่งมีเหตุผล 4 ประการ คือ

1. เหตุผลที่มีพลังและง่ายต่อการวิเคราะห์ครัวเรือนเป็นหน่วยเดียว หรือภาพรวมทั้งหมดของครัวเรือนนั้นได้บูรณาการปัจเจกบุคคลรวมเข้าไปเป็นการตัดสินใจทางเศรษฐกิจของครอบครัว เพื่อเป็นกลไกในการจัดทำนโยบายของทางการที่สะดวกต่อการกำหนดในเรื่องสังคมและเศรษฐกิจที่จัดการตามกรอบที่เห็นว่าเหมาะสมแล้ว

2. เป็นการต่อต้านเพื่อไม่ยอมรับแนวคิดที่ยุ้งยากซับซ้อนในทางปฏิบัติในครัวเรือน และไม่กล้าเปลี่ยนแปลงการดำเนินการนอกเหนือจากรูปแบบเดิม หากยังมีการค้นพบความขัดแย้งภายในมากมายที่ทำให้เกิดการเอาเปรียบกันก็จะยังไม่สืบค้นต่อไป

ผลการศึกษาจำนวนมากพบสิ่งที่ไม่คาดหวังและมีใช้เป็นเรื่องผลผลิตเชิงเศรษฐกิจ แต่เป็นเรื่องความขัดแย้งของผลประโยชน์ภายในครัวเรือนที่ผู้หญิงถูกเอาเปรียบจากสามีหรือผู้ชายที่สูงอายุในครัวเรือนในเรื่องส่วนแบ่งของรายได้ รวมทั้งสวัสดิการหรือการสนับสนุนต่าง ๆ จากโครงการพัฒนาต่าง ๆ ของรัฐ เป็นต้น

3. เหตุผลของการยอมรับการวิเคราะห์ครัวเรือนเป็นหน่วยเดียว เนื่องจากการศึกษาส่วนใหญ่จะมองบทบาทภายในครอบครัวว่าเป็นการต่อรองความต้องการด้านต่าง ๆ การให้นิยามครัวเรือนจึงเป็นเพียงการให้รายละเอียดของลักษณะพลวัตที่มีการแบ่งปันทรัพยากรที่ผ่านการยินยอมมาแล้ว วิธีการสำรวจข้อมูลยังมีความคลุมเครือและบิดเบือนข้อเท็จจริง โดยใช้กลไกอย่างง่ายในการสัมภาษณ์ และเลือกผู้ชายที่เป็นผู้ใหญ่ให้เป็นหัวหน้าครัวเรือนเพื่อตอบแบบสัมภาษณ์ และมักจะเป็นผู้รับสวัสดิการ ทรัพยากร หรือรายได้แทนสมาชิกของครัวเรือน ซึ่งแท้จริงแล้วอาจมิใช่ตัวแทนของครอบครัวก็ได้

4. ตามสมมุติฐานที่ว่า พฤติกรรมทางเศรษฐกิจของครัวเรือนต้องใช้การวิเคราะห์เป็นหน่วยเดียว นั้น ผู้จัดทำนโยบายทั้งในประเทศพัฒนาและประเทศกำลังพัฒนา มักจะมองดูจากทรัพยากรโดยตรง และถือว่าเป็นผลประโยชน์ของครอบครัวโดยรวม หรือมีฉะนั้นก็จะพิจารณาจากข้อหัวหน้าครัวเรือนพอเป็นพิธี โดยจะพยายามหลีกเลี่ยงประเด็นของการจำแนกแจกแจงแต่ละคนทั้งครอบครัว ซึ่งเป็นเรื่องการเพิ่มงานที่ยุ้งยากซับซ้อนในทางปฏิบัติในการส่งมอบผลประโยชน์ให้แก่แต่ละคนตามความขาดแคลน

ในที่สุด วัฒนธรรมตามเหตุผลดังกล่าวข้างต้นมีความแข็งแกร่งมาก จึงทำให้เกิดอคติทางเพศต่อไป รวมทั้งยังมีการสนับสนุนการวิเคราะห์ครัวเรือนในตัวแบบเดิม นอกจากนี้ แรงกดดันให้ปัจเจกชนในครัวเรือน โดยเฉพาะความสัมพันธ์ระหว่างสามีภรรยาจะเป็นทัศนะส่วนตัวที่ไม่ควรเปิดเผยและต้องปกปิดความขัดแย้งต่อกัน แต่จะต้องสร้างภาพลักษณ์แห่งคุณงามความดีเช่นสถาบันทางสังคมอื่น ๆ อคติดังกล่าวจึงทำให้เกิดความไม่ถูกต้องในการจัดสรรทรัพยากร เนื่องจากเศรษฐกิจในระดับครัวเรือนน่าจะเป็นแผนผังพื้นฐานของความสัมพันธ์ในโลกส่วนตัวที่จะสร้างความมั่นคงปลอดภัย ทั้งทางเศรษฐกิจและสังคมในระดับปัจเจกบุคคล (Bruce, 1989 : 980-991)

2. ความมั่นคงทางเศรษฐกิจของสตรี (Women's economic security)

ความเป็นอยู่ที่ดีของครอบครัว (Family well - being) จะเป็นรากฐานที่สร้างความเป็นอยู่ที่ดีของสังคม ซึ่งเป็นผลมาจากการที่ครอบครัวจัดหาปัจจัยพื้นฐานให้แก่สมาชิกทั้งในด้านกายภาพ สังคม เศรษฐกิจ จิตวิทยา ตลอดจนการฝึกฝนด้านต่าง ๆ ให้สมาชิกเพื่อที่จะสามารถช่วยเหลือตนเองให้มีความมั่นคงปลอดภัยทั้งในยามปกติและยามวิกฤต (United Nations Office at Vienna, 1996 : 433)

อาจกล่าวได้ว่า ความเป็นอยู่ที่ดีของครอบครัวนั้นหมายถึง การอยู่ร่วมกันของสมาชิกครอบครัวด้วยการบรรลุซึ่งความมั่นคงทางเศรษฐกิจ การมีสุขภาพอนามัยดี การได้รับการศึกษา และมีความยึดมั่นผูกพันต่อครอบครัว และความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันระหว่างสมาชิกในครอบครัว ซึ่งความสัมพันธ์ในแต่ละมิติดังกล่าวหากมีการแก้ไขปรับปรุงความทุกข์สุขของสมาชิกคนหนึ่ง สิ่งนี้อาจส่งผลในทางเพิ่มขึ้นหรือลดลงของความเป็นอยู่ที่ดีของสมาชิกอีกคนหนึ่งได้เช่นกัน (Havanon & Archavanitkul, 1997, p.5) อย่างไรก็ตามความเข้มแข็งของครอบครัวมิได้ขึ้นอยู่กับอยู่เพียงการอยู่ร่วมกันหรือมีหน้าที่ต่อกันเท่านั้น บางครอบครัวสมาชิกแม้จะอยู่ร่วมกันแต่สายใยความผูกพันไม่แข็งแกร่งครอบครัวก็ไม่มีความสุข แต่บางครอบครัวถึงจะอยู่ห่างไกลกัน

แต่มีความสัมพันธ์ที่ดีและสม่ำเสมอต่อกัน ก็จะทำให้สมาชิกแต่ละคนรู้สึกอบอุ่น มั่นใจ และมั่นคงปลอดภัย (Lloyd & Duffy, 1995 : 72-74)

การศึกษาที่เกี่ยวข้องกับความเป็นอยู่ที่ดีของครอบครัวในประเทศกำลังพัฒนามีแนวโน้มจะเน้นการศึกษาที่สวัสดิการในภาพรวมของครอบครัว ซึ่งเป็นการวิเคราะห์แบบผิวเผินหรือผิวชัโรยหน้า การส่งเสริมสวัสดิการจึงมีตัวตั้งเป็นเรื่องของเงินหรือค่าใช้จ่ายในครอบครัว ซึ่งในสภาพความเป็นจริงสมาชิกในครัวเรือนอาจมีความต้องการสวัสดิการที่แตกต่างกัน อาทิเช่น พ่อแม่อาจต้องการความมั่นคงด้านสวัสดิภาพในระยะยาวที่จะมีลูกหลานดูแลยามเจ็บป่วยและในวัยชรา เด็ก ๆ ต้องการในเรื่องทุนการศึกษาจนสำเร็จ รวมทั้งสมาชิกชายหญิงต่างมีความคิดความต้องการในด้านเศรษฐกิจและสังคมที่แตกต่างกันออกไป เป็นต้น (Havanon & Archavanitkul, 1997 : 6) ในการศึกษาครั้งนี้จึงเป็นการวิเคราะห์ความเป็นอยู่ที่ดีของครอบครัวที่เน้นศึกษาในระดับปัจเจกบุคคลหรือในระดับจุลภาค โดยเฉพาะสวัสดิการที่ดีของสตรี (Women's well - being) ในมิติความมั่นคงทางเศรษฐกิจของสตรี (Women's economic security) ด้วยการวิเคราะห์เข้าไปภายในโครงสร้างของครอบครัวว่าประกอบกันขึ้นมาอย่างไร รวมทั้งสิทธิ สถานภาพ บทบาท และความรับผิดชอบของสมาชิกแต่ละคนภายในครอบครัวเป็นอย่างไร เป็นการวิเคราะห์ที่เรียกว่า Intra-family analysis ซึ่งจะแตกต่างจากการวิเคราะห์ครอบครัวแบบ Inter-family analysis ที่มองภาพรวมของทั้งครอบครัว การวิเคราะห์แบบ Intra-family analysis มีความเชื่อว่า เนื่องจากสมาชิกแต่ละคนภายในครอบครัวเดียวกัน อาจไม่ได้รับสิทธิและโอกาส รวมทั้งสวัสดิการต่าง ๆ อย่างเสมอภาค โดยเฉพาะผู้หญิงจะถูกกลบเกลืนในเรื่องต่าง ๆ ภายในครอบครัว (Havanon & Archavanitkul, 1997 : 1-7) ทั้ง ๆ ที่ผู้หญิงส่วนใหญ่ในครอบครัวจะเป็นผู้รับผิดชอบในเรื่องการบริโภคของครัวเรือน และดูแลทุกเรื่องภายในบ้านเพื่อตอบสนองความต้องการให้แก่สมาชิกในครอบครัว ตามนัยยะดังกล่าว ศูนย์กลางของความเป็นอยู่ที่ดีของครอบครัวคือ พื้นฐานทางเศรษฐกิจที่มั่นคง ซึ่งก็คือความมั่นคงทางเศรษฐกิจของสตรี ที่จะทำให้ครอบครัวอยู่รอดหรือมีความมั่นคงได้นั่นเอง

ตามแนวคิดดังกล่าว ความมั่นคงทางเศรษฐกิจของสตรีจึงเป็นมิติสำคัญประการหนึ่งที่จะมีผลไปสู่ความเป็นอยู่ที่ดี นักวิชาการที่สนใจศึกษาความเป็นอยู่ที่ดีของสตรีและครอบครัว มีแนวคิดที่หลากหลายและคล้ายคลึงกัน ได้อธิบายแนวคิดของความมั่นคงทางเศรษฐกิจของสตรี พอสรุปได้ดังนี้คือ

ประการแรก ความมั่นคงทางเศรษฐกิจของสตรี คือ การที่ผู้หญิงและลูกจะมีสิ่งต่าง ๆ ที่เพียงพอต่อความจำเป็นพื้นฐาน ผู้หญิงจึงต้องทำงานหารายได้ ซึ่งมีความสำคัญยิ่งต่อการอยู่รอดของครอบครัว เช่นเดียวกับการทำงานบ้าน ทำให้ครอบครัวมีกิจกรรมบทบาทของผู้หญิงทั้งสองด้านนี้เข้าด้วยกัน ผู้หญิงจึงมีหน้าที่สนับสนุนทางเศรษฐกิจให้แก่สมาชิกในครัวเรือน ดังนั้นบทบาทของผู้หญิงไม่ได้จำกัดอยู่เพียงการให้กำเนิดและเลี้ยงดูบุตร แต่ต้องเป็นทั้งแม่และผู้หญิงทำงานที่ต้องหารายได้มาจุนเจือครอบครัวให้อยู่รอดได้ (Oppong, 1982 : 133) แม้ว่าโดยทั่วไปผู้หญิงจะเสียเปรียบทางเศรษฐกิจในตลาดแรงงาน และมีปัญหาการเลือกปฏิบัติในการจ่ายค่าแรงอยู่แล้ว แต่ข้อจำกัดที่รุนแรงกลับเกิดขึ้นจากระบบครอบครัว กล่าวคือในบางประเทศผู้หญิงจะต้องทำงานในชุมชนหรือในเขตครัวเรือน บางพื้นที่ผู้หญิงถูกกำหนดให้ทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจเฉพาะอย่างเท่านั้น รูปแบบดังกล่าวจำกัดโอกาสของผู้หญิงในการเข้าถึงงานที่ได้ผลตอบแทนเป็นค่าจ้าง นอกจากนี้ ยังมีข้อจำกัดที่เกิดจากการใช้อำนาจของผู้ชายภายในบ้าน ซึ่งอาจได้แก่สามีหรือผู้ชายที่มีอายุมากภายในครอบครัว ในหลายสังคมผู้ชายมักจะควบคุมรายได้ที่เกิดจากการเข้าร่วมกิจกรรมเชิงเศรษฐกิจของผู้หญิง เช่น การทำการเกษตร หรือธุรกิจของครัวเรือน หรือแม้แต่เป็นงานภายนอกครอบครัว ผู้ชายก็สามารถควบคุมแรงงานของผู้หญิงโดยไม่จ่ายค่าตอบแทนที่เป็นธรรมสำหรับงานที่ผู้หญิงทำ ดังเช่นกรณีโครงการพัฒนาเกษตรกรรมของคาเมรูน นายจ้างจ่ายค่าจ้างของครอบครัว ซึ่งรวมทั้งส่วนของผู้หญิงให้

กับสามียึดค่าแรงภรรยาไว้ 50% เพื่อนำไปใช้จ่ายส่วนตัว จึงเป็นที่น่าสงสัยว่าโครงการพัฒนาความทันสมัย จะส่งผลร้ายต่อผู้หญิงเพิ่มขึ้นเป็นสองเท่า เนื่องจากแรงงานของผู้หญิงถูกผลักดันให้ปลูกพืชเศรษฐกิจที่นำรายได้มาสู่สมาชิกที่เป็นผู้ชายของครอบครัว ในขณะที่ผู้หญิงจะมีเวลาน้อยลงและเหน็ดเหนื่อยเกินไปในการปลูกพืชเพื่อยังชีพในที่ดินที่เป็นส่วนน้อยที่เหลือจากปลูกพืชเพื่อตลาด อีกทั้งยังเป็นที่ดินไม่อุดมสมบูรณ์ต่อการเพาะปลูก และหรือในการทำการแปรรูปผลผลิตที่จำเป็นต่อการบริโภคของครอบครัว จึงนับว่าผู้หญิงถูกเอารัดเอาเปรียบจากภายในครอบครัวของตนเอง (Bruce, 1995 : 33-34)

ประการที่สอง การจัดสรรรายได้หรือแบบแผนการบริโภคภายในครอบครัวทำให้ผู้หญิงต้องเสียเปรียบ และขาดความมั่นคงทางเศรษฐกิจ เมื่อเกิดความตึงเครียดและความขัดแย้งในเรื่องการแบ่งปันทรัพยากรทางเศรษฐกิจ ส่งผลให้เกิดปัญหาการโต้แย้ง การทะเลาะวิวาท ตลอดจนถึงขั้นการกระทำรุนแรงนั้น มักเกิดจากความไม่พอใจเพียงของส่วนแบ่งรายได้จากผู้ชายที่ไม่นำเงินรายได้ทั้งหมดของสามีภรรยามาเป็นกองกลางของครอบครัว (Incomplete pooling of income) หากผู้หญิงไม่มีรายได้จึงมีความจำเป็นต้องพึ่งพิงผู้ชายอีกทั้งต้องอยู่ในสภาพความเสี่ยงทางเศรษฐกิจ เพราะผู้ชายจะมอบเงินให้กับครอบครัวตามเงื่อนไขของตนเอง รวมทั้งไม่บอกภรรยาถึงจำนวนเงินรายได้ทั้งหมด แต่ถ้าผู้หญิงมีฐานะเป็นผู้หาเลี้ยงและจัดหาทรัพยากรหรือก่อให้เกิดรายได้ให้แก่ครัวเรือนและสามารถเลี้ยงดูตนเองและลูก ๆ ได้โดยไม่ต้องพึ่งพาสามี ผู้หญิงก็จะมี ความมั่นคงทางเศรษฐกิจ (Blumberg, 1991 : 127) จึงเห็นได้ว่าการเกื้อหนุนครอบครัวของผู้ชายเป็นเรื่องผันแปรที่ไม่สามารถคาดหมายทิศทางที่คงที่ไว้ และหากผู้หญิงทำงานเชิงเศรษฐกิจมีรายได้ก็ยิ่งทำให้ผู้ชายถือโอกาสลดส่วนแบ่งของรายได้ของตนเองให้กับครอบครัว ผู้หญิงจึงต้องพยายามหาวิธีต่าง ๆ เพื่อให้ครอบครัวอยู่รอดโดยการหาอาหารที่มาจากการผลิตเพื่อยังชีพในครัวเรือนชนบท เพื่อนำมาเลี้ยงดูลูกโดยไม่คาดหวังว่าผู้ชายจะรับผิดชอบการบริโภคของครัวเรือน แต่ผู้หญิงในเขตเมืองต้องพยายามดิ้นรนหารายได้ทั้งในตลาดแรงงานในระบบและแรงงานนอกระบบ

มีผลการศึกษาหลายชิ้นได้พบว่าอุดมการณ์เรื่องการให้ความสำคัญกับผู้ชาย สนับสนุนผู้ชายให้มีสิทธิในการใช้เงินเพื่อส่วนตัว ทั้งๆ ที่ครอบครัวอยู่ในภาวะยากจน เหตุผลส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากกระบวนการขัดเกลาทางสังคมที่ส่งเสริมเด็กชายให้หลีกเลี่ยงการรับผิดชอบงานที่เกี่ยวข้องกับงานบ้าน แต่จะหาประสบการณ์ตามแบบฉบับของความเป็นชาย เช่น การแต่งตัว คบเพื่อน เล่นการพนัน ดูภาพยนตร์ เทียวโสเภณี สูบบุหรี่ ดื่มสุรา ฯลฯ ซึ่งถือว่าเรื่องเหล่านี้มีความสำคัญมากกว่าเรื่องการทำงานและความรับผิดชอบต่อครอบครัว ดังนั้น ผู้หญิงจึงถูกกดดันมาก บางครั้งแม้เพียงคลอดบุตรก็ต้องออกไปทำงานเพื่อหารายได้ให้ครอบครัวอยู่รอดได้ (Bruce, 1989 ; citing Maher, 1984) ด้วยเหตุเหล่านี้อาจชี้ให้เห็นว่าถึงแม้ว่าจะมีผู้ชายที่ประกอบอาชีพอยู่ในครัวเรือน แต่ก็ไม่มีสิ่งที่จะเป็นหลักประกันได้ว่ารายได้ของผู้ชาย จะถูกนำไปใช้เกี่ยวกับการจัดหาสิ่งของจำเป็นสำหรับครอบครัว และผู้หญิงจะมีความมั่นคงทางเศรษฐกิจ

ประการที่สาม การจัดการเรื่องการเงินและความเป็นอิสระของผู้หญิง ถึงแม้ว่าผู้หญิงจะมีความสามารถและความรับผิดชอบในการจัดการงบประมาณของครัวเรือน แต่มีได้หมายความว่าผู้หญิงจะมีความเป็นอิสระ ทั้งนี้เนื่องจากอำนาจการตัดสินใจที่แท้จริงของผู้หญิงในเรื่องค่าใช้จ่ายของครัวเรือน มักถูกจำกัดโดยบรรทัดฐานต่าง ๆ ตลอดจนอำนาจต่อรองในการจัดการเรื่องสิ่งของเครื่องใช้ภายในครัวเรือน ในทางปฏิบัติผู้ชายอาจมอบรายได้ทั้งหมดของตนให้กับภรรยาโดยที่ภรรยาจะต้องเป็นผู้จัดการงบประมาณส่วนนี้ เพื่อสนองความต้องการของครอบครัวให้ได้อย่างครบถ้วน ซึ่งอาจรวมทั้งเรื่องอาหาร เสื้อผ้า ค่าเล่าเรียนลูก ค่าขนมลูก ค่าไฟฟ้า ค่าเชื้อเพลิง ค่าเดินทาง และค่าใช้จ่ายส่วนตัวของสามี (รวมค่าเหล้าและบุหรี่) และเมื่องบประมาณของครัวเรือนไม่พอกับค่าใช้จ่ายเหล่านี้ ผู้หญิงจะต้องหาทางแก้ปัญหาเงินขาดมือ ซึ่งผู้หญิงจะมีมาตรการอันจำกัดในการที่จะจัดการกับวิกฤตการณ์ในครอบครัว เมื่อต้องเผชิญกับปัญหาทางเศรษฐกิจ

เช่น การให้เช่าที่ดิน การให้ลูกออกไปทำงาน การยกลูกให้ไปอยู่กับญาติพี่น้อง การย้ายกลับไปอยู่กับพ่อแม่ หรือญาติ การย้ายถิ่นไปทำงาน การกู้ยืมเงิน หรือการยอมเป็นภรรยาบ่อย ซึ่งมาตรการเหล่านี้ก็ไม่ว่าจะสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจให้แก่ผู้หญิงได้มากนัก (เครี ริคเตอร์ และ นภาพรณ หะวานนท์. 2538 : 24-32)

ประการที่สี่ แบบแผนการใช้จ่ายเงินของครอบครัว หากพิจารณาจากจำนวนรายได้ของผู้หญิง เมื่อเปรียบเทียบกับผู้ชาย จะเห็นได้ว่ารายได้ที่เป็นเงินสดมีความจำเป็นต่อครอบครัว ทั้งเพื่อการอยู่รอดและการลงทุนสำหรับคนรุ่นใหม่ที่ต้องอาศัยเงินสดเพิ่มขึ้นในเศรษฐกิจยุคใหม่ เช่น ค่าใช้จ่ายในการศึกษาของลูก สุขภาพและโภชนาการ หากเปรียบเทียบครัวเรือนที่ผู้หญิงเลี้ยงลูกตามลำพัง (Single parent) กับครัวเรือนที่มีทั้งผู้ชายและผู้หญิง แต่รายได้จากผู้ชายอาจให้กับครอบครัวน้อยหรือไม่มีเลย เนื่องจากไม่สามารถหางานที่มั่นคงได้ ตกงาน พักการ มีปัญหาอื่น ๆ เช่น การใช้ยาเสพติดหรือแอลกอฮอล์อย่างหนัก หรือเป็นโรคเอดส์ ทำให้ผู้หญิงต้องกลายเป็นตัวหลักในการหาเลี้ยงครอบครัว รวมทั้งต้องรับภาระในการดูแลเด็กและผู้สูงอายุ ในครัวเรือนที่เป็นครอบครัวขยายก็ยิ่งจะทำให้ผู้หญิงที่เป็นแม่ต้องแบกรับภาระเศรษฐกิจของครัวเรือนมากกว่าเดิม ซึ่งอาจส่งผลไปถึงความแตกแยกของครอบครัวอีกด้วย ซึ่งหากเปรียบเทียบระหว่างหัวหน้าครัวเรือนที่เป็นผู้ชายกับผู้หญิงคนเดียว จะพบว่าหัวหน้าครัวเรือนที่เป็นผู้หญิงได้รับความยากลำบากและยากจนมากกว่า ซึ่งแรงกดดันทางเศรษฐกิจที่มีมาพร้อมกับการพัฒนาประเทศผลักดันให้ผู้หญิงที่ไม่เคยทำงานนอกบ้าน ต้องออกไปหารายได้หรือทำงานเชิงเศรษฐกิจมากขึ้น (Engle. 1991 : 954-965)

บางสังคมมีการศึกษาพบว่า ในกรณีของครัวเรือนที่ทั้งสามีภรรยามีรายได้ รายได้ของสามีมักจะมีมากกว่าภรรยา แต่ภรรยาส่วนใหญ่มักใช้จ่ายในส่วนที่เป็นรายได้ของตนทั้งหมดเพื่อครอบครัวมากกว่าสามี เหตุผลคือผู้ชายบางคนต้องให้รายได้กับครัวเรือนอื่น ๆ ส่วนหนึ่งหรือมากกว่าในการเลี้ยงดูเด็กที่เกิดจากคู่สัมพันธ์ในอดีตหรือปัจจุบัน ในบางสังคมมีวัฒนธรรมเป็นตัวกำหนดว่าผู้ชายหรือผู้หญิงเป็นผู้จ่ายเงินในเรื่องอะไรบ้าง จึงทำให้ผู้หญิงอาจถูกคาดหวังให้จ่ายเงินมากกว่าในเรื่องครอบครัว ซึ่งผลการศึกษาต่าง ๆ ได้ชี้ให้เห็นว่ารายได้ของผู้หญิงที่หามาได้มีความสัมพันธ์เชิงบวกกับตัวชี้สถานะภาพด้านต่าง ๆ ของลูก เช่น ด้านสุขภาพ โภชนาการ และการศึกษา ด้วยเหตุนี้แม่ผู้หญิงจะยากจนมีรายได้จำกัดก็ตาม แต่ก็พยายามที่จะทำงานหนักเพื่อลูกและครอบครัว (Engle. 1993 : 1303-1312)

ประการที่ห้า การที่สังคมไม่ให้คุณค่าเชิงเศรษฐกิจกับงานบ้านและงานเลี้ยงดูลูก พื้นฐานความเป็นอยู่ที่ดีของครอบครัวจะส่งผลให้ทั้งสตรีและสมาชิกอื่น ๆ มีความมั่นคงทางเศรษฐกิจ ซึ่งหมายถึงผู้หญิงต้องมีส่วนสำคัญในการสนับสนุนครอบครัวด้วยการทำงาน การมีรายได้ และหรือ การหาเลี้ยงครอบครัว เนื่องจากงานวิจัยในอดีตได้ประเมินค่านัยสำคัญของบทบาทผู้หญิงว่ามีหน้าที่ทำงานบ้านและเลี้ยงดูเด็ก รวมทั้งกิจกรรมการผลิตเพื่อยังชีพ ว่ากิจกรรมดังกล่าวไม่ถือว่ามีมูลค่าในระบบเศรษฐกิจของครอบครัว (Havanon & Archavanitkul. 1997 : 5 ; เครี ริคเตอร์ และ นภาพรณ หะวานนท์. 2538 : 8-19) ผู้หญิงจึงไม่มีพลังอำนาจทางเศรษฐกิจที่แท้จริง ในหลายกรณีทำให้มองข้ามปัจจัยสำคัญที่มีผลต่อสวัสดิการด้านเศรษฐกิจของผู้หญิง ทั้งนี้อาจมีสาเหตุมาจากนโยบายทางเศรษฐกิจทั้งในประเทศพัฒนาและประเทศกำลังพัฒนาที่มองว่าครอบครัวส่วนใหญ่มีผู้ชายเป็นผู้ตัดสินใจ และรายได้ของผู้ชายเป็นที่มาของระบบเศรษฐกิจในครัวเรือน รายได้ของผู้หญิงเป็นเพียงรายได้เสริม และแรงงานของผู้หญิงในการทำงานที่ไม่ได้รับค่าจ้างมีคุณค่าทางเศรษฐกิจอันจำกัดต่อครอบครัว อย่างไรก็ตาม สมมุติฐานดังกล่าวได้ถูกท้าทาย เนื่องจากมีหลักฐานยืนยันแสดงให้เห็นว่าในหลายส่วนของโลก (เช่น เนปาล ไทย ฟิลิปปินส์ อินเดีย และกานา) ระบบเศรษฐกิจที่แท้จริงในครัวเรือนมักจะมีมาจากผู้หญิงเป็นผู้หาเลี้ยงครอบครัว รายได้ของผู้หญิงมีความสำคัญต่อความจำเป็นพื้นฐานของครอบครัว

และผู้หญิงมักจะใช้รายได้ของตนเพื่อบรรลุความจำเป็นของครอบครัวมากกว่าผู้ชาย (Bruce. 1995 : 27-34) ตามสถานการณ์ดังกล่าวผู้หญิงจึงต้องเผชิญกับความกดดันทางเศรษฐกิจต่อไป

ประการที่หก จำนวนบุตรอาจถือเป็นหลักประกันความมั่นคงทางเศรษฐกิจของผู้หญิงได้ เมื่อหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ได้มีการลดลงของอัตราการตาย แต่อัตราการเจริญพันธุ์ได้สูงขึ้น มีการเจริญเติบโตของประชากรมากในประเทศกำลังพัฒนา ทั้งในเอเชีย แอฟริกา ละตินอเมริกา และแถบคาริบเบียน ซึ่งการเติบโตทางประชากรมีผลทางลบต่อการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจและสังคม รวมทั้งสวัสดิการของปัจเจกบุคคล รัฐบาลของหลายประเทศดังกล่าวจึงมีนโยบายในการลดอัตราประชากร ยุทธวิธีหนึ่งคือ การจูงใจให้คู่สมรสลดขนาดครอบครัวให้เล็กลงเพื่อนำประโยชน์มาสู่ทั้งพ่อแม่และลูกโดยตรง อย่างไรก็ตาม การมีขนาดครอบครัวที่เล็กได้ หรือความต้องการจำนวนลูกที่เลือกได้มักจะเป็นกระบวนการตัดสินใจขั้นสุดท้ายของคู่สมรสในการนำมาเปรียบเทียบกับปัญหาทรัพยากรที่มีอยู่จำกัด สตรีจึงต้องปรับเปลี่ยนยุทธวิธีเพื่อสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจให้เกิดขึ้นกับตนเองและครอบครัว เช่น การมีจำนวนลูก 1-2 คน และการมีลูกชายมากกว่าลูกสาว (Havanon. 1996 : 233-241)

การวางแผนเพื่อการตัดสินใจเกี่ยวกับขนาดครอบครัวที่จะทำให้มีความมั่นคงในชีวิตของสมาชิกแต่ละคนทั้งในระยะสั้นและระยะยาวนั้น ความมั่นคงในระยะสั้น (Short-term) จะเกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ขั้นพื้นฐานของการบริโภค และการผลิตของครัวเรือนประจำวันที่รวมถึงการจัดหาทรัพยากรในครัวเรือน หรืออีกนัยหนึ่งหมายถึง จำนวนบุคคลที่ครอบครัวจะต้องรับผิดชอบในการเลี้ยงดูหรือสนับสนุนความมั่นคง ในระยะยาว (Long-term) จะเกี่ยวข้องกับครอบครัวโดยเฉพาะพ่อแม่ในเรื่องความต้องการแรงงานของครัวเรือน ความคาดหวังเกี่ยวกับการสนับสนุนจากลูก ๆ เมื่อลูกโตเป็นผู้ใหญ่ และพ่อแม่อายุมากขึ้น การจัดหาทรัพยากรที่หายาก ตลอดจนเงินทุนสำหรับลูก ๆ เพื่อสร้างครอบครัวใหม่ต่อไปในอนาคต (Havanon. 1996 : 233)

จึงกล่าวได้ว่า น่าจะมีความเกี่ยวพันระหว่างจำนวนบุตรกับสวัสดิการที่ดีของสมาชิกในครัวเรือน ในบางสังคมของประเทศกำลังพัฒนา จำนวนลูกจะเป็นเครือข่ายสนับสนุนด้านเศรษฐกิจของพ่อแม่ในระยะยาว ลูก ๆ จะช่วยเหลือหารายได้ ซึ่งตามวัฏจักรชีวิตในตอนต้น พ่อแม่เป็นผู้เลี้ยงดูลูก เมื่อลูกโตขึ้นก็จะตอบแทนให้พ่อแม่พึงพิงทำให้ความตึงเครียดทางการเงินของครอบครัวผ่อนคลายลง ตัวอย่างเช่น เด็กชายอายุ 12 ปี ในครอบครัวชาวนาทั้งในบังกลาเทศและอินเดีย เด็กชายสามารถเป็นแรงงานการผลิตสำคัญของครอบครัว ส่วนเด็กผู้หญิงอายุ 15 ปี หรือสูงกว่านี้ ทั้งในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และรัสเซีย จำนวนร้อยละ 60 ของเด็กหญิงในช่วงอายุนี้อีกสามารถทำกิจกรรมที่มีผลต่อเศรษฐกิจได้เช่นเดียวกัน (Bruce. 1995 : 27) อย่างไรก็ตาม การมีลูกจำนวนมากหรือการมีครอบครัวขนาดใหญ่ ผู้หญิงก็จะมีภาระเพิ่มมากขึ้น เพราะต้องทำงานหนักขึ้นในการตอบสนองและบริการความต้องการของสมาชิกของครอบครัว ทำให้ผู้หญิงส่วนใหญ่มักสูญเสียความส่วนตัวและไม่มีเวลาพักผ่อน

3. ความหมายทางสังคมกับคุณลักษณะของบทบาทหญิงชาย (Social construct and gender)

3.1 การให้ความหมายเกี่ยวกับเพศ (Gender VS. Sex)

ในการทำความเข้าใจความหมายเกี่ยวกับเรื่องเพศ จะต้องทำความเข้าใจกับศัพท์ 2 คำ คือ Gender และ Sex ดังนี้

คำว่า "Gender" เป็นศัพท์ประดิษฐ์ใหม่ หมายถึง การปลูกฝังบทบาทหญิงชายต่อสมาชิกใหม่ในสังคม ดังนั้น บทบาทหญิงชาย (Gender) จึงมาจากการที่เด็กถูกสอนให้เรียนรู้ว่า ถ้าเป็นผู้หญิง ควรทำอย่างไร

หรือต้องทำอะไร ถ้าเป็นผู้ชายควรทำอะไร หรือต้องทำอะไร นักสังคมวิทยาและนักมานุษยวิทยาจำนวนมากมีความเชื่อว่า บทบาทหญิงชายเป็นบทบาทที่ "ถูกสังคมและวัฒนธรรมสร้างขึ้น" ส่วนคำว่า "Sex" หมายถึง ความเป็นหญิงและเป็นชายจากสภาพทางชีววิทยาของร่างกายที่ติดตัวมาแต่กำเนิด ในความเป็นเพศที่บุคคลจะเรียนรู้อารมณ์ ความรู้สึก และการแสดงออกทางเพศ ที่เรียกว่า พฤติกรรมทางเพศ (ภคยา อาชวนิจกุล. 2538 : 7-8)

ดังนั้น คำว่า "Sex" จึงเป็นคำที่ใช้ในความหมายที่แสดงคุณสมบัติระหว่างหญิงชายที่มีความแตกต่างกันในมิติทางชีววิทยา ตามลักษณะที่ปรากฏให้เห็นเกี่ยวกับลักษณะทางร่างกาย อวัยวะทางเพศ ยีนส์ โครโมโซม ฮอรโมน และคุณลักษณะต่าง ๆ ที่เป็นการกำหนดตัวแบบทางเพศ (Sex stereotypes) ในทางตรงกันข้าม คำว่า "Gender" มีความหมายแสดงถึงเหตุผลหรือลักษณะพิเศษในเงื่อนไขทางด้านจิตวิทยา สังคมและวัฒนธรรม ซึ่งจะเกี่ยวกับจิตใจ ความรู้สึกของความเป็นผู้หญิงหรือความเป็นผู้ชาย (Gender identity) เป็นการประเมินพฤติกรรมซึ่งเป็นผลมาจากกระบวนการขัดเกลาทางสังคม (Socialization) ในแต่ละบริบทของสังคม หรืออาจกล่าวได้ว่า "Sex" เป็นสถานภาพที่ติดตัวมาแต่กำเนิด แต่ "Gender" เป็นสถานภาพที่ได้จากข้อกำหนดทางสังคม (Lindsey & Christie. 1994 : 3)

สถานภาพของ "Sex" อาจเปลี่ยนแปลงได้ในกรณีที่บุคคลมีความเชื่อว่าตนเองเกิดมา "ผิด" ร่างกายและได้ไปทำการผ่าตัดแปลงเพศจากตลยแพทย์และได้รับการยินยอมให้เป็นเพศที่สอดคล้องตามเพศทางชีววิทยา การเปลี่ยนแปลงเพศในกรณีนี้มีความสอดคล้องทางด้านจิตวิทยา และได้รับความพอใจในความสำเร็จที่ต้องการ อนึ่ง เมื่อมีคำว่า "Role" ซึ่งเป็นโมทัศน์ทางสังคมวิทยาและจิตวิทยาสังคม เข้ามาเพิ่มเป็น "Gender roles" หรือ "Sex roles" คนทั่วไปมักสับสนและเข้าใจผิด รวมทั้งยังคงมีข้อถกเถียงกันอยู่ แต่อย่างไรก็ตามทั้ง 2 คำ สามารถใช้สลับสับเปลี่ยนกันได้ ทั้งนี้เนื่องจากทั้งคำว่า "Gender roles" และ "Sex roles" จะอ้างอิงและมีบทบาทต่อกันและกัน ทั้งในตัวแปรทางด้านชีววิทยาและสังคมวัฒนธรรม แต่คนมักนิยมใช้ "Gender roles" ในความหมายว่า เป็นบทบาทที่คาดหวังและเป็นพฤติกรรมทางสังคมในแต่ละเพศ (Sex) ซึ่งรวมถึงสิทธิ ความรับผิดชอบและบรรทัดฐานทางเพศในระดับสังคม-วัฒนธรรม ซึ่งผู้ใช้อาจเลือกใช้ได้ตามรูปแบบเฉพาะของตน (Lindsey & Christie. 1994 : 3-4)

3.2 แนวคิดเรื่องตัวแบบทางเพศ (Sex stereotypes)

การกำหนดตัวแบบจำลองทางเพศ ถือเป็นเครื่องมือในการรักษาสถานภาพดั้งเดิมของผู้ชาย ก่อให้เกิดปัญหาการแบ่งแยกทางเพศ และยังมีส่วนอย่างมากต่อความคิดที่ไม่ให้ความสำคัญต่อบทบาทของผู้หญิง เซทวิน และ ฮาร์ทเน็ต (Chetwyn and Hartnett. 1982 : 1-3) ได้กล่าวถึงลักษณะของปรากฏการณ์หลายมิติที่แสดงให้เห็นข้อกำหนดในการจัดระเบียบทางสังคมเรื่องเพศ ดังนี้คือ

1. การกำหนดบทบาททางเพศระหว่างหญิงและชายจะเป็นลักษณะตายตัว ผังรากลึกในการแบ่งแยกลักษณะความเป็นเพศชาย (Masculine) และลักษณะความเป็นเพศหญิง (Feminine) ซึ่งถูกจัดสรรมาจากวัฒนธรรมของแต่ละสังคมสืบทอดและแพร่ขยายความคิดในด้านภาษา การศึกษา การสื่อสาร และศิลปะเป็นทัศนคติที่ทรงประสิทธิภาพ โดยการเปรียบเทียบและข้อตรงกันข้ามเกี่ยวกับค่านิยมของผู้หญิงและผู้ชายตามความคาดหวังของสังคมวัฒนธรรม จากค่านิยมดังกล่าวจะพบว่า คำว่า "ผู้ชาย" จะมีเนื้อหาสาระสำคัญในเชิงไม่หยุดนิ่งและยกย่องสรรเสริญ แข็งแรง ก้าวร้าว ขณะที่คำว่า "ผู้หญิง" จะมีความหมายในทางลบที่ชี้ชัดในตัวเอง ได้แก่ ความอ่อนแอ ใจอ่อน ความไม่แน่นอน การเอาแต่ใจตัวเอง เจ้าน้ำตา

เฉื่อยชา มีสถานภาพที่เป็นรองหรือมักจะยอมแพ้ เป็นต้น ซึ่งถือเป็นเครื่องมือในการรักษาสถานภาพการครอบงำมีอำนาจของผู้ชายเหนือผู้หญิง

2. เป็นภาวะที่ถูกจัดสรรบนพื้นฐานทางเพศ เป็นการแบ่งแยกความแตกต่างของกิจกรรมตามระบบการแบ่งงานในสังคมว่าผู้หญิงต้องทำอะไร ผู้ชายต้องทำอะไร รวมทั้งอำนาจในการตัดสินใจในเรื่องต่าง ๆ ที่จะต้องประพฤติปฏิบัติให้เหมาะสมกับเพศ เป็นการแบ่งพฤติกรรมต่าง ๆ ของแต่ละเพศ จากพื้นฐานด้วยการใช้หลักเกณฑ์ทางสรีระ และความเชื่อทางวัฒนธรรมที่จะต้องปฏิบัติตามบทบาทที่สังคมกำหนดไว้

3. เป็นการกำหนดเกี่ยวกับการลงทุน การให้ความสำคัญกับเพศชายว่ามีคุณค่าสูงกว่าเพศหญิง โดยอาศัยคุณลักษณะภายนอกที่เป็นบุคลิกของผู้ชายว่ามีความเข้มแข็ง คล่องแคล่ว และกระตือรือร้นมากกว่าผู้หญิง

อาจสรุปได้ว่า ความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องเพศมักกำหนดไว้อย่างตายตัวว่า “ความเป็นชาย” มักอยู่เหนือ “ความเป็นหญิง” คุณค่าของความเป็นชายก็เหนือกว่าคุณค่าของความเป็นหญิง โดยมีเครื่องชักนำที่เป็นระบบสังคม วัฒนธรรม ค่านิยม ความเชื่อ และมายาคติต่าง ๆ ตามความคาดหวังในบทบาทชายหญิงแตกต่างกันไปตามแต่ละสังคมและวัฒนธรรม ซึ่งจะสะท้อนให้เห็นถึงกระบวนการขัดเกลาทางสังคม รวมทั้งการจัดองค์กรทางสังคมนั้น ๆ ด้วย

หากพิจารณาข้อมูลทางมานุษยวิทยาในประเด็นเรื่องบทบาทตามเพศ (Sex roles) ได้แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า การครอบงำหรือการผูกขาดอำนาจโดยเพศชาย (Male dominance) เป็นลักษณะสากลที่เกิดขึ้นในแทบทุกสังคมวัฒนธรรมทั่วโลก อำนาจทางเศรษฐกิจและความเหลื่อมล้ำทางเพศจะมีความสัมพันธ์ในลักษณะที่เป็นเหตุเป็นผลกันอย่างใกล้ชิด กล่าวคือ ในสังคมที่ผู้หญิงมีส่วนร่วมในการผลิตและการกระจายทรัพยากรมาก การเอารัดเอาเปรียบและความเหลื่อมล้ำทางเพศจะมีน้อย ในทางกลับกันสังคมที่มีผู้หญิงมีส่วนร่วมในการผลิตน้อย หรือมีส่วนร่วมในการผลิตเพียงอย่างเดียว แต่ไม่มีส่วนร่วมในการตัดสินใจ การควบคุมการผลิตและการกระจายทรัพยากร การเอารัดเอาเปรียบและความเหลื่อมล้ำทางเพศจะมีมาก (ยศ สันตสมบัติ, 2537 : 122)

ในสังคมดั้งเดิมแทบทุกหนทุกแห่ง ผู้หญิงเป็นกำลังผลิต เป็นผู้ผลิต หรือแรงงานสำคัญของสังคม ผู้หญิงทำงานเท่าเทียมหรือมากกว่าผู้ชาย ผู้หญิงทำหน้าที่เก็บหาอาหาร เลี้ยงสัตว์ ดูแลครอบครัว และงานอื่น ๆ อีกเป็นจำนวนมาก ผู้หญิงจึงเป็นกำลังผลิตที่ขาดเสียมิได้ วิธีการควบคุมกำลังผลิตสำคัญของสังคมก็คือ การแบ่งแยกผู้หญิงออกจากความศักดิ์สิทธิ์ โดยพิธีกรรมทางศาสนา ความเชื่อตามนิยายปรัมปรา ควบคุมภาวะเจริญพันธุ์ให้ทำหน้าที่เลี้ยงลูกและทำงานตามที่สังคมกำหนดบทบาทเอาไว้ให้ ปัจจัยสำคัญที่เอื้ออำนวยให้เกิดวัฒนธรรมหรือลักษณะการเอารัดเอาเปรียบทางเพศ เป็นการเปิดโอกาสให้ผู้ชายผูกขาดอำนาจทางสังคม คือ ความสามารถในการควบคุมการผลิตและการแบ่งปันทรัพยากร การเตรียมสมาชิกของกลุ่มเพื่อให้เป็นนักรบที่ห้าวหาญเมื่อเกิดสงคราม และความพยายามในการรักษาสภาวะสมดุลระหว่างจำนวนประชากรกับทรัพยากรธรรมชาติหรือปริมาณอาหาร เช่น การฆ่าเด็กทารกหญิง ซึ่งเป็นประเพณีที่พบเห็นในสังคมชนเผ่าและในอารยธรรมต่าง ๆ เช่น จีน อินเดียและยุโรป ทำให้เกิดแนวคิดที่ว่าผู้หญิงเป็นเพศที่สังคมละทิ้งได้ และก่อให้เกิดการผลิตซ้ำของอคติทางเพศในรูปแบบต่าง ๆ (ยศ สันตสมบัติ, 2537 : 135)

3.3 การให้ความหมายทางสังคมในบทบาทหญิงชาย (Social construct of gender)

นักวิชาการด้านสตรี (Feminist scholars) มีความเชื่อว่า ความแตกต่างทางเพศในความสัมพันธ์ระหว่างหญิงชายนั้นมาจากความคาดหวังและความเชื่อพื้นฐานทางวัฒนธรรมมากกว่าความเป็นจริงในทาง

ชีววิทยา เนื่องจาก “ความเป็นเพศหญิง” เป็นสิ่งที่สังคมให้ความหมาย (Social construct) โดยนิยามความเป็นผู้หญิงว่า จะต้องมีความสามารถในการดูแลหรือเลี้ยงดูเด็ก คำนียามเฉพาะของสังคมที่ให้แก่ผู้หญิงถูกกำหนดแน่นอนจากความคาดหวังของสังคมให้มีความเป็นหญิง (Female) ตามกระบวนการขัดเกลาทางสังคมว่าเพศหนึ่งมักถูกพิจารณาว่าด้อยกว่าอีกเพศหนึ่งและเพศนั้นมักเป็นผู้หญิงเสมอ โดยผู้ชายจะเป็นส่วนสำคัญของสังคม การให้ความหมายทางสังคมมักมีอคติทางเพศ แต่ก็เป็นสภาพความเป็นจริงเกือบทุกสังคม (Hunter College Women's Studies Collective. 1983 : 173-208)

ประเด็นสำคัญของการให้ความหมายทางสังคมเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างหญิงชาย เป็นผลมาจากโครงสร้างทางสังคม อันได้แก่ การจัดระบบระเบียบแบบแผนของความสัมพันธ์ในด้านต่าง ๆ ของมนุษย์ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการผลิต อำนาจการปกครอง ตลอดจนถึงความสัมพันธ์ระหว่างหญิงชาย คำนียาม ความเชื่อ ขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ โดยส่วนหนึ่งของโครงสร้างสังคมนี้นี้ประกอบด้วย สถาบันสังคม อันได้แก่ สถาบันครอบครัว การศึกษา ศาสนา การเมือง ฯลฯ จะทำหน้าที่ซึ่งต้องให้สมาชิกในสังคมดำเนินกิจกรรมให้เป็นไปตามการคาดหวังของโครงสร้างสังคมนั้น ๆ อันเป็นข้อกำหนดตามบรรทัดฐานของสังคมวัฒนธรรมว่า ผู้หญิงจะต้องปฏิบัติตามความคาดหวังของสังคมตามบทบาทที่สังคมวัฒนธรรมจัดสรรไว้แล้ว ซึ่งทุกสังคมมักมีความเชื่อเข้าข้างตนเองว่า วิธีการปฏิบัติที่สังคมของตนกำหนดไว้นั้นถูกต้องตามศีลธรรมจรรยาที่สุด โดยมีรูปแบบการควบคุมทางสังคม อันเป็นมาตรการควบคุมผู้หญิงในสังคม ซึ่งไม่จำเป็นต้องออกมาในรูปของการจับกุมคุมขัง แต่เป็นกลไกที่มีอิทธิพล ได้แก่

ก. การควบคุมทางร่างกาย เสื้อผ้า ยกตัวอย่างเช่น ผู้หญิงมุสลิมจะต้องใช้ผ้าคลุมหน้าเวลาออกนอกบ้าน อันเป็นกลไกควบคุมร่างกายผู้หญิง กำหนดอาณาบริเวณในการเคลื่อนไหวให้ผู้หญิงมีพื้นที่อยู่ภายในบ้าน

ข. มาตรการควบคุมทางสังคม เช่น การข่มขืน เป็นมาตรการลงโทษผู้หญิงที่ไม่รู้จักระมัดระวังตัว ไม่อยู่ในที่ที่อันเหมาะสม หรือขาดการคุ้มครองป้องกันจากชายผู้แข็งแรง (ไปไหนมาไหนคนเดียว) เป็นการโหมโฆษณาทางสังคม หรือเป็นข้อกล่าวหาว่า “เพราะผู้หญิงแต่งตัวยั่ววนหรือไม่ระมัดระวังตัวจึงทำให้ถูกข่มขืน” เป็นต้น

ค. เป็นการใช้ภาษาหรือวาทกรรมที่แสดงด้วยคำพูดให้เรียนรู้ว่าต้องประพฤติตนตามเพศที่เหมาะสม โดยแฝงความหมายของเอกลักษณ์ทางเพศตามวัฒนธรรม เป็นมาตรการควบคุมผู้หญิงทางสังคมที่เป็นการแบ่งแยกและสร้างความไม่เท่าเทียมทางเพศ เช่น ผู้หญิงจะต้องใช้ร่างกายเป็นแหล่งผลิตชีวิตใหม่เท่านั้นจึงจะเป็นผู้หญิงที่สมบูรณ์ หลังจากมีลูกแล้วก็ต้องใช้ร่างกายนั้นเพื่ออุทิศให้แก่ “การเป็นแม่คนและเลี้ยงลูก” ในบางสังคมได้สร้างทัศนคติที่เหยียดหยามร่างกายสตรีว่าเป็นของต่ำหรือสกปรก เป็นต้น

จุดเริ่มต้นที่สำคัญที่สุดในการผลิตซ้ำทางสังคมที่สร้างบรรทัดฐานความเชื่อให้บทบาทผู้ชายมีความสำคัญสูงกว่าผู้หญิงก็คือ กระบวนการขัดเกลาทางสังคม (Socialization) ที่ให้เด็กทราบถึงกฎเกณฑ์ บรรทัดฐานของพฤติกรรมทางสังคม ตามลักษณะบุคลิกภาพที่กำหนดไว้แบบตายตัวทั้งหญิงและชาย แบ่งเป็น 5 มิติ กล่าวคือ (Hunter College Women's Studies Collective. 1983 : 187 - 197)

1. การแบ่งงานตามเพศ (The Division of labor by gender) ผู้หญิงในแทบทุกสังคมทั่วโลกได้รับมอบหมายภารกิจประจำวันอันหนักอึ้งในการตั้งครุฑ คลอดลูก ดูแลลูก ทำงานบ้าน ปรนนิบัติสามี และทำงานในไร่นา ส่วนผู้ชายมีหน้าที่ทำงานหาเลี้ยงครอบครัวอันเป็นหน้าที่หลักเพียงอย่างเดียว จะมีเวลาว่างเพื่อพักผ่อนมากกว่าผู้หญิง บทบาทตามเพศดังกล่าวแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า การครอบงำ หรือการผูกขาดอำนาจโดยเพศชาย (Male dominance) เป็นลักษณะสากลที่เกิดขึ้นในแทบทุกสังคม เป็นลักษณะของความเหลื่อมล้ำและเอารัดเอาเปรียบ

2. การขัดเกลาทงเพศและเป้าหมายของการทำงาน (Gender socialization and work goals) เป็นปรากฏการณ์สากลสำหรับสังคมที่ถืออำนาจชายเป็นใหญ่ จะให้ผู้ชายอยู่ในตำแหน่งที่สูงกว่า มีรายได้ดี มีอำนาจ ในขณะที่ผู้หญิงจะถูกให้รวมตัวอยู่ในระดับล่างมีรายได้ต่ำกว่า อาชีพของผู้หญิงจะต้องขึ้นต่อหรือเป็นมือรองจากผู้ชาย และไม่มีอำนาจในการต่อรอง

3. บรรทัดฐานทางสังคมในเรื่องความสัมพันธ์ทางเพศ ต้องเป็นแบบความสัมพันธ์ระหว่างชายกับหญิง (The Heterosexual perscription) ตามมโนทัศน์เรื่อง "Heterosexuality" จึงเป็นสิ่งที่ถูกต้องตามกฎเกณฑ์ธรรมชาติและถูกต้องดังมาตรฐานทางศีลธรรมที่สังคมมนุษย์ยึดถือปฏิบัติ ผู้หญิงถูกสอนให้มีหน้าที่บทบาทในการเป็นแม่ ภรรยา ลูกสาวที่จะต้องดูแลสามี ดูแลบ้าน จึงจะมีคุณค่าสมบูรณ์ ในขณะที่ความสัมพันธ์ทางเพศในรูปแบบอื่น ๆ ถูกมองว่าเป็นสิ่งวิปริต สกปรก และผิดศีลธรรม เช่น ความสัมพันธ์แบบรักร่วมเพศ (Homosexuality)

4. การแต่งงานเป็นทั้งข้อสัญญาทางวาจาและลายลักษณ์อักษรตามกฎหมาย จึงจะมีคุณค่าที่เป็นไปตามกฎเกณฑ์ทางสังคม เป็นเรื่องของสิทธิอำนาจทางประเพณีและระบบกฎหมายของสังคม โดยถือเป็นภาระหน้าที่และเป็นเกียรติภูมิของคู่สมรส ซึ่งในแต่ละสังคมต่างมีกฎเกณฑ์ที่แตกต่างกันไป

5. สังคมมอบหมายบทบาทให้ผู้หญิงอยู่ในฐานะ "ความเป็นแม่" หรือ "ความเป็นผู้หญิง" ตามที่สังคมต้องการ ความเป็นแม่ล้วนถูกกำหนดมาจากสำนักและความต้องการของผู้ชาย ผู้หญิงจะต้องรับมอบหมายบทบาทดังกล่าวแต่เพียงผู้เดียว โดยไม่มีส่วนร่วมในการให้คำนิยาม "ความเป็นแม่" เพราะสังคมมีความเชื่อว่าผู้หญิงบางคนแม้จะยังไม่รู้ว่าอะไรคือความเป็นแม่ แต่เมื่อมีลูกเข้าสัคนหนึ่งก็จะเข้าใจได้เอง หรือแม้แต่ผู้หญิงที่ยังไม่เคยแต่งงานก็สามารถดูแลเด็กได้ หรือมีสัญชาตญาณของความเป็นแม่ เพื่อจะได้มีพลังอำนาจมีสถานภาพเป็นที่ยอมรับนับถืออันจะเป็นหลักประกันทางเศรษฐกิจในชีวิตต่อมา ด้วยเหตุนี้ผู้หญิงจึงมีสถานที่อยู่ที่บ้าน เนื่องจากสภาพที่เป็นธรรมชาติทางชีววิทยา เกือบทุกสังคมจึงกำหนดให้สภาพทางร่างกาย เวลา สถานที่และเหตุผล เพื่อเป็นมาตรการในการควบคุมผู้หญิง เป็นการกดขี่ผู้หญิงให้มีอิสรภาพลดลง เป็นการให้ความสำคัญกับความไม่เสมอภาคทางเพศ รวมทั้งการยับยั้งความสามารถที่จะให้ผู้หญิงได้แสดงออกซึ่งความสามารถหรือประสบการณ์ ทำให้ผู้หญิงเปรียบเสมือนไม่มีสิทธิมีเสียงในสังคม

3.4 ระบบวิธีคิดของความไม่เท่าเทียมกันระหว่างหญิงชาย (Gender inequality)

กฤตยา อาชวนิจกุล (2539 : 60) ได้วิเคราะห์และสรุปปรากฏแห่งความไม่เท่าเทียมกันระหว่างหญิงชาย ตามแนวทางการศึกษาแบบสตรีนิยม (Feminism) ที่เน้นมุมมองของผู้หญิงและบทบาทของหญิงเป็นศูนย์กลาง เพื่อยืนยันว่าเลือกปฏิบัติต่อผู้หญิงจริงและยังคงดำรงอยู่ในสังคมโลก ทั้งนี้ เนื่องจากปัจจัยสำคัญสามประการ คือ

ประการที่หนึ่ง สังคมส่วนใหญ่เป็นสังคมที่มีระบบวิธีคิดแบบผู้ชายเป็นใหญ่ (Patriarchy) อันเป็นระบบที่มีความเชื่อ ค่านิยม บรรทัดฐานสังคม จริตประเพณี และวิถีปฏิบัติมานานนับพันปี โดยใช้วิธีจัดระบบสังคมที่วางเงื่อนไขให้บทบาทหญิงด้อยและมีคุณค่าต่ำกว่าบทบาทชาย ซึ่งถูกรอบงำจากระบบการขัดเกลาทงสังคมมนุษย์ ทั้งหญิงและชายส่วนใหญ่จึงถูกรอบงำเหมือนกันและคิดเหมือนกันว่า บทบาทผู้ชายมีความสำคัญสูงกว่าบทบาทผู้หญิง

ประการที่สอง ความไม่เท่าเทียมกันระหว่างหญิงผู้ชายนั้นดำรงอยู่จริง ซึ่งเป็นผลมาจากโครงสร้างของระบบสังคมแบบผู้ชายเป็นใหญ่ ดังที่ซีโมน เดอ โบวัวร์ นักสิทธิสตรีชาวฝรั่งเศส กล่าวไว้ในหนังสือ "เพศที่สอง" (The Second sex) ว่า "ไม่มีใครเกิดมาเป็นผู้หญิงแต่ถูกทำให้กลายเป็นผู้หญิง (One is not born a woman but becomes one)"

born, but rather become, a woman) ความเป็นผู้ชายนั้น คือ ความเป็นศูนย์กลางความสำคัญในเชิงอำนาจที่ควบคุมและครอบงำกิจกรรมทุกอย่างของผู้หญิง

ประการที่สาม โครงสร้างสังคมเป็นตัวกำหนดความไม่เท่าเทียมกันระหว่างผู้หญิงและผู้ชาย ผ่านระบบความสัมพันธ์เชิงอำนาจของการเข้าถึงและควบคุมการแบ่งปันทรัพยากรและปัจจัยการผลิต รากเหง้าที่สำคัญคือ ระบบการแบ่งงานทางเพศ การกำหนดประเภทของงานที่ผู้หญิงทำ พื้นที่การทำงานของผู้หญิงซึ่งทำให้คุณค่าของงานที่ผู้หญิงทำในเชิงเศรษฐกิจมีน้อยหรือไม่มีค่าเลย งานที่ผู้หญิงทำในบ้านไม่ถูกนับว่าเป็นตัวแปรทางเศรษฐกิจ แม้จะมีการสำรวจยืนยันว่าผู้หญิงใช้เวลาในการทำงานมากกว่าผู้ชาย ไม่ว่าจะเป็นงานในระบบตลาดเศรษฐกิจ หรืองานเพื่อครอบครัวและชุมชนที่อยู่นอกกรอบตลาด แต่งานที่ผู้หญิงทำก็ยังถูกมองว่าไม่มีคุณค่า ถูกเพิกเฉย ขาดการยอมรับ และไม่มีผลตอบแทน และหากมองผ่าน 3 สถาบันทางสังคมจะทำให้เห็นภาพของความไม่เท่าเทียมกันของผู้หญิงและผู้ชายชัดเจนยิ่งขึ้น กล่าวคือ (กฤตยา อาชวนิจกุล. 2539 : 61)

1. สถาบันครอบครัวและระบบเครือญาติ ได้แก่ ระบบการสืบสกุล จะเป็นการสืบสกุลจากสายของพ่อ (Patrilineal) มากกว่าสายของแม่ (Matrilineal) 5 เท่า ที่อยู่หลังการแต่งงานย้ายผู้หญิงเข้าไปสู่บ้านผู้ชาย (Patrilocal residence) 75% ผู้ชายย้ายเข้าครอบครัวผู้หญิง (Matrilocal residence) 10% และที่เหลือเป็นการย้ายออกมาอยู่กันเองของคู่แต่งงาน เป็นต้น

2. สถาบันการเมืองการปกครอง สัดส่วนของผู้ชายที่มีอำนาจในการตัดสินใจและดำรงตำแหน่งหัวหน้ามีมากกว่าผู้หญิงมากกว่า 9 ใน 10 การมีส่วนร่วมทางการเมืองของผู้หญิงที่มีอยู่เป็นไปอย่างจำกัดยิ่ง คือ ต่ำกว่า 1 ใน 10

3. สถาบันทางศาสนา ไม่ว่าจะเป็นผู้นำทางศาสนาและฝ่ายอำนาจทางไสยศาสตร์ ส่วนใหญ่ผู้ชายเป็นผู้ดำรงและสืบทอดบทบาทนี้

นอกจากนี้ กลไกและกระบวนการที่ทำให้ความไม่เท่าเทียมระหว่างหญิงชายดำรงอยู่ได้นั้น เนื่องมาจากระบบวิธีคิดแบบผู้ชายเป็นใหญ่ดำรงอยู่มาช้านานในประวัติศาสตร์มนุษยชาติในทุกสังคม ทุกเชื้อชาติและทุกชนชั้น บทบาทการครอบงำของผู้ชายที่มีเหนือผู้หญิงเกิดขึ้นในทุกระดับความสัมพันธ์ระหว่างหญิงชาย โดยอาศัยกระบวนการผลิตซ้ำความเชื่อผ่านกระบวนการขัดเกลาทางสังคม ตั้งแต่วัยเด็กที่ได้สืบทอดและถ่ายทอดในแบบวิธีคิดดังกล่าวในทุกระดับสังคม ดังนี้คือ (กฤตยา อาชวนิจกุล. 2539 : 61-62)

(1) ระดับครอบครัว ครอบครัวมีหน้าที่สำคัญในการผลิตซ้ำ ระบบความเชื่อสร้างบรรทัดฐานที่ให้นบทบาทผู้ชายมีความสำคัญสูงกว่าบทบาทผู้หญิง โดยผ่านกระบวนการเลี้ยงดูและขัดเกลาสมาชิกของตน ให้ยอมรับบทบาทที่มีเพศเป็นตัวกำหนดอย่างตายตัว (Sex-role stereotypes) การแบ่งงานที่แตกต่างและไม่เท่าเทียมกันระหว่างสมาชิกหญิงและสมาชิกชาย รวมถึงการแบ่งสรรทรัพยากรที่ไม่ยุติธรรมทางเพศภายในบ้าน ผู้หญิงมีบทบาทด้อยกว่าผู้ชาย และยอมรับอำนาจที่เหนือกว่าผู้ชาย ทั้งจากบทบาทที่พ่อและแม่แสดง และจากการสั่งสอนของพ่อแม่เอง

(2) ระดับชุมชน องค์กรในชุมชน ได้แก่ กลุ่มทางสังคม ศาสนา โรงเรียน สมาคมธุรกิจ สื่อมวลชน และสถาบันทางวัฒนธรรมอื่น ๆ ร่วมผลิตกลไกให้ผู้ชายสามารถควบคุมเรื่องเพศของผู้หญิง การเปลี่ยนแปลงสถานภาพของผู้หญิง ประเภทของงานที่เป็นงานแบบผู้หญิงและแบบผู้ชายและคุณค่าของงานที่ผู้หญิงทำ องค์กรเหล่านี้ทำหน้าที่นี้อย่างสืบเนื่องตลอดเวลา ตอกย้ำกับสมาชิกของตนว่า ผู้ชายอยู่เหนือผู้หญิงเป็นเรื่องถูกต้อง ยุติธรรม และมีเหตุผล

(3) ระดับรัฐ สร้างความชอบธรรมให้กับการที่ผู้ชายมีสิทธิครอบครองผู้หญิงอย่างถูกต้องตามนิตินัย การยอมรับของรัฐในการให้ชายมีอำนาจเหนือหญิงนี้ จัดกระทำผ่านการออกข้อบังคับและกฎหมายที่

เลือกปฏิบัติต่อผู้หญิง และหรือผ่านการบังคับใช้กฎหมาย การตีความกฎหมายในชั้นตอนต่าง ๆ ของกระบวนการยุติธรรมของรัฐที่ไม่อำนวยความสะดวกยุติธรรมต่อผู้หญิง

3.5 แนวคิดในเรื่อง “ความเป็นแม่” (Motherhood)

ประจักษ์พยานที่ยืนยันถึงความเข้าใจในความเป็นผู้หญิง รวมทั้งความสัมพันธ์ระหว่างผู้หญิงกับคนอื่น จากแง่มุมที่อาจมองเห็นได้จากหนังสือชื่อ *Of Woman Born* ของ A. Rich ในเรื่องราวของความเป็นแม่ของสังคมตะวันตก (กาญจนา แก้วเทพ, 2535 : 29-60) ประเด็นสำคัญที่ Rich ได้ให้ความหมายของ “ความเป็นแม่” คือ เป็นวิธีการใช้อำนาจเพื่อธำรงรักษาและสืบทอดวิธีการประพฤติปฏิบัติที่เป็นอยู่ในสังคม นั่นคือ ผู้หญิงไม่สามารถจะเป็นแม่อย่างใดก็ได้ตามความต้องการส่วนตัวของผู้หญิง หากแต่จะต้องเป็นแม่ตามที่สังคมได้กำหนดเอาไว้ให้ ซึ่งความเป็นแม่ ได้มาเกี่ยวข้องกับการเมืองเนื่องจากสังคมเป็นระบบถืออำนาจพ่อเป็นใหญ่ (Patriarchy) ลักษณะสำคัญของสังคมแบบนี้ คือ สถาบันทุกสถาบันไม่ว่าจะเป็น ครอบครัว อุดมการณ์การเมือง การแบ่งงาน ระบบกรรมสิทธิ์ ล้วนถูกควบคุมโดยผู้ชายไม่ว่าจะอาศัยอำนาจทางตรง (การใช้กำลัง) หรืออำนาจทางอ้อม (ครอบงำความคิด) และระบบพ่อเป็นใหญ่นี้สามารถคงอยู่และสืบทอดได้อย่างมั่นคงถาวร เนื่องจากมีมโนทัศน์สำคัญ 2 เรื่อง คือ “ความเป็นแม่” และ “การกำหนดเพศสัมพันธ์ให้เป็นแต่แบบชายหญิง (Heterosexuality)” เท่านั้น

ดังนั้น สังคมจึงมอบหมายให้ผู้ที่ เป็นแม่ต้องให้กำเนิดและเลี้ยงดูให้บุตรและรับผิดชอบกับทุกสิ่งทุกอย่างที่จะเกิดขึ้นกับเด็ก ๆ โดยไม่เพียงแต่เจาะจงกับลูกเท่านั้น แต่ต้องเสียสละเพื่อทุกคนในครอบครัว รวมทั้งต้องมีคุณลักษณะที่ดูแลเอาใจใส่ เอื้อเพื่อ สังสอน เสียสละ อย่างที่สังคมมอบหมาย

โดยที่ความเป็นแม่จะถูกตรวจสอบหรือทดสอบตลอดเวลา ทั้งนี้เพราะสังคมได้วางมาตรฐานเอาไว้ว่า การเลี้ยงลูกนั้นมีแต่จะต้องให้ความรักเท่านั้น ต้องไม่มีอารมณ์โกรธ งานของแม่จึงกลายเป็นภาระที่เกินเลย เพราะมิได้เป็นลักษณะตามธรรมชาติ แต่มีสาเหตุเนื่องมาจากสถาบันพ่อเป็นใหญ่ สภาพการณ์ดังกล่าวอาจจะมีจุดร่วมเหมือนกับสภาพในสังคมไทย ดังที่ สุพัตรา สุภาพ (2518 : 52-55) ได้กล่าวถึงลักษณะของแม่ที่ควรจะเป็นตามบรรทัดฐานของสังคมไทย กล่าวคือ ครอบครัวเป็นสถาบันที่สำคัญมากต่อระบบการพัฒนา ร่างกาย จิตใจของเด็กเป็นเงื่อนไขสำคัญที่จะสร้างให้เด็กนั้นไปก่อปัญหาให้กับสังคมหรือไม่ ครอบครัวต้องประกอบด้วย พ่อ แม่ ลูก ดังนั้น ผู้ที่จะรับหน้าที่เลี้ยงดูอบรมลูกจึงควรเป็นพ่อแม่ บทบาทการเลี้ยงดูและรับผิดชอบต่อลูกจึงเป็นของแม่ เพราะเห็นว่าแม่เป็นผู้ใกล้ชิดกับลูกมากที่สุด ตั้งแต่เกิดแม่มิยังต้องทำตัวให้เป็นแบบอย่างที่ดีแก่ลูก ดูแลอบรมให้ลูกมีเหตุผลไม่ใช้อารมณ์ เป็นที่พึ่งของลูก ถ้าลูกผิดพลาดไปก็ควรจะต้องตักเตือนอย่างละมุนละม่อม ไม่ใช้วาจาหยาบคาย รู้จักให้อภัยลูกเมื่อลูกผิด ไม่เท่านั้น แม่ในฐานะภรรยาของพ่อยังถูกกำหนดให้เป็นผู้ปรนนิบัติรับใช้ภายในโอวาทของพ่อ ต้องอดทนไม่โต้แย้ง ไม่จู้จี้ขี้บ่น ไม่แสดงอารมณ์ ไม่ก้าวร้าวในเรืองการงานของพ่อ แต่ต้องช่วยสร้างฐานะด้วยการทำงานและไม่ควรทวงบุญคุณกับสามี ฯลฯ”

อย่างไรก็ตาม สังคมยังมีมาตรการการควบคุมสตรีให้ทำตัวเป็นแม่อย่าง ที่สังคมต้องการ ซึ่งส่วนนี้สะท้อนความจริงว่า ผู้หญิงมิได้มีความต้องการจะเป็นแม่ในลักษณะเช่นนั้น แต่ที่จำเป็นต้องยอม ก็เพราะมีการบังคับควบคุมทั้งโดยทางตรงและทางอ้อม เช่น มาตรการควบคุมในเรื่องการทำแท้ง ซึ่งบรรดาสถาบันที่ทรงอำนาจของระบบพ่อเป็นใหญ่ เป็นผู้มีอำนาจตัดสินใจเกี่ยวกับเรื่องนี้นักกลับไม่ใช่ผู้หญิง แต่เป็นระบบศีลธรรม การแพทย์ กฎหมาย ศาสนจักร ฯลฯ โดยผู้หญิงไม่มีบทบาทในการตัดสินใจเกี่ยวกับร่างกายของตนเองในเรื่องการควบคุมจำนวนบุตร ทั้ง ๆ ที่ผู้หญิงเป็นคนให้กำเนิดและเป็นคนคลอดบุตร

โดยสรุป บทบาทของความเป็นแม่เกี่ยวข้องกับการกำหนดบทบาทของผู้หญิงในเรื่องอื่น ๆ โดยเฉพาะในเรื่องการแบ่งงานในครอบครัวและความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างสามีภรรยา

4. ความสัมพันธ์ระหว่างหญิงชายในครอบครัว (Gender relations) กับความมั่นคงทางเศรษฐกิจของสตรี

โดยทั่วไป เด็กหญิงและเด็กชายจะได้รับการขัดเกลาทางสังคมให้สวมบทบาททางเพศของตนเอง ตั้งแต่วัยเด็ก สาระของการขัดเกลาอาจมีตั้งแต่เรื่องของความแตกต่างทางสรีระของผู้หญิงและผู้ชาย การแต่งกาย การเล่น การรับประทานอาหาร การเลือกของใช้ การแสดงออกต่าง ๆ ทางอารมณ์ ความรู้สึก ความเชื่อ ทศนคติ ที่หญิงและชายมีต่อเพศของตนเองและต่อเพศตรงข้าม ซึ่งล้วนหล่อหลอมให้หญิงและชายรับรู้ถึงบท (Script) ที่สังคมกำหนดไว้ให้คนแต่ละเพศแสดงบทบาท โดยในการแสดงบทบาทของหญิงและชาย (Gender) จะมีการให้ความหมาย ความคาดหวัง และพฤติกรรมที่เป็นเอกลักษณ์ของเพศตนเอง อาจกล่าวได้ว่าเรื่องเพศมีความซับซ้อนและเกี่ยวข้องกับการจัดระเบียบทางสังคม 2 ประการ คือ การจัดระเบียบบรรทัดฐานเกี่ยวกับกฎเกณฑ์และแนวทางปฏิบัติที่กำหนดให้สมาชิกของสังคมทำตาม และการจัดระเบียบความแตกต่างระหว่างเพศเป็นเรื่องของเอกลักษณ์ อำนาจ และภาระหน้าที่แต่ละเพศจะได้รับในฐานะที่ตนเองเป็นผู้ชายหรือผู้หญิง ซึ่งเป็นเรื่องสำคัญอย่างยิ่งต่อการกำหนดบทบาทของตนเองในการที่จะมีปฏิสัมพันธ์กับเพศตรงข้ามหรือผู้อื่น บทบาทดังกล่าวไม่อาจจะกำหนดโดยปราศจากการอ้างอิงถึงบทบาทของเพศตรงข้ามได้ตามนัยยะดังกล่าว ความสัมพันธ์ระหว่างหญิงชาย (Gender relations) จึงมีใช้สิ่งที่เกิดขึ้นลอย ๆ หากแต่ได้ผ่านกระบวนการขัดเกลาทางสังคม ทั้งจากครอบครัว โรงเรียน เพื่อน ตลอดจนสื่อต่าง ๆ (นภาภรณ์ หะวานนท์, 2540 : 91-93) การทำความเข้าใจกับปัญหาความมั่นคงทางเศรษฐกิจของสตรีในครอบครัวอันเป็นผลมาจากความสัมพันธ์ระหว่างหญิงชาย จึงมีอาจกระทำได้โดยปราศจากการมองให้ลึกลงไปถึงการแบ่งงานระหว่างผู้หญิงและผู้ชายในครอบครัวและระบบความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างสามีภรรยาที่เป็นตัวกำหนดความสัมพันธ์ระหว่างหญิงชายซึ่งถูกสร้างขึ้นมาจากกระบวนการขัดเกลาทางสังคม รวมทั้งภายใต้โครงสร้างเศรษฐกิจของสังคมอุตสาหกรรมในปัจจุบันทำให้ผู้หญิงออกทำงานนอกบ้านมากขึ้น และต้องเผชิญกับอคติทางเพศ หรือแม้แต่ผู้หญิงในภาคเกษตรกรรมหรือนอกภาคเกษตรกรรม ที่ต้องทำงานเช่นเดียวกับผู้ชายหรือสามี ทำให้ผู้หญิงต้องเกี่ยวข้องกับการจัดหาและการตัดสินใจเกี่ยวกับทรัพยากรทางเศรษฐกิจของครอบครัว

มิติสำคัญของการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างหญิงชายในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ จึงเป็นการวิเคราะห์ 4 ประเด็น คือ

- 4.1 การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคมกับความสัมพันธ์ระหว่างหญิงชาย
- 4.2 การแบ่งงานในครอบครัว (Division of labor) กับความมั่นคงทางเศรษฐกิจของสตรี
- 4.3 ระบบความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างสามีภรรยา (Power relations) กับความมั่นคงทางเศรษฐกิจของสตรี

- 4.4 การแบ่งแยกเพศในตลาดแรงงาน (Sex segregation in labor market)

4.1 การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคม (Social structure) กับความสัมพันธ์ระหว่างหญิงชาย

นักสังคมวิทยาจำนวนมากพยายามอธิบายการเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างสังคมที่เกิดขึ้นโดยใช้แนวคิดในเรื่องความทันสมัยเป็นพื้นฐานในการวิเคราะห์กระบวนการก้าวไปสู่ความทันสมัย ในความหมาย

ของการเจริญเติบโตทางด้านเศรษฐกิจ การพัฒนาอุตสาหกรรมและการเจริญเติบโตของเมือง ได้แก่ แนวคิดในเรื่องการจำแนกแจกแจงโครงสร้างสังคม (Structural differentiation) ซึ่ง Smelser ได้เสนอว่า การเปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัย ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงจากโครงสร้างสังคมที่มีการจำแนกแจกแจงน้อยไปสู่โครงสร้างที่มีการจำแนกแจกแจงที่ซับซ้อน หมายถึง กระบวนการของหน่วยสังคมซึ่งเดิมเคยทำหน้าที่หลายอย่าง (Multi-functional role structure) ได้แยกตัวออกเป็นหน่วยสังคมหลาย ๆ หน่วย แต่ละหน่วยจะมีหน้าที่เฉพาะอย่างมากขึ้น (Several more specialized structure) การจำแนกแจกแจงโครงสร้างดังกล่าวจะมีผลทำให้หน่วยต่าง ๆ ของสังคมทำงานมีประสิทธิภาพดีขึ้น โดยสังคมจะต้องมีกลไกที่จะทำให้หน่วยทางสังคมใหม่ที่แยกตัวออกไปนี้สามารถประสานงานกันและทำหน้าที่ (Function) ได้เหมือนกับหน่วยเดิม แต่มีประสิทธิภาพสูงกว่า Smelser มองว่า การเปลี่ยนแปลงจากสังคมประเพณีไปสู่สังคมสมัยใหม่นั้น เป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในทุก ๆ มิติของชีวิตสังคม ได้แก่ กิจกรรมทางเศรษฐกิจ ครอบครัว ระบบค่านิยม และการจัดช่วงชั้นทางสังคม ในแง่การจำแนกแจกแจงกิจกรรมทางเศรษฐกิจ (Differentiation of economic activities) ในสังคมแบบดั้งเดิม กิจกรรมการผลิตจะอยู่ในแวดวงครอบครัวและเครือญาติ โดยฐานการผลิตจะอยู่ในหมู่บ้าน ตำแหน่งของงานอาชีพจะถูกกำหนดโดยเครือญาติ การแลกเปลี่ยนและการบริโภคจะจำกัดอยู่ในครอบครัวและหมู่บ้าน การแลกเปลี่ยนภายนอกหมู่บ้านมีน้อยมาก ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่า ทั้งการผลิตและการบริโภคนั้นอยู่ในบริบททางสังคมเดียวกัน เงินตรามีอิทธิพลน้อยในสังคมเหล่านี้ เมื่อมีการพัฒนาเศรษฐกิจเกิดขึ้น กิจกรรมทางเศรษฐกิจหลายอย่างถูกเคลื่อนย้ายออกจากครอบครัวและหมู่บ้าน ในสังคมเกษตรกรรมการปลูกพืชเพื่อขายก่อให้เกิดการแยกการผลิตจากการบริโภค และมีแนวโน้มจะแยกการบริโภคออกจากชุมชน เพราะการผลิตเพื่อตลาดทำให้ผู้ผลิตไม่ทราบว่ามีผู้บริโภคของตนคือใคร แต่ผู้ผลิตจะขายสินค้าให้กับพ่อค้าคนกลาง การผลิตแบบอุตสาหกรรมก่อให้เกิดการแยกคนทำงานออกจากทุน รวมทั้งแยกคนทำงานออกจากครอบครัวด้วย ในส่วนของการแลกเปลี่ยนก็เช่นเดียวกัน การแลกเปลี่ยนซึ่งเคยกระทำบนพื้นฐานของเครือญาติและชุมชน ได้เคลื่อนไปสู่การแลกเปลี่ยนในระบบตลาดมากขึ้น เงินตรากลายเป็นสิ่งที่มีอิทธิพลต่อการเคลื่อนไหวของสินค้าและบริการ ดังนั้น เราจึงอาจแยกแยะความทันสมัยของระบบเศรษฐกิจโดยพิจารณาจากระดับของการจำแนกแจกแจงโครงสร้างทางเศรษฐกิจ โดยกิจกรรมทางเศรษฐกิจจะแยกย่อยออกไปมาก เพราะมีความเชื่อว่า จะมีผลทำให้ประสิทธิภาพในการผลิตสูงขึ้น เช่น การผลิตเสื้อผ้าในสังคมดั้งเดิมอาจเป็นงานของคนๆ เดียวที่เริ่มทำตั้งแต่การปลูกฝ้าย เก็บฝ้ายนำมาม้วนเป็นเส้นด้าย นำด้ายมาย้อมสี ทอด้วยเป็นผืนผ้า และตัดเย็บเสื้อผ้า แต่ในสังคมสมัยใหม่ งานแต่ละอย่างจะถูกจัดแบ่งไปตามโรงงานหรือหน่วยงานต่าง ๆ กว้างฝ้ายจะกลายเป็นเสื้อผ้า อาจผ่านมือต่าง ๆ มากมาย เป็นต้น (นาถาภรณ์ หะวานนท์, 2540 : 33)

ส่วนการจำแนกแจกแจงกิจกรรมของครอบครัว เป็นการแยกกิจกรรมทางเศรษฐกิจออกจากครอบครัว มีผลทำให้ครอบครัวสูญเสียหน้าที่ที่สำคัญไป สิ่งที่สามารถเห็นได้ในประเภทงานที่ผู้หญิงต้องรับผิดชอบในครอบครัวคือ การเป็นแรงงานทางการเกษตร อันเป็นเงื่อนไขที่มีปฏิสัมพันธ์ระหว่างความแตกต่างทางเทคโนโลยีของการทำไร่นาแบบธรรมชาติ กับระบบเกษตรแบบทันสมัยที่มีระบบการเพาะปลูกที่มีความซับซ้อนและมีการจำแนกแจกแจงเพิ่มมากขึ้น (Agricultural complexity and differentiation) ทำให้ความต้องการแรงงานผู้หญิงในภาคเกษตรกรรมลดน้อยลง บทบาทของผู้หญิงในกระบวนการผลิตจึงเป็นแรงงานที่มองไม่เห็นเหมือนถูกลบเลือนไป (Youssef, 1982 : 183 ; citing Boserup, 1970) การผลิตของผู้หญิงเป็นระบบเกษตรเพื่อยังชีพที่ยังพอยังอยู่ในมือของผู้หญิง แต่ระบบการเพาะปลูกแผนใหม่ที่เปลี่ยนแปลงไปโดยไม่ต้องมีการไถแบบธรรมชาติดั้งเดิม ผู้หญิงจึงเป็นเพียงบางส่วนของกระบวนการผลิต ในพื้นที่ที่สามารถหาแรงงานได้น้อยจึงไม่ปลูกพืชเพื่อยังชีพแรงงานผู้หญิงจึงไม่เป็นที่ต้องการ ส่วนในพื้นที่ที่กว้างใหญ่มากสำหรับการผลิตเพื่อ

เศรษฐกิจที่ต้องการแรงงานมาก ส่วนใหญ่จะใช้แรงงานรับจ้างเป็นชายมากกว่าทำให้แรงงานหญิงยังลดความจำเป็นลงและจะยิ่งลดลงยิ่งขึ้นในอนาคตกลายเป็นแรงงานส่วนเกิน เนื่องจากการนำเทคโนโลยีทันสมัยเข้ามาใช้ในไร่นาและถือว่าผู้ชายจะเป็นผู้ผลิตที่มีทักษะในเทคโนโลยีมากกว่า และนารายได้มาสู่ครัวเรือน ดังนั้น ผู้ชายจึงจะได้รับการสอนหรือการฝึกอบรมในวิธีการสมัยใหม่ทางด้านเกษตรกรรม โดยเฉพาะการเพาะปลูกพืชเศรษฐกิจ และเป็นส่วนสำคัญในการหาเลี้ยงครอบครัว แต่ผู้หญิงจะถูกกลະเลาะสำหรับการลงทุนหรือการส่งเสริมการผลิตแผนใหม่ ผู้หญิงจึงเป็นเพียงผู้ปลูกพืชเพื่อยังชีพโดยใช้วิธีการดั้งเดิมต่อไป และถูกมองข้ามว่าไม่สามารถนารายได้ที่เป็นเงินมาสนับสนุนครอบครัวเหมือนกับผู้ชายที่มีรายได้อาจมาจากพืชเศรษฐกิจที่มากกว่า ความสัมพันธ์ของสถานภาพผู้หญิงจากการแบ่งงานทางเพศจึงลดลงอย่างเห็นได้ชัดเจน (Youssef. 1982 : 183-184) อีกนัยหนึ่ง เมื่อมีการจำแนกแจกแจงที่ซับซ้อนขึ้นในการผลิตทางการเกษตรหรือการเพาะปลูกแบบก้าวหน้าแทนที่การผลิตแบบธรรมชาติ จึงทำให้บทบาททางเพศที่เฉพาะเจาะจงเกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นด้วย

การแบ่งงานทางเพศจึงเป็นเงื่อนไขของความต้องการแรงงานซึ่งขึ้นอยู่กับพืชที่เติบโตทางการเกษตร เช่น พืชผัก ฝ้าย และข้าว ฯลฯ จะต้องใช้แรงงานแบบเร่งด่วน จึงมีความต้องการแรงงานหญิงมากเมื่อถึงฤดูกาลการเก็บเกี่ยวได้ ระบบเกษตรกรรมตามธรรมชาติหรือเศรษฐกิจเพื่อยังชีพ (Subsistence economy) จึงใช้แรงงานสตรีเพื่อการระดมในฤดูปลูกพืชและเก็บเกี่ยวผลผลิต แต่ถ้าเป็นระบบเกษตรกรรมทันสมัย หรือระบบเศรษฐกิจเพื่อขาย (Commercial economy) แรงงานชายจึงมีความจำเป็นมากกว่า เนื่องจากต้องใช้วิธีการทันสมัยในเทคโนโลยีที่ซับซ้อนที่ผู้ชายมีโอกาสได้ฝึกฝน ผู้หญิงจึงถูกลดคุณค่าของงานที่ผู้หญิงทำในครัวเรือน

เดียร์ และ ยังก์ (Deere & Young. 1978 ; 1977) ได้เสนอข้อถกเถียงที่น่าสนใจในประเด็นของแรงกดดันทางสังคมที่สำคัญ จากการจำแนกแจกแจงความแตกต่างระหว่างการเข้าถึงวิธีการสำคัญในการผลิตของชาวนาเพื่อบูรณาการให้สอดคล้องกับสภาพการณ์ในระบบเศรษฐกิจของครัวเรือน ซึ่งเป็นสภาพการณ์หรือปัจจัยในการแบ่งงานทางเพศ เพื่อบรรลุเป้าหมายในระดับโครงสร้างหน้าที่ กระบวนการจำแนกแจกแจงยังก่อให้เกิดแรงงานส่วนเกินหลังการผลิตซ้ำการบริโภคขั้นพื้นฐานของครอบครัว ชาวนายากจนและไม่มีที่ดินเป็นของตนเองจึงถูกบีบบังคับให้มีพลังงานเพื่อขายแรงงานเพื่อให้ได้มาซึ่งค่าจ้าง หรือทรัพยากรที่จำเป็นของการบริโภค ดังนั้น ปัจจัยการผลิตอาจขึ้นอยู่กับองค์ประกอบอื่น ๆ อีกมากมาย ที่จะสามารถทำให้ครอบครัวอยู่รอดได้ เช่น ชาวนาต้องหาวิถีทางในการมีที่ดินด้วยการซื้อ การเช่าเพื่อทำการเกษตรให้ได้มาซึ่งผลิตภัณฑ์ทางการเกษตร แม้เพียงเล็กน้อยก็ต้องชวนขวญจัดหาเพื่อการปลูกพืช เลี้ยงสัตว์ หรืองานช่างฝีมือจากผลผลิตทางเกษตรกรรม

ดังนั้น ความเกี่ยวพันของกระบวนการจำแนกแจกแจงโครงสร้างทางสังคม ทำให้บทบาททางเศรษฐกิจของผู้หญิงจึงยิ่งห่างไกลออกไปมากขึ้น เนื่องจากโอกาสของความแตกต่างในการลงทุนทางเพศในตลาดแรงงานจะมีอิทธิพลเหนือการแบ่งงานระหว่างเพศในครัวเรือน ดังจะเห็นได้จาก อาชีพเกษตรกรรมในที่ดินขนาดใหญ่และเล็ก แรงงานสตรีและเด็กในครัวเรือนจะถือเป็นแรงงานสำคัญของครอบครัวที่ไม่ต้องจ่ายค่าจ้าง ถึงแม้ในปัจจุบันครอบครัวชาวนาที่มีฐานะมั่งคั่งมีที่ดินของตนเอง สามารถจ้างแรงงานก็มักเลือกจ้างแรงงานชาย การทำงานในไร่นาในทุกรูปแบบ สังคมจึงไม่นิยามหรือมอบหมายว่าเป็นงานของผู้หญิง ส่งผลให้ผู้หญิงต้องจำกัดบทบาทของตนเองเพื่องานบ้านมากขึ้น และปล่อยให้หน้าที่ของผู้ชายในการผลิตในไร่นาหรือแม้เป็นแรงงานรับจ้าง ผู้หญิงจึงหันมาจับงานฝีมือ งานศิลปะ รวมทั้งงานด้านโภชนาการ และขายผลมาสู่เป็นแรงงานรับจ้างในตลาดแรงงานต่อไปมากขึ้น เพื่อหารายได้มาจุนเจือครอบครัว เช่น การปั่นฝ้าย ทอผ้า และการเย็บปักถักร้อย ซึ่งเหลือใช้จากครอบครัวแล้วอาจนำไปแลกเปลี่ยนกับผู้อื่น แต่หากเปรียบเทียบงาน

ช่างฝีมือของผู้ชายจะเป็นกิจกรรมเต็มเวลาซึ่งถือเป็นอาชีพหลักอีกด้วย เช่น ช่างตัดเสื้อผ้า ช่างไม้ ช่างทำเครื่องปั้นดินเผา ช่างจักสาน ช่างทำอิฐ ฯลฯ

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมทำให้เกิดกลไกหลายประการในวัฏจักรชีวิตของผู้หญิงส่วนใหญ่ที่ไม่ได้คาดหวังไว้ว่าในช่วงชีวิตการทำงานจะต้องมีหนทางนำไปสู่การเป็นหัวหน้าครัวเรือนเพียงคนเดียว (Single parent) เช่น การแยกกันอยู่ การหย่าร้าง การถูกทอดทิ้ง การเป็นหม้าย สามีมีภรรยาหลายคน ผู้หญิงมีลูกโดยไม่ได้แต่งงาน เกิดสภาพวิกฤตในด้านต่าง ๆ เช่น ทางเศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อม สุขภาพอนามัย และการเมือง เป็นต้น ซึ่งทำให้ครอบครัวต้องแยกกันอยู่ สามีเสียชีวิต หรือมีอัตราการหย่าร้างสูง สิ่งเหล่านี้ได้เกิดขึ้นทั้งในประเทศที่พัฒนาแล้วและประเทศที่กำลังพัฒนา ซึ่งสภาพการณ์ดังกล่าวมีผลทางการเงินต่อผู้หญิงเนื่องจากมีลูกที่ต้องเลี้ยงดู ซึ่งผู้หญิงอาจต้องสูญเสียทรัพย์สินและรายได้ของสามี ไม่ได้รับมรดกจากสามี การลดทอนสถานภาพทางสังคมในการที่จะได้รับการสนับสนุนทั้งในด้านเศรษฐกิจและเครือข่ายทางสังคม และมีข้อจำกัดในเรื่องที่อยู่อาศัย ตลอดจนผลกระทบสำคัญในเรื่องสวัสดิการของเด็ก ๆ ที่ยังพึ่งตนเองไม่ได้ ผู้หญิงจำนวนมากจึงมีทางเลือกทางสังคมน้อยกว่าผู้ชาย อนึ่ง ผู้หญิงสามารถยุติการเป็นภรรยา แต่ไม่สามารถหยุดการเป็นแม่ได้ จึงทำให้ผู้หญิงยากที่จะหลบหนีจากความรับผิดชอบในระยะยาวทางเศรษฐกิจต่อลูกและครอบครัว ผู้หญิงจึงได้รับความกดดันมากยิ่งขึ้นในการหารายได้เลี้ยงชีพเพื่อเลี้ยงดูครอบครัว ผู้หญิงจึงไม่อาจปฏิเสธความยากจนและอนาคตของความยากแค้นทางเศรษฐกิจไปได้ ปรากฏการณ์ดังกล่าวพบที่ 2 ทศวรรษก่อนปี ค.ศ. 1988 จำนวนผู้หญิงที่อยู่ต่ำกว่าเส้นความยากจนมีเพิ่มขึ้น 47% ในขณะที่ผู้ชายยากจนเพิ่มขึ้น 30% (Bruce, 1995 : 34-41) .

สำหรับสังคมไทย การพัฒนาอุตสาหกรรมและการพัฒนาความเป็นเมืองได้ก่อให้เกิดผลดีหลายประการ เช่น คนมีชีวิตความเป็นอยู่สะดวกสบายขึ้น มีถนนหนทาง ไฟฟ้า น้ำประปาใช้ แต่ได้ส่งผลให้เกิดการอพยพย้ายถิ่นไปทำงานที่อื่นและส่งเงินรายได้กลับบ้าน หลายครัวเรือนต้องอาศัยเงินส่วนนี้เป็นหลักในการยังชีพ ผู้หญิงต้องรับหน้าที่เป็นหัวหน้าครัวเรือนโดยพฤตินัย ระดับการพึ่งพารายได้จากนอกครัวเรือนนี้จึงอยู่ในระดับที่น่าเป็นห่วง ผู้หญิงต้องพึ่งพาสามีเพื่อการยังชีพโดยสิ้นเชิง หากเกิดกรณีการส่งเสียจากสามีขาดหายไปด้วยสาเหตุใดก็ตาม ทั้งนี้ ความไม่แน่นอนของสภาพเศรษฐกิจ ความไม่ซื่อสัตย์ หรือความไม่เสมอต้นเสมอปลายของสมาชิกในครอบครัว ไม่ว่าลูกชาย ลูกสาว พี่ชาย น้องชาย โดยเฉพาะสามีที่ย้ายถิ่นไปทำงานที่อื่น ผู้หญิงมักไม่ได้เตรียมการใด ๆ ที่จะเป็ทางเลือกในการยังชีพของตนเองไว้เลย ล้วนแล้วแต่เป็นสาเหตุให้ครัวเรือนเหล่านี้ต้องตกอยู่ในสถานภาพทางเศรษฐกิจที่ล่อแหลม ขาดความมั่นคงทางเศรษฐกิจ (เครีริคเตอร์ และ นภาพรณ์ หะวานนท์, 2538 : 20-23)

ในอดีตทางเลือกของผู้หญิงชนบทมีอยู่หลากหลาย เพราะแม้ว่าจะเพิ่งแต่งงานมาตั้งครอบครัวใหม่ แต่ลักษณะของครอบครัวขยายของไทยที่ประกอบด้วยขนาดของเครือญาติอันกว้างขวาง หรือลักษณะที่ชุมชนยังคงดูแลปัญหาของแต่ละครอบครัว ในกรณีที่ผู้หญิงมีปัญหาเกี่ยวกับสามี ผู้หญิงก็ยังมีทางเลือกที่จะหันไปหาความช่วยเหลือจากญาติพี่น้อง แต่ผลจากการพัฒนาเศรษฐกิจทำให้โครงสร้างครอบครัวและความสัมพันธ์ในครอบครัวเปลี่ยนแปลงไป และมีผลกระทบอย่างสำคัญต่อครัวเรือนที่ไม่อาจพึ่งพาตนเองในการยังชีพได้ จึงเท่ากับว่าผู้หญิงถูกปล่อยให้เผชิญกับชะตากรรมรับความยากลำบากโดยไม่มีทางเลือกอื่น ๆ (กาญจนา แก้วเทพ, 2535 : 130-131)

4.2 การแบ่งงานในครอบครัว (Division of labor) กับความมั่นคงทางเศรษฐกิจของสตรี

ค่านิยมครอบครัวในสมัยสังคมก่อนอุตสาหกรรม เป็นครอบครัวที่ทำการเกษตรเป็นอาชีพหลัก ครอบครัวจึงเป็นสถานที่ที่หญิงชายผูกพันเข้าด้วยกันและรวมเอา “พันธะทางเศรษฐกิจที่มีต่อกัน” กับ “สิทธิและหน้าที่ของความเป็นพ่อแม่” เพื่อนำแรงงานมาช่วยกันค้าจุนครอบครัวและลูก ๆ พันธะทางเศรษฐกิจซึ่งสามัคคีปรองดองผูกพันต่อกันนี้ มักจะได้รับการเสริมให้แข็งแกร่งด้วยความจำเป็นที่ชายหญิงต้องพึ่งพาแรงงานในการผลิตของอีกฝ่ายหนึ่ง จึงมีระบบการแบ่งงานระหว่างเพศที่ค่อนข้างตายตัว เช่น ในท้องถิ่นชนบทแห่งหนึ่งของประเทศปานามา มีประเพณีที่กำหนดให้ผู้ชายปลูกข้าว และผู้หญิงนำข้าวมาแปรรูปสำหรับบริโภคในครัวเรือน ระบบการแบ่งงานทำให้ผู้ชายต้องการภรรยาไว้ช่วยแปรรูปข้าวที่เขาปลูก ในทำนองเดียวกันผู้หญิงก็ต้องการสามีสำหรับช่วยจัดหาผลิตผลทางการเกษตรไว้ให้ตนเองแปรรูป พันธะทางเศรษฐกิจและความจำเป็นที่ต้องพึ่งพากันเช่นนี้ สร้างความสมดุลระหว่างสามีและภรรยา ซึ่งต่างก็ต้องการแรงงานในการผลิตของอีกฝ่ายหนึ่ง นอกจากนี้ วัฒนธรรมประเพณีได้กำหนดไว้ว่า ไม่เป็นการสมควรที่ผู้หญิงจะทำงานของผู้ชาย และผู้ชายจะทำงานของผู้หญิง คนส่วนใหญ่จึงไม่คาดหวังว่าการแต่งงานจะต้องมีความรักเป็นพื้นฐาน แต่สิ่งที่จะประสานการแต่งงานกลับเป็นข้อผูกพันทางเศรษฐกิจ แม้ในสังคมที่มีอัตราการหย่าร้างสูง พันธะทางเศรษฐกิจที่ต้องพึ่งพากันทำให้ต้องมีการแต่งงานใหม่และสร้างความผูกพันระหว่างสามีภรรยาขึ้นมาใหม่เพื่อเด็ก ๆ จะได้รับการดูแลจากคู่แต่งงานใหม่ของพ่อหรือแม่ นอกจากนี้ พันธะทางเศรษฐกิจระหว่างญาติและเขยสะใภ้ซึ่งสร้างขึ้นโดยอาศัยระบบการแต่งงานที่ซับซ้อน เช่น ระบบสินสอด จะช่วยให้สตรีที่หย่าร้างมีทางเลือกที่จะไปอยู่กับครอบครัวของพี่น้องผู้ชายของตนเองได้ (จุไรรัตน์ จันทรธำรง. 2525 : 66-69 ; อ้างอิงจาก Stephen. 1963 p. 8, p. 206 ; Gudeman. 1978 ; Murdock. 1973 ; Levi Strauss. 1956)

ระบบการแบ่งงานทางเพศดังกล่าว จึงถือเป็นลักษณะสากลมาจนถึงสังคมปัจจุบันที่มีการพัฒนาแบบทุนนิยม ซึ่งรวมข้อสมมุติฐานเบื้องต้นที่ว่า สตรีในสังคมกำลังพัฒนามีผู้ชายเป็นผู้หาเลี้ยงครอบครัว ซึ่งความคิดนี้ได้แผ่ขยายออกมาเป็นอุดมการณ์ครอบคลุมนำไป โดยระบุว่าสตรียังมีบทบาทของผู้บริโภคอีกด้วย นอกเหนือจากบทบาทความรับผิดชอบในการให้กำเนิด การเลี้ยงดูเด็ก การทำอาหาร ดูแลกิจการภายในบ้าน และความเป็นอยู่ทั่ว ๆ ไป ในขณะที่สามีมีบทบาทโดดเด่นในการเป็นผู้นำและมีความสำคัญที่สุดในครอบครัว

ในสังคมชนบท บทบาทของผู้หญิงทางเศรษฐกิจในระดับมหภาค พบว่าผู้หญิงเป็นแรงงานภายนอกครัวเรือนในกิจกรรมการเกษตร เช่น การไถไถนา การเพาะปลูกและการเก็บเกี่ยว ซึ่งเป็นกิจกรรมที่ได้มาซึ่งทรัพยากร แต่ยังมีได้ถูกนิยามว่าเป็นรายได้หรือกิจกรรมเชิงเศรษฐกิจของครัวเรือน นักวิจัยได้พยายามที่จะให้ค่านิยมของงานที่ผู้หญิงทำให้กว้างขึ้น โดยรวมถึงกิจกรรมทางการเกษตรและแรงงานในการเลี้ยงสัตว์ในไร่นา (วัว, แกะ) การล่าสัตว์ การเลี้ยงเป็ดไก่ การก่อสร้างซ่อมแซมบ้าน การทำเครื่องใช้ในครัวเรือน การปั่นด้าย การทอผ้า งานศิลปะหรืองานช่างฝีมือ การพิมพ์ต่าง ๆ การเตรียมจัดหาอาหาร การซักล้าง ฯลฯ (Youssef. 1982 : 174 ; citing Mason. 1971)

นอกจากนั้น เมสัน (Mason. 1971) ได้เสนอข้อมูลทางประชากรและมีความเห็นว่า การทำงานหรืออาชีพของผู้หญิงส่วนใหญ่ในชนบทจะอยู่ในภาคเกษตรกรรมมากกว่านอกภาคเกษตรกรรม หรือทำงานในตลาดแรงงาน อีกทั้งลักษณะงานที่ทำมักจะอยู่ใกล้บ้านเพื่อจะได้เลี้ยงลูกได้ ดังนั้น หากวิเคราะห์การแบ่งงานระหว่างเพศชายและเพศหญิงในครัวเรือน จะพบว่าผู้หญิงต้องรับภาระงานที่หนักมากเกินไปหรือหนักขึ้นเป็นสองเท่า ซึ่งก็คือ การทำงานบ้านและเลี้ยงลูกไปพร้อมกับทำงานในไร่นา โดยที่ภาระงานบ้านเป็นที่เข้าใจและเชื่อว่าไม่มีผลโดยตรงต่อกระบวนการผลิตทางเศรษฐกิจของครัวเรือน โดยมีได้จนถึงว่าหากต้องซื้อหาหรือจ้างผู้อื่นทำโดยมิใช่ภรรยาหรือผู้หญิงในครัวเรือนจะต้องสูญเสียค่าใช้จ่ายในส่วนนี้มากมาย เนื่องจากการ

บริโภคประจำวัน และที่สำคัญกิจกรรมดังกล่าวไม่ก่อให้เกิดรายได้แก่ครัวเรือน ซึ่งแตกต่างจากการผลิตพืชเศรษฐกิจในไร่นาถือว่าเป็นการผลิตโดยตรง

๕ Mom

หนึ่งภาวะเจริญพันธุ์ของสตรี (Fertility) มีผลกระทบต่อความมั่นคงทางเศรษฐกิจของผู้หญิง เช่น การทำงานเชิงเศรษฐกิจของสมาชิกอื่น ๆ ในครอบครัว ทางเลือกในการเลี้ยงดูเด็ก บรรทัดฐานทางวัฒนธรรมระดับต่ำ และงานที่หาได้ (Havanon & Archavanitkul. 1997 : 3 ; citing King 1987, Cochrane, Kozel & Alderman. n.d.) ทั้งนี้เนื่องจากการผลิตซ้ำและกิจกรรมเชิงเศรษฐกิจเป็นเรื่องที่ต้องการเวลาของผู้หญิงมาก จึงเป็นที่คาดหวังว่าความพยายามในการลดภาวะเจริญพันธุ์จะสามารถทำให้สตรีมีศักยภาพเพิ่มขึ้นในงานเชิงเศรษฐกิจ ได้มีการศึกษาของไทยพบว่า การให้กำเนิดบุตรและการเลี้ยงดูบุตรจะมีผลต่อผู้หญิงที่ทำงานนอกบ้าน ทำให้ผู้หญิงชะงัก เสียเวลา หรือต้องยุติการทำงาน เนื่องมาจากเหตุผล 4 ประการคือ (Havanon & Archavanitkul. 1997 : 3)

ก) ช่วงเวลาของการมีลูก นับตั้งแต่ตั้งครรภ์ คลอด และเลี้ยงดูลูก จะทำให้ผู้หญิงต้องละทิ้งการทำงานนอกบ้าน อาจทำให้ขาดรายได้ตลอดช่วงเวลานี้

ข) การดูแลทารกเกิดใหม่ทำให้ขัดจังหวะต่อการทำงานหรือทำได้ไม่เต็มที่ ซึ่งบางครั้งจะเป็นข้อจำกัดโอกาสต่าง ๆ ในการที่ผู้หญิงได้กลับเข้าไปทำงานใหม่

ค) ผู้หญิงอาจมีโอกาสกลับมาทำงานใหม่ได้เมื่อลูกโตขึ้น แต่ไม่สามารถเลือกลักษณะงานหรือค่าตอบแทนได้ตามความต้องการ บางกรณีผู้หญิงอาจหมดโอกาสที่จะกลับไปทำงานใหม่ได้ เพราะการดูแลเด็กทำให้ต้องใช้เวลามาก

ง) การให้กำเนิดและการเลี้ยงดูลูกมีอิทธิพลต่อทางเลือกในการทำงานเชิงเศรษฐกิจของผู้หญิง ที่ผู้หญิงต้องยอมออกจากงานเพื่อมาเลี้ยงลูก ซึ่งนับว่าเป็นแรงกดดันทางสังคมที่คาดหวังว่าผู้หญิงควรเป็นผู้ดูแลมากกว่า ผู้หญิงมักผู้เสียสละลาออกจากงานและพึงพิงรายได้ของสามี จึงไม่มีหลักประกันว่าตนเองและลูกจะมีความมั่นคงทางเศรษฐกิจ

นอกจากนี้ มีการศึกษาพบว่า การมีลูกในช่วงเวลาที่เป็นวงจรเกษตรกรรม หรือมีงานที่ทำได้เฉพาะผู้หญิงเท่านั้น หรือเกิดภาวะวิกฤตในครอบครัว การมีลูกในช่วงเวลานี้สร้างความกดดันให้ครัวเรือนจนอาจมีหนี้สิน การกู้ยืมก็ยิ่งทำให้รายได้ของผู้หญิงติดลบมากยิ่งขึ้นในอนาคต เพราะสามีไม่ช่วยสนับสนุนให้ครอบครัวดำรงอยู่ได้ หากผู้หญิงมีทองหรือเพชรพลอยก็อาจนำมาจำนำเพื่อผ่อนปรนได้ เนื่องจากครัวเรือนต้องบริโภคทุกวัน เมื่อผู้หญิงขาดรายได้จากภาวะดังกล่าว ผลที่ตามมาย่อมเกิดความขัดแย้งและเคร่งเครียดในครอบครัวมากยิ่งขึ้น (Bruce. 1989 : 985 ; citing Mencher. 1988 p. 114-116) ยิ่งไปกว่านั้นภาวะการมีลูกของสตรียังต้องการช่วงเวลาเพื่อการพักผ่อนหรือฟื้นฟูสุขภาพ อีกทั้งต้องดูแลลูกไปด้วย ผู้หญิงจึงมีข้อจำกัดในการหารายได้ที่จะสร้างความมั่นคงให้กับตนเอง

ความสัมพันธ์ระหว่างหญิงชาย (Gender relations) จึงเป็นปัจจัยสำคัญในการกำหนดที่มีพลังอำนาจในการอธิบายการแบ่งงานกันทำของสมาชิกในครอบครัวและสังคม ซึ่งผู้หญิงมียุทธวิธีของตนเองในการสร้างสถานภาพทางสังคม และการลดภาระงานทั้งภายในและภายนอกบ้าน ซึ่งจะขอนำเสนอตั้งประเด็นต่อไปนี้

4.2.1 การแบ่งงานระหว่างเพศกับสถานภาพสตรี

การแบ่งงานระหว่างเพศเป็นระบบการจัดสรรหรือแบ่งปันทรัพยากรทางเศรษฐกิจ (Allocation) ด้วยการใช้เพศเป็นพื้นฐานในกระบวนการแบ่งงานกันทำ และเป็นระบบการบริหารและจัดการเพื่อก่อให้เกิดทรัพย์สิน ทรัพยากรทางเศรษฐกิจ รวมถึงการสืบทอดมรดกที่มีเกณฑ์และตำแหน่งฐานะตัวบุคคลที่เป็น

บรรทัดฐานทางสังคม รวมทั้งระบบการเสริมสร้างการให้ความหมายทางสังคมในเรื่องเพศ (Youssef. 1982 : 186-187 ; citing Dixon. 1978 ; Young. 1977) ดังนั้นผู้หญิงจึงมักได้รับมอบอำนาจ สถานภาพ และเกียรติภูมิ มาจากระบบการจัดสรรภายในกระบวนการแบ่งงาน การที่ผู้หญิงมีอำนาจหรือมีความอิสระก็ต่อเมื่อผู้หญิงมีความสามารถทำการผลิตในไรนาตามวิธีการทันสมัย หรือสามารถควบคุมการขายพืชผลในไรนา ซึ่งจะทำให้ผู้หญิงมีคุณค่าในฐานะเป็นผู้หญิงทำงาน และหรือมีฐานะในความเป็นแม่ หรือการที่ผู้หญิงมีสถานภาพสูง หรือได้รับมรดก (เช่นที่ดิน) หรือ พ่อแม่รวมทั้งกลุ่มเครือญาติของผู้หญิงมีสถานภาพและอิทธิพลสูงในสังคม จะส่งผลให้ผู้หญิงมีสิทธิอำนาจในการควบคุมกิจกรรมภายในบ้านที่ไม่ต้องลงมือทำเอง แต่สามารถมีอิทธิพลเหนือเด็กหญิงหรือหญิงรับใช้ หรือภรรยาคนที่สอง สาม ... ของสามีที่ต้องพึ่งพาสามีด้านเศรษฐกิจ จึงต้องอยู่อาศัยในครัวเรือนในฐานะที่ไม่เท่าเทียมกัน

อย่างไรก็ตาม คุณค่าของผู้หญิงจะเกิดขึ้นได้เมื่อได้เข้าไปมีส่วนร่วมในภาคเกษตรและมีความสามารถทำให้ระบบเศรษฐกิจของครอบครัวสูงขึ้น จึงจะนำมาซึ่งสถานภาพสูงขึ้น หรืออาจกล่าวได้ว่าหากผู้หญิงสามารถควบคุมทรัพย์สิน อำนาจที่ได้มาจากครอบครัวเดิม คุณค่าความเป็นแม่ คุณค่าเชิงเศรษฐกิจของตนเอง สิทธิในการควบคุมครัวเรือน ความสามารถในการควบคุมชีวิตสมรส และความสัมพันธ์ทางเพศ ตลอดจนสถานภาพของความโดดเด่นและฐานะไม่เท่าเทียมในครอบครัวที่สามีมีภรรยาหลายคน รวมทั้งการร่วมมือและความขัดแย้งต่าง ๆ ระหว่างสามีภรรยา อย่างไรก็ตาม ยังคงต้องถูกครอบงำจากสามีให้เป็นแรงงานตลอดชีวิต โดยหาเวลาพักผ่อนได้น้อยตามลำดับสิทธิแต่ละคน แต่มีอาจนิยามได้ว่าสถานภาพในระดับใดสูงต่ำมากน้อยไปกว่ากัน

จึงนับว่าการแบ่งงานทางเพศเป็นหัวใจสำคัญประการหนึ่งในการปลุกฝังบทบาทชายหญิงภายใต้สังคมที่ให้ความสำคัญกับผู้ชาย การแบ่งงานทางเพศทำให้อำนาจที่จะจัดสรรทรัพยากรและผลผลิตไม่ว่าจะอยู่ในรูปของเงินตราหรือผลิตภัณฑ์การเกษตรหรืออื่น ๆ ก็อยู่ในการควบคุมของผู้ชาย ในขณะที่ผู้หญิงและเด็กต้องเป็นฝ่ายพึ่งพิงการสนับสนุนทางเศรษฐกิจของผู้ชาย และต้องพึ่งพิงปัจจัยการยังชีพจากผู้ชายในทุกรูปแบบ ขณะเดียวกันก็ต้องรับผิดชอบความเป็นอยู่ที่ดีของครอบครัว ซึ่งเป็นอุดมการณ์ที่สังคมสืบทอดและมอบหมายบทบาทนี้ให้ผู้หญิงภายใต้กรอบการแบ่งงานทางเพศ

ตามแนวคิดของ Youssef (1982) นัยสำคัญของการแบ่งงานทางเพศในครัวเรือนชนบทนั้นมีผลมาจากปัจจัยกำหนดที่สำคัญ 2 ประการ คือ บทบาทของผู้หญิงในการมีส่วนร่วมทางการผลิต (Production) ภาคเกษตรกรรม และการผลิตซ้ำการสืบทอดลูกหลานและการงานบ้าน (Reproduction) ซึ่งทำให้เกิดความแตกต่างในสิทธิอำนาจในการควบคุมทรัพยากรทางเศรษฐกิจและกิจกรรมในครัวเรือน รวมทั้งสถานภาพทางสังคมของผู้หญิง โดยที่ชาวนาหญิงมีความคาดหวังทั้งจำนวนลูกและจำนวนที่ดินเพื่อช่วยงานในบ้านและงานในไรนา จึงต้องการมีทั้งมือที่จะช่วยกันและไรนาในการผลิต ซึ่งสอดคล้องกับผลการศึกษาของ Soonthronthada, Kanungsukasem & Saiprasert. (1987 : 29-38) ที่ได้ศึกษาเกี่ยวกับยุทธวิธีของการจัดสรรเวลาของผู้หญิงในบริบทของสังคมและวัฒนธรรมในจังหวัดบุรีรัมย์ของไทยได้ข้อค้นพบว่า ผู้หญิงในภาคเกษตรกรรมจะมีวิถีชีวิตอยู่ภายใต้ภาระหน้าที่ตามที่สังคมและวัฒนธรรมมอบหมายไว้โดยเฉพาะแล้ว บทบาทและสถานภาพของสตรีจะเป็นไปตามที่สังคมคาดหวังในเรื่องเพศ ซึ่งหมายความว่า บทบาทในกิจกรรมเชิงเศรษฐกิจจะต้องสามารถผนวกความรับผิดชอบในการเลี้ยงลูกให้เข้าด้วยกันได้ การผนวกภาระสองด้านเข้าด้วยกันนั้นอาจทำได้เฉพาะงานในภาคเกษตร ซึ่งผู้หญิงที่ทำงานในไรนาของครอบครัวอาจยืดหยุ่นเวลาทำงานเพื่อปลีกลูกตัวเล็ก ๆ รวมทั้งการทำงานบ้านอื่น ๆ ได้ หรืออีกนัยหนึ่ง บทบาทการผลิตดำเนินไปพร้อมกับการผลิตซ้ำทางสังคม ซึ่งแสดงให้เห็นว่าผู้หญิงสามารถจัดสรรหรือบริหารเวลาในแนวทางที่แตกต่างกัน โดยขึ้นอยู่กับทรัพย์สิน หรือการเข้าถึงจุดมุ่งหมายของการผลิต โดยเป็นแรงงานใน

ครอบครัว และการปกครองภายในครอบครัวตามลำดับอาวุโสตามแบบแผนการแบ่งงานทางเพศ โดยตระหนักว่าเป็นเรื่องถูกต้องตามครรลองคลองธรรม

สำหรับสังคมไทยโดยทั่วไปความไม่เท่าเทียมกันระหว่างหญิงชายมีมาตั้งแต่สมัยอดีต นักประวัติศาสตร์และนักสังคมศาสตร์ลงความเห็น ว่าในอดีตหญิงกับชายในสังคมไทยมีบทบาทที่เด่นชัดในคนละด้าน กล่าวคือหญิงมีบทบาททางเศรษฐกิจของครอบครัวเหนือกว่าชาย บทบาทที่เด่นชัดไม่เฉพาะแต่งงานบ้านงานเรือนเท่านั้น แต่รวมถึงการผลิตหลัก คือ การเกษตร และการแลกเปลี่ยนค้าขายนอกครอบครัว ส่วนชายนั้นมีบทบาทเด่นในด้านการปกครองและการศาสนา (ชาย โพธิ์ธิศา. 2535 : 15 ; อ้างอิงจาก นิธิ เอียวศรีวงศ์. 2535) เพราะเหตุนี้สังคมไทยจึงมีความคาดหวังที่แตกต่างกันต่อความรับผิดชอบของลูกสาวและลูกชาย ลูกสาวถูกคาดหวังว่าจะเป็นหลักเป็นที่พึ่งทางเศรษฐกิจสำหรับครอบครัวและพ่อแม่ ในขณะที่ลูกชายถูกคาดหวังว่าจะเป็นผู้นำเอาเกียรติยศและอำนาจมาสู่ครอบครัว

โดยนัยยะดังกล่าว แม้ว่าลูกสาวจะประสบความสำเร็จในทางเศรษฐกิจและเป็นที่พึ่งของพ่อแม่ ได้อย่างดี แต่ความสำเร็จของลูกสาวก็ไม่เสมอเหมือนหรือเด่นเท่ากับการที่ลูกชายประสบความสำเร็จเป็นเจ้าของคนขายคน คำนิยมแต่เดิมนี้อยู่ในสังคมไทย (ชาย โพธิ์ธิศา. 2535 : 18) เมื่อสังคมเปลี่ยนไป การผลิตเชิงพาณิชย์และความสัมพันธ์เชิงพาณิชย์มีความสำคัญมากขึ้นในทางเศรษฐกิจ ทำให้สถานภาพของหญิงและชายโดยทั่วไปต่างก็ตกต่ำลงทั้งคู่ แต่สถานภาพหญิงดูเหมือนจะแย่กว่า เพราะอำนาจการตัดสินใจส่วนใหญ่ยังอยู่ที่ผู้ชาย แม้ในการขายแรงงานนอกครอบครัว แรงงานหญิงราคาถูกกว่าแรงงานชาย ส่วนในบริบทของครอบครัวโอกาสที่ลูกสาวจะได้พัฒนาศักยภาพตนเองเพื่อความก้าวหน้ามั่นคงในอนาคต มักจะเป็นอันดับรองจากลูกชาย ที่เห็นได้ชัดตั้งแต่ กศน. อาชีวศึกษา และ นวท. (2533 : 2-5) ได้ศึกษาถึงโอกาสในการได้รับการศึกษาพบว่า ในครอบครัวที่พ่อแม่จำเป็นต้องเลือกว่าจะส่งลูกชายหรือลูกสาวให้เรียนสูงขึ้น พบว่าเด็กหญิงมีโอกาสได้ศึกษาในโรงเรียนน้อยกว่าเด็กชาย ซึ่งระดับการศึกษาย่อมมีผลต่อโอกาสในการเลือกอาชีพหรือความก้าวหน้าในหน้าที่การงาน ซึ่งจะนำมาซึ่งรายได้ต่อไปอีกด้วย

4.2.2 ภาระงานสองด้านของผู้หญิง (Dual-career women)

ในปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วของโครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคมจากภาคเกษตรกรรมไปเป็นภาคอุตสาหกรรมและบริการ รวมทั้งการเปลี่ยนจากสังคมชนบทเป็นสังคมเมืองมากขึ้น มีการอพยพย้ายถิ่นของแรงงานจากชนบท สมาชิกในบางครอบครัวต้องแยกย้ายกันไปหางานทำ ได้มีผลทำให้ทั้งชายและหญิงต้องเข้ามามีบทบาทและรับภาระหน้าที่ทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และการปกครองทั้งภายในครอบครัวและสังคมมากกว่าเดิม แต่อย่างไรก็ตาม ความเชื่อทางสังคมและชนบประเพณีที่มีส่วนในการแบ่งแยกทางเพศต่อสตรีก็ยังคงดำรงอยู่อย่างเหนียวแน่นในระดับรากฐานของสังคม อาจกล่าวได้ว่า ถึงแม้จะมีความก้าวหน้าของสถานภาพของสตรีตามกระแสสิทธิมนุษยชนก็ตาม แต่สตรีส่วนใหญ่ก็ยังอยู่ห่างไกลความเสมอภาค ทั้งในประเทศกำลังพัฒนาและประเทศพัฒนาแล้ว

นับตั้งแต่สงครามโลกครั้งที่สอง สังคมยังกำหนดให้ผู้หญิงเป็นผู้รับผิดชอบกิจกรรมภายในบ้าน (ดูแลงานบ้านและเลี้ยงดูลูก) ส่วนงานของผู้ชายคือ การเป็นผู้นำเงินตราเพื่อสร้างความมั่นคงให้กับครอบครัว แต่ในปัจจุบันผู้หญิงที่แต่งงานแล้วและมีลูกอายุไม่ต่ำกว่า 6 ขวบก็ต้องออกไปหางานทำในตลาดแรงงาน โดยทำงานเต็มเวลาเช่นเดียวกับสามี (Zimmerman & Addison. 1997 : 47-48 ; citing Leslie, Branson & Anderson. 1989 ; Gilbert. 1994) จึงเป็นการเปลี่ยนแปลงอุดมการณ์เดิมจากการหาเลี้ยงครอบครัวคนเดียวมาเป็นการทำงานนอกบ้านทั้งสามีและภรรยา แต่ปรากฏการณ์ทางสังคมที่ปรากฏให้เห็นโดยทั่วไปทั่วโลก ผู้หญิงยังคงต้องรับภาระงานหลักในการดูแลครัวเรือนและรับผิดชอบในการเลี้ยงลูก โดยที่ผู้หญิงกลับต้องเพิ่ม

เวลาในการหาเงินรายได้เพิ่มอีกบทบาทหนึ่ง ในขณะที่ผู้ชายไม่ต้องเพิ่มเวลาในส่วนนี้ถึงแม้จะมีกระแสในการมีส่วนร่วมที่ต้องช่วยดูแลลูกและกิจกรรมของครอบครัว อย่างไรก็ตามก็ยังไม่มีความไม่เท่าเทียมเหมือนกับการที่ผู้หญิงเข้าไปมีส่วนร่วมในแรงงานเชิงเศรษฐกิจในตลาดแรงงาน ที่ต้องทำเต็มเวลาเท่าผู้ชายและรับผิดชอบงานบ้าน รวมทั้งดูแลลูกที่อีกด้วย (Zimmerman & Addison. 1997 : 51)

การอธิบายการแบ่งงานทางเพศของนักสังคมวิทยาไม่ใช่เรื่องใหม่ ยกตัวอย่างเช่น ทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่ของ Parsons ตั้งแต่ ค.ศ. 1950 ได้อธิบายการแบ่งบทบาทระหว่างชายหญิงว่า ผู้ชายเป็น “ผู้หาเลี้ยง” ด้วยงานอาชีพนอกบ้าน และผู้หญิงเป็น “แม่บ้าน” พฤติกรรมบุคลิกภาพและคุณสมบัติทางอารมณ์ของผู้ชายจะสอดคล้องกับบทบาทที่ Parsons เรียกว่า “Masculine instrumental role” ซึ่งได้แก่ ความก้าวร้าว ความคิดริเริ่ม ความมีเหตุผล ฯลฯ ส่วนผู้หญิงจะมีลักษณะในเชิงหัวอ่อนว่าง่าย ให้ความสำคัญเรื่องอารมณ์ความรู้สึกมากกว่าความมีเหตุผล เพื่อให้เหมาะสมกับบทบาท “Feminine expressive role” ซึ่ง Parsons ให้เหตุผลว่า บทบาททางเพศของหญิงและชายก็คือ ความจริงที่ว่าเพศหญิงคือผู้ให้กำเนิดและเลี้ยงดูเด็ก ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ระหว่างแม่กับเด็กที่มีความสำคัญที่สุด ซึ่งผู้ชายไม่ต้องทำหน้าที่ดังกล่าวตามสภาพทางชีววิทยา (Zimmerman & Addison. 1997 : 48-49)

จะเห็นได้ว่า วิธีการอธิบายดังกล่าวเป็นข้ออ้างทางชีววิทยาที่เป็นปัจจัยกำหนดบทบาทภายในบ้านของผู้หญิง ซึ่งกลายมาเป็นสิ่งที่ตอบสนองความจำเป็นของสังคมและสอดคล้องกับคุณสมบัติโดยธรรมชาติของผู้หญิง แต่อย่างไรก็ตาม ผู้หญิงต้องใช้เวลาในการให้กำเนิดและเลี้ยงดูบุตรน้อยกว่าการใช้เวลาในการดูแลสามี กิจกรรมภายในบ้าน และการทำงานนอกบ้าน

เลสลี และคณะ (Leslie, et al. 1991 ; citing Zimmerman & Addison. 1997. p. 51-53) ได้ทำการศึกษาโดยการสำรวจเพื่อตรวจสอบผลกระทบของบทบาททางเพศในการรับผิดชอบของพ่อแม่ในเรื่องการดูแลลูก ผลการศึกษาพบว่า การเลี้ยงดูลูกยังคงเป็นภาระหน้าที่ของผู้หญิง ถึงแม้ว่าผู้ชายจะมีส่วนช่วยในกิจกรรมต่าง ๆ ของการเลี้ยงดูเพิ่มขึ้น แต่ก็ไม่ได้รับผิดชอบในทุกมิติของการดูแลเลี้ยงดูเด็ก ซึ่งอาจคาดทำนายได้ว่า ในเรื่องความรับผิดชอบดูแลลูกยังคงเป็นภาระหน้าที่ของผู้หญิงเพียงเพศเดียวเท่านั้น ถึงแม้ต้องทำงานนอกบ้านเต็มเวลาก็ตาม และผลการศึกษายังแสดงให้เห็นว่า ความเชื่อเกี่ยวกับบทบาทการหาเลี้ยงครอบครัวเมื่อเกี่ยวข้องกับความมั่นคงทางการเงินของครอบครัว ได้ผลสรุปว่า ทัศนคติของสามีในบทบาทของผู้หาเลี้ยงครอบครัวจะถือเป็นความรับผิดชอบที่ยิ่งใหญ่มาก ถึงแม้ว่าภรรยาของตนก็ทำงานหาเลี้ยงครอบครัวด้วยเช่นกันก็ตาม

นอกจากนี้ นักวิจัยส่วนใหญ่ยังมีความเชื่อว่า การที่ผู้หญิงต้องมีการะงานสองด้าน (Dual-career) จะทำให้ผู้หญิงเกิดความเครียดกับงานในสถานที่ทำงาน ซึ่งจะมีผลต่อสุขภาพกายและความไม่สบายใจ (Barnett & Baruch. 1987 ; citing Zimmerman & Addison. 1997 p. 53-54) จึงแสดงให้เห็นว่าเป็นการแบ่งงานที่ไม่เท่าเทียมกัน แต่ภรยายังดูเหมือนจะพอใจกับสถานการณ์ดังกล่าว ทั้งนี้ อาจเป็นไปได้ว่ามีกระแสความเคลื่อนไหวในเรื่องความเป็นพ่อที่ดี และกระแสนโยบายครอบครัวที่มีแนวโน้มในการที่ผู้ชายจะเข้ามามีส่วนร่วมในการช่วยแบ่งเบาภาระกิจกรรมภายในบ้านและรับผิดชอบดูแลลูกเพิ่มมากขึ้น รวมทั้งความตระหนักในเรื่องสวัสดิการเด็กอีกด้วย

4.3 ระบบความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างสามีภรรยา (Power relations) กับความมั่นคงทางเศรษฐกิจของสตรี

คำว่า อำนาจ หรือ Power มาจากภาษาละตินว่า Potere ซึ่งหมายความว่า มีความสามารถในการควบคุมหรือบังคับผู้อื่น หรือมีความสามารถในการจัดการบางสิ่งบางอย่างให้มีผลต่อบุคคลหรือสิ่งของ รวมความไปถึงการควบคุมหรือมีอำนาจเหนือสิ่งแวดล้อมหรือธรรมชาติอื่น ๆ ซึ่งนักจิตวิทยาชื่อ วินเทอร์ (Winter. 1973) ได้ให้ความเห็นว่า อำนาจ หมายถึง ความสามารถหรือสมรรถนะของคนหรือกลุ่มที่จะทำให้เกิดผลต่อพฤติกรรม หรือความรู้สึกของอีกคนหนึ่งให้ทำตามแนวทางเพื่อบรรลุเป้าหมายของผู้มีอำนาจ (Scanzoni and Scanzoni. 1981 : 439)

มโนทัศน์ของความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างสามีภรรยาในครอบครัว เกิดขึ้นจากการพึ่งพิงซึ่งกันและกัน มีลักษณะที่อาจเปลี่ยนแปลงแก้ไขในความเป็นเจ้าของหรือควบคุมทรัพยากรต่าง ๆ ให้เป็นไปตามความต้องการตามเป้าหมายของผู้ควบคุมทรัพยากรนั้นๆ อันได้แก่ ทรัพย์สิน บ้าน ข้าว และเงิน ฯลฯ อาจกล่าวได้ว่า องค์ประกอบหลักของการอธิบายความสัมพันธ์เชิงอำนาจ คือ เป้าหมายของผู้ที่สามารถควบคุมหรือจัดสรรหรือแบ่งปันทรัพยากรที่ต้องการได้ ถึงแม้ในสถานการณ์ที่ทรัพยากรนั้นเป็นสิ่งที่หายาก หรือมีเหลืออยู่ไม่มากนักก็ตาม แต่ทรัพยากรดังกล่าวจำเป็นต่อความสำคัญพื้นฐานของชีวิตในครอบครัวและการดำรงอยู่ในสังคม ดังนั้นระบบความสัมพันธ์เชิงอำนาจ (Power relations) จึงเป็นผลของการควบคุมเหนือทรัพยากรที่นำไปสู่การพึ่งพิงทรัพยากรที่ต้องการ มีความเกี่ยวข้องในระยะยาว ถึงแม้ว่าจะก่อให้เกิดความไม่สมดุลของการพึ่งพิง และมีข้อจำกัดในเรื่องความร่วมมือต่อกันก็ตาม (Martin. 1977 : 50)

อย่างไรก็ตาม มโนทัศน์ของความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างสามีภรณายังมีข้อเถียงกันสำหรับนักสังคมวิทยาทั้งนิยามและการวัด เนื่องจากมีความคล้ายคลึงกับความหมายของคำว่า สิทธิอำนาจ (Authority) การตัดสินใจ (Decision making) และอิทธิพล (Influence) ซึ่ง Safillios - Rothschild (1970) ได้วิเคราะห์ว่า สิ่งที่อยู่เบื้องหลังของความสัมพันธ์เชิงอำนาจเป็นเรื่องของแบบแผนของการจัดการที่มีความตึงเครียดและมีความขัดแย้ง หรือเป็นแบบแผนของการแบ่งงานกันอย่างชัดเจน โครงสร้างอำนาจในครอบครัวตามแนวคิดดังกล่าวจะมี 3 องค์ประกอบ คือ

1. สิทธิอำนาจ (Authority) หมายถึง ผู้ที่มีสิทธิอันชอบธรรมในคำพูดมากที่สุด ตามบรรทัดฐานทางสังคมและวัฒนธรรมที่กำหนดให้ความเหนือกว่าผู้อื่น
2. การตัดสินใจ (Decision making) คือ การเป็นผู้ตัดสินใจในเรื่องต่าง ๆ บ่อย ๆ และตลอดไป
3. อิทธิพล (Influence) คือ ความขัดแย้งในการที่คู่แต่งงานสามารถจะกำหนดทัศนคติของตนเองพอใจ ถึงแม้ว่าคู่แต่งงานอีกคนจะไม่เห็นด้วยก็ตาม

อาจกล่าวได้ว่า อำนาจ หมายถึง ความสามารถที่คู่สมรสคนหนึ่งมีอิทธิพลเหนือกว่าอีกคนหนึ่ง โดยที่สามารถกำหนดให้อีกคนหนึ่งกระทำตามความต้องการของตนและไม่คำนึงว่าอีกฝ่ายหนึ่งต้องการกระทำหรือไม่ เช่น ในเรื่องการตัดสินใจ หากเป็นเรื่องสำคัญและเป็นสิ่งที่สามีภรรยาต้องปรึกษากัน ผู้ที่มีเสียงมากกว่าและเป็นผู้ให้การตัดสินใจคนแรก คือ ผู้ที่มีอำนาจของครอบครัว (Safillios - Rothschild. 1970 : 540 ; citing Scanzoni & Scanzoni. 1981. Men Women and Change. p. 440 - 441)

Safillios - Rothschild ได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับทรัพยากรและความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างสามีภรรยา กล่าวคือ ทรัพยากรในความหมายนี้ หมายถึง ทรัพย์สิน ซึ่งมักจะเป็นความสัมพันธ์ระหว่างสามีภรรยาในสังคมประเพณีดั้งเดิม ขณะที่ทรัพยากรอื่น ๆ จะถูกมองข้าม เช่น รายได้ การศึกษา สถานภาพอาชีพ รวมไปถึงสิ่งที่ภรรยาสามารถจะสนับสนุนหรือละทิ้งในการควบคุมทรัพยากรต่าง ๆ เช่น การเตรียมอาหารที่สามีชอบกับการมีอาหารที่ไม่ดีพอ หรือการดูแลบ้านที่เรียบร้อยกับบ้านที่ไม่เรียบร้อย หรือการมี

เพศสัมพันธ์ที่กระตือรือร้นกับเย็นซา หรือการสร้างบรรยากาศที่ดีของบ้านกับไม่มีมิตรไมตรีในการต้อนรับ หรือการมีอารมณ์สดชื่นกับอารมณ์เฉยเฉย เป็นต้น ทั้งนี้การให้คุณค่า การมีรางวัล การลงโทษ การปฏิเสธ ยังเป็นพื้นฐานหลักที่จะเชื่อมโยงระหว่างการมีอำนาจกับความสามารถในการครอบครองทรัพยากรที่มีคุณค่า อันเป็นพื้นฐานทางด้านเศรษฐกิจของครอบครัว ซึ่งผู้หญิงจะสามารถมีอำนาจในครอบครัวได้เมื่อมีความสามารถในการเพิ่มโอกาสเพื่อผลประโยชน์ของตนเองด้านเศรษฐกิจ ด้วยการทำกิจกรรมเชิงเศรษฐกิจอันเป็นแหล่งทรัพยากรจากภายนอก ดังนั้นผู้หญิงที่สามารถมีอำนาจได้ต้องมีสิ่งสนับสนุน คือ มีการศึกษาสูงและการมีส่วนร่วมในองค์กรที่มีสถานภาพเหนือกว่าสามี

บลัด และ ไวฟ (Blood & Wolfe, 1960 : 444 - 446) ได้อธิบายถึงความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างสามีและภรรยาว่า เมื่อดูความเข้มข้นในอำนาจการตัดสินใจของสามี โดยดูจากตัวแปร การศึกษารายได้ สถานภาพ และอาชีพ เมื่อได้ข้อสรุปว่าหากสามีมีสถานภาพที่สูงกว่าในทุกด้านจะทำให้สามีมีอำนาจที่แท้จริง และสามารถจัดหาหรือเพิ่มพูนทรัพยากรมาสู่ภรรยา ดังนั้น ภรรยาจึงต้องคล้อยตามความปรารถนาและดุลยพินิจของสามี รวมทั้งยินยอมและให้สามีมีสิทธิในการตัดสินใจตามแนวทางของสามี หากภรรยาประสบความสำเร็จด้านการศึกษาและอาชีพก็จะมีส่วนทำให้เกิดดุลยภาพในชีวิตแต่งงาน อย่างไรก็ตาม ภรรยาส่วนใหญ่มักยอมจำนนหรือมีความเต็มใจในความสัมพันธ์ดังกล่าว เพราะได้พิจารณาเปรียบเทียบแล้วระหว่าง การสูญเสียสามีกับการยินยอมตามการควบคุมของสามี ผู้หญิงจึงคิดว่าเป็นการถูกลงโทษที่มีความเสี่ยงน้อยกว่า

รอตแมน (Rodman, 1967 : 446 - 447) ได้ศึกษาในฝรั่งเศสและอเมริกา พบว่า สถานภาพทางการศึกษา รายได้ อาชีพของสามีที่สูงกว่าภรรยา จะทำให้สามีมีอำนาจยิ่งใหญ่ขึ้น แต่ในทางตรงข้าม ในกรีซ และยูโกสลาเวีย พบว่า สามีที่มีระดับการศึกษาสูงสุดจะมีอำนาจน้อยกว่าภรรยา ซึ่ง Rodman อธิบายว่า แนวคิดทฤษฎีในเรื่องทรัพยากรทางเศรษฐกิจยังขึ้นอยู่กับบริบททางสังคมและวัฒนธรรม ซึ่งมาจากการจำแนกอำนาจในคู่แต่งงานที่มีปฏิสัมพันธ์ต่อกันใน 2 บัณฑิต คือ การเปรียบเทียบทรัพยากรที่มากกว่าระหว่างสามีและภรรยา กับบรรทัดฐานทางสังคมที่เหนือกว่าที่จะนำไปสู่ความสัมพันธ์เชิงอำนาจของสามีภรรยา โดยเฉพาะบริบทของวัฒนธรรมหลักและวัฒนธรรมรอง หรืออีกนัยหนึ่ง ถ้าวัฒนธรรมได้คาดหวังว่าสามีจะมีอำนาจมากที่สุด บรรทัดฐานนี้จะมีผลต่อความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างสามีภรรยาด้วย ถึงแม้จะมีการเปรียบเทียบความมากกว่าของทรัพยากร หากวัฒนธรรมของสังคมนั้นมีทัศนคติในความเสมอภาคของมนุษย์ อำนาจจะเกิดได้จากการจัดหาทรัพยากรเข้ามาสู่ครอบครัว

ดังนั้น ในสังคมพัฒนาหรือสังคมอุตสาหกรรม สามีที่มีอำนาจเหนือกว่ามาจากการที่สามีมีสถานภาพทางทรัพยากรที่สูงกว่า ส่วนสังคมกำลังพัฒนาที่มีระบบความคิดแบบพ่อเป็นใหญ่ มักจะเป็นสังคมที่สนับสนุนความชอบธรรมของอำนาจการครอบงำของผู้ชาย แต่ในสังคมสมัยใหม่ที่ยึดถือความเท่าเทียมกันของคู่แต่งงาน ดังเช่นในกรีซและยูโกสลาเวีย สามีที่มีสถานภาพและการศึกษาสูงมักยอมให้ภรรยามีอำนาจเนื่องจากต้องการสร้างดุลยภาพระหว่างสามีภรรยา

อนึ่ง ในชีวิตการแต่งงานความสัมพันธ์ระหว่างสามีและภรรยามีทั้งการให้และการรับ โครงสร้างอำนาจจะอยู่ที่การแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ทางสังคม เรียกว่า การต่อรอง (Negotiation) ซึ่งมาจากความหมายว่า การเตรียม การทำสัญญา หรือข้อตกลงร่วมกันในเรื่องสำคัญ หรือการทำงาน หรือการทำธุรกิจการค้าร่วมกัน ส่วนความสัมพันธ์ระหว่างสามีภรรยาเป็นไปในรูปแบบที่มีการถกเถียงกันและมีข้อตกลงร่วมกันในขอบเขตของชีวิตการแต่งงาน เช่น การแบ่งแยกงานหลักของครัวเรือน การตัดสินใจว่าจะมีลูกหรือไม่ การตัดสินใจในเรื่องการใช้เวลาว่างเกี่ยวกับเพื่อนของตน การเยี่ยมญาติ หรือมิตีอื่น ๆ ในชีวิตทางสังคม ชนิดของบ้านที่จะซื้อ ตลอดจนการจัดการเรื่องพฤติกรรมทางเพศ ซึ่งจะต้องตกลงเงื่อนไขบนความพอใจทั้งสองฝ่าย ซึ่งในการต่อรองแต่ละครั้งอาจมีการเปลี่ยนแปลงตามความต้องการตามสภาพแวดล้อมใหม่ได้ ซึ่งอาจมี

การต่อรองหรือตกลงกันใหม่อีกเท่าใดก็ได้ ตามที่เห็นว่าเป็นสิ่งที่ดีที่สุดในความสัมพันธ์ระหว่างสามีภรรยา (L.D. Scanzoni & J. Scanzoni. 1981 : 453 - 455)

การแสวงหาหนทางที่จะสร้างอำนาจของผู้หญิงด้วยการจัดหาเพิ่มขึ้นของรายได้ ทรัพย์สิน เวลา จำนวน และเพศของลูก ถึงแม้ว่าการมีลูกจะเป็นเรื่องเสี่ยงสูงมากต่อความรับผิดชอบในฐานะพ่อแม่ ดังนั้น การตัดสินใจเกี่ยวกับการเจริญพันธุ์ ผู้ชายกับผู้หญิงมีความคิดแตกต่างกัน 4 ประการ คือ

1. ความเสี่ยงของอัตราการตายและการป่วยจากการตั้งครรภ์ การให้กำเนิด การให้นม เป็นประสบการณ์ตรงของผู้หญิง
2. ค่าใช้จ่ายทั้งทางเศรษฐกิจและสังคมในการเลี้ยงดูลูก
3. การดำรงชีวิตที่อยู่บนผลประโยชน์จากลูก เป็นเครื่องมือต่อรองตามแบบแผนการรับสิทธิการสืบทอดมรดกและอคติทางเพศ
4. แนวทางการส่งเสริมเด็กในสถานภาพทางสังคมและครอบครัว เพื่อเพิ่มศักยภาพความสำคัญเหนือผู้อื่น

จากมิติ 4 ประการดังกล่าว จึงเป็นเหตุผลที่ผู้หญิงปรารถนาที่จะมีลูกมากกว่าผู้ชาย โดยเฉพาะการมีลูกชายเพื่อลดความเสี่ยงหรือการเพิ่มความมั่นคงในการพึ่งพาเพื่อการยังชีพต่อไป (Bruce. 1989 : 981-982 ; citing Mason & Taj. 1987)

อาจกล่าวได้ว่า ผู้หญิงจะมีการต่อรองเพื่อเพิ่มสถานภาพและตำแหน่งให้สูงขึ้น เป็นการแสวงหาการมีพลังอำนาจในการอยู่รอดของตนเอง เป็นช่องทางในการเพิ่มรายได้และทรัพยากรอื่น ๆ เพื่อผลประโยชน์ต่อลูก ๆ หากผู้หญิงสามารถหารายได้ด้วยการทำกิจกรรมเชิงเศรษฐกิจก็จะเป็นผลดีทางจิตวิทยา ซึ่งจะนำมาซึ่งความมั่นคงของตนเองและลูกทั้งในด้านสังคมและเศรษฐกิจ ซึ่งจะเป็นการเพิ่มฐานะที่จะได้รับการยอมรับทั้งสามีและญาติพี่น้อง พ่อแม่ทั้งสองฝ่าย และลูก ๆ อีกด้วย ซึ่งหากการต่อรองสำเร็จก็จะทำให้ผู้หญิงมีอำนาจในเชิงความมีคุณค่าทั้งในครอบครัวและสังคม ซึ่งกรีนฮาลล์ (Greenhalgh. 1988 ; citing Bruce. 1989. p.983-984) ได้ยกตัวอย่างของผลการศึกษาของตนในไต้หวันและชวา ในเรื่องความสัมพันธ์เชิงอำนาจภายในครัวเรือน ที่สร้างอุดมการณ์ระบบความสำคัญให้ผู้ชายเป็นใหญ่ กล่าวคือ พ่อแม่ชาวไต้หวันมีเงื่อนไขสำหรับลูกสาวก่อนที่จะแต่งงานจะต้องตอบแทนหนี้จากการที่พ่อแม่เลี้ยงดูและให้การศึกษา ด้วยการจ่ายค่าใช้จายสำหรับลูกชายซึ่งอาจเป็นพี่ชาย หรือน้องชายในครอบครัวของพ่อแม่จนกระทั่งสำเร็จการศึกษา ซึ่งต้องใช้เวลานาน ผู้หญิงจึงอยู่ในภาวะที่ต้องช่วยเหลือครอบครัวเดิม ขณะเดียวกันก็ต้องสนับสนุนและบริการครอบครัวสามีด้วยเช่นกัน ถึงแม้ในปัจจุบันเป็นสังคมสมัยใหม่ที่ผู้หญิงมีส่วนร่วมในตลาดแรงงาน แต่ไม่ได้หมายความว่าผู้หญิงจะมีอิสระเพิ่มขึ้นทั้งในหญิงสาวรุ่นใหม่หรือหญิงที่มีสามี ผู้หญิงจึงไม่มีอำนาจต่อรองกับสามีมากนัก ซึ่งตรงกันข้ามกับผู้หญิงในสังคมชวา จะมีการตกลงหรือต่อรองกันระหว่างพ่อแม่และลูกสาว โดยลูกสาวจะมีอิสระในการตัดสินใจ เมื่อได้ทำงานจะยังมีอำนาจและมีอิสระเพิ่มขึ้น เมื่อผู้หญิงมีรายได้จากการทำงานแล้วส่งเงินกลับบ้านเพื่อเป็นกองกลางของครอบครัวตามที่ผู้หญิงเห็นสมควร และจะให้เพิ่มขึ้นหากพ่อแม่ทวงถามเพิ่มขึ้น แต่ทั้งนี้ผู้หญิงมีสิทธิในการควบคุมรายได้ แต่ก็เป็นการประหยัดไว้เพื่อพ่อแม่สำหรับพิธีกรรมต่าง ๆ อีกเช่นกัน (เช่น การเกิด การตาย การขลิบอวัยวะ) รวมทั้งค่าอาหาร ค่าเสื้อผ้า ค่าสินค้าเพื่อการบริโภคในครัวเรือน ค่าใช้จ่ายเพื่อการฉุกเฉิน และหนี้สิน เป็นต้น แต่เป็นลักษณะความสัมพันธ์ที่มีแรงกดดันน้อยกว่าในสังคมไต้หวัน

นอกจากนี้ พื้นฐานแนวคิดของความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างสามีภรณายังขึ้นอยู่กับข้อบ่งชี้ของสถานภาพของสตรี 2 ประการ คือ

1. ความสามารถของผู้หญิงที่สูงกว่าในควบคุมเหตุการณ์สำคัญในชีวิตในวัฏจักรชีวิต เช่น อายุที่เหมาะสมในการแต่งงาน หรือการแต่งงานใหม่ของคนในครอบครัวหรือของตนเอง

2. การที่ผู้หญิงมีเอกสิทธิ์ในการเลือกและการยอมรับในเรื่องต่าง ๆ เช่น อาหาร การศึกษา การฝึกอบรม อาชีพ การใช้จ่าย ค่าตอบแทน การเลื่อนตำแหน่งในอาชีพ การย้ายถิ่น การใช้เวลา ความเป็นเจ้าของที่ดิน การมีทรัพย์สินส่วนตัว และความคาดหวังในชีวิต หรือกล่าวได้ว่าผู้หญิงมีสถานภาพสูงกว่าผู้ชาย (Safilios - Rothschild, 1982 : 118)

อย่างไรก็ตาม ในสังคมที่กำลังพัฒนา มีการแบ่งแยกชนชั้นทางเพศให้ความสำคัญกับผู้ชายเป็นใหญ่ หรือยอมรับการสืบเชื้อสายมาจากบิดา ความมั่นคงในอำนาจของผู้หญิงจะมาจากการมีลูกชาย หรือการที่ผู้หญิงมีสถานภาพทางสังคมสูง มีกลุ่มเครือข่ายที่มีอำนาจในสังคม หรือการที่ผู้หญิงเป็นเจ้าของที่ดิน จะทำให้มีอำนาจในการควบคุมรายได้จากที่ดินหรือค่าเช่า หรือการช่วยเหลือสนับสนุนจากครอบครัวผู้หญิง ซึ่งจะทำให้ผู้หญิงสามารถที่จะกำหนดการแบ่งงานในครอบครัวโดยใช้ทรัพยากรของผู้หญิงซื้อบริการต่าง ๆ ในบางกรณี ผู้หญิงที่มีสถานภาพทางสังคมสูงและได้รับมรดกมากมาย ก็อาจทำให้ผู้หญิงมีอภิสิทธิ์ไม่ต้องรับผิดชอบงานในครัวเรือนได้ ทำให้มีความอิสระและมีพลังอำนาจในครอบครัว แต่พลังอำนาจที่ผู้หญิงมีนั้นต้องขึ้นอยู่กับข้อตกลงและการกำหนดของผู้ชาย ดังนั้น การมีอำนาจของผู้หญิงจึงต้องได้รับการยินยอมจากสามี ซึ่งทำให้บางครั้งผู้หญิงจะพยายามบังคับผู้หญิงคนอื่น ๆ ให้ปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ที่ผู้ชายกำหนดไว้ เช่น เด็กผู้หญิงจะถูกบังคับจากแม่ ยาย ป้า หรือแม่สามีกับลูกสะใภ้ ตามลำดับ โดยมีเหตุผลว่าต้องพึ่งพาผู้ใหญ่ อันเป็นการทำให้ลักษณะการครอบงำหรือความมีอำนาจของผู้ชายเด่นชัดมากขึ้น (Safilios-Rothschild, 1982 : 121-124)

4.4 การแบ่งแยกเพศในตลาดแรงงาน (Sex segregation in labor market)

เรสกิน และพาดาวิค (Reskin & Padavic, 1994 : 45-79) ได้เสนอแนวความคิดการแบ่งแยกเพศในสถานที่ทำงาน (Sex segregation in the workplace) ว่าเป็นการแบ่งแยกเพศในลักษณะการกีดกันทางสังคม ให้ความสำคัญต่อเพศชายที่มีความเหนือกว่าเพศหญิง จึงแบ่งแยกงานอาชีพ ลักษณะหรือประเภทของงานและสถานที่ทำงาน เป็นการแบ่งแยกเพศทางกายภาพให้ทำหน้าที่รับผิดชอบที่แตกต่างกันในการะงานเหมือนกัน แต่ต่างกรรมต่างวาระกัน ยกตัวอย่างเช่น ธนาคารจะจ้างผู้หญิงเป็นผู้จัดการสาขาในเขตชานเมืองที่มีลูกค้าน้อย ในขณะที่จ้างผู้ชายเป็นผู้จัดการสาขาในเขตเมืองธุรกิจเพราะเชื่อว่าต้องใช้ความสามารถที่สูงกว่า หรือการจ้างยามรักษาความปลอดภัยเป็นผู้หญิงในช่วงเวลากลางวัน แต่จะเปลี่ยนให้เป็นผู้ชายในเวลากลางคืน ซึ่งแนวความคิดการแบ่งแยกเพศสามารถประยุกต์ได้ตามกรณีและสถานการณ์ หรืออีกนัยหนึ่งในสถานที่ทำงานเดียว ชายหญิงมีส่วนช่วยกันทำงาน แต่รับผิดชอบกันคนละประเภท เช่น ในห้องปฏิบัติการวิจัย ผู้หญิงจะทำหน้าที่เป็นฝ่ายเทคนิค ส่วนผู้ชายจะเป็นนักวิทยาศาสตร์ หรือในงานของสำนักงานอื่น ๆ ผู้หญิงมักเป็นเสมียน ในขณะที่ผู้ชายเป็นผู้จัดการ เป็นต้น จึงอาจตั้งเป็นข้อสังเกตได้ว่า ความหมายของการแบ่งแยกเพศมาจากทัศนะของการแบ่งงานทางเพศ (The Sexual division of labor) ซึ่งเป็นผลมาจากการบวนการขัดเกลากายทางสังคม (Socialization) นับตั้งแต่ครอบครัว (พ่อแม่) โรงเรียน (ครู, เพื่อน) สื่อต่าง ๆ รวมทั้งบุคคลหรือสถาบันอื่น ๆ ที่จะเป็นตัวแบบที่ปลูกฝังหรือสร้างความประทับใจให้แก่เด็ก ซึ่งนำมาซึ่งการเลือกอาชีพ แต่กระบวนการขัดเกลากายทางสังคมทำให้เด็กชายและเด็กหญิงรับรู้แตกต่างกัน จึงมีความคิดเห็น ความเชื่อ และพฤติกรรมแตกต่างกันตามบริบทของสังคมและวัฒนธรรม ยิ่งในสังคมที่มีการแบ่งแยกทางเพศชัดเจน ผู้หญิงจะยิ่งถูกเอารัดเอาเปรียบมากยิ่งขึ้น และก่อให้เกิดการเลือกปฏิบัติและมีอคติทางเพศ ส่งผลให้ผู้หญิงมีความเสียเปรียบในตลาดแรงงานทั้งสภาพการจ้าง ลักษณะงานที่ทำ และหรือค่าจ้างที่ได้รับที่ไม่เป็นธรรม

5. ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับความไม่เท่าเทียมกันทางเพศ

สำหรับเหตุผลที่ว่าเหตุใดจึงเกิดการแบ่งแยกเพศหรือความไม่เท่าเทียมกันทางเพศทั้งในตลาดแรงงาน และในสังคม จากการศึกษาวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องพบว่า ทฤษฎีหลักในการอธิบายความเสียเปรียบของผู้หญิงในสังคมมี 4 แนวทาง คือ ทฤษฎีการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย (Modernization) ทฤษฎีนีโอ-คลาสสิก (Neo-classic theories) ทฤษฎีการแบ่งประเภทงาน (Segmentation theories) และทฤษฎีสตรีนิยม (Gender (feminist) theories) (Anker & Hein. 1986 : 7-13 ; citing Blaxall & Reagan. 1976 ; Amsden. 1980 ; Sokoloff. 1980 ; นภาภรณ์ หะวานนท์. 2539 : 18-19)

ทฤษฎีการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย

กระบวนการพัฒนาประเทศทำให้สังคมเข้าสู่ความทันสมัย (Modernization) หรือการเป็นสังคมอุตสาหกรรม (Industrialization) มีเงื่อนไขหลายประการในด้านเศรษฐกิจ ซึ่งประเทศเกษตรกรรมจะต้องมีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างพื้นฐานที่จะเอื้อให้เกิดการพัฒนาอุตสาหกรรม โดยเฉพาะจะต้องมีการจัดระบบเศรษฐกิจให้รัฐสามารถนำส่วนเกินหรือผลกำไรจากภาคเกษตรกรรมมาพัฒนาภาคอุตสาหกรรมให้เจริญเติบโต โดยที่ภาคเกษตรกรรมถูกกำหนดให้เป็นภาคที่ไม่ได้รับการส่งเสริมให้มีการพัฒนาหรือเจริญเติบโต ภาคเกษตรกรรมจึงมีแนวโน้มที่จะมีแรงงานเกินกว่าความต้องการกำลังในการผลิต แรงงานส่วนนี้จึงเป็นเสมือน "กองทัพแรงงาน" ที่รอเวลาการพัฒนาในภาคอุตสาหกรรมก็จะต้องมีการแรงงานเพิ่มขึ้น และสามารถดูดซับแรงงานจากชนบทเข้าสู่อุตสาหกรรมในเมืองได้ ดังนั้น แรงงานจากภาคเกษตรกรรมจะเคลื่อนย้ายเข้าสู่ภาคอุตสาหกรรมสูงขึ้น ผลที่ติดตามมาของการเลือกแนวทางการพัฒนาที่เน้นอุตสาหกรรมซึ่งเห็นได้อย่างชัดเจน ได้แก่ การที่ภาคเกษตรกรรมของไทยได้กลายเป็นภาคที่มีความชะงักงัน การขยายปริมาณผลผลิตเกิดจากการขยายพื้นที่การผลิตมากกว่าการเพิ่มประสิทธิภาพการผลิต คนในภาคเกษตรกรรมจึงขาดแรงจูงใจในการทำอาชีพเกษตรกรรม เพราะต้นทุนการผลิตสูง แต่ขายได้ราคาต่ำ ขนาดที่ดินกลายเป็นปัจจัยที่กำหนดปริมาณการผลิตแทนที่จะเป็นเทคโนโลยีในการผลิต เกษตรกรที่มีที่ดินน้อยหรือไม่มีที่ดินจึงกลายเป็นกลุ่มที่ด้อยโอกาสทางเศรษฐกิจ (นภาภรณ์ หะวานนท์. 2539 : 18-19)

กระบวนการพัฒนาดังกล่าวได้เข้าไปเกี่ยวข้องการจัดสร้างใหม่ของระบบกำลังแรงงานจากแบบดั้งเดิมในชนบทเป็นเศรษฐกิจเพื่อยังชีพ มาเป็นการจ้างงานแบบสมัยใหม่ตามสภาพของสังคมเมือง (ซึ่งรวมถึงการบริการของรัฐ และไม่ใช้รัฐ รวมทั้งภาคธุรกิจเอกชน) สำหรับผู้หญิงการจัดสร้างรูปแบบใหม่ยิ่งทำให้เสียเปรียบมากยิ่งขึ้น เนื่องจากในภาคทันสมัยการจ้างงานมักให้ความสำคัญกับผู้ชายมากกว่า ส่วนผู้หญิงจะถูกกล่าวถึงกิจกรรมแบบดั้งเดิมที่เป็นเศรษฐกิจนอกระบบ เช่น การขายอาหาร การค้าขายปลีกร การทำเสื้อผ้า หรือเครื่องนุ่งห่ม (Anker & Hein. 1986 : 1 ; citing Boserup. 1970) ซึ่งเป็นกิจกรรมเชิงเศรษฐกิจที่เป็นการหารายได้จากการจ้างงานของตนเอง

ถึงแม้ว่าการพัฒนาอุตสาหกรรมจะก่อให้เกิดอุตสาหกรรมต่าง ๆ มากมาย เช่น สิ่งทอ เสื้อผ้า อาหารแช่แข็งและอาหารกระป๋อง ผลิตภัณฑ์เครื่องไฟฟ้าและอิเล็กทรอนิกส์ ผลิตภัณฑ์เครื่องหนัง และอื่น ๆ อีกมากมายที่เป็นการผลิตที่ใช้แรงงานผู้หญิงเป็นส่วนใหญ่ แต่ผู้หญิงก็ถูกกีดกันหรือถูกแบ่งแยกทางเพศ ความไม่เท่าเทียมในการทำงานในตลาดแรงงานระหว่างคนงานชายและหญิง จะถูกแบ่งแยกความแตกต่างนับตั้งแต่ การคัดเลือก การจ้าง การให้ออก และการส่งเสริมความก้าวหน้า ฯลฯ ทั้งนี้เป็นผลมาจากความรับผิดชอบในครอบครัวของผู้หญิงที่เป็นความคิดฝังแน่นของการทำงานที่นับเพียงว่าเป็นการผลิตของสังคมที่พัฒนาแบบสมัยใหม่ ซึ่งเป็นทัศนคติ ความเชื่อ และค่านิยมของสังคมที่มีมาช้านานเกี่ยวกับสิ่งที่ผู้หญิงควร

และไม่ควรปฏิบัติ บางปัญหาอาจเกิดจากการเอาวัดเอาเปรียบของผู้ที่มีฐานะทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง ที่เหนือกว่า และบางปัญหาเกิดจากนโยบายของหน่วยงานของรัฐ หรือนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ รวมทั้งระบบเศรษฐกิจนอกภาคเกษตรกรรมในประเทศโลกที่สาม ที่นับว่ามีการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจสูงมาก แต่ในเรื่องความเท่าเทียมทางเพศในการจ้างงานในตลาดแรงงาน ยังมีหลายมิติที่ผู้หญิงเสียเปรียบ เช่น การถูกเลือกปฏิบัติ อัตราค่าจ้างที่แตกต่างจากผู้ชาย การขาดโอกาสในด้านการศึกษาและฝึกอบรม การเลื่อนตำแหน่งงาน สภาพการทำงานไม่ถูกสุขลักษณะ ชั่วโมงการทำงานยาวนานที่ทำให้เกิดผลเสียต่อสุขภาพ ทั้งร่างกายและจิตใจ (Anker & Hein, 1986 : 1-3)

ในช่วงเวลาที่ผ่านมากว่า 30 ปี แนวโน้มการมีส่วนร่วมเชิงเศรษฐกิจของผู้หญิงในตลาดแรงงานของประเทศกำลังพัฒนาอยู่ในอัตรา 32% ในปี 1985 ซึ่งล้าหน้ากว่าผู้ชายในอัตรา 2 : 1 แต่การกำหนดค่าตอบแทนของผู้หญิงกลับนำไปผูกโยงกับการปฏิบัติเช่นเดียวกับการผลิตในครัวเรือน (Bruce, 1989 : 981) โดยเฉพาะในภูมิภาคเอเชียที่สภาพสังคมวัฒนธรรมที่ผู้หญิงต้องยอมรับการตัดสินใจหรือคำสั่งจากสามี บทบาทการผลิตของสตรีจึงเปรียบเสมือนถูกปิดบัง ทั้ง ๆ ที่ผู้หญิงต้องทำงานหนักเต็มเวลา และอาจเป็นตัวหลักในการหาเลี้ยงครอบครัว

หากย้อนไปในประวัติศาสตร์ มิติแรกของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่มีผลต่อบทบาททางเพศ และเกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงในตลาดแรงงาน เมื่อมีสัญญาณเกิดขึ้นเมื่อหลังสงครามโลกครั้งที่สอง กล่าวคือ ในประเทศอังกฤษและสังคมตะวันตกอื่น ๆ ได้มีการเคลื่อนไหวของสตรีที่แต่งงานแล้วในเรื่องค่าจ้างแรงงานที่ไม่เป็นธรรม มีการประท้วงนายจ้างในโรงงานอุตสาหกรรม รวมทั้งการพร้อมใจกันเรียกร้องจากครอบครัว เพื่อหนีจากบทบาทการเป็นแม่บ้านที่ถูกกดขี่จากสามีและสมาชิกคนอื่น ๆ ในครัวเรือน ผู้หญิงเรียกร้องให้ผู้ชายร่วมกันรับผิดชอบในกิจกรรมต่าง ๆ ภายในบ้าน เช่น การทำงานบ้าน การเลี้ยงดูเด็ก การปรนนิบัติสามี คนแก่ หรือคนป่วยในครอบครัว การเคลื่อนไหวดังกล่าวหากพิจารณาข้อมูลที่ผ่านมา จะพบว่า การสำมะโนประชากรจะรวบรวมข้อมูลของผู้หญิงที่ทำงานในตลาดงานรวมไว้กับข้อมูลผู้หญิงที่เป็นแม่บ้าน แต่ในช่วงเวลาดังกล่าวคือปลายศตวรรษที่ 19 ถึงต้นศตวรรษที่ 20 ผู้หญิงส่วนใหญ่ทำงานอยู่ในโรงงานอุตสาหกรรม มีเพียงส่วนน้อยที่ทำงานในไร่นา ค้าขาย หรือธุรกิจในครัวเรือน ซึ่งได้ค่าตอบแทนต่ำหรืออาจไม่ได้รับเลย การเรียกร้องของผู้หญิงยังเพื่อต้องการพัฒนาการต่อสู้ทางชนชั้นของการทำงานระหว่างผู้ชายกับผู้หญิงด้วย เนื่องจากผู้หญิงได้รับค่าจ้างตามอัตราที่เป็นอุดมการณ์การแบ่งงานทางเพศในครอบครัว ซึ่งค่าจ้างที่ได้รับไม่สามารถเลี้ยงดูตนเองและลูกได้เพียงพอ อย่างไรก็ตาม การต่อสู้ในครั้งแล้วครั้งเล่าของผู้หญิงประสบความสำเร็จเป็นบางส่วนเท่านั้น (Harding, 1996 : 2-5)

ถึงแม้ในปัจจุบันได้มีการพัฒนาและมีการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเพิ่มสูงขึ้น แต่อุดมการณ์เรื่องสามีเป็นผู้หาเลี้ยงครอบครัว และภรรยาต้องทำงานบ้านและเลี้ยงดูลูก ยังเป็นที่ยอมรับทั้งจากสังคมและตัวผู้หญิงเองอีกด้วย แต่ประสบการณ์การเคลื่อนไหวในสิทธิสตรีข้างต้นทำให้ผู้หญิงทั่วโลกตื่นตัวและรับประสบการณ์ดังกล่าวมาเป็นแบบแผน และพัฒนาในการเรียกร้องสิทธิอันชอบธรรมที่ผู้หญิงควรได้รับค่าจ้างที่เป็นธรรม และมีความเท่าเทียมกับผู้ชายในกาลต่อมา

หากพิจารณาประเด็นการแบ่งงานตามความชำนาญเฉพาะเพศ การแบ่งแยกเพศมีส่วนเข้ามาเกี่ยวข้องในเรื่องความแตกต่างของประเภทงานเฉพาะเพศเป็นอย่างมาก เป็นที่น่าสังเกตได้ว่าหากผู้หญิงได้เข้าทำงานอยู่ในส่วนใดของระบบงาน ผู้หญิงมักจะได้รับค่าแรงต่ำกว่าและมีความมั่นคงน้อยกว่าผู้ชาย ซึ่งมีตัวอย่างที่เห็นได้จากหลายส่วนของโลก เช่น ในอังกฤษ อเมริกา ฝรั่งเศส เซดโกสโลวาเกีย และรัสเซีย โดยเฉพาะสำหรับประเทศกำลังพัฒนา สถานการณ์การจ้างงานของผู้หญิงในตลาดแรงงานยังมีปัญหามากมาย

ตามบริบทของแต่ละประเทศทั้งในตลาดแรงงานภาคในระบบและภาคนอกระบบ ทั้งในเรื่องค่าจ้าง สภาพการจ้าง ตลอดจนสวัสดิการต่าง ๆ (Harding, 1996 : 5-6)

อย่างไรก็ตาม ปัจจัยสำคัญที่เป็นตัวอธิบายข้อจำกัดของการมีส่วนร่วมในแรงงานเชิงเศรษฐกิจของผู้หญิงนั้นยังขึ้นอยู่กับระดับการศึกษา อายุ ขนาดของครอบครัว ภาวะเจริญพันธุ์ และแบบการทำงานของผู้หญิง แต่สิ่งที่เป็นเหตุผลในการจำกัดอิสระในการเลือกประกอบอาชีพนอกบ้านนั้น เป็นเพราะผู้ชายหรือสามีไม่ต้องการให้ภรรยาของตนออกไปทำงานนอกบ้าน เนื่องจาก 1) ผู้หญิงตั้งใจและทุ่มเทการทำงานมากกว่า จึงมีโอกาที่จะประสบความสำเร็จในงานอาชีพ 2) เป็นการบ่งชี้หรือแสดงให้เห็นชัดเจนว่าผู้ชายไม่สามารถประสบความสำเร็จในบทบาทผู้เลี้ยงครอบครัว มีความล้มเหลวในการครอบงำภรรยา หรือผู้ชายเป็นผู้ที่อ่อนแอ 3) ผู้หญิงจะมีอิสระและตื่นตัว ซึ่งผู้ชายกลัวว่าภรรยาจะไม่ซื่อสัตย์ นอกใจ หรือไม่จงรักภักดี 4) ข้อกำหนดทางวัฒนธรรมบางประการอาจทำให้ผู้ชายรู้สึกไม่สะดวกใจที่ภรรยาจะทำงานบางประเภท เช่น งานในภาคบริการ ด้วยเหตุเหล่านี้ผู้หญิงจึงยังมีโอกาสน้อยลงในการประกอบอาชีพเพื่อหารายได้เป็นของตนเอง (Momsen & Townsend, 1987 : 277-285 ; เครี ริคเตอร์ และ นภาพร หะวานนท์, 2538 : 18)

แนวคิดทฤษฎีนีโอ-คลาสสิก (Neo-classic theories)

ทฤษฎี Neo-classic มีจุดเน้นที่ความแตกต่างทางเพศในตัวแปรซึ่งมีผลต่อแรงงานในกระบวนการผลิต และแรงงานที่จัดหามาเสริม เช่นเดียวกับความรับผิดชอบของครอบครัวให้มีคุณสมบัติที่ดีในด้านต่าง ๆ เช่น ความแข็งแรงของร่างกาย มีการศึกษา ได้รับการฝึกอบรม มีชั่วโมงการทำงาน พิจารณาการขาดงาน และการกลับเข้ามาทำงานใหม่ คุณลักษณะเหล่านี้สามารถอธิบายได้ว่าทำไมผู้หญิงจึงทำงานหารายได้ได้น้อยกว่าผู้ชาย

ความเชื่อพื้นฐานของแนวคิด Neo-classic นั้น เป็นระบบเศรษฐกิจที่แรงงานในตลาดแรงงานจะอยู่ในสถานการณ์ของภาวะแข่งขันคุณภาพ โดยจะได้รับค่าจ้างตอบแทนตามคุณค่าของผลผลิตของตน จากความเชื่อพื้นฐานดังกล่าวได้ก่อให้เกิดความแตกต่างระหว่างหญิงชายในครัวเรือน ด้วยการให้คุณค่าในการผลิตที่ต่ำสำหรับผู้หญิง หรือที่ราคาต่ำแรงตามราคาตลาดเพียงครึ่งหนึ่งของผู้ชาย ซึ่งหากพิจารณาพื้นฐานความคิดของทฤษฎีตามนัยยะของระบบเศรษฐกิจในครัวเรือน ผู้ที่จะกระจายทรัพยากร (ทั้งเวลาและเงิน) คือครอบครัว ซึ่งก็คือหัวหน้าครอบครัวที่เป็นชาย เป็นผู้ตัดสินใจตามคุณลักษณะของสมาชิกแต่ละคน ผู้หญิงในครอบครัวมักถูกละเลยในการพิจารณาโดยเฉพาะในการลงทุนทางทรัพยากรมนุษย์ตัว นับตั้งแต่เป็นเด็กหญิงโดยอ้างเหตุผลว่าเมื่อผู้หญิงได้เติบโตขึ้นก็จะต้องมีหน้าที่ดูแลบ้านและดูแลเลี้ยงลูก ซึ่งข้อเสนอดังกล่าวนี้ยังเห็นว่า ผู้หญิงมีความสามารถในครัวเรือนน้อยกว่าผู้ชาย ทั้งนี้เนื่องจาก

1. กำลังแรงงานของผู้หญิงที่มีส่วนร่วมในเชิงเศรษฐกิจ มีความจำเป็นต้องทำบางหยุดบางตามธรรมชาติของบทบาทความเป็นแม่หากต้องตั้งครรภ์ คลอดบุตร และเลี้ยงดูบุตร ความกดดันทางธรรมชาตินี้ถูกสังคมมอบอำนาจจัดสรรการแบ่งงานทางเพศระหว่างงานในครัวเรือนและนอกครัวเรือน ซึ่งต้องการให้ผู้ชายทำงานมากกว่าผู้หญิง จึงมีความสัมพันธ์กับการทำงานที่ผู้ชายจะได้รับคุณค่าในการฝึกฝนหรือฝึกอบรมทักษะอาชีพมากกว่า (Anker & Hein, 1986 : 9) ทั้งนี้ ตามความเป็นจริงการเลี้ยงดูลูกและดูแลบ้าน (Reproduction) ไม่น่าจะถูกอ้างเหตุผลทางชีววิทยาตามสรีระของผู้หญิงและเป็นหน้าที่ที่จัดสรรให้กับผู้หญิงเพียงผู้เดียว

2. ความเชื่อพื้นฐานที่ว่า ผู้ชายและผู้หญิงมีความเท่าเทียมกันในการเข้าถึงโอกาสความก้าวหน้าในการทำงานและการแข่งขันความสามารถในการผลิต ซึ่งความเชื่อดังกล่าวไม่สามารถอธิบายการจัดหาแรงงานที่ได้รับการลงทุนทางทรัพยากรมนุษย์ เช่น ระดับการศึกษาที่สูงขึ้นของผู้หญิงไม่ใช่นัยสำคัญของการเลื่อนตำแหน่งในตลาดแรงงาน แต่จะเพียงได้ชื่อว่างานของผู้หญิงนั้นมีการเพิ่มขึ้นของระดับการศึกษา (Anker & Hein. 1986 : 9 ; citing Burris & Wharton. 1982)

ทฤษฎีการแบ่งประเภทงาน (Theories of labor market segmentation)

ในตลาดแรงงานมักแบ่งลักษณะงานออกเป็น 2 ประเภท คือ 1) งานที่มีทักษะฝีมือ (Primary sector jobs) ซึ่งจะเป็นงานที่ได้รับค่าจ้างแรงงานสูง มีความมั่นคง และมีโอกาสความก้าวหน้า (Progressive) ลักษณะงานประเภทนี้จะก่อผลดีต่อนายจ้างและมีความสำคัญต่อนายจ้าง สำหรับผู้หญิงที่เคยทำงานในประเภทงานนี้อาจได้รับกลับเข้ามาทำใหม่ได้ หากยังเป็นวิชาชีพที่หายากเพราะเคยมีประสบการณ์ในด้านนี้มาก่อน เพื่อนายจ้างจะได้ลดขั้นตอนในการฝึกฝนแรงงานใหม่ซึ่งจะทำให้เสียเวลาและค่าใช้จ่ายโดยไม่จำเป็น อย่างไรก็ตาม หากเป็นกรณีรับคนเข้าใหม่ นายจ้างมักจะพิจารณาผู้ชายก่อน เพราะยังมีความเชื่อว่าผู้ชายย่อมมีทักษะฝีมือมากกว่าผู้หญิง ซึ่งเมื่อทำงานในระยะหนึ่งก็จะได้รับแรงจูงใจให้ทำงานเพื่อองค์กรต่อไป ด้วยการเพิ่มค่าจ้าง การเลื่อนตำแหน่ง และสวัสดิการอื่น ๆ รวมทั้งการลงทุนทางด้านการศึกษาและการฝึกอบรมอีกด้วย 2) งานลักษณะไร้ทักษะฝีมือ (Secondary sector jobs) เป็นงานที่ได้ค่าจ้างต่ำ ไม่มีความมั่นคง (อาจจ้างเป็นบางช่วงเวลาหรือเป็นชิ้นงาน) ซึ่งเป็นงานในระดับพื้นฐานซึ่งอาจไม่ต้องใช้ทักษะหรือความรู้มากนักจึงมีโอกาสน้อยในความก้าวหน้า น้อย บางกรณีผู้หญิงที่เคยทำงานอยู่ในประเภทงานที่มีทักษะเมื่อกลับเข้ามาทำงานใหม่อาจได้รับการผ่อนปรนให้มาทำงานในประเภทไร้ทักษะฝีมือ (Anker & Hein. 1986 : 10)

ข้อพิจารณาในการให้โอกาสความก้าวหน้าในงานมีทักษะฝีมือมักจะเน้นที่ความสำคัญตั้งแต่การรับเข้ามาทำงานในตำแหน่งงานในหน่วยงาน และสามารถวินิจฉัยได้ว่าสมควรได้รับการส่งเสริมทางการลงทุนทางทรัพยากรมนุษย์เพื่อการเลื่อนตำแหน่งที่สูงขึ้นต่อไป ส่วนงานไร้ทักษะมักพิจารณาสิ่งที่ผู้ทำงานนั้นๆ รับผิดชอบมาน้อยเพียงใด สภาพการหยุดงานและความตั้งใจในการทำงาน แต่ผู้หญิงที่กลับเข้ามาทำงานใหม่มักถูกพิจารณาให้ค่าการทำงานที่ต่ำกว่าเดิมหลายเท่า ซึ่งนับว่าเป็นจุดจบของการทำงาน และผู้หญิงมักถูกบีบบังคับให้ออกจากงานไปในที่สุด หากผิดพลาดงานเพียงเล็กน้อยก็ตาม เนื่องจากนายจ้างส่วนใหญ่มักมุ่งผลกำไรจากการผลิตและมุ่งมั่นในการลดต้นทุนในการผลิต จึงถือว่าผู้หญิงถูกเอารัดเอาเปรียบ ซึ่งผู้หญิงไม่อยู่ในฐานะที่จะเรียกร้องได้มากนัก เนื่องจากบางภูมิภาครัฐไม่มีมาตรการจัดการกับนายจ้างที่กดขี่แรงงานผู้หญิง โดยผู้หญิงต้องอยู่ในภาวะจำยอม เนื่องจากต้องการหารายได้มาเลี้ยงครอบครัว (Anker & Hein. 1986 : 10-11 ; citing Baron and Norris. 1976) การแบ่งแยกความแตกต่างในลักษณะงานดังกล่าวเป็นผลสะท้อนมาจากการพิจารณาคุณสมบัติของผู้หญิงที่ต้องมีการะการผลิดซ้ำ ซึ่งรวมถึงการทำงานบ้านและการดูแลลูกด้วย ทำให้ผู้หญิงมีภาระหนักสองด้านทั้งกิจกรรมที่บ้านและงานในตลาดแรงงาน ซึ่งสามารถอธิบายการเกิดขึ้นของการกระจายอาชีพระหว่างหญิงและชาย แต่ไม่สามารถอธิบายการแบ่งแยกทางเพศซึ่งเกิดขึ้นทั้งในประเภทงานไร้ฝีมือและงานทักษะฝีมือ

ในบางอาชีพต้องใช้เวลาในการศึกษาและฝึกปฏิบัติด้วยระยะเวลายาวนาน ซึ่งเป็นงานในวิชาชีพเฉพาะด้าน เช่น แพทย์ พยาบาล วิศวกร แต่ในบางอาชีพต้องการเพียงทักษะเล็กน้อยแต่ก็มีความสำคัญกับหน่วยงานเช่นกัน ได้แก่ คนขับรถ การโรง

ในการแบ่งแยกเพศในงานอาชีพต่าง ๆ ตัวแปรเพศเป็นมิติสำคัญในตลาดแรงงาน สิ่งที่เห็นได้ชัดเจนคือผู้หญิงได้รับพิจารณาในการเลือกสรรน้อยกว่าผู้ชาย มักถูกกีดกันออกไปมากกว่า และมักเป็นแรงงานส่วนเกินเปรียบเสมือนฝูงชนในชุมชนแออัดในอาชีพต่าง ๆ ผู้หญิงจึงมีทางเลือกน้อยในการเลือกอาชีพ ต้องแข่งขันสูง รวมทั้งยังถูกกดค่าแรงอีกด้วย (Anker & Hein. 1986 : 11 ; citing Edgeworth. 1982 ; Bergmann. 1974)

อาจกล่าวได้ว่าในการแบ่งประเภทงานอาชีพได้ก่อให้เกิดความไม่เท่าเทียมทางเพศ จึงสามารถอธิบายได้ว่า มิติเรื่องเพศเป็นเรื่องที่ฝังแน่นอยู่ในการแบ่งประเภทอาชีพ ซึ่งนับว่าเป็นอคติของสังคม มากกว่าโดยอ้างเหตุผลต่าง ๆ ตามกระบวนการแบ่งแยกทางสังคม วัฒนธรรม และระบบเศรษฐกิจ

ทฤษฎีสตรีนิยม (Gender or Feminist theories)

ทฤษฎีสตรีนิยม เป็นแนวคิดที่พิจารณาถึงตำแหน่งหน้าที่และบทบาทของผู้หญิงทั้งที่บ้านและในสังคมที่ผู้หญิงได้ถูกให้ความหมายและมอบหมายให้ได้รับบทบาทต่าง ๆ ระบบความคิดในเรื่องค่าจ้างแรงงานต่ำกว่าผู้หญิงได้รับจึงมาจากความคิดที่ผนวกกับศักยภาพของผู้หญิงที่มีบทบาทความรับผิดชอบกิจกรรมภายในครัวเรือน แต่งานบ้านเป็นงานที่ไม่มีค่าจ้าง จึงทำให้ผู้หญิงมีตำแหน่งเป็นรองอยู่ภายในครอบครัว จึงทำให้ผู้หญิงเป็นรองจากผู้ชายในตลาดแรงงานด้วย ตามอุดมการณ์หลักของการแบ่งงานทางเพศที่แบ่งแยกงานบ้านให้กับผู้หญิง ไม่ว่าจะเป็นการดูแลลูก ทำความสะอาดซักผ้า รีดเสื้อผ้า จัดหาและผลิต เตรียมอาหาร ตลอดจนงานบ้านอื่น ๆ ซึ่งนับว่ามีบทบาทสำคัญที่ทำให้ครอบครัวดำรงอยู่ได้ เป็นการอธิบายความเหมาะสมที่มีเหตุผลว่างานที่ผู้หญิงทำเป็นงานที่ด้อยกว่าผู้ชาย จึงควรได้ค่าแรงต่ำกว่าผู้ชาย (Anker & Hein. 1986 : 12; citing Sokoloff. 1980)

โซโคลอฟ (Sokoloff. 1980) ได้เสนอความคิดเห็นโต้แย้งอีกว่า ในสหรัฐอเมริกาแนวความคิดของการที่ผู้หญิงต้องทำหน้าที่เป็นแม่ แม่บ้านที่ต้องดูแลบ้าน และเลี้ยงดูลูกนั้นยังเป็นปรากฏการณ์ทางสังคมจนถึงปัจจุบัน (ศตวรรษที่ 20) และเป็นบทบาทโดยธรรมชาติของสตรีที่ต้องใช้เวลาเต็มที่ในการดูแลเด็กและเด็กก็ต้องการแม่อย่างเต็มเวลาเช่นกัน ซึ่งหากนำแนวทางทางประวัติศาสตร์มาวิเคราะห์ผลกระทบจากการปฏิบัติอุตสาหกรรมในประเทศอังกฤษ จะเห็นได้ว่าสภาพแรงงานชายต้องการที่จะจำกัดโอกาสการจ้างงานของผู้หญิง ด้วยการให้รับค่าจ้างต่ำกว่าผู้ชายเพื่อให้ผู้หญิงต้องพึ่งพาสามี และถูกกดดันให้ยอมรับงานหลักซึ่งก็คืองานบ้าน แต่กลับเป็นจุดเปลี่ยนให้ผู้หญิงตื่นตัวในการเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องสิทธิสตรียิ่งขึ้น เนื่องจากผู้หญิงถูกกดดันและถูกกีดกันทางเพศในระดับกว้างทั้งในประเทศพัฒนาและกำลังพัฒนา ผู้หญิงประสบปัญหามากมายในสิ่งแวดล้อมในการทำงาน โดยเฉพาะในเรื่องระบบวิถีคิดของผู้ชายที่มองผู้หญิงเป็นวัตถุทางเพศ (sex object) มองว่าผู้หญิงเป็นดอกไม้ เป็นเพศที่อ่อนแอ หรือเป็นเครื่องเล่น ไม่มองคุณค่าความเป็นมนุษย์ของผู้หญิง โดยนำไปผูกโยงทางวัฒนธรรมกับความสัมพันธ์ในหน้าที่การงานกับเรื่องเพศ และเห็นว่าการที่ผู้หญิงออกมาทำงานนอกบ้านเป็นการยั่วเย้าหรือจู่โจมทางเพศต่อผู้ชาย แทนที่จะคิดว่าผู้หญิงต้องการหารายได้มาเลี้ยงตนเองและลูก ผู้ชายที่เป็นสามีจึงมักกีดกันไม่ต้องการให้ภรรยาออกไปทำงานนอกบ้าน เพราะมีระบบคิดในการเหยียดหยามว่าผู้หญิงต้องการออกไปนอกบ้านเพื่อไปมีพฤติกรรมทางเพศ ซึ่งจะเป็นการสูญเสียความเป็นผู้หญิง ทั้งนี้ ผู้ชายส่วนใหญ่มีความคิดในทางลวนลามทางเพศนั่นเอง (Sexual harassment) ในสังคมจึงพยายามป้องกันไม่ให้ผู้หญิงออกไปทำงานในตลาดแรงงาน (Anker & Hein. 1986: 13)

ทฤษฎีสตรีนิยมจึงอาจมีความหมายที่แตกต่างกันขึ้นอยู่กับเงื่อนไขและสภาพของแต่ละบริบทของประเทศในภูมิภาคต่าง ๆ แต่ก็ยังเป็นสิ่งสำคัญเนื่องจากเป็นเรื่องรากฐานทางสังคมในเรื่องอาชีพของสตรี

การวิพากษ์แนวทางการศึกษาของทฤษฎีสตรีนิยม

ปัจจุบันนี้อาจกล่าวได้ว่ามีผู้พยายามจัดหมวดหมู่กรอบความคิดทางทฤษฎีที่มีอิทธิพลต่อวงการสตรีศึกษาโดยอาศัยเกณฑ์ต่าง ๆ กัน ส่วนมากนิยมแบ่งแนวทางอุดมการณ์และทิศทางทฤษฎีเรื่องผู้หญิงออกเป็น 4 กลุ่ม คือ แนวทางเสรีนิยม (Liberal feminism) แนวทางสังคมนิยม (Socialist feminism) แนวทางหัวรุนแรง (Radical feminism) และกลุ่มที่สี่คือ แนวทางเชิงวัฒนธรรม (Cultural feminism) (กฤตยา อาชวนิจกุล. 2539 : 72) กล่าวคือ ในสามกลุ่มแรกมีทัศนะร่วมกันว่า ความแตกต่างระหว่างหญิงชายเป็นสิ่งที่สังคมกำหนดขึ้นเป็นส่วนใหญ่ และความแตกต่างนี้เองเป็นที่มาของสถานภาพที่เสียเปรียบของผู้หญิง ดังนั้น สังคมที่หญิงและชายจะมีความเสมอภาคกันในฐานะมนุษย์ด้วยกันจะต้องไม่ให้ความสำคัญต่อการเอาเพศเป็นเครื่องกำหนดฐานะและคุณสมบัติของสมาชิกของสังคม อย่างไรก็ตาม ทั้ง 3 แนวนี้ก็มิขัดแย้งต่างในประเด็นที่ว่า สังคมดังกล่าวนี้จะมีคุณสมบัติอย่างไร จะเปลี่ยนแปลงไปจากที่เป็นอยู่มากน้อยเพียงใด (Klein. 1984 : 519-530)

แนวทางแรก คือ แนวทางเสรีนิยมนั้นเห็นว่าความเสมอภาคระหว่างเพศเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นได้โดยสมบูรณ์ โดยไม่จำเป็นต้องเปลี่ยนโครงสร้างเศรษฐกิจการเมืองพื้นฐานของสังคมทุนนิยมเสรีประชาธิปไตย

ส่วนแนวทางสังคมนิยม เห็นว่าการกดขี่ทางชนชั้นทางเชื้อชาติและทางเพศมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันอย่างซับซ้อนแนบแน่น ระบบทุนนิยมเป็นสาเหตุของการกดขี่ทางชนชั้น ในขณะที่เดียวกันก็ใช้ประโยชน์จากความเอารัดเอาเปรียบและการเลือกปฏิบัติต่อผู้หญิง ดังนั้น การล้มล้างระบบเศรษฐกิจการเมืองของสังคมทุนนิยมจึงเป็นเงื่อนไขที่จำเป็นควบคู่ไปกับการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างเพศในระดับการผลิต ชีวิตครอบครัวและเพศสัมพันธ์ แนวทางสังคมนิยมยอมรับในคุณค่าของลัทธิมาร์กซิสต์ แต่ขณะเดียวกันก็เห็นว่าต้องตระหนักและวิจารณ์ข้อจำกัดบางประการของมาร์กซิสต์

สำหรับแนวทางหัวรุนแรงนั้น เห็นสอดคล้องกับแนวทางสังคมนิยมเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างเศรษฐกิจการเมืองขั้นมูลฐาน แต่ข้อแตกต่างที่น่าสังเกตก็คือ แนวทางที่สามนี้ให้ความสำคัญต่อการกดขี่ระหว่างเพศว่าเป็นรูปแบบที่ลึกล้ำและยั่งยืนที่สุดในการเอารัดเอาเปรียบผู้หญิง ซึ่งเป็นรากฐานการกดขี่ทางชนชั้น แต่บางครั้งก็เน้นปัญหาเชิงจิตวิทยา ซึ่งส่วนใหญ่จะวิจารณ์จิตวิเคราะห์แบบฟรอยด์ (ซิกมันด์ ฟรอยด์ เป็นบิดาของทฤษฎีจิตวิเคราะห์) และมีทัศนะในทางลบกับมาร์กซิสต์ และขบวนการฝ่ายซ้ายทั่ว ๆ ไป ตลอดจนมีแนวโน้มในการมองข้ามประสบการณ์เฉพาะของผู้หญิงที่แตกต่างกัน เนื่องจากอยู่ในบริบททางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมที่ไม่เหมือนกัน

แนวทางที่สี่คือ แนวทางสตรีนิยมเชิงวัฒนธรรม มีทัศนะว่าคุณสมบัติของผู้หญิงที่แตกต่างจากชายนั้นอาจจะกลายเป็นพลังสำคัญของการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษยชาติ จึงเป็นกระแสทางทฤษฎีที่มุ่งค้นคว้าเกี่ยวกับการสร้างสรรค์วัฒนธรรมของผู้หญิงที่เป็นเอกเทศ โดยไม่เน้นการเสนอแนวทางการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและเศรษฐกิจอย่างใดอย่างหนึ่งโดยชัดเจน

บรรดาทฤษฎีต่าง ๆ ที่นำมากล่าวอ้างถึงนี้ยังมีข้อจำกัดอยู่บ้าง เนื่องจากยังไม่มีทฤษฎีหนึ่งใดที่สามารถอธิบายเกี่ยวกับชีวิตของสตรีได้รอบด้านโดยสมบูรณ์ นอกจากนี้ทฤษฎีสตรีนิยมส่วนใหญ่เป็นผลผลิตทางปัญญาที่สร้างขึ้นจากประสบการณ์ของสังคมตะวันตก แต่มิได้หมายความว่าในการศึกษาสังคมไทยข้อเสนอดังกล่าว จะใช้ไม่ได้ในสังคมที่มีชีวิตตะวันตก แบบแผนความสัมพันธ์ระหว่างหญิงชายมีลักษณะหลายประการที่ร่วมกันอยู่ในสังคม ซึ่งแตกต่างกันด้วยบริบททางเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และวัฒนธรรม อย่างไรก็ตาม ก็เป็นความจำเป็นที่สตรีศึกษาในสังคมไทยจะต้องสร้างเครื่องมือเพื่อทำความเข้าใจกับลักษณะเฉพาะของความสัมพันธ์ระหว่างหญิงชายในบริบทของไทย

6. บริบททางสังคมและวัฒนธรรมกับการเปลี่ยนแปลงบทบาทของสตรี

ถึงแม้ว่าจะมีการเปลี่ยนแปลงในทางบวกในบางภูมิภาคของผู้หญิงที่มีส่วนร่วมในกำลังแรงงานก็ตาม บทบาททางเพศยังคงเป็นปัจจัยสำคัญที่สุดของธรรมชาติในตลาดงานที่ผู้หญิงเข้าไปมีส่วนร่วม เช่นเดียวกับ สถานการณ์ของการจ้างงาน ทั้ง ๆ ที่นัยสำคัญของจำนวนผู้หญิงที่เข้าสู่กำลังแรงงานจะเพิ่มสูงขึ้น แต่ผู้หญิงยังคงได้รับค่าจ้างแรงงานต่ำ สถานภาพงานที่ทำต่ำในทำนองเดียวกับที่ประสบในครัวเรือน ตลาดงานสำหรับผู้หญิงที่เป็นแรงงานส่วนใหญ่ยังคงผนวกบทบาทพื้นฐานในครอบครัวมาใช้ในการจ้างงานสตรี และพิจารณาบทบาทของความเป็นแม่บ้านเป็นอันดับหนึ่งในการจ้างงาน บทบาททางเพศจึงเป็นปัจจัยสำคัญที่เป็นธรรมชาติและเป็นเส้นทางในการทำงานของผู้หญิงทั่วไป โดยเฉพาะในประเทศอาเซียนและภูมิภาคแปซิฟิก ซึ่งเป็นตัวอย่างในเรื่องต่าง ๆ ดังต่อไปนี้คือ (United Nations, 1994 : 1-19)

1. ปัญหาความไม่เพียงพอในการวัดการทำงานการผลิตของสตรี ซึ่งเป็นความล้มเหลวจากการสำรวจข้อมูลสำมะโนประชากรที่ละเลยผู้หญิง โดยรวมข้อมูลทั้งกิจกรรมในบ้านและนอกบ้านไว้ด้วยกัน ทำให้งานของผู้หญิงถูกลดคุณค่า ทำให้เกิดความคลุมเครือในตารางการทำงานหรือการใช้เวลาในการทำงานของผู้หญิง

2. โครงสร้างการจ้างงานอยู่บนพื้นฐานเรื่องเพศ การที่ผู้หญิงถูกแบ่งแยกในตลาดงานนั้น เนื่องมาจากการบิดเบือนภาพของสถานการณ์ที่เป็นจริง ซึ่งสำนักงานสถิติอาจทราบถึงกับดักหรือความไม่เพียงพอของข้อมูลในการเลือกคำตอบจากข้อมูลผู้หญิงทั้งในภาคเกษตรและนอกภาคเกษตร ซึ่งในหลายภูมิภาคของเอเชียและแปซิฟิกพยายามแสดงหลักฐานของภาพผู้หญิงที่มีส่วนร่วมในกำลังแรงงานเพิ่มสูงขึ้น เช่น จาก 20% ในปี 1985 เป็น 33% ในปี 1990 เป็นต้น รวมทั้งเป็นกำลังแรงงานสำคัญของภาคอุตสาหกรรมและบริการ แต่หากพิจารณาอย่างลึกซึ้งผู้หญิงเป็นเพียงแรงงานที่ผลิตที่ไม่ต้องใช้ทักษะหรือฝีมือและใกล้เคียงกับลักษณะงานบ้าน เช่น สิ่งทอ เครื่องหนัง และอาหาร เป็นต้น

3. โครงสร้างอาชีพกำหนดโดยเพศ อาชีพของผู้หญิงได้มีหลักฐานเชิงประจักษ์แบ่งเป็นประเภทต่าง ๆ ไว้อย่างชัดเจน แต่อาชีพด้านเทคนิคในทุกประเภทในเกือบทุกประเทศในภูมิภาคนี้ยังมีน้อยกว่าอาชีพของผู้ชาย อย่างไรก็ตาม ได้มีความพยายามที่จะสนับสนุนโดยตรงในสถานการณ์ดังกล่าว ยกตัวอย่างเช่น ประเทศไทยได้สร้างนัยสำคัญของความก้าวหน้าในอาชีพสตรี จะเห็นได้จากการเพิ่มขึ้นของอาชีพ การบริหาร และจัดการ และวิชาชีพด้านเทคนิคต่าง ๆ เพิ่มขึ้นจากร้อยละ 19.8 ในปี 1985 เป็น 22.2 ในปี 1990 และจาก 48.0 ในปี 1985 เป็น 52.7 ในปี 1990 ตามลำดับ แต่ถึงกระนั้นก็ตามผู้หญิงทำงานส่วนใหญ่ยังคงมีอาชีพครัวเรือนอาชีพต่าง ๆ ในระดับพื้นฐาน ส่วนอาชีพเกี่ยวกับแพทย์และยา และแพทย์เฉพาะทางต่าง ๆ ยังมีจำนวนน้อย แต่ก็มีความแนวโน้มว่าจะพัฒนามากขึ้นในอนาคต

4. สถานภาพอาชีพของผู้หญิง การกระจายกำลังแรงงานของผู้ชายและผู้หญิงโดยพิจารณาจากค่าจ้างและเงินเดือนที่ได้รับทั้งในระบบและนอกระบบตลาดแรงงาน จะเป็นตัวชี้ให้เห็นความสัมพันธ์ของสถานภาพอาชีพของผู้หญิง ซึ่งจะพบปัญหาในประเภทงานอาชีพต่าง ๆ กล่าวคือ อาชีพที่ต้องใช้วิชาชีพหรือเป็นวิชาชีพที่หายากจะได้รับเงินสูง ส่วนอาชีพที่เป็นงานเพื่อยังชีพ หรือกิจการของตนเองหรือครอบครัว รวมทั้งแรงงานไร้ทักษะฝีมือจะได้รับค่าจ้างต่ำหรือไม่มีความมั่นคง ไม่มีความก้าวหน้า ไม่ได้รับการคุ้มครองแรงงาน ตลอดจนอาจมีเงื่อนไขในสัญญาจ้าง หรืออาจกล่าวได้ว่าสถานภาพของแรงงานสตรีในบางประเทศในภูมิภาคนี้ยังมีแรงงานในครอบครัวที่ไม่ได้รับค่าจ้างเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งผู้หญิงได้รับแรงกดดันในเรื่องความคุ้มค่าของแรงงานในการผลิตของตนเป็นอย่างมาก

5. ความแตกต่างในค่าจ้างและอาชีพ ผู้หญิงและผู้ชายประกอบอาชีพตามลักษณะการแบ่งแยกประเภทของงานอาชีพตามเพศ เนื่องจากอคติและการเลือกปฏิบัติในตลาดแรงงาน ถึงแม้ว่าผู้หญิงที่มีระดับการศึกษาหรือได้รับการฝึกฝนทักษะหรือเทคโนโลยีมาบ้างก็ตามก็ยังได้ค่าตอบแทนน้อยกว่าผู้ชาย

6. ความแตกต่างทางเพศในเรื่องทักษะแรงงาน ในโครงสร้างของแรงงานมีทักษะฝีมือจะเป็นตัวชี้ถึงการเพิ่มศักยภาพในการเลื่อนตำแหน่งของงาน ความแตกต่างในทักษะเป็นผลสะท้อนมาจากกระบวนการขัดเกลาทางสังคมของเด็กชายและเด็กหญิงจากครอบครัว ซึ่งสร้างความเชื่อวาทะของหญิงจะต้องอยู่ที่บ้านในขณะที่ผู้ชายจะเป็นหัวหน้ามีบทบาทในการหาเลี้ยงครอบครัว และในการทำงานเมื่อมีเทคโนโลยีสมัยใหม่เพิ่มมากขึ้นจึงทำให้เกิดช่องว่างระหว่างเพศมากยิ่งขึ้น เนื่องจากผู้หญิงได้รับการส่งเสริมให้มีทักษะหรือมีความรู้ในเรื่องเครื่องมือเครื่องใช้แบบทันสมัย หรือวิธีการแผนใหม่ในเรื่องต่าง ๆ นับตั้งแต่ภาคการเกษตรตลอดจนถึงภาคอุตสาหกรรม

7. การมีส่วนร่วมในตลาดแรงงานกับความสำเร็จและสิ่งที่เกี่ยวข้อง ถึงแม้ผู้หญิงจะมีส่วนร่วมในตลาดแรงงานเพิ่มมากขึ้นแต่ต้องมีการรับผิดชอบในบ้านและการดูแลเด็กไปพร้อมกัน จึงทำให้ผู้หญิงต้องมีการเหน็ดเหนื่อยกว่าปกติ ถึงแม้ว่าโอกาส ทางเลือก รวมทั้งการเคลื่อนไหว หรือการตื่นตัวของผู้หญิงในการต่อสู้ในตลาดแรงงานจะมีมากขึ้นก็ตาม

8. บทบาทการเป็นผู้ผลิตและการผลิตซ้ำ การรับผิดชอบในส่วนของการบ้านซึ่งรวมถึงการเลี้ยงดูลูก มีผลทำให้ผู้หญิงมีเวลาในอาชีพการงานเพื่อหารายได้ลดน้อยลง ซึ่งส่งผลกระทบต่อถูกจำกัดประเภทงาน ซึ่งงานบ้านเป็นปัจจัยที่แทรกแซง ครอบงำ ให้ชะงักหรือปิดโอกาสในการประกอบอาชีพ

สำหรับสังคมไทย สุขุม อัคราวิชัย (2535 : 57-58) ได้ประมวลปัญหาของแรงงานสตรีไทยไว้ดังนี้คือ

1. การมีการกีดกันปกติ แรงงานหญิงนอกจากจะมีส่วนร่วมอย่างมากในด้านการผลิตแล้ว ยังต้องรับผิดชอบงานบ้านอื่น ๆ ซึ่งสังคมมองว่าเป็นงานเฉพาะของหญิง ดังนั้นเมื่อมีกิจกรรมการพัฒนามากขึ้นทั้งในด้านส่วนตัวหรือส่วนรวม ยิงจะเป็นการเพิ่มภาระให้แก่หญิงมากขึ้นไปอีก

2. การเข้าสู่ตลาดแรงงานเร็วกว่าชาย ซึ่งมีผลทำให้แรงงานหญิงขาดโอกาสที่จะได้รับการศึกษาอย่างต่อเนื่อง และการรู้หนังสือของหญิงต่ำกว่าชาย มีผลต่อเนื่องไปถึงโอกาสที่จะได้งานดีตลอดจนการฝึกอบรมเพิ่มความรู้หรือทักษะอันจะมีผลต่อรายได้และความก้าวหน้าของแรงงานหญิงด้วย

3. อัตราการว่างงานของหญิงสูงกว่าชายโดยทั่วไป และอัตราการไม่มีงานทำค่อนข้างสูงในกลุ่มผู้มีอายุน้อย หรือผู้เข้าสู่ตลาดแรงงานใหม่

4. แรงงานหญิงส่วนใหญ่มีพื้นฐานการศึกษาแค่ชั้นประถมศึกษาปีที่สี่หรือต่ำกว่า การมีการศึกษาต่ำดังกล่าวเป็นอุปสรรคสำคัญต่อการมีโอกาสพัฒนาตนเองของหญิงไทย

5. โดยทั่วไปอัตราค่าจ้างของแรงงานหญิงต่ำกว่าแรงงานชายทั้งในและนอกภาคเกษตรกรรม

6. แรงงานหญิงต้องเกษียณแต่อายุน้อยหลังจากทำงานเพียงไม่กี่ปีในบางอุตสาหกรรม เช่น อุตสาหกรรมเครื่องไฟฟ้า และเมื่อต้องหางานใหม่จะได้รับค่าจ้างต่ำกว่าเดิม เนื่องจากประสบการณ์การทำงานไม่ได้มีส่วนช่วยเพิ่มค่าจ้างหรือรายได้

7. การมีส่วนร่วมในตำแหน่งสูงหรือสำคัญของผู้หญิงมีน้อยหรือต่ำกว่าชายมาก ทั้งในภาคเอกชนและรัฐบาล

8. การขูดรีดแรงงานหญิงที่เป็นเด็กในตลาดแรงงานนอกระบบ

9. การเลือกปฏิบัติในการรับแรงงานหญิงทั้งในภาครัฐบาลและเอกชน

10. การขาดการมีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจ เกี่ยวกับการจัดสรรทรัพยากรของครอบครัว เมื่อครอบครัวมีฐานะเศรษฐกิจดีขึ้น

11. โอกาสมีงานทำในภาคเกษตรมีน้อย และรายได้จากการจ้างงานนอกภาคเกษตรในชนบทต่ำ ทำให้แรงงานหญิงจำนวนมากอพยพไปหางานทำในเมืองต่าง ๆ รวมทั้งกรุงเทพมหานคร และทำงานทั้งในตลาดแรงงานในระบบและนอกระบบ

12. แรงงานหญิงเป็นจำนวนมากที่ทำงานโดยไม่ได้รับค่าจ้าง ซึ่งทำให้ความสำคัญของแรงงานหญิงต่อเศรษฐกิจในครอบครัวและประเทศลดน้อยลงหรือมองไม่เห็นเด่นชัด

13. แรงงานหญิงจำนวนมากประกอบอาชีพให้บริการทางเพศทั้งที่สมัครใจและไม่สมัครใจ และเด็กจำนวนไม่น้อยที่ถูกล่อลวงหรือบังคับให้ทำงานในลักษณะดังกล่าวซึ่งก่อให้เกิดปัญหาสังคมต่าง ๆ ตามมา

14. การมีส่วนร่วมในองค์กรแรงงานของหญิงต่ำกว่าชายมาก ทั้งนี้เนื่องจากแรงงานหญิงไม่สามารถมีเวลาร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ขององค์กรแรงงานได้เพราะต้องรับผิดชอบภารกิจในครอบครัว

15. แรงงานหญิงขาดการได้รับความสนใจอย่างแท้จริงและจริงจังในการกำหนดนโยบายและกิจกรรมพัฒนาต่าง ๆ ทำให้แรงงานหญิงไม่ได้รับประโยชน์มากเท่าที่ควรจากการพัฒนาประเทศ

ตลอด 20 ปีที่ผ่านมา ได้มีการเคลื่อนไหวของขบวนการสตรี การยอมรับในนโยบายของรัฐในความจำเป็นที่จะให้ความสนใจต่อปัญหาความไม่เสมอภาคระหว่างเพศ เช่น การประกาศทศวรรษสตรีขององค์การสหประชาชาติ ระหว่าง พ.ศ. 2518-2528 และตลอดไปถึง พ.ศ. 2543 รวมทั้งการตื่นตัวในเรื่องสตรีศึกษาในแวดวงวิชาการ ได้กระตุ้นให้มีการค้นคว้าเพื่ออธิบายความเป็นจริงเกี่ยวกับผู้หญิงในทุกแง่มุมของชีวิต นับตั้งแต่ความตึงเครียดทางจิตใจ การกีดกันเลือกปฏิบัติในการศึกษาและอาชีพ กฎหมายที่ลำเอียงบนพื้นฐานทางเพศ การกำหนดบทบาททางเพศที่ตายตัว สภาพที่ผู้หญิงจำต้องอยู่ในฐานะพึ่งพาขึ้นต่อผู้ชาย ความกดดันทางเพศ รวมตลอดถึงความรุนแรงทางเพศ ซึ่งจำเป็นต้องพัฒนากรอบทางทฤษฎีที่เหมาะสม ซึ่งกลุ่มสตรีทั่วโลกได้ร่วมกันต่อสู้ตลอดมา

จากการประชุมระดับโลกว่าด้วยเรื่องสตรี ครั้งที่ 4 ณ กรุงปักกิ่ง ประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีน เมื่อเดือนกันยายน ปี 1995 (2538) ที่ประชุมได้มีการรับรองปฏิญญาปักกิ่ง และแผนปฏิบัติการเพื่อความก้าวหน้าของสตรี (Beijing Declaration and Platform for Action) ได้ระบุถึงประเด็นปัญหาของสตรีในด้านต่าง ๆ อาทิ ปัญหาความยากจน สิทธิมนุษยชน การมีส่วนร่วมทางเศรษฐกิจ การศึกษา สุขภาพอนามัย ฯลฯ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้ประเทศสมาชิกสหประชาชาติร่วมกันดำเนินการแก้ไขปัญหาดังกล่าวในทุกด้านของชีวิต ทั้งส่วนตัวและสังคม โดยมุ่งให้สตรีมีส่วนร่วมอย่างเต็มที่และเสมอภาคในการตัดสินใจทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และการเมือง ซึ่งหมายถึงว่าจะต้องมีหลักการร่วมใช้อำนาจและความรับผิดชอบระหว่างหญิงและชายภายในบ้าน ที่ทำงาน ในชุมชน ระดับชาติและระดับระหว่างประเทศ ให้ถือว่าความเสมอภาคระหว่างหญิงชายเป็นเรื่องสิทธิมนุษยชน เป็นเงื่อนไขหนึ่งของความเป็นธรรมทางสังคมและเป็นเงื่อนไขพื้นฐานที่จำเป็นสำหรับความเสมอภาค การพัฒนา และสันติภาพ (คณะกรรมการส่งเสริมและประสานงานสตรีแห่งชาติ. 2540 : 11-13)

ประเทศไทยได้ประกาศเจตนารมณ์อย่างชัดเจนและยืนยันถึงพันธกรณีที่จะดำเนินการตามแผนปฏิบัติดังกล่าว เพื่อนำไปสู่การปฏิบัติอย่างจริงจังและเป็นพื้นฐานในการลดความไม่เสมอภาคระหว่างบุรุษและสตรี อีกทั้งเป็นการเร่งรัดส่งเสริมความก้าวหน้าของสตรีไทยโดยบูรณาการเข้าในแผนพัฒนาสตรีในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 (พ.ศ. 2540-2544)

อย่างไรก็ตาม แผนปฏิบัติการดังกล่าวได้ตระหนักว่าอุปสรรคที่กีดขวางสตรีไม่ให้ความเสมอภาคและความก้าวหน้าอย่างเต็มที่นั้นมักเกี่ยวโยงกับสถานภาพทางครอบครัว แม้หากพิจารณานโยบายและ

กฎหมายของรัฐเกี่ยวกับสตรีในหลายประเทศ รวมทั้งประเทศไทยมีบทบาทอย่างสำคัญในการจำกัดสิทธิเสรีภาพและจำกัดโอกาสในด้านต่าง ๆ ของสตรีมิให้เท่าเทียมบุรุษ กล่าวได้ว่า สตรีมีสถานะเปรียบเสมือนทรัพย์สินหรือวัตถุของผู้เป็นเจ้าของ อันได้แก่ บิดาหรือสามีเท่านั้น และถูกจำกัดบทบาทให้อยู่เฉพาะภายในครอบครัว ขาดโอกาสด้านการศึกษา หรือการประกอบอาชีพที่เป็นอิสระ ไม่มีส่วนร่วมในด้านการเมือง การปกครอง ส่วนบทบาททางสังคม วัฒนธรรม ถูกจำกัดอยู่แต่เฉพาะฐานะของภรรยา มารดา หรือลูกสาว ซึ่งต้องประพฤติปฏิบัติตนตามกฎหมายและบรรทัดฐานทางสังคมที่ตนมิได้กำหนดขึ้นเลย (มาลี พุกพงษ์ศาโล. 2537 : (12-1) แม้กระทั่งในปัจจุบันสถานภาพทางกฎหมายของสตรีในด้านต่าง ๆ ดังกล่าวก็อาจยังคงเป็นเช่นนี้อยู่ มีบางสังคมอาจเปลี่ยนแปลงไปบ้าง แต่โดยภาพรวมสตรียังต้องทำหน้าที่ที่สังคมคาดหวังให้รับผิดชอบต่อครอบครัว ยังไม่มีส่วนร่วมที่แท้จริงในการกำหนดทิศทางในการพัฒนาสังคมที่ตนเป็นสมาชิกอยู่ เหตุผลที่ถูกนำมาอ้างถึงความชอบธรรมในการจำกัดสิทธิเสรีภาพของสตรี ได้แก่ ภาวะทางธรรมชาติที่สตรีต้องตั้งครรภ์และให้กำเนิดบุตร จึงต้องมีหน้าที่อบรมเลี้ยงดูบุตรและดูแลสมาชิกอื่น ๆ ในครอบครัว

นับเป็นเวลากว่าสองทศวรรษที่องค์การสหประชาชาติได้กระตุ้นให้เกิดความสนใจในปัญหาความไม่เท่าเทียมกันระหว่างผู้หญิงและผู้ชายในสังคม เริ่มในปี 1975 (2518) อันเป็นปีสตรีสากล และปี 1976-1985 (2519-2528) เป็นทศวรรษสตรีที่คณะกรรมการสิทธิการว่าด้วยสถานภาพสตรีของสหประชาชาติได้ตั้งข้อสังเกตว่า ความพยายามที่จะส่งเสริมความก้าวหน้าของสตรีนั้น ปัญหาอุปสรรคสำคัญ คือ เจตคติที่ฝังรากลึกของหญิงและชายในสถานภาพเดิมของคนทั้งสองเพศ อันเป็นผลมาจากรูปแบบทางวัฒนธรรมซึ่งเป็นตัวกำหนดความคิด ความรู้สึก และแนวการปฏิบัติของคนในสังคมต่าง ๆ (กาญจนา แก้วเทพ. 2537 : (9-1) ซึ่งสถาบันทางสังคมสถาบันหนึ่งที่มีอิทธิพลอย่างสูงในการปลูกฝังเจตคติต่าง ๆ ให้แก่สมาชิกสังคมก็คือ สถาบันครอบครัว อันเป็นสถาบันพื้นฐานของสังคมในการสร้างคนให้มีคุณภาพ และอยู่ในสังคมได้อย่างปกติสุข ได้กำหนดสิทธิและหน้าที่ที่สมาชิกจะต้องปฏิบัติต่อกันและต่อสังคม

7. กรอบแนวคิดในการวิจัย (Conceptual framework)

ในการศึกษานี้ ผู้วิจัยมีความประสงค์จะศึกษาถึงความมั่นคงทางเศรษฐกิจของสตรีในครอบครัวไทย (Women's economic security) ซึ่งเป็นมิติหนึ่งของความเป็นอยู่ที่ดีของครอบครัว (Family well-being) อันเป็นพื้นฐานสำคัญของความเป็นอยู่ที่ดีของสังคม (Society's well-being) ในเชิงทฤษฎีความมั่นคงทางเศรษฐกิจของสตรี จะเป็นผลมาจากความสัมพันธ์ระหว่างหญิงชาย (Gender relations) ซึ่งหมายรวมถึงการแบ่งงานกันทำในครอบครัว (Division of labor) และระบบความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างสามีภรรยา (Power relations) ความสัมพันธ์ระหว่างหญิงชายมิใช่สิ่งที่เกิดขึ้นมาลอย ๆ หากแต่ได้ผ่านกระบวนการขัดเกลาทางสังคม (Socialization) ทั้งจากครอบครัว โรงเรียน เพื่อน ตลอดจนสื่อต่าง ๆ จึงเป็นผลผลิตของกระบวนการดังกล่าวด้วยเช่นกัน

ในสภาวะการณ์ปัจจุบัน สังคมไทยมีการเปลี่ยนแปลงและปรับเปลี่ยนโครงสร้างทางเศรษฐกิจและการพัฒนาประเทศตามระบบทุนนิยมและกระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย มีผลทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างทางเศรษฐกิจของครอบครัว ซึ่งมีการปรับเปลี่ยนจากการที่หญิงชายทำงานร่วมกันในภาคเกษตรกรรมมาสู่การมีอาชีพนอกภาคเกษตรกรรม ความสำคัญของเงินตราจึงมีอิทธิพลต่อการดำรงชีวิตอยู่ และมีผลกระทบต่อครอบครัว การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจของครอบครัวมีส่วนสำคัญที่ทำให้ครอบครัวซึ่งเป็นหน่วยการผลิตที่หญิงชายมีลักษณะการแบ่งงานที่ต่างฝ่ายต่างพึ่งพาอาศัยกันอย่างเสมอภาค ไปสู่การที่ผู้หญิงซึ่งมีแนวโน้มจะต้องมีการผูกพันกับงานบ้านที่ไม่มีผลตอบแทนเป็นเงินตรา ต้องพึ่งพาสามีซึ่งมีแนวโน้มจะเป็นผู้ออกไปทำงานนอกบ้านซึ่งมีผลตอบแทนเป็นเงินตรา สภาพการณ์ที่เกิดขึ้นนี้

จึงมีแนวโน้มที่จะมีผลต่อความมั่นคงทางเศรษฐกิจของผู้หญิง โดยเฉพาะเมื่อพิจารณาถึงกรณีที่ครอบครัวประสบปัญหาความขัดแย้งระหว่างสามีภรรยา การแยกกันอยู่ การหย่าร้าง ซึ่งมีแนวโน้มจะมีจำนวนสูงขึ้นในสังคมไทย ยิ่งเป็นการสะท้อนให้เห็นความเป็นจริงทางสังคมที่ว่า ครอบครัวจะมีสถาบันทางสังคมที่หญิงและชายจะอยู่ร่วมกันตั้งแต่เริ่มตั้งครอบครัวจนถึงวาระสุดท้ายของชีวิต ดังนั้น การที่ผู้หญิงต้องอยู่ในฐานะของผู้ที่มีความเสี่ยงต่อความมั่นคงทางเศรษฐกิจจึงเป็นประเด็นปัญหาที่สำคัญสำหรับการศึกษาเรื่องครอบครัว

การศึกษานี้มุ่งเสนออีกมุมมองหนึ่งเชิงทฤษฎี เพื่อแสดงว่าตามแนวคิดเดิมที่มองครอบครัวในฐานะเป็นหน่วยวิเคราะห์ในระบบเศรษฐกิจของครัวเรือน (Unified economic) ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานความเชื่อว่าการแบ่งสรรหน้าที่และการจัดสรรทรัพยากรทางเศรษฐกิจที่สามารถกระจายอย่างเสมอภาคกัน อาจเป็นสิ่งที่ตรงกันข้ามกับความจริงภายในครอบครัวในสังคมสมัยใหม่ ซึ่งมีวิธีการศึกษาตามแนวคิดใหม่ที่เรียกว่า วิธีการศึกษาครอบครัวแบบแยกส่วน (Home divided approach) เป็นการวิเคราะห์ถึงพฤติกรรมของปัจเจกบุคคลภายในครอบครัว (Intra-family analysis) เป็นวิธีการจำแนกแจกแจงสวัสดิการหรือผลประโยชน์ของสมาชิกแต่ละคน เพื่อให้ได้รับความเสมอภาคและความเป็นธรรม โดยเฉพาะผู้หญิงที่มักถูกละเลยทั้ง ๆ ที่เป็นผู้รับผิดชอบการบริโภคพื้นฐานของครัวเรือน

ในการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างหญิงชาย ศึกษาในมิติการแบ่งงานกันทำในครอบครัวและระบบความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างสามีภรรยา ซึ่งมีแนวคิดดังนี้คือ

การแบ่งงานกันทำในครอบครัว คือ ระบบการจัดสรรหรือแบ่งปัน (Allocation) ทรัพยากรทางเศรษฐกิจ และเป็นระบบการจัดการเพื่อก่อให้เกิดทรัพย์สิน ทรัพยากรต่าง ๆ และการสืบทอดทางสิทธิต่าง ๆ รวมถึงระบบการเสริมสร้างการให้ความหมายทางสังคมในบทบาทหญิงชาย (Social construct of gender) ที่เป็นอุดมการณ์ที่สังคมสืบทอด มอบหมาย และกำหนดบทบาทภายในบ้านให้กับผู้หญิง ซึ่งสอดคล้องกับลักษณะธรรมชาติของผู้หญิงให้มีความเป็นแม่ (Motherhood) ในการให้กำเนิดและเลี้ยงดูบุตร พร้อมกับรับผิดชอบทุกคนในบ้าน โดยให้ความสำคัญกับผู้ชายว่าเป็นผู้หาเลี้ยงครอบครัว มีบทบาทเป็นผู้นำและสร้างความมั่นคงให้กับครอบครัว ซึ่งการแบ่งงานทางเพศเป็นหัวใจสำคัญในการปลูกฝังบทบาทหญิงชายทางสังคมที่ให้ความสำคัญกับผู้ชายในการมีอำนาจที่จะจัดสรรทรัพยากร ในขณะที่ผู้หญิงต้องเป็นฝ่ายพึ่งพิงการสนับสนุนทางเศรษฐกิจของผู้ชาย

ระบบความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างสามีภรรยา เกิดขึ้นจากการพึ่งพิงซึ่งกันและกันของหญิงชาย ซึ่งขึ้นอยู่กับเป้าหมายของผู้ที่สามารถควบคุม หรือจัดสรร หรือแบ่งปันทรัพยากรที่ต้องการ ซึ่งมีความจำเป็นต่อความสำคัญพื้นฐานของชีวิตในครอบครัวและการดำรงอยู่ในสังคม ดังนั้น หากผู้หญิงสามารถควบคุมปัจจัยการผลิต จัดหาทรัพย์สิน หรือมีอำนาจในครอบครัวในการเพิ่มโอกาสหรือผลประโยชน์ตนเองด้านเศรษฐกิจ ไม่ว่าจะด้วยการมีส่วนร่วมในแรงงานเชิงเศรษฐกิจ หรือการเพิ่มสถานภาพทางสังคมในการควบคุมเหตุการณ์สำคัญในวัฏจักรชีวิต รวมทั้งมีเอกสิทธิ์ในการเลือกหรือการได้รับการยอมรับในเรื่องต่าง ๆ ตลอดจนการได้รับการสนับสนุนจากเครือข่าย ก็จะเป็นเงื่อนไขที่ทำให้ผู้หญิงมีความมั่นคงทางเศรษฐกิจ

โดยนัยยะดังกล่าว สิ่งที่อยู่เบื้องหลังของระบบความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างสามีภรรยา ก็คือแบบแผนของการแบ่งงานกันทางเพศในโครงสร้างอำนาจของครอบครัวในความสัมพันธ์ระหว่างหญิงชาย ผู้วิจัยมีความคิดพื้นฐานเชิงทฤษฎีว่า การแบ่งงานกันทางเพศและระบบความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างสามีภรรยาจะเป็นตัวกำหนดความมั่นคงทางเศรษฐกิจของสตรี ซึ่งจะดูได้จากกรอบการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างหญิงชายตามการให้ความหมายทางสังคม ตามแนวคิดของความมั่นคงทางเศรษฐกิจใน 6 ประเด็น ดังนี้คือ

1. ความมั่นคงทางเศรษฐกิจของสตรี คือ การที่สตรีมีสิ่งต่าง ๆ ที่เพียงพอต่อความจำเป็นพื้นฐาน จึงต้องมีบทบาททั้งงานเชิงเศรษฐกิจและงานบ้าน สามารถสนับสนุนให้ครอบครัวอยู่รอดได้ ผู้หญิงจึงมีความมั่นคงทางเศรษฐกิจ

2. หากผู้หญิงมีฐานะเป็นผู้ที่สามารถจัดหาทรัพยากรทางเศรษฐกิจให้กับครอบครัว เช่น ในกรณีของครอบครัวเกษตรกรรม ผู้หญิงจะมีความมั่นคงทางเศรษฐกิจเพราะสามีและครอบครัวยังต้องพึ่งพิงผู้หญิง แต่หากถ้าผู้หญิงต้องพึ่งพิงสามีซึ่งจะเป็นผู้ที่แบ่งรายได้ให้กับครอบครัวตามเงื่อนไขที่สามีเป็นผู้กำหนด ผู้หญิงจะอยู่ในสภาพความเสี่ยงทางเศรษฐกิจ

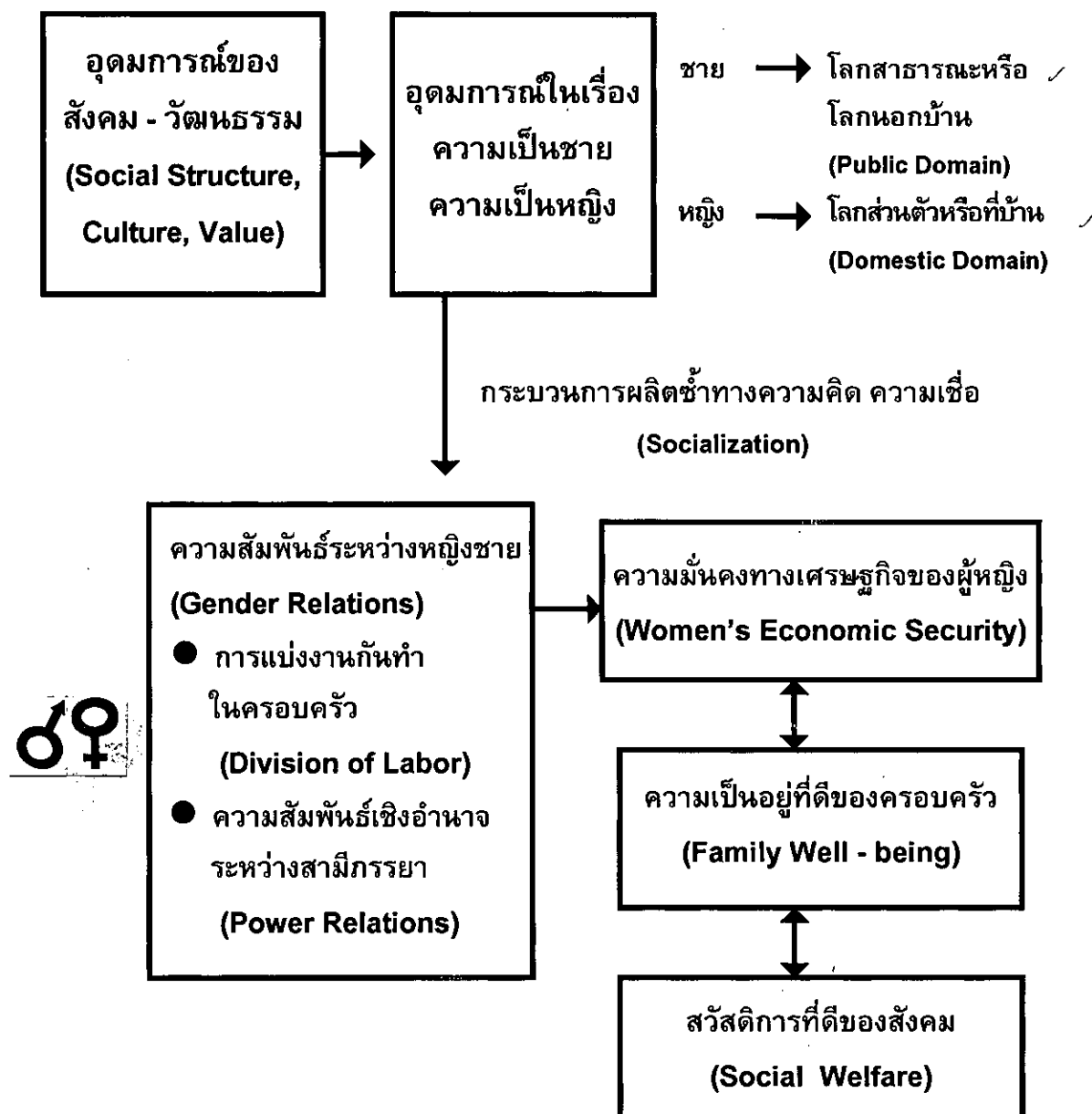
3. การที่ผู้หญิงสามารถเข้าถึงข้อมูลเกี่ยวกับรายได้และทรัพยากรของครอบครัวอย่างสมบูรณ์ คือ ครอบครัวมีลักษณะของการนำทรัพยากรของครอบครัวมารวมกัน (Household pool) อย่างแท้จริง มิใช่เป็นลักษณะของการที่ฝ่ายชายมอบเงินจำนวนหนึ่งเพื่อให้ผู้หญิงเป็นผู้จัดการ เพราะความสามารถหรือความรับผิดชอบของผู้หญิงในการจัดการงบประมาณของครัวเรือน มิได้หมายความว่าผู้หญิงจะมีความอิสระในการตัดสินใจในเรื่องการใช้จ่ายและเรื่องอื่น ๆ ภายในครอบครัว

4. ความสามารถของผู้หญิงในการที่จะควบคุมแบบแผนการใช้จ่ายเงินของครอบครัว ทั้งที่ตัวเองและสามีหามาได้ ผู้หญิงส่วนใหญ่จะใช้จ่ายเงินรายได้ของตนเองทั้งหมดเพื่อครอบครัวมากกว่าสามี เช่น ในเรื่องยา อาหาร และการศึกษาของลูก ทั้ง ๆ ที่มีรายได้จำกัดหรือน้อยกว่าสามี ยิ่งในกรณีที่ผู้หญิงเป็นหัวหน้าครัวเรือนคนเดียว (Single parent) ก็จะต้องหาเลี้ยงครอบครัวและได้รับแรงกดดันทางเศรษฐกิจมากกว่า หากเปรียบเทียบกับผู้ชายที่เป็นหัวหน้าครัวเรือนคนเดียว

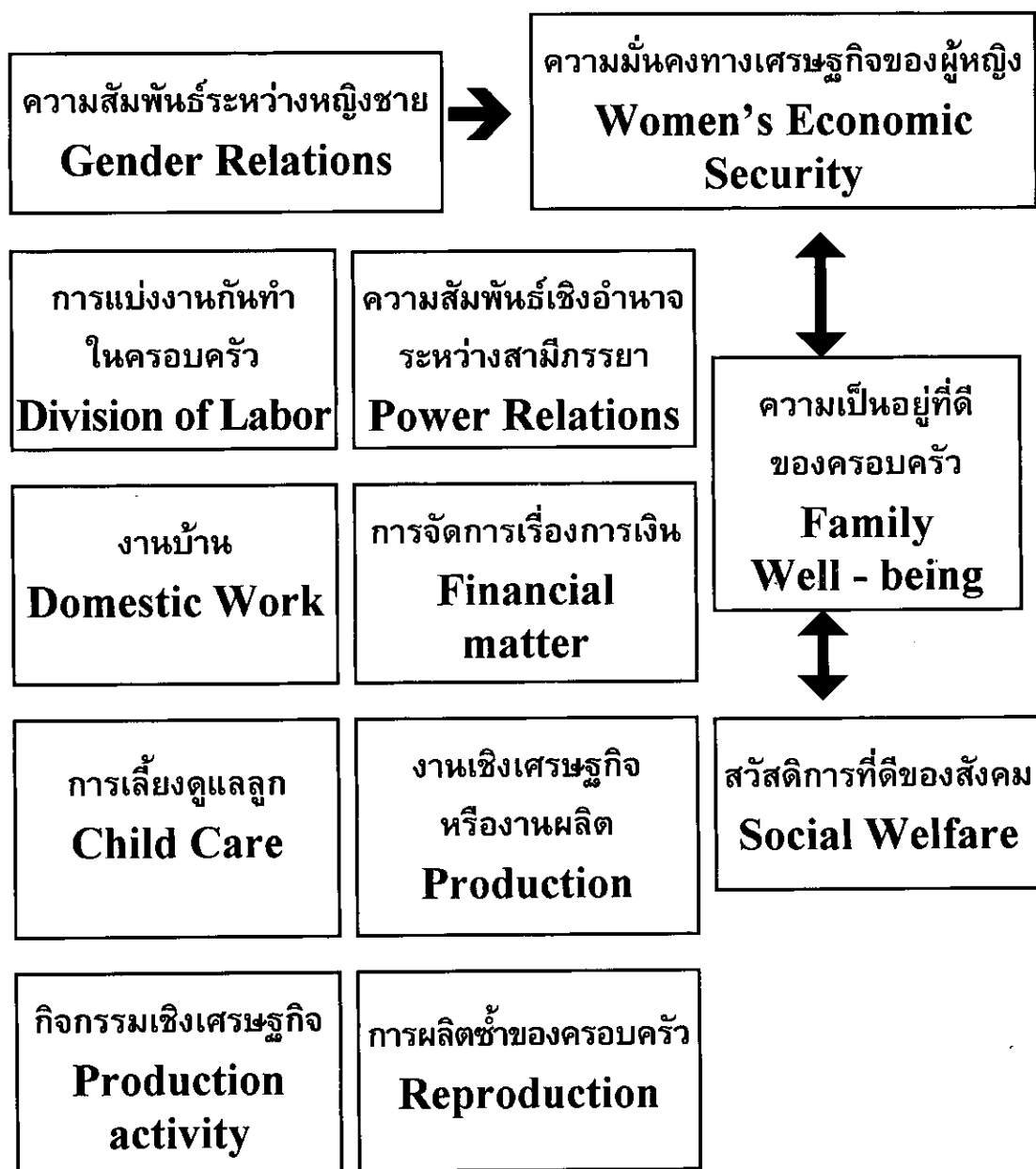
5. การที่ผู้หญิงถูกกำหนดโดยสังคมให้เป็นผู้รับผิดชอบในงานบ้านและการเลี้ยงดูเด็ก โดยไม่มีส่วนร่วมในกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่มีผลตอบแทนเป็นเงิน มีแนวโน้มจะส่งผลให้ผู้หญิงไม่มีความมั่นคงทางเศรษฐกิจ โดยเฉพาะเมื่อสมาชิกในครอบครัวให้ความหมายของขอบเขตงานบ้านของผู้หญิงว่าเป็นงานที่ไม่มีคุณค่าทางเศรษฐกิจ ความมั่นคงทางเศรษฐกิจของผู้หญิงจึงอยู่ที่นิยามหรือการให้คุณค่ากับงานที่ผู้หญิงทำ หรือถูกกำหนดให้ทำด้วย

6. ความมั่นคงทางเศรษฐกิจของผู้หญิงมิได้หมายความว่าเฉพาะเรื่องของการมีรายได้ และความสามารถในการควบคุมรายได้ของผู้หญิงเท่านั้น หากแต่หมายรวมถึงเรื่องอื่น ๆ ที่ผู้หญิงให้ความหมายว่าเป็นความมั่นคงทางเศรษฐกิจด้วย เช่น ในบางสังคมการมีจำนวนบุตรมาก จำนวนบุตรน้อย หรือการมีลูกชายตามสภาวะการณ์ของแต่ละสังคม จะเป็นดัชนีชี้วัดหรือหลักประกันในความมั่นคงทางเศรษฐกิจของผู้หญิงในระยะยาว

เพื่อให้เกิดความเข้าใจและชัดเจนยิ่งขึ้น ผู้วิจัยขอเสนอภาพแสดงกรอบแนวคิดในการวิจัยดังนี้ (แผนภูมิ หน้า 51 - 52)

แผนภูมิ 2 : กรอบแนวคิดในการวิจัย

แผนภูมิ 3 : กรอบแนวคิดในการวิจัย

Conceptual Framework

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพที่สามารถรวบรวมข้อมูล ให้ภาพรวมทั้งหมดของปัญหาความมั่นคงทางเศรษฐกิจของสตรี ตลอดจนบริบทของวิถีชีวิตและวัฒนธรรมที่แวดล้อมตัวสตรีทั้งในครอบครัวและชุมชน ซึ่งผู้วิจัยให้ความสำคัญกับแหล่งข้อมูลและความหมายของข้อมูลจากทัศนะของผู้ให้ข้อมูล เพื่อสามารถสร้างองค์ความรู้ที่จะสามารถอธิบายหรือทำความเข้าใจในปัญหาที่เกิดขึ้นได้จากปรากฏการณ์จริงทางสังคม หรือเรียกว่า การสร้างทฤษฎีจากฐานราก (Grounded theory) (นาการ์ณหะวานนท์, 2539 : 99-108) เป็นทฤษฎีที่ได้จากการศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคม โดยทฤษฎีนี้ถูกค้นพบพัฒนา และได้รับการตรวจสอบ (Verify) โดยการเก็บข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับปรากฏการณ์นั้น ๆ อย่างเป็นระบบ เช่น การสังเกตแบบมีส่วนร่วม การสัมภาษณ์ระดับลึก การจัดกลุ่มสนทนา เป็นต้น

หลักการสำคัญของการสร้างทฤษฎีฐานราก คือ ผู้วิจัยจะต้องมีความไว (Theoretical sensitivity) ต่อการที่จะคิดและศึกษาข้อมูลในลักษณะที่จะนำไปสู่การสร้างมโนทัศน์และทฤษฎี ซึ่งความไวต่อทฤษฎีนี้ต้องมีอยู่ทุกระดับของการวิจัย ไม่ว่าจะเป็นการเลือกตัวอย่างเชิงทฤษฎี (Theoretical sampling) การสร้างมโนทัศน์เชิงทฤษฎี (Theoretical coding) รวมทั้งการหาข้อสรุปเชิงทฤษฎี (Theoretical generating)

วิธีวิทยา (Methodology) ของการสร้างทฤษฎีฐานรากจึงเน้นที่การศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคมโดยยึดหลักการทำความเข้าใจสิ่งต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็น ค่านิยม ความคิด ความเชื่อ ทัศนะ รวมทั้งคำอธิบายพฤติกรรมต่าง ๆ จากโลกหรือมุมมองของคนในสังคมนั้นเอง (Social construct) จากนั้นจึงนำข้อมูลที่ได้นำมาสร้างมโนทัศน์ หาความเชื่อมโยงระหว่างมโนทัศน์ต่าง ๆ เพื่อให้ได้ข้อสรุปเชิงทฤษฎีของปรากฏการณ์ทางสังคมที่ต้องการหาคำอธิบาย โดยเน้นที่ปรากฏการณ์ทางสังคมจึงถูกศึกษาอย่างอิสระตามความหมายที่เป็นจริง โดยไม่ถูกตีกรอบอย่างเข้มงวดไว้ล่วงหน้าว่าสิ่งต่าง ๆ มีความหมายต่อคนอย่างไร ซึ่งผู้วิจัยอาศัยมุมมองจากศาสตร์ทางด้านสังคมวิทยาและจิตวิทยาสังคมมาเป็นกรอบแนวคิดในการวิจัย ซึ่งมีวิธีการดังต่อไปนี้

1. ผู้ให้ข้อมูลหลัก 38 N 25, 5 13

ผู้ให้ข้อมูลหลักของการศึกษานี้คือ สตรีที่สมรสแล้ว โดยเลือกสตรีที่อยู่ในครัวเรือนที่มีลักษณะหลากหลาย ได้แก่

1. ครัวเรือนที่สามีและภรรยาอยู่ร่วมกันในครัวเรือน โดยเลือกครัวเรือนที่มีลักษณะต่อไปนี้
 - 1.1 ครัวเรือนที่ผู้หญิงมีส่วนร่วมในกิจกรรมทางเศรษฐกิจมีผลตอบแทนเป็นผลผลิตหรือตัวเงิน
 - 1.2 ครัวเรือนที่ผู้หญิงมีส่วนร่วมเฉพาะกิจกรรมในงานบ้านและเลี้ยงดูลูก
 - 1.3 ครัวเรือนที่สามีไม่มีความรับผิดชอบต่อการครัว เช่น ต้มเหล้า เล่นการพนัน มีภรยาน้อย และผู้หญิงมีส่วนร่วมในกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่มีผลตอบแทนเป็นตัวเงินหรือผลผลิต
 - 1.4 ครัวเรือนที่สามีไม่มีความรับผิดชอบต่อการครัว แต่ผู้หญิงมีส่วนร่วมเฉพาะกิจกรรมในงานบ้านและเลี้ยงดูลูก ต้องพึ่งพารายได้จากสามี
2. ครัวเรือนที่สามีและภรรยาไม่ได้อยู่ร่วมกันในครัวเรือน โดยสามีเป็นผู้ไปทำงานหารายได้ในที่อื่น และภรยาเป็นฝ่ายอยู่บ้าน รับผิดชอบการดูแลบ้านและเลี้ยงดูลูก และอาจทำงานเชิงเศรษฐกิจไปด้วย
 - 2.1 ครัวเรือนที่ผู้หญิงมีส่วนร่วมในกิจกรรมทางเศรษฐกิจมีผลตอบแทนเป็นผลผลิตหรือตัวเงิน
 - 2.2 ครัวเรือนที่ผู้หญิงมีส่วนร่วมเฉพาะกิจกรรมในงานบ้านและเลี้ยงดูลูก

2.3 ครั้วเรือนที่สามมีรับผิดชอบส่งเงินหรือรายได้มาสนับสนุนครอบครัวอย่างสม่ำเสมอ

2.4 ครั้วเรือนที่สามมีได้รับผิดชอบส่งเงินหรือรายได้มาให้อย่างสม่ำเสมอ

3. ครั้วเรือนที่มีผู้หญิงเป็นหัวหน้าครั้วเรือน อันเป็นผลมาจากการแยกกันอยู่อย่างถาวร การหย่า หรือสามีเสียชีวิต หรือเจ็บป่วยหรือพิการ จนไม่สามารถทำงานได้

2. พื้นที่ที่ศึกษา

ชุมชนที่เลือกศึกษา เป็นชุมชนในระดับหมู่บ้านซึ่งกำลังอยู่ในระหว่างการเปลี่ยนแปลงจากสังคมเกษตรกรรมไปสู่สังคมที่มีคนในชุมชนออกไปทำงานนอกภาคเกษตรกรรมมากขึ้น อยู่ไม่ห่างจากตัวเมืองมากนัก โดยที่สมาชิกในชุมชนบางส่วนสามารถออกไปทำงานในเมืองโดยเดินทางไปกลับได้ ผู้วิจัยได้วางแผนเลือกชุมชนในจังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งมีลักษณะเงื่อนไขแวดล้อมพิเศษ คือ ยังสามารถรักษาแบบแผนการดำรงชีวิตแบบชนบทบางด้านไว้ได้ ท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากกระบวนการพัฒนาและความทันสมัยของความเป็นเมืองใหญ่ โดยนัยนี้จึงมีความเหมาะสมตามประเด็นการวิจัยที่ศึกษา

การเลือกชุมชนได้กระทำอย่างรอบคอบ โดยอาศัยข้อมูลพื้นฐานจากเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจและสังคม และข้อมูลจากการติดต่ออย่างไม่เป็นทางการกับผู้บริหารระดับจังหวัด ซึ่งเป็นผู้ประสานความร่วมมือในการเก็บข้อมูล นอกจากนี้ ผู้วิจัยได้เดินทางไปยังพื้นที่ที่อยู่ในความสนใจที่จะเลือกเป็นพื้นที่ศึกษาได้พบปะสนทนากับผู้นำชุมชน ผู้อำนวยการโรงเรียนและครูในพื้นที่ต่าง ๆ จากนั้นจึงได้เลือกพื้นที่ทั้ง 7 หมู่บ้านในเขตตำบล “บ้านลานนา” อำเภอ “ภูคดรา” (ชื่อตำบลและอำเภอเป็นนามสมมติ) แต่ละหมู่บ้านอยู่ห่างจากอำเภอ “ภูคดรา” ระหว่าง 1-4 กิโลเมตร และอยู่ห่างจากตัวเมืองเชียงใหม่ (เวียง) ระหว่าง 14-18 กิโลเมตร ตามระยะทางใกล้ไกลของแต่ละหมู่บ้าน

3. วิธีการศึกษา

ใช้วิธีการสัมภาษณ์ระดับลึก (In-depth interview) เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ต้องการ เนื่องจากการสัมภาษณ์จะมีความยืดหยุ่น ผู้สัมภาษณ์มีโอกาสอธิบายขยายความให้ผู้ตอบเข้าใจวัตถุประสงค์ของคำถาม สามารถซักถามเพิ่มเติมและหาข้อมูลรายละเอียดของประเด็นต่าง ๆ ที่ต้องการ สามารถเชื่อมโยงเข้าสู่ประเด็นที่ต้องการอย่างลึกซึ้งได้ สามารถตรวจสอบความเข้าใจตรงกันระหว่างผู้สัมภาษณ์และผู้ถูกสัมภาษณ์ได้ในขณะนั้น ผู้ถูกสัมภาษณ์สามารถลำดับเหตุการณ์ที่ประสบและถ่ายทอดได้ในทัศนะของตนเอง อีกทั้งผู้สัมภาษณ์สามารถสังเกตพฤติกรรมต่าง ๆ เช่น สีหน้า ท่าทาง แววตา ของผู้ตอบขณะให้สัมภาษณ์ได้อีกด้วย

ผู้วิจัยได้ใช้แนวคำถาม (Guideline) ซึ่งเป็นคำถามที่สร้างขึ้น โดยอาศัยปัญหาและวัตถุประสงค์ของการวิจัย กรอบแนวคิดในการวิจัยในการกำหนดประเด็นต่าง ๆ เพื่อให้ครอบคลุมเนื้อหาเกี่ยวกับรายได้ของสมาชิกแต่ละคนภายในครอบครัว ซึ่งรวมถึงสิ่งของอุปโภคบริโภคที่ผลิตได้เองภายในครอบครัว งานภายในครัวเรือนที่ไม่มีค่าตอบแทนเพื่อตรวจสอบรายได้ของครอบครัว การใช้จ่ายของครัวเรือน และประเมินการมีส่วนร่วมเชิงเศรษฐกิจของสตรีในแต่ละครัวเรือนที่แตกต่างกันตามประเภทของการทำงานและการจ้างงาน ขนาดโครงสร้างครอบครัว และข้อมูลที่น่าสนใจอื่น ๆ เช่น การศึกษา การย้ายถิ่น การเปลี่ยนแปลงของชุมชน และสุขภาพอนามัย เป็นต้น (ดูแนวคำถามในภาคผนวก)

เมื่อได้แนวคำถามแล้ว ผู้วิจัยได้นำไปทดลองใช้ (Try out) เพื่อทดสอบว่ามีความชัดเจนและครอบคลุมเพียงพอแล้วหรือยัง ผู้ตอบมีความเข้าใจและมีปฏิกิริยาอย่างไร ความต่อเนื่องของเนื้อหาและการตอบเป็นอย่างไร จากนั้นได้นำมาแก้ไขข้อบกพร่องและปรับปรุงให้สมบูรณ์อีกครั้งก่อนนำไปใช้จริง

ในการสัมภาษณ์ระยะนี้จะไม่ให้เกิดการขึ้นการเสนอความเห็นส่วนตัว การร่วมแสดงความรู้สึกและแสดงอารมณ์กับผู้ถูกสัมภาษณ์ ในขณะที่สัมภาษณ์จะทำการบันทึกเสียง หลังจากที่ได้รับอนุญาตจากผู้ให้สัมภาษณ์แล้ว เพื่อความสมบูรณ์ของข้อมูลและเพื่อใช้ในการตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์นำมาถอดคำพูดแบบคำต่อคำ พร้อมกับรายละเอียดที่บันทึกไว้ขณะสัมภาษณ์

4. การคัดเลือกผู้ให้ข้อมูลหลัก

การเลือกผู้ให้ข้อมูลหลักจะใช้วิธีการเลือกตัวอย่างเชิงทฤษฎี (Theoretical sampling) โดยการแบ่งครัวเรือนออกเป็นประเภทต่าง ๆ ตามประชากรเป้าหมายข้างต้น เป็นการแบ่งเพื่อให้สามารถเลือกผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key informant) ที่มีความหลากหลายในขั้นตอนแรกของการเริ่มต้นเก็บข้อมูล เมื่อเก็บข้อมูลในช่วงแรกได้แล้ว ผู้วิจัยจะทำการวิเคราะห์เบื้องต้นเพื่อให้ได้มโนทัศน์ในเรื่องต่าง ๆ ที่ต้องการศึกษา อันได้แก่ การแบ่งงานตามเพศในครัวเรือน ความสัมพันธ์เชิงอำนาจและความมั่นคงทางเศรษฐกิจของผู้หญิง และเชื่อมโยงมโนทัศน์ดังกล่าว เมื่อได้ข้อสรุปเบื้องต้นแล้วจึงนำข้อสรุปนี้ไปกำหนดผู้ให้ข้อมูลหลักคนต่อ ๆ ไป ซึ่งจะเลือกผู้ที่มีคุณลักษณะต่างจากผู้ให้ข้อมูลรายแรก (Negative case) ทั้งนี้เพื่อตรวจสอบ (Verify) ข้อสรุปที่ได้ในครั้งแรก การเก็บข้อมูลในลักษณะนี้จะดำเนินไปเรื่อย ๆ จนผู้วิจัยแน่ใจว่าถึงแม้จะได้ข้อมูลใหม่มาเพิ่มก็ไม่อาจปรับเปลี่ยน (Modify) ข้อสรุปที่ได้ไว้อีกต่อไป หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง ข้อสรุปเชิงทฤษฎีที่ได้ถึงจุดอิ่มตัว (Theoretical saturation) ผู้วิจัยจึงยุติการเก็บข้อมูล

อนึ่ง ในแต่ละครัวเรือนที่ศึกษา ผู้วิจัยเก็บข้อมูลทั้งจากภรรยาและสามี โดยหากมีข้อมูลส่วนใดที่ไม่สมบูรณ์หรือมีข้อสงสัยและต้องการตรวจสอบ (Verify) กับสมาชิกอื่น ๆ ในครอบครัว ผู้วิจัยก็จะสัมภาษณ์คนอื่น ๆ ในครอบครัวด้วย

5. วิธีการเก็บข้อมูล

วิธีการเข้าถึงข้อมูล ผู้วิจัยได้ดำเนินการตามขั้นตอนต่าง ๆ ดังนี้ คือ

5.1 การเตรียมการเก็บข้อมูล ผู้วิจัยได้เดินทางไปจังหวัดเชียงใหม่ตามที่ได้มีการติดต่อนัดหมายไว้ล่วงหน้าแล้วกับศึกษานิเทศก์ ฝ่ายวิจัยและประเมินผลทางการศึกษา สำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งผู้วิจัยขอความร่วมมือให้เป็นนักวิจัยในท้องถิ่นและผู้ประสานงานระดับท้องถิ่นที่มีส่วนร่วมทำงานในการรับผิดชอบงานภาคสนามอีก 4 ท่าน โดยมีการประชุมเพื่อให้ความเข้าใจร่วมกันเกี่ยวกับวัตถุประสงค์ของงานวิจัย การปฏิบัติงานสนาม วิธีการเก็บข้อมูล และสาระของแนวทางการสัมภาษณ์ที่จะนำไปใช้ในการเก็บข้อมูล หลังจากนั้นจึงทำการแบ่งสรรอุปกรณ์ที่ได้เตรียมไว้ในใช้ในการปฏิบัติงาน ได้แก่ เครื่องบันทึกเสียง พร้อมถ่านไฟ ถ่านบันทึกเสียง สมุดโน้ต ดินสอ ปากกา แฟ้ม กล้องถ่ายรูป ของที่ระลึกสำหรับผู้ให้ข้อมูล ขนมน้ำ และอาหารสำหรับคณะนักวิจัย ฯลฯ

5.2 การเก็บข้อมูล ผู้วิจัยได้ออกร่วมเก็บข้อมูลกับคณะนักวิจัยตลอดทั้งการสัมภาษณ์ระดับลึก การบันทึกเสียง และการจดบันทึกงานสนามควบคู่ไปกับการสังเกต ระหว่างการเก็บข้อมูลคณะนักวิจัยท้องถิ่นได้ถ่ายทอดความรู้และเทคนิคต่าง ๆ ในงานภาคสนาม การแปลความภาษาถิ่นบางเรื่องที่ยากเข้าใจยาก

อีกทั้งได้ให้คำแนะนำและร่วมกันแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าหลายเรื่อง ซึ่งสร้างความประทับใจในการทำงานภาคสนามเป็นอย่างดี

5.3 การเข้าสู่สนาม คณะผู้วิจัยท้องถิ่นได้ติดต่อกับผู้อำนวยการโรงเรียนแห่งหนึ่งในชุมชน ซึ่งคณะผู้วิจัยท้องถิ่นรู้จักดี เพื่อขอให้หาผู้นำทาง อันได้แก่ ครูอาวุโสที่รู้จักคนส่วนใหญ่และเป็นที่เคารพนับถือของคนในชุมชน ตลอดจนทราบประวัติความเป็นมาต่าง ๆ ของชุมชน ได้พาคณะผู้วิจัยไปแนะนำให้รู้จักกับผู้นำชุมชนและชาวบ้านในหลายหมู่บ้าน เพื่อเสาะหาผู้ให้ข้อมูลหลักและแนะนำให้รู้จักผู้ให้สัมภาษณ์รายแรก ๆ ทำให้ผู้คนในชุมชนเริ่มรู้จักและคุ้นเคยคณะผู้วิจัย ซึ่งส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากชาวบ้านในชุมชนเป็นผู้มีอิทธิพลและน่าใจเมตรี และคณะผู้วิจัยท้องถิ่นทำตัวกลมกลืนกับชาวบ้าน เนื่องจากพูดภาษาถิ่น ทำให้ชาวบ้านรู้สึกว่าเป็นคนบ้านเดียวกัน ไม่เห็นว่าเป็นคนแปลกหน้าอีกต่อไป และให้ความร่วมมือเป็นอย่างดี

ในการเข้าถึงข้อมูลและตัวผู้ให้ข้อมูลหลัก ผู้วิจัยได้ขอให้ผู้นำทางแนะนำให้รู้จักกับครอบครัวที่สามารยอยู่ร่วมกันอย่างอบอุ่นเป็นอันดับแรก เมื่อได้ข้อมูลชุดแรก ผู้วิจัยได้ศึกษาข้อมูลที่ได้นำมาสร้างโมทัศน์จากข้อมูลและเชื่อมโยงโมทัศน์ต่าง ๆ ตามที่ปรากฏในข้อมูล เพื่อสร้างเป็นสมมุติฐานชั่วคราว ซึ่งมีได้มีจุดประสงค์ในการทดสอบหรือพิสูจน์สมมุติฐาน แต่เป็นความพยายามที่จะตรวจสอบกรอบของทฤษฎีที่ได้มาว่าจะมีความสมบูรณ์เพียงพอหรือไม่ ในการเลือกเก็บข้อมูลต่อไปจึงเกิดจากข้อคำถามที่ผู้วิจัยมีต่อข้อสรุปเชิงทฤษฎีชั่วคราวที่ได้มาในตอนแรก กรณีศึกษาหรือผู้ให้ข้อมูลหลักที่จะถูกเลือกมาเพื่อการเก็บข้อมูลต่อไปจะเป็นกรณีศึกษาที่ผู้วิจัยพิจารณาเองและคาดว่าจะให้ข้อมูลและโมทัศน์ที่แตกต่างไปจากที่ได้มาแล้ว (Negative case) โดยผู้วิจัยได้พยายามทำความเข้าใจสนทนากับชาวบ้านทั่วทั้งหมู่บ้าน กรณีศึกษาต่อไปก็มักจะได้รับการแนะนำจากชาวบ้านในชุมชนนั่นเอง ผู้วิจัยได้เก็บข้อมูลจนครบทุกกรณีตามกรอบองค์ประกอบของครัวเรือน ได้แก่ ครัวเรือนที่สามารยอยู่ร่วมกัน (รวมทั้งครอบครัวอบอุ่นและครอบครัวไม่อบอุ่น) ครัวเรือนที่สามารยทำงานห่างไกล และครัวเรือนที่ผู้หญิงเป็นหัวหน้าครัวเรือน ทั้งนี้ ในการเก็บข้อมูล การสร้างโมทัศน์ และการหาความเชื่อมโยงระหว่างโมทัศน์จะดำเนินไปเรื่อย ๆ จนผู้วิจัยแน่ใจว่าจะวิเคราะห์ข้อมูลเพิ่มขึ้นอีกก็ไม่ช่วยในการปรับเปลี่ยนโมทัศน์และข้อสรุปเชิงทฤษฎีที่มีอยู่ได้ กระบวนการเก็บข้อมูลจึงยุติลง ดังนั้น จำนวนผู้ให้สัมภาษณ์หรือจำนวนข้อมูลจึงมิใช่ตัวกำหนดกระบวนการเก็บข้อมูล ความสมบูรณ์ของโมทัศน์และทฤษฎีที่ถูกสร้างขึ้นมาจากข้อมูลที่เป็นปรากฏการณ์ของสังคมที่ต้องการศึกษา คือ หัวใจสำคัญของการเก็บข้อมูล

5.4 การสร้างความสัมพันธ์กับคนในชุมชน คณะผู้วิจัยท้องถิ่นและผู้วิจัยได้แนะนำตัวอย่างเปิดเผยตามบทบาทจริงว่าเป็นนิสิตที่ต้องทำงานวิจัยเพื่อการเรียน ทำให้ผู้ให้ข้อมูลหลักให้สัมภาษณ์อย่างเป็นธรรมชาติ คณะผู้วิจัยได้เตรียมอุปกรณ์แถบบันทึกเสียง โดยขออนุญาตผู้ให้ข้อมูลในการบันทึกเสียงการสัมภาษณ์ ซึ่งผู้ให้ข้อมูลทุกคนยินดีให้บันทึกเสียง ผู้วิจัยได้ถ่ายรูปเด็ก ๆ ชาวบ้านที่กำลังทำกิจกรรมต่าง ๆ ผู้นำทางผู้นำชุมชน และถนนหนทางเข้าหมู่บ้าน แล้วได้จัดส่งให้เจ้าตัวเก็บไว้เป็นที่ระลึก สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้สามารถนำมาใช้ประกอบการชักถามเพื่อให้เข้าใจในแบบแผนการดำรงชีวิตของชาวบ้านอีกด้วย ในบางกรณีระหว่างการสัมภาษณ์คณะผู้วิจัยยังได้ช่วยภารกิจต่าง ๆ ของผู้ให้ข้อมูลหลัก เช่น การช่วยเตรียมอาหาร ช่วยขายของอุ้มเด็ก และรับฟังความทุกข์ร้อนของชาวบ้านในเรื่องต่าง ๆ โดยพยายามมิให้เกิดความสัมพันธ์ในเชิงพึ่งพา แต่เป็นความพยายามที่จะเข้าใจวิถีชีวิตประจำวันของชาวบ้านอย่างมีความหมาย เช่น การที่ผู้หญิงตื่นนอนตั้งแต่ 04.00 น. เพื่อทำงานบ้านให้เสร็จทันการบริการสมาชิกในครัวเรือน หรือก่อนที่ตนจะออกไปทำงานในไร่นา หรืออาชีพอื่น ๆ ซึ่งเป็นการสังเกตและตีความหมายเพื่อนำไปสู่การพัฒนา (develop) ของการศึกษาแบบแผนการใช้เวลาของผู้หญิงในแต่ละวัน เป็นต้น

ความยากลำบากของการเข้าถึงผู้ให้ข้อมูลหลักในบางกรณี เช่น ผู้ให้ข้อมูลหลักติดภารกิจในการประกอบอาชีพ หรือในครัวเรือนที่ออกไปทำงานในเมือง นอกหมู่บ้าน หรือในไร่นาที่ห่างไกลทุรกันดาร คณะผู้วิจัย

ต้องรอสัมภาษณ์ในเวลากลางคืน หรือในกรณีให้ผู้ให้ข้อมูลหลักเพียงจะถูกสามีทำร้ายร่างกายมาใหม่ ๆ และไม่สะดวกใจในการพูดคุย ซึ่งทำให้คณะผู้วิจัยต้องกลับไปพบอีกเป็นครั้งที่สองและสาม รวมตลอดถึงเหตุการณ์ที่คณะผู้วิจัยได้ประสบอุบัติเหตุยางรถยนต์ระเบิดขณะเดินทางเก็บข้อมูล ได้พบเหตุการณ์นี้ถึงขีดการปิดถนนประจักษ์ของชาวนาเมื่อการชลประทานเขื่อนแม่กวงปิดการจ่ายน้ำ เพราะชาวนาได้รับความเดือดร้อนไม่มีน้ำเพาะปลูก และเหตุการณ์ที่ทำการ อบต. บ้านลานนา เมื่อกรรมการ อบต. เข้าใจผิดว่าคณะผู้วิจัยเป็นนักหนังสือพิมพ์ที่จะมาขุดคุ้ยข่าวทุจริตของกรรมการ อบต. เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่าผู้วิจัยได้ไปศึกษาในพื้นที่ที่มีความห่างไกล ต้องใช้ความเข้าใจในภาษาถิ่น และพบปัญหาอุปสรรคต่าง ๆ ที่ทำให้การนัดหมายสัมภาษณ์ต้องเลื่อนเวลาออกไปมาก และไม่เป็นไปตามที่ผู้วิจัยวางแผนการทำงานก็ตาม แต่ความล่าช้าหรืออุปสรรคต่าง ๆ กลับทำให้เพิ่มประสบการณ์ใหม่และจุดประกายให้มีความกระตือรือร้นที่จะได้ข้อมูลที่เพียงพอและสมบูรณ์ ในที่สุดเมื่อปรากฏการณ์ที่พบมีแบบแผนซ้ำ ๆ กันของมโนทัศน์แล้ว คณะผู้วิจัยจึงได้ยุติการเก็บข้อมูล

ตามทัศนะของผู้วิจัยในการได้รับข้อมูลในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ ถือว่าเป็นข้อมูลที่มีคุณค่าเป็นอย่างมาก บรรยายภาพในการสัมภาษณ์และการให้ความร่วมมือเป็นอย่างดี ผู้ให้ข้อมูลได้บอกเล่าถึงประสบการณ์ต่าง ๆ ที่ทำให้ผู้วิจัยมีความเข้าใจมากยิ่งขึ้นถึงความเข้มแข็งอดทนของสตรีที่จะทำให้ครอบครัวดำรงอยู่ได้ ดังถ้อยคำของผู้หญิงที่เป็นหัวหน้าครัวเรือน (สามีเสียชีวิต) ผู้หนึ่งว่า *"ลำบากมากนะ ตอนที่พ่อของลูกตายใหม่ ๆ ก็ไม่เคยเล่าให้ใครฟัง พยายามทำกิน พึ่งตัวเอง บอกลูกว่าอดเอาลูก เงินไม่มากก็ไม่ต้องจ่ายมาก เก็บไว้จ่ายที่จำเป็น ขอบใจนะเจ้า มารับรู้ความทุกข์ใจ มาเห็นออกลูกผู้หญิง ไม่เยาะกัน"* เป็นต้น

ในพื้นที่ที่ศึกษาได้สัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลักที่เป็นภรรยา 24 ราย สามี 11 ราย ผู้นำชุมชนหญิง 1 ราย และผู้นำชุมชนชาย 2 ราย รวม 38 ราย อายุระหว่าง 30-55 ปี รายละเอียดและจำนวนของผู้ให้ข้อมูลหลักได้นำเสนอในตาราง 3 และ 4

6. การประมวลผลและการวิเคราะห์ข้อมูล

หลังจากการสัมภาษณ์แต่ละราย ผู้วิจัยจะทำการเขียนบันทึกรายละเอียดของการสัมภาษณ์ทุก ๆ รายทันที เพื่อจะทำการประมวลผลข้อมูลเบื้องต้น โดยการตีความปรากฏการณ์ต่าง ๆ เพื่อวิเคราะห์เปรียบเทียบความเหมือนและความแตกต่างของมโนทัศน์ที่สร้างขึ้น จัดหมวดหมู่ พิจารณาเงื่อนไข บริบท และรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างปรากฏการณ์ต่าง ๆ ซึ่งเป็นผลจากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และยึดหลักการวิเคราะห์ข้อมูลของการสร้างข้อเสนอทางทฤษฎีแล้วจึงสรุปเป็นหลักการทั่ว ๆ ไป หรือข้อเสนอ (Proposition) การวิเคราะห์ข้อมูลในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยใช้โปรแกรมสำเร็จรูป The Ethnograph ช่วยในขั้นตอนการจัดหมวดหมู่ข้อมูล

ส่วนการวิเคราะห์ผลการวิจัยจะใช้หลักการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ เพื่อหาข้อสรุปเชิงทฤษฎี (Theoretical generating) ในบริบทของสังคมไทย โดยพยายามทำความเข้าใจกับความหมายในเรื่องต่าง ๆ ที่ตนได้สร้างขึ้นในโลกของเขาเอง และนำมาสรุปเป็นมโนทัศน์ โดยมโนทัศน์แต่ละเรื่องอาจมีความหลากหลายในด้านกิจกรรม รูปแบบ หรือเหตุการณ์ แต่จะมีความหมายอยู่ในเรื่องเดียวกัน จากนั้นจึงเชื่อมโยงมโนทัศน์เหล่านั้นให้ออกมาเป็นข้อสรุปของผลการวิเคราะห์

ในการเสนอรายงาน ผู้วิจัยได้นำเสนอตัวอย่างของคำพูดหรือคำสนทนา ซึ่งมีจุดประสงค์เพื่อแสดงให้เห็นถึงข้อเท็จจริง ข้อคิด ข้อสรุป เหตุผล และความรู้สึกใกล้ชิดกับปรากฏการณ์จริงที่เกิดขึ้นในชุมชน

ตาราง 3 ภูมิหลังและรายละเอียดของผู้ให้ข้อมูลหลักที่เป็นผู้หญิง (ภรรยา)

ลำดับ ที่	อายุ	การศึกษา	สถานภาพ	ระยะ เวลา สมรส (ปี)	จำนวน บุตร	บุคคลอื่น อยู่ร่วมใน ครอบครัว	จำนวน คนใน ครอบครัว	อาชีพ		ฐานะทาง เศรษฐกิจ
								ผู้ให้ข้อมูลหลัก	คู่สมรส	
1	49	ป. 4	สมรส	23	2	-	4	แม่บ้าน, ช่วยสามี ทำนา ทำสวน	ทำนา, ทำสวน รับจ้าง	ฐานะดี, มีที่ดิน
2	47	ป. 4	แยกกันอยู่ (สามีทุพถัมภ์)	18	2	-	3	ขายกล้วยเตี้ย	กูกิจร้านอาหาร	พอมีพอกิน
3	40	ป. 4	สมรส	20	2	-	4	ช่างตัดเสื้อ (อยู่ที่บ้าน)	ขับรถสองแถว	พอมีพอกิน
4	39	ป. 4	สมรส	17	2	พ่อ, แม่	6	ขายน้ำอัดลม ในโรงเรียน	ทำนา, ไร่, เลี้ยงวัวควายขาย	ฐานะดี, (ที่ดิน ของพ่อแม่)
5	45	ป. 4	สมรส	22	2	แม่, ลูกเขย	6	ขายของชำ (ที่บ้าน)	ขับรถตู้ รับส่งนักเรียน	ฐานะดี, มีที่ดิน
6	46	ป. 4	สมรส	16	1	-	3	ทำนา, รับจ้าง	ทำนา, ไร่ (แบ่งครึ่ง ผลผลิตกับพ่อแม่ ภรรยา)	พอมีพอกิน
7	55	ป. 4	สมรส	29	2	-	4	ทำนา, สวน	ทำนา, สวน	พอมีพอกิน (เช่าที่นา)
8	34	ปวช.	สมรส	2	1	แม่	4	ช่วยแม่ทำไร่ (พึ่งรายได้สามี)	กูกิจโรงแรม, ค้าขาย	พอมีพอกิน
9	43	ป. 4	สมรส	25	1	ลูกเขย	4	แม่บ้าน, รับจ้างทั่วไป	ทำนา, สวน รับจ้างทั่วไป	พอมีพอกิน (เช่าที่นา)
10	42	ป. 5	สมรส	20	2	หลาน	5	แม่บ้าน	ตำรวจ	ฐานะดี, มีที่ดิน
11	43	ป. 4	หย่าร้าง (4 ปี)	19	2	แม่	4	ช่างแกะสลักไม้	ช่างไม้ (ไม่รับผิดชอบ ครอบครัว)	พอมีพอกิน (พึ่งตนเอง)
12	50	ป. 4	หย่าร้าง (7 ปี)	13	1	-	2	รับจ้างทั่วไป (พึ่งตนเอง)	สานตระกร้า (ไม่รับผิดชอบ)	ลำบาก ขาดแคลน
13	43	ป. 4	สมรส	12	2	-	4	แม่บ้าน, ช่วยสามี ทำนา, สวน	ทำนา, สวน	ฐานะดี, มีที่ดิน
14	54*	ไม่ได้ เรียน	หม้าย (สามีตาย)	29	7	อยู่กับลูกสาว	2	ค้าขาย (พริกแห้ง ถั่วเน่า, เครื่องเทศ)	ตาย (25 ปี)	ฐานะดี, มีที่ดิน

ตาราง 3 (ต่อ)

ลำดับ ที่	อายุ	การศึกษา	สถานภาพ	ระยะ เวลา สมรส (ปี)	จำนวน บุตร	บุคคลอื่น อยู่ร่วมใน ครอบครัว	จำนวน คนใน ครอบครัว	อาชีพ		ฐานะทาง เศรษฐกิจ
								ผู้ให้ข้อมูลหลัก	คู่สมรส	
15	33	ป. 6	สมรส	16	2	พ่อสามี น้องสามี 2 คน	7	ขายลูกชิ้นทอด ในตลาด	ทหาร	พอมีพอกิน
16	35	ป. 6	สมรส (สามีเพิ่งมา คืนดี)	16	4 (รวม ในท้อง)	พี่ชาย	6	แม่บ้านโรงแรม ในเมือง	ตกงาน 1 ปี เพิ่งขับรถได้ 2 วัน	พอมีพอกิน
17	45	ป. 7	สมรส (สามีทำงาน กทม.)	22	1	แม่	3	ตัดชุดผ้าไหม ตามใบสัญญา สั่งตัด	ช่างแกะสลัก น้ำแข็งโรงแรม กทม.	ฐานะดี, มีที่ดิน
18	47	ป. 7	หม้าย (สามีตาย)	23	2	พ่อสามี	4	ค้าขาย	ตาย (8 เดือน)	พอมีพอกิน มีที่ดิน
19	36	ป. 4	สมรส	6	2	อาศัยอยู่ใน ครอบครัวแม่	10	แม่บ้าน	พนักงานบริษัท รับเหมาก่อสร้าง จ. ระยอง	พอมีพอกิน
20	45	ปริญญาตรี	สมรส	23	2	พ่อ,แม่,หลาน น้องสาว, น้องเขย	8	ข้าราชการครู	ทำงาน USA.	ฐานะดี, มีที่ดิน
21	46	ป. 4	หม้าย (หย่าร้าง) (สามีทุบตี)	25	2	พ่อแม่สามี	5	ปักผ้า, รับจ้างทั่วไป	(หย่าไปมีภรรยา ใหม่) ตาย 3 ปี แล้ว	พอมีพอกิน
22	36	ป. 4	สมรส (สามีทุบตี)	16	2	-	4	ค้าขาย	รับเหมาติดแก้ว ในโบสถ์ตามวัด	พอมีพอกิน
23	43	ป. 4	สมรส	20	2	ลูกสะใภ้	5	แม่บ้าน,เลี้ยงไก่	ขับรถทัวร์ ของตนเอง (เก่งและดี)	ฐานะดี, มีที่ดิน
24	30	ป. 6	สมรส	15	3	น้อง, หลาน	7	ขายอาหาร ในโรงเรียน	พนักงานบริษัท ทำไม้ที่ลาว (ของคนไทย)	ฐานะดี, มีที่ดิน
25	38	ป. 4	สามีทอดทิ้ง (สามีทุบตี)	1.8	1	แม่, พี่ชาย	4	หญิงรับใช้ (ไม่ได้พักบ้าน นายจ้าง)	สามีทอดทิ้ง 8 ปี แล้ว	ลำบาก ขาดแคลน

* ผู้นำชุมชน

ตาราง 4 ภูมิหลังและรายละเอียดของผู้ให้ข้อมูลหลักที่เป็นผู้ชาย (สามี)

ลำดับ ที่	อายุ	การศึกษา	สถานภาพ	ระยะ เวลา สมรส (ปี)	จำนวน บุตร	บุคคลอื่น อยู่ร่วมใน ครอบครัว	จำนวน คนใน ครอบครัว	อาชีพ		ฐานะทาง เศรษฐกิจ
								ผู้ให้ข้อมูลหลัก	คู่สมรส	
1	45*	ป. 4	สมรส	22	2	แม่ภรรยา ลูกเขย	6	ขับรถตู้ รับ - ส่ง นักเรียน	ขายของชำ (ที่บ้าน)	ฐานะดี, มีที่ดิน
2	55	ป. 4	สมรส	29	2	-	4	ทำนา, ทำสวน	ทำนา, ทำสวน	พอมีพอกิน (เช่าที่นา)
3	31	ม. 6 กศน.	สมรส	2	1	พ่อแม่ ภรรยา	5	ถูกโรงแรม, ค้าขาย	ช่วยพ่อแม่ทำอะไร ทำสวน	อาศัยอยู่กับ พ่อแม่ภรรยา
4	44	ป. 4	สมรส	12	2	-	4	ทำนา, ทำสวน รับจ้างทั่วไป	ช่วยสามีทำนา ทำสวน	ทำนาในที่ดิน พ่อแม่
5	42	ป. 4	สมรส	17	2	-	4	ทำนา, ไร่, เลี้ยง วัว ค่าย ขาย	ขายน้ำอัดลม ในโรงเรียน	นาแบ่งครึ่ง ผลผลิตกับ เจ้าของที่ดิน พอมีพอกิน
6	52	ม.ศ.3 (มีภรณาน้อย)	สมรส	20	2	น้องภรรยา หลานภรรยา	6	ตำรวจ	แม่บ้าน	ฐานะดี, มีที่ดิน
7	47*	ป. 4	สมรส	20	2	-	4	ทำนา	แม่บ้าน	ฐานะดี, มีที่ดิน
8	50	ป. 4	สมรส	21	2	-	4	ขับรถ, ทำนา	แม่บ้าน	พอมีพอกิน ทำนาบนที่ดินน้อง
9	48	ป. 4	สมรส	23	2	-	4	ทำนา, ขับรถ, รับจ้าง	รับจ้าง	พอมีพอกิน
10	51	ป. 4	สมรส	21	1	-	3	รับจ้าง	รับจ้าง	พอมีพอกิน
11	43	ม.ศ.3 (มีภรณาน้อย)	สมรส	20	2	ลูกสะใภ้	5	ขับรถทัวร์ ของตนเอง	แม่บ้าน, เลี้ยงไก่	ฐานะดี, มีที่ดิน
12	33	ม.ศ.3	สมรส	15	3	น้องภรรยา หลานภรรยา	7	พนักงานบริษัท ทำไม้ที่ลาว (ของคนไทย)	ขายอาหาร ในโรงเรียน	ฐานะดี, มีที่ดิน
13	37	ป. 6	สมรส	16	4 (อยู่ใน ท้อง)	พี่เขย	6	ขับรถสามล้อ (ตุ๊ก ๆ) รับจ้างทั่วไป	แม่บ้านโรงแรม ในเมือง	พอมีพอกิน

* ผู้นำชุมชน

บทที่ 4

สภาพทั่วไปและวิถีชีวิตของชุมชนที่ศึกษา

ในบทนี้ขอเสนอข้อมูลเกี่ยวกับชุมชนที่เป็นพื้นที่ศึกษา ซึ่งครอบคลุมหมู่บ้านจำนวน 7 หมู่บ้าน อยู่ในเขตตำบล “ลานนา” อำเภอ “ภูตารา” จังหวัดเชียงใหม่ การนำเสนอจะเริ่มต้นด้วยสภาพโดยทั่วไปของชุมชน บริบททางด้านเศรษฐกิจและสังคม ลักษณะครอบครัวในชุมชน และการเปลี่ยนแปลงในพื้นที่ที่มีผลกระทบอย่างสำคัญต่อวิถีชีวิต โดยเฉพาะผู้หญิงที่มีบทบาทในครอบครัวและชุมชน ผู้วิจัยจะนำเสนอจากปรากฏการณ์จริงที่ได้จากการสัมภาษณ์ระดับลึก ทั้งนี้ชื่อต่าง ๆ ในงานวิจัยนี้เป็นนามสมมุติ ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

สภาพทั่วไปของชุมชน

ชุมชนที่ศึกษา ประกอบด้วยหมู่บ้านจำนวน 7 หมู่บ้าน เป็นชุมชนเก่าแก่ชุมชนหนึ่ง ชาวบ้านมักเรียกโดยรวมทั้งตำบลว่า “บ้านลานนา” ตั้งอยู่ในที่ล้อมรอบด้วยภูเขาและป่าไม้ ซึ่งมีสภาพทรุดโทรมลงอย่างเห็นได้ชัดและก่อให้เกิดปัญหาต่าง ๆ ตามมา จากการถ่ายทอดประสบการณ์ของผู้นำชุมชนผู้หนึ่งถึงสภาพพื้นที่นี้คือ “เมื่อ 30-40 ปี บ้านนี้ยังมีป่าไม้ที่บ ฝนตกน้ำท่าดี ทำนาได้อุดมสมบูรณ์ แต่มา 5-6 ปีนี้ ต้นไม้หายไปมาก ถูกตัดนะ คนบ้านนี้ไม่ได้ตัดหรอก มันก็คงพวกนายทุนใช้เลื่อยยนต์เลื่อยเครื่อง ฝนพ่าน้ำท่าวิปริต ลำพังปีนี้จะเอาน้ำที่ไหน เชื้อนแม่กวงก็จะปิดตาย หนองคลองบึงก็คงแห้งไปด้วย ปีนี้พายุไม่เข้าสักลูก ก็ต้องตัวใครตัวมันนะ ชลประทานยังแก้ปัญหาไม่ได้ วันที่ 18 พฤศจิกายนนี้แหละ เชื้อนปิด เหมืองนี้ก็จะไม่มีน้ำด้วยละครับ ยังหนักใจอยู่” ในชุมชนนี้ชาวนาและชาวบ้านใช้น้ำในการเพาะปลูกและในครัวเรือนจากแหล่งน้ำใหญ่ คือ อ่างเก็บน้ำแม่กวงอุดมธารา ที่ชาวบ้านเรียกกันว่า เชื้อนแม่กวง ซึ่งจ่ายน้ำให้ชุมชนนี้และชุมชนในจังหวัดใกล้เคียงด้วย จึงมีกรณีแย่งชิงน้ำมาโดยตลอด

จำนวนครัวเรือนของทั้งชุมชนมีประมาณ 600 หลังคาเรือน มีจำนวนประชากรกว่า 4,000 คนเป็นคนพื้นบ้านนี้โดยกำเนิด มีผู้อพยพเพื่อมาตั้งรกรากจากจังหวัดอื่น ๆ ในภาคเหนือ เช่น ลำพูน กำแพงเพชร ประมาณ 2-3 ครัวเรือน คนส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ มีวัฒนธรรมประเพณีพื้นบ้านคล้ายคลึงกับชุมชนชาวเหนืออื่น ๆ ในเชียงใหม่ แต่ที่ถือว่าเป็นเทศกาลสำคัญ คือ วันสงกรานต์ ซึ่งนับว่าเป็นงานบุญใหญ่ของบ้านนี้ นอกนั้นจะมีงานวัด (งานปอย) เล็ก ๆ มีการแสดงมหรสพที่ชาวบ้านจะมาสังสรรค์บันเทิงร่วมกัน

พื้นที่ทั้ง 7 หมู่บ้าน มีความเจริญทางกายภาพในระดับที่ไม่แตกต่างกันมากนัก เนื่องจากมีการคมนาคมสะดวก ถนนหนทางลาดยางเกือบทุกหมู่บ้าน ยกเว้นบางหมู่บ้านที่อยู่ห่างไกลมาก ถนนทางเข้าหมู่บ้านจะเป็นถนนดิน แต่ละหมู่บ้านจะมีถนนเชื่อมต่อกับตัวเมืองเชียงใหม่ได้สะดวก ในชุมชนนี้มีโรงเรียนขยายโอกาสระดับมัธยมศึกษาตอนต้น 2 โรง มีวัด 5 วัด ระบบสาธารณสุขปกติ เช่น ไฟฟ้ามีทั่วทุกหมู่บ้าน น้ำประปาเป็นลักษณะประปาหมู่บ้าน การบริการยังไม่ทั่วถึง เพราะน้ำมีจำนวนไม่เพียงพอ โทรศัพท์มีแล้วในหลายหมู่บ้าน ประมาณ 80% ระบบไปรษณีย์มีบริการทั่วถึงทุกหมู่บ้าน มีที่อ่านหนังสือพิมพ์ประจำทุกหมู่บ้าน ส่วนการบริการด้านสุขภาพอนามัย มีสถานอนามัย 2 แห่ง แต่ส่วนใหญ่ชาวบ้านในชุมชนนี้มักไปใช้บริการในตัวเมือง เช่น โรงพยาบาลแมคคอร์มิค เกี่ยวกับการคลอดบุตรและการเจ็บป่วยที่อาการหนัก ส่วนผู้หญิงที่มีฐานะยากจนมักจะไปใช้บริการที่โรงพยาบาลแม่และเด็ก หากป่วยไข้เล็กน้อยจึงจะไปใช้บริการสถานอนามัยในชุมชน ในพื้นที่ที่ศึกษาไม่มีโรงงานอุตสาหกรรม แต่มีเขตชุมชนใกล้เคียง ซึ่งเป็นแหล่งท่องเที่ยว และเป็นโรงงานอุตสาหกรรม-หัตถกรรมไทย เช่น โรงงานทำเครื่องเงิน เครื่องเงิน เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม จากการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลบางคนมีความรู้สึกว่ ความเจริญทำให้คนเป็นหนี้สินเพิ่มขึ้น ดังคำบอกเล่าว่า “บ้านเราเจริญมาได้ประมาณ 2 ปี ร.พ.ช. มาสร้างถนน คนก็มั่งมีงานรับจ้างทำถนน แต่ก็จำกัดคน สร้างเขื่อนก็เลือกคนไปทำ ปลดออกก็มาก กีดกันงานกัน แต่ที่ซ้ำร้ายกว่านั้น เมื่อก่อนบ้านนี้ไม่มีไฟฟ้า อยู่กันมืดดื้อ พอไฟมา ที่วี ตู้เย็นขายดีละ คนก็เริ่มเป็นหนี้เป็นสินกัน ในบ้านนี้ก็มี 2 ราย ต้องขึ้นโรงขึ้นศาล ไม่มีเงินส่งเขาจะยึดก็เอาไปขายต่อคนอื่น ก็ถูกจับ น่าสังเวชใจ ถ้าไม่มีไฟฟ้าเราก็ไม่ต้องเป็นหนี้ละนะ แต่บ้านเมืองเตี้ยวนี่มันเป็นอย่างนี้”

สำหรับสภาพความเป็นอยู่ของประชากร ยังอยู่ในลักษณะธรรมชาติค่อนข้างมาก บ้านเรือนเป็นแบบชุมชนชนบทภาคเหนือทั่วไป เช่น บ้านไม่มีหลังคาจั่วเป็นไม้สองอันไขว้กัน เรียกว่า กาแล รั้วบ้านเป็นไม้ไผ่หรือต้นกระถิน และบางบ้านก็ไม่มีรั้ว เป็นต้น มีเครื่องอำนวยความสะดวกพอสมควร เช่น วิทยุ โทรทัศน์ ตู้เย็น พัดลม จักรยานยนต์ ฯลฯ ส่วนบ้านที่อยู่ห่างไกลหรืออยู่ “ในป่า” จะมีเครื่องใช้ค่อนข้างจำกัด มีบ้านของผู้เฒ่าชราและบ้านที่ตั้งอยู่บริเวณถนนเชื่อมต่อเข้าในตัวเมือง มักเป็นบ้านที่มีลักษณะทันสมัย (ประมาณ 10 บ้าน) ที่มีสิ่งของเครื่องใช้ที่ให้ความสุขสบายต่าง ๆ แบบสังคมเมือง เช่น หม้อหุงข้าวไฟฟ้า โทรศัพท์ เครื่องปรับอากาศ เตาไมโครเวฟ เครื่องเสียง วีดีโอ คอมพิวเตอร์ เครื่องซักผ้า รวมทั้งเครื่องมือการผลิตที่ทันสมัย เช่น เครื่องนวดข้าว รถไถนา เครื่องปั้มน้ำ รถเก๋ง รถบรรทุก เป็นต้น

ผู้คนใน “บ้านลานนา” ไม่ค่อยจะย้ายถิ่น มีเพียง 1-2 ราย ที่มาทำงานกรุงเทพฯ และมี 2 ราย ที่ทำงานอยู่ต่างประเทศ มีบางส่วนที่เข้าไปทำงานหรือเรียนหนังสือในตัวเมือง แต่มักจะเดินทางกลับไปกลับเข้าเียน จึงยังมีหนุ่มสาวและวัยทำงานประกอบอาชีพอยู่ในท้องถิ่น ผู้นำชุมชนหญิงผู้หนึ่งเล่าว่า เคยมีคนในชุมชนนี้คิดจะย้ายถิ่นไปทำงาน เพื่อจะสร้างความรู้รวย หรือไปขุดทองเหมือนกัน ดังคำบอกเล่าว่า “5-6 ปีก่อน ยายลำไยเคยหลอกคนไปซาอุ ชายที่นำกันเกือบหมด ลงท้ายไม่ได้ไปสักคน เงินก็สูญกันคนละหลายพันหลายหมื่น ยายลำไยก็หายตัวไป เลยไม่ยอมไปกันแล้ว” นอกจากนี้ ผู้นำชุมชนชายอีกผู้หนึ่งก็ได้เล่าว่า “มีหลอกกันไปตัดอ้อยที่มาเลย์ แต่ไปแล้วไม่ได้ค่าจ้างสักแดงเดียว ยังต้องหนี้ตายกันกลับมาเอง แล้วมาทำกินบ้านเรา คงไม่มีใครอยากไปอีกแล้ว คงเข็ดแล้ว และบ้านนี้ก็ไม่มีคนมาหาสาว ๆ ไปขายบริการ ผู้หญิงบ้านนี้ก็ไม่นิยมไปหากินแบบนั้น”

“บ้านลานนา” นับว่าเป็นชุมชนที่ดูแลสุขภาพ ชาวบ้านยอมรับสภาพ และค่อนข้างภูมิใจในความเรียบง่าย ชาวบ้านส่วนใหญ่ต่างยืนยันในทำนองเดียวกันว่า “บ้านนี้ยังดีอยู่นะ ไม่มีพวกลักขโมย ไม่มีปล้นฆ่า ยาบ้าไม่มี นายอำเภอ หรือพ่อหลวงก็ยังดูแลสอดส่องมาก ไม่ค่อยมีเล่นการพนัน อ้อ! ก็มีเล่นหวยได้ดิน หวยรัฐบาลกันเหมือนกัน ปัญหาตกเขี้ยวก็ไม่มี เรื่องเอดส์ก็มี ตายไป 2 ราย 2-3 ปีแล้ว บ้านนี้มีแต่ปัญหาการทำกิน น้ำไม่ดี คนยากจนก็หากินกันไปวัน ๆ แต่ก็พอ ๆ กันทุกคนแหละ”

ส่วนการพัฒนาจากภาครัฐ ชุมชนนี้ได้รับการยกฐานะเป็น อบต. แล้ว เมื่อ พ.ศ. 2540 ชาวบ้านต้องเสียภาษีในหมู่บ้าน ซึ่งชาวบ้านส่วนใหญ่มีความรู้สึกว่ไม่ได้มีส่วนร่วมในกิจกรรมหรือโครงการพัฒนาหมู่บ้าน โอกาสมักตกอยู่ที่คณะกรรมการ อบต. ที่แย่งชิงผลประโยชน์และทรัพยากรต่าง ๆ ในหมู่บ้าน ดังปรากฏถ้อยคำจากการสัมภาษณ์ที่ว่า “อบต. กำลังมีเรื่องทุจริตขนาดหนัก ชาวบ้านไม่เคยได้รับความช่วยเหลือ เรื่องการทำกินเลย เขาวุ่นมันเก็บภาษีรายได้ไม่พอ แต่กรรมการรวบกันทุกคน” ขณะที่ผู้วิจัยเก็บข้อมูลได้รับทราบภายหลังจากข่าวหนังสือพิมพ์ และจากคำบอกเล่าของผู้เฒ่าชราคนหนึ่งว่า เกิดความขัดแย้งเรื่องผลประโยชน์และทรัพยากรในหมู่บ้าน ระหว่างผู้นำชุมชนคนหนึ่งที่ได้เป็นกรรมการ อบต. กับคณะกรรมการ อบต. หลายคน หนึ่งในก่อนหน้านั้น เมื่อคณะผู้วิจัยเข้าไปติดต่อกัน ที่ทำการ อบต. ในวันแรก ๆ ของการเก็บข้อมูล จึงถือว่ายังเป็นคนแปลกหน้าอยู่ และถูกเข้าใจผิดว่าเป็นนักข่าวหนังสือพิมพ์ที่มีชื่อเสียงฉบับหนึ่ง จะมา

หาข่าวเพื่อขุดคุ้ยการทุจริต กรรมการ อบต. จึงแสดงวาทะก้าวร้าว และไม่ให้ความร่วมมือในการตอบข้อซักถาม เรื่องต่าง ๆ ของชุมชน

สำหรับระบบสินเชื่อนี้ชุมชน ชาวบ้านที่มีอาชีพทางเกษตรกรรมส่วนใหญ่ ผู้เป็นหัวหน้าครัวเรือน ชายจะสมัครเข้าเป็นสมาชิกของธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธกส.) และสหกรณ์การเกษตรของหมู่บ้าน เงื่อนไขระบบสินเชื่อนี้ ธกส. ชาวบ้านมีความรู้สึกมาก่อนข้างเป็นธรรมชาติ เพราะหากสมาชิก มีผลผลิตไม่ดี จะสามารถขอผ่อนผันเฉพาะดอกเบี้ยได้ การกู้ยืมใช้หลักทรัพย์สินค้ำประกันระยะสั้น 1 ปี ปานกลาง 3-5 ปี ส่วนระยะยาว 5 ปีขึ้นไป นอกจากนี้ชาวบ้านยังเป็นสมาชิกสมาคมพัฒนากิจของ ธกส. อีกด้วย โดยชาวบ้านถือว่าเป็นสวัสดิการที่ดี เนื่องจากการช่วยกันจ่ายค่าใช้จ่ายในการทำศพของสมาชิก ธกส. ที่เสียชีวิต แต่อย่างไรก็ตามชาวบ้านยังรู้สึกว่ามีความหนักใจในการเป็นหนี้ ธกส. โดยมีความคิดเห็น ว่าการทำเกษตรต้องเสี่ยงกับโชคชะตาในแต่ละปี เงื่อนไขการทำนาขึ้นอยู่กับสภาพธรรมชาติ หากมี ปริมาณน้ำฝนก็จะทำนาได้ และในส่วนของการกู้ยืม ธกส. ก็ต้องจ่ายคืนเป็นงวด ๆ แต่ชาวบ้านก็มีรายได้ ไม่แน่นอน ไม่เหมือนกับคนที่มียาได้ประจำเป็นรายเดือน

การรวมกลุ่มในชุมชนยังไม่เป็นทางการชัดเจน แต่กลุ่มที่ชาวบ้านคุ้นเคยชื่อคือ กลุ่มแม่บ้าน ซึ่งมี ลักษณะที่ผู้นำชุมชนหรือทางอำเภอจะขอระดมหรือประชาสัมพันธ์ให้แม่บ้านมาอบรมเพื่อสอนทักษะต่าง ๆ และจงใจให้ทำเป็นอาชีพเสริม แต่ยังไม่มีการส่งเสริมที่จริงจัง เช่น การทำกระดาดสา การทำขนมจีน การ ทำขนมไทยต่าง ๆ แต่แม่บ้านส่วนใหญ่มักบอกเล่าว่าไม่ค่อยมีโอกาสไปร่วมอบรม อย่างมากไปเพียง 1-2 ครั้ง ก็ไม่ครบตามกำหนดเวลาการอบรม จึงไม่ค่อยเข้าใจและไม่สามารถทำตามได้สำเร็จ นอกจากนี้ ตาม ความคิดของแม่บ้านยังมีความเห็นว่า ต้องใช้เงินทุนสูงในการทำกิจกรรมต่าง ๆ แม่บ้านไม่กล้าเสี่ยงกับการ ลงทุน แม่บ้านส่วนใหญ่จึงมักหันมาปลูกผักสวนครัวเล็ก ๆ น้อย ๆ เพื่อสำหรับการบริโภคในครัวเรือน และ เป็นการประหยัดค่าใช้จ่าย

สภาพทางเศรษฐกิจ

ชาวบ้านส่วนใหญ่ใน “บ้านลานนา” ประกอบอาชีพทางเกษตรกรรม รองลงมาคือ รับจ้าง และ ค้าขาย ซึ่งแหล่งที่มาของรายได้ของชาวบ้านในเขตพื้นที่ที่ศึกษานี้ พอสรุปได้ดังนี้คือ

1. การทำนา ทำไร่ ทำสวน ชาวบ้านส่วนใหญ่ในชุมชนทำนาในที่ดินทั้งขนาดใหญ่ ประมาณ 10-16 ไร่ และขนาดเล็ก ประมาณ 1-5 ไร่ บนที่ดินของตนเอง การเช่าที่ดิน และการทำนาแบ่งครึ่งผลผลิตกับ เจ้าของที่ดิน ชาวบ้านจะทำนาได้เพียงปีละ 1 ครั้ง เนื่องจากมีปัญหาเรื่องน้ำไม่พอเพียงในการเพาะปลูก ส่วนใหญ่จะเป็นการปลูกข้าวเหนียวสำหรับการบริโภคในครัวเรือน และเพื่อการค้าสำหรับผู้ที่มีที่ดินจำนวนมาก และมีฐานะดี สามารถจ่ายค่าจ้างแรงงานในการไถเตรียมดิน การปลูก การเก็บเกี่ยว การซื้อเมล็ดพันธุ์ ปุ๋ย และยาฆ่าแมลง แต่ส่วนใหญ่กว่า 50% ชาวบ้านไม่มีที่ดินเป็นของตนเอง มักปลูกข้าวเพื่อใช้กินในครอบครัว ส่วนผลผลิตที่ได้ก็ไม่ได้นำมาขาย หลังฤดูทำนา ชาวบ้านจะทำไร่ ทำสวน ปลูกพืชหมุนเวียนระยะสั้น ได้แก่ ถั่ว แตงโม พริก แตงกวา หอม กระเทียม และข้าวโพด ฯลฯ ก็จะทำให้มีรายได้เพิ่มขึ้น แต่มักจะเป็นผู้ที่มีที่ดินและเงินทุนเป็นของตนเอง

ผู้ให้ข้อมูลหลักได้ถ่ายทอดประสบการณ์ที่คล้ายคลึงกัน เกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงในหมู่บ้าน ในช่วง 3-4 ทศวรรษที่ผ่านมา รวมทั้งปัญหาการทำกินที่ไม่สามารถแก้ไขได้ โดยเฉพาะเกี่ยวกับปัญหาเรื่อง การแย่งชิงน้ำในการเกษตร ชาวบ้านมักต้องเรียกร้องให้การชลประทานจ่ายน้ำให้แก่หมู่บ้านของตนเป็นกรณีพิเศษ ซึ่งก็ได้รับความช่วยเหลือผ่อนปรน แต่ก็ต้องประสบปัญหาเกี่ยวกับการถูกลักลอบขโมยน้ำจากชาวบ้านในชุมชนอื่น ๆ ที่ตั้งอยู่ก่อนหน้านั้นจะไหลมาถึง ได้มีเหตุการณ์ตึงเครียดระหว่างที่ผู้วิจัยเก็บข้อมูล คือ ชาวบ้านได้

ประท้วงปิดถนน เมื่อเชื่อนแม่กวดยุชจ่ายน้ำเพาะปลูก ในเดือนพฤศจิกายน 2541 ซึ่งกรมชลประทานยังไม่สามารถแก้ไขปัญหาดังนั้น ดังปรากฏจากคำสนทนากับชาวบ้านในปัญหานี้ ดังนี้ *“ปีนี้ขาดน้ำรุนแรงที่สุด ที่นาที่ว่าง ที่ปลูกอยู่ก็ขายเขียวไปแล้ว ร้อนเงินกัน เศรษฐกิจอย่างนี้โดนกันไปเหมือนกันหมด”* ชาวนาส่วนใหญ่จะ “ขายเขียว” ซึ่งก็คือ การขายผลผลิตที่จะเก็บเกี่ยวได้ตั้งแต่ผลผลิตอยู่ในทุ่งนา ให้กับเจ้าของที่ดินที่มักเป็นคนมีฐานะดีในตำบลอำเภอ หรือเป็นนักธุรกิจในเมือง บางครั้งชาวบ้านไม่รู้จักกับเจ้าของที่ดินได้แต่ติดต่อผ่านตัวแทน หากไม่ขายให้กับนายทุนก็จะนำข้าวเปลือกที่เก็บเกี่ยวได้ไปจำนำกับ ธกส. และในฤดูแล้ง ชาวนาที่ยากจนจึงต้องปล่อยให้ดินว่างเปล่า ไม่กล้าเสี่ยงต่อการปลูกพืชหมุนเวียนระยะสั้นหลังฤดูทำนา เพราะอาจได้ผลผลิตต่ำไม่คุ้มกับการลงทุนที่ต้องไปกู้ยืมมา จากการสัมภาษณ์ชาวนาที่มีที่ดินของตนเอง หากไม่สามารถปลูกพืชระยะสั้นได้ก็ต้องไปหางานอื่นทำ ซึ่งเป็นงานรับจ้างในไร่นาอื่น หรือรับจ้างทั่วไป บางคนต้องขายที่ดิน และไปหารายได้ที่เป็นเงินสดเข้าครอบครัว ส่วนผู้ที่เช่าที่ดินทำนา ทั้งแบบจ่ายค่าเช่าและแบบแบ่งครึ่งผลผลิตของเจ้าของที่ดิน ต่างต้องเลิกอาชีพทำนา เพราะขาดรายได้ที่เป็นเงินสดในการใช้จ่าย ในที่สุดต้องไปทำงานรับจ้างรายวันทั่วไปเช่นเดียวกัน ซึ่งลักษณะการถือครองที่ดินสะท้อนให้เห็นถึงผลกระทบของระบบเศรษฐกิจของคนในชุมชน และก่อให้เกิดช่องว่างระหว่างรายได้ของคนในชุมชน

2. การรับจ้าง อาชีพนี้เป็นความจำเป็นในการปรับตัวเพื่อความอยู่รอดของการดำรงชีพเกือบทั้งชุมชน รวมทั้งชายและหญิงที่ต้องหันมารับจ้างแทนทำการเกษตร เนื่องจากต้องมีเงินสดเพื่อสำหรับการใช้จ่ายในเรื่องค่าอาหาร ค่าเล่าเรียนลูก ค่าเสื้อผ้า รวมทั้งสิ่งของเครื่องใช้ในการอุปโภค บริโภค ตลอดจนการลงทุนซื้อพันธุ์พืชเพื่อการเกษตร ชาวบ้านใน “บ้านลานนา” มีรายได้จากการเป็นแรงงานรับจ้างในไร่นา เช่น รับจ้างปลูกข้าว ทำไร่ ทำสวน ขุดดิน ตัดหญ้า เก็บพริก หรือพืชเกษตรอื่น ๆ ส่วนการรับจ้างทั่วไป ได้แก่ ช่างไม้ ช่างปูน กรรมกร เป็นหญิงรับใช้ทำงานบ้าน รับจ้างขับรถ กู้และแม่บ้านโรงแรมในตัวเมือง นอกจากนี้ ในแหล่งท่องเที่ยวในชุมชนใกล้เคียงมักมีบริการผู้หญิงในวัยทำงานเข้าไปฝึกสอนอาชีพหัตถกรรมไทยพื้นบ้าน เช่น การทำร่ม การทำกระดาษสา การทำเครื่องเงิน การทำเครื่องเงิน การแกะสลักไม้ การทำกาละแม การทำหมอน การทำเสื้อผ้าพื้นเมือง งานประดิษฐ์ของที่ระลึกต่าง ๆ ซึ่งโรงงานมักจะฝึกสอนให้ และให้ค่าตอบแทนเป็นรายวันหรือรายเดือน หรือการเหมาจ่ายเป็นงวดเมื่องานแต่ละชิ้นเสร็จเรียบร้อย

3. อาชีพค้าขาย แหล่งรายได้ของผู้ให้ข้อมูลหลักที่ทำการค้าขาย ส่วนใหญ่จะเป็นแม่บ้านที่ทำการค้าเล็ก ๆ น้อย ๆ เช่น ขายอาหาร ขายน้ำในโรงเรียนหรือในตลาดสด และขายของชำอยู่ที่บ้าน เป็นต้น

4. เป็นข้าราชการ ผู้ให้ข้อมูลหลายคนมีอาชีพรับราชการที่มีรายได้เป็นรายเดือน และมีรายได้พิเศษ เช่น เป็นครู ตำรวจ ทหาร และผู้ใหญ่บ้าน

5. อื่น ๆ เช่น การรับเหมามาทำเป็นธุรกิจส่วนตัวขนาดเล็กที่ทำคนเดียว หรือมีผู้ช่วย 2-3 คน ได้แก่ ขับรถ โดยเป็นเจ้าของกิจการ (รถทัวร์ รถรับส่งนักเรียน และรถรับจ้างทั่วไป) การรับเหมาวางท่อประปา การรับเหมาติดแก๊วติดกระจกในโบสถ์ตามวัดต่าง ๆ การรับเหมาก่อสร้างบ้าน การตัดเย็บเสื้อผ้าทั้งที่อยู่ที่บ้านรับจ้างตัดทั่วไป และเปิดเป็นร้านใหญ่ตัดชุดผ้าไหมส่งออกหรือขายในแหล่งท่องเที่ยวในเชียงใหม่ ซึ่งมีสัญญาใบสั่งโดยไม่รับจ้างตัดทั่วไป นอกจากนี้ ยังมีอาชีพการหาอาหารจากธรรมชาติ เช่น การเข้าป่าหาของป่า (เก็บใบเมี่ยง ลำสัตว์) การจับปลาหาหอย ขุดจิ้งหรีด และอาชีพแม่บ้านทำงานบ้าน และเลี้ยงดูลูก ซึ่งต้องพึ่งพารายได้จากสามี รวมทั้งผู้ที่ทำงานนอกบ้าน และเป็นแม่บ้านที่ต้องอาศัยรายได้จากการส่งกลับของคู่สมรสที่ไปทำงานนอกชุมชน เช่น ต่างจังหวัด กรุงเทพฯ และต่างประเทศ เป็นต้น ซึ่งจากการสัมภาษณ์ เงินรายได้ที่ส่งกลับมายังครอบครัวมักส่งมาเป็นครั้งคราว หรือเป็นเงินก้อนที่นำติดตัวมาเมื่อกลับบ้าน หรือส่งเงินมาตามจำนวนที่ทางครอบครัวขอให้จัดส่งมาเพื่อใช้จ่ายในเรื่องต่าง ๆ ของครอบครัว โดยเฉพาะเรื่องของลูก

บ้านลานนาแม้จะได้รับการพัฒนาให้มีความเจริญก้าวหน้า ชีวิตความเป็นอยู่สะดวกสบายขึ้น มีถนน ไฟฟ้า น้ำประปาใช้ แต่ผลกระทบในอีกด้านหนึ่งที่เกิดขึ้นกับครอบครัวชนบทที่ทำให้ผู้คน โดยเฉพาะสตรีต้องดิ้นรนหาเงินสดมาใช้จ่ายมากขึ้น จะพึ่งพาสามีเพียงทางเดียวไม่ได้ เนื่องจากสิ่งของทุกอย่างต้องซื้อใช้ทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็นสิ่งของที่ใช้ประจำวัน รวมทั้งเครื่องมือในการผลิต ซึ่งแม้บ้านคนหนึ่งเล่าถึงสภาพดังกล่าวว่า “หลังหนานา ใครมาตามทำอะไรฉันไปหมด ได้ 30-40 บาท จะมานั่งรอแฟนคนเดียวไม่ได้ ลูกต้องกินต้องใช้ทุกวัน ก็รับจ้างกันไปทั่ว” และดังถ้อยคำที่ชาวบ้านกล่าวถึงการผลิตแบบดั้งเดิมที่ไม่ต้องลงทุนเหมือนเช่นในปัจจุบันว่า “คนเก่าใช้วัวใช้ควายไถนา ใช้แรงเอามือกัน สมัยนี้จ้างหมด เขาว่าข้าไม่ทันกิน แต่ปลูกข้าวต้นทุนมันสูงกว่าแต่ก่อน ค่ายา ค่าปุ๋ย แล้วได้ข้าวน้อยไม่คุ้มเหนื่อย” ซึ่งชาวบ้านต้องใช้เงินมากในการจ้างแรงงาน ไม่มีการแลกเปลี่ยนแรงงาน หรือ “เอามือ” กัน ดังเช่นในสมัยก่อน นอกจากนี้ยังถูกเอาเปรียบจากพ่อค้าคนกลางโดยไม่สามารถต่อรองในเรื่องราคาและปริมาณการรับซื้อผลผลิต อันเป็นผลมาจากการผลิตเพื่อขาย ซึ่งสะท้อนออกมาเป็นถ้อยคำที่ว่า “บริษัทบ้านแม่ใจเขาหน้าพันธุมันฝรั่งมาลงให้ก่อน พอเก็บเกี่ยวได้เขามาคัดมาซังเอาไปแล้วเอาใบมาให้เรา ให้เราไปเปิดบัญชีธนาคาร 100 บาท ธนาคารเขาเคลียร์ได้เรียบร้อยแล้วเขาจะส่งจดหมายมาอีกทีว่าเงินเข้าแล้ว ปีที่แล้วได้เงินสองหมื่น แต่หักแล้วเหลือ 7-8 พันเท่านั้น เขาหักทั้งที่เอาของเราไป เราลงแรงปลูก จ่ายคนงาน จ้างทุกอย่าง ไม่ขายก็ขาดทุน ทำกินให้เขาแท้ ๆ” (ชื่อบริษัทเป็นนามสมมุติ)

ขณะเดียวกันชาวบ้านบางคนที่มีโอกาสไปเห็นชีวิตในเมืองหรือมีส่วนร่วมทำงานกับภาครัฐที่ต้องใช้คุณวุฒิความรู้ จึงมีทัศนคติคาดหวังเกี่ยวกับลูกของตน จะไม่ให้ลูกอยู่ในสภาพเสียเปรียบ ต่างมองว่างานไร่นาที่ตนเองทำอยู่เป็นงานที่ขาดหลักประกันทางเศรษฐกิจ ผลผลิตขึ้นอยู่กับดินฟ้าอากาศและราคาตลาด จึงมองหาแนวทางออกให้กับลูกด้วยการให้การศึกษา ดังที่ผู้ให้สัมภาษณ์ได้ตั้งความหวังเกี่ยวกับลูกไว้ว่า “ผมมีความทะเยอทะยานที่จะส่งลูกเรียน เพราะว่าสร้างความกดดันตอนไปทำงานที่เขื่อน คือ เด็ก ๆ ขึ้นมาเป็นนายเราอย่างผมก็โอเค แต่แกลไปเรียกลุงแหล่งที่แก่คราวพ่อว่า ขอโทษนะครับเรียกไฉนหลง ๆ ขณะที่ลุงแกลเรียก ว่า นาย ๆ ทุกคำ แกลนับถือคุณวุฒิ จากวันนั้นก็เลยคิดว่าลูกเราจะต้องส่งเขาเรียนสูงสุดให้ได้ คือ เราความรู้น้อย ก็แค่จัดคิวรถบรรทุกดินเข้าเขื่อน ไม่อยากให้ลูกเรามาเจอประสบการณ์อย่างนี้ ในสังคมสมัยนี้ คล้าย ๆ ว่าขาดความรู้แล้วจะอยู่ลำบาก ทำนาหรือรับจ้างก็ไม่แน่นอน” คนส่วนใหญ่ในชุมชนล้วนผ่านประสบการณ์ยากลำบากในการปรับตัวให้สามารถอยู่รอดได้ในระบบเศรษฐกิจแบบใหม่ จึงมุ่งหวังที่จะให้ลูกได้มีโอกาสได้รับการศึกษาในชั้นสูงสุดที่ลูกจะสามารถได้ เพื่อที่จะมีชีวิตที่ดีกว่าพ่อแม่

กล่าวโดยสรุป การเปลี่ยนแปลงสถานะสิ่งแวดล้อม ภาวะความแห้งแล้ง ฝนไม่ตกตามฤดูกาล การเพิ่มขึ้นของศัตรูพืช ทำให้การทำนาไรต้องลงทุนสูงขึ้น ทั้งการหาแหล่งน้ำเพาะปลูก ค่าใช้จ่ายในการซื้อเครื่องปั้มน้ำ ซื้อปุ๋ยและยาปราบศัตรูพืชด้วย และสิ่งสำคัญคือ เงื่อนไขทางสังคมของการผลิตที่เปลี่ยนแปลงจากการผลิตเพื่อการบริโภคในครัวเรือนไปสู่การผลิตเพื่อการค้า ได้ส่งผลให้ต้นทุนในการผลิตสูงขึ้น ต้องพึ่งพิงกลไกตลาด โดยเฉพาะพ่อค้าคนกลางที่เป็นผู้ซื้อผลผลิต โดยชาวบ้านจะขาดอำนาจในการต่อรองทั้งราคาและปริมาณที่รับซื้อ ชาวบ้านจึงมีแนวโน้มการถูกเอาเปรียบ และมีความเสี่ยงต่อการขาดทุนสูง ทำให้ชาวบ้านเห็นว่า อาชีพเกษตรกรรมไม่มีหลักประกันในความมั่นคงทางเศรษฐกิจ เนื่องจากแต่เดิมผู้ขายที่เป็นหัวหน้าครัวเรือนเคยเป็นแรงงานหลักของการผลิตภาคเกษตร โดยมีผู้หญิงหรือภรรยาร่วมทำงานเคียงบ่าเคียงไหล่ แต่ในช่วงเวลาที่ผ่านมา อุดมการณ์พัฒนาของรัฐกลับผลักดันให้สมาชิกทุกคนในครอบครัวต้องทำงานหารายได้ที่เป็นตัวเงินเพิ่มสูงขึ้น ภาวะการว่างงานในภาคเกษตรมีมากขึ้น ชีวิตของชาวบ้านชนบทได้พยายามต่อสู้และหาทางออกให้กับตนเองและครอบครัวตลอดเวลา ด้วยการผลิตเพื่อบริโภคและการผลิตเพื่อขายไปพร้อม ๆ กัน และหันไปเป็นแรงงานรับจ้างทั้งในและนอกภาคเกษตร ส่งผลให้วิถีชีวิตของชุมชนมี

แหล่งรายได้ทั้งที่เป็นผลผลิตและเป็นตัวเงิน มีการทำมาหากินที่หลากหลาย เพื่อลดความเสี่ยงต่อความล้ม
 ลายทางเศรษฐกิจของครอบครัว และพยายามหาหนทางที่จะทำให้คนรุ่นลูกได้รับโอกาสในชีวิตที่ดีกว่าพ่อ
 แม่ ด้วยการส่งเสริมสนับสนุนให้การศึกษาแก่ลูก เพื่อลูกจะได้มีโอกาสทำงานที่มีความมั่นคงทางเศรษฐกิจ

สภาพทางสังคม

ลักษณะสภาพทางเศรษฐกิจและสภาพทางนิเวศวิทยาที่แตกต่างกันระหว่างหมู่บ้าน มีส่วนทำให้
 ชาวบ้านในบ้านลานนามีความสัมพันธ์ระหว่างกันค่อนข้างจะมีลักษณะที่พึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันน้อย เนื่อง
 จากต้องพยายามปรับตัวปรับใจในการหารายได้เพื่อมาใช้จ่ายในครอบครัว รวมตลอดไปถึงเรื่องของความ
 ผูกพันต่อกิจกรรมในวัฒนธรรมและประเพณีดั้งเดิมของหมู่บ้าน ในช่วงเวลาขณะที่ผู้วิจัยดำเนินการเก็บข้อมูล
 อบรม ได้พบความสัมพันธ์และชักชวนชาวบ้านให้หันมาฟื้นฟูวัฒนธรรมแบบเดิม เช่น การเลี้ยงวัวควายไว้ไถนา
 แทนการใช้รถไถ การดำข้าวซ้อมมือแทนไปโรงสี แต่ภาวะความกดดันทางเศรษฐกิจที่รุนแรง ชาวบ้านจึง
 คำนึงถึงความอยู่รอดของครอบครัวเป็นประการแรก ทำให้ต่างคนต่างอยู่ ต่างคนต่างไม่มีเวลารว่างไปมาหาสู่
 กัน การช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกันของสังคมกำลังหายไป ยกเว้นแต่กรณีที่เพื่อนบ้านมีความใกล้ชิดและ
 ผูกพันกันสม่ำเสมอ

ลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างเครือญาติในชุมชนนี้ก็ลดน้อยลงเช่นกัน แต่เดิมลักษณะครอบครัว
 และเครือญาติของบ้านลานนามีเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมภายในชุมชน สมาชิกของกลุ่มเครือญาติจะ
 อาศัยอยู่ในชุมชนละแวกเดียวกันและชุมชนใกล้เคียง จะมีความใกล้ชิดสนิทสนมคอยช่วยเหลือสนับสนุน
 เกื้อกูลกันมากกว่าเพื่อนบ้านอื่นที่มีได้เกี่ยวข้องกันทางความสัมพันธ์ทางเครือญาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งฝ่าย
 ข้างแม่ เช่น พี่สาว น้องสาว และลูกหลานของคนเหล่านี้ มักจะคอยดูแลทุกข์สุขกัน มีการพูดคุยแลกเปลี่ยน
 ข่าวคราวเกี่ยวกับเครือญาติอื่น ๆ เพื่อช่วยเหลือทั้งด้านแรงงานและเงินทอง มีการเยี่ยมเยียนเมื่อมีการเจ็บป่วย
 หรือช่วงเวลาเทศกาลต่าง ๆ เช่น ปีใหม่ งานบุญ งานแต่งงาน งานบวช งานศพ รวมทั้งการมีกิจกรรม
 ร่วมกัน เช่น ทอผ้า ปักผ้า การทำเครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ ในครัวเรือน รวมตลอดไปถึงการให้คำปรึกษา
 ลูกหลานในเรื่องคู่ครอง การแต่งงาน ความคิด ความเชื่อต่าง ๆ เช่น ความเชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษที่จะคอย
 ปกป้องคุ้มครองและให้คุณประโยชน์แก่สมาชิกของกลุ่มที่นับถือผีปู่ย่า ซึ่งสร้างความเป็นปึกแผ่นแน่นแฟ้น
 ของครอบครัวและชุมชน รวมทั้งกฎเกณฑ์ที่มีข้อปฏิบัติและข้อห้ามบางประเภทในเรื่องการปฏิบัติตัวของ
 ผู้หญิงหลังคลอด เช่น การอยู่เดือน (การอยู่ไฟ) เป็นต้น

แต่เมื่ออิทธิพลของระบบเศรษฐกิจแบบเงินตรา อุดมการณ์ของการพัฒนา และการเลียนแบบอย่าง
 วัฒนธรรมของคนเมืองให้มีวิถีชีวิตแบบตะวันตก การแพร่ขายของสินค้าต่าง ๆ จากพ่อค้าในเมืองที่มาเชิญ
 ขวนขายเครื่องใช้ไฟฟ้า และเครื่องผ่อนแรงต่าง ๆ ทำให้ชาวบ้านส่วนใหญ่จะมีค่านิยมทางด้านวัตถุหรือ
 บริโภคนิยม จึงต้องชวนขายที่จะหาเครื่องใช้วัสดุที่จะอำนวยความสะดวกสบาย เช่น วิทยุ โทรทัศน์
 พัดลม ตู้เย็น จักรยานยนต์ รถไถนา รถบรรทุก เครื่องสูบน้ำ เครื่องนวดข้าว เครื่องปั้มน้ำ จักรเย็บผ้า
 ฯลฯ โดยมีเหตุผลว่าเพื่อใช้ประโยชน์ในการบันเทิง ฟังข่าวสารการประกอบอาชีพ อันเป็นสิ่งที่จำเป็นจะต้องมี
 และที่สำคัญส่วนหนึ่งเกิดจากความต้องการให้ทัดเทียมเพื่อนบ้านให้อยู่ในสมัยนิยมและให้ทันกับเหตุการณ์ที่
 เกิดขึ้นข้างนอกชุมชน ชาวบ้านจึงต้องพยายามทำงานเพื่อให้ได้เงินมาซื้อหรือต้องเก็บรวบรวมเงินเพื่อการนี้
 โดยเฉพาะ หรือแม้แต่บางรายต้องใช้วิธีกู้ยืมเงินมาซื้อ เพื่อเป็นสิ่งที่ช่วยให้ชีวิตมีความสุขสบายขึ้น

ดังนั้น กิจกรรมทางการผลิตอื่น ๆ ไม่ว่าจะเป็นการทอผ้า เย็บผ้า จักสาน และงานหัตถกรรมอื่น ๆ
 ได้สูญหายไป พลังแห่งความทันสมัยได้ชักนำให้ชาวบ้านหันมาซื้อเสื้อผ้าสำเร็จรูปและข้าวของเครื่องใช้แทน
 การผลิตด้วยตนเองตามเดิม

สภาพของครอบครัวในชุมชน

แต่เดิมในชุมชนบ้านลานนา ผู้หญิงมีบทบาทสำคัญในครอบครัวและชุมชน มีสถานภาพทางสังคมทัดเทียมกับผู้ชาย เป็นทั้งผู้ผลิต ผู้ควบคุมการผลิต และได้รับการปกป้องจากครอบครัวและเครือญาติ ในขณะที่ผู้ชายเป็นคนนอกที่เข้ามาอยู่ใหม่ และไม่อาจสร้างอำนาจต่อรองภายในกลุ่มเครือญาติได้ในระยะเวลาอันสั้น ลูกเขยจะกลายมาเป็นส่วนหนึ่งของแรงงานภายในครัวเรือน ต้องทำงานให้กับครัวเรือนภรรยาและอยู่ใต้อำนาจของพ่อตา พ่อแม่อาจแบ่งที่นาให้ลูกเขยและลูกสาวทำกิน หรืออาจให้เช่าที่นาของครัวเรือนเพื่อทำการผลิตโดยคิดค่าเช่าราคาถูก เพื่อให้ลูกได้มีโอกาสสร้างฐานะให้ดีขึ้น

จากประสบการณ์ของการดำรงชีวิตของผู้ให้ข้อมูลที่มีอายุระหว่าง 40 ปีขึ้นไป กล่าวถึงภาพในอดีตครั้งวัยเด็ก หนุ่มสาว และเมื่อเริ่มตั้งครอบครัวนั้นถึงแม้ทั้งชายและหญิงต้องทำงานหนักในไร่นา แต่ก็ยังมีการแลกเปลี่ยนแรงงานกันทำนา ก่อสร้างบ้านใหม่ และความช่วยเหลือเกื้อกูลในด้านอื่น ๆ ซึ่งครอบคลุมความสัมพันธ์แทบทั้งชุมชนในกิจกรรมต่าง ๆ นับตั้งแต่ การไถนา การปลูกข้าว การเก็บเกี่ยว ผู้คนยังมีการ “เอามื้อ” กัน ทำกับข้าวหาบไปกินร่วมกัน ไม่ต้องเสียค่าจ้างแรงงาน ลักษณะการผลิตส่วนใหญ่เพื่อการยังชีพไว้กินไว้ใช้ในครัวเรือน ผลผลิตที่สำคัญคือข้าวเหนียว ซึ่งปลูกไว้เพื่อการบริโภคเป็นหลัก รวมทั้งมีการเก็บหาของป่าตามธรรมชาติเพื่อมาเป็นอาหาร นอกจากนั้นในครัวเรือนยังมีการผลิตสิ่งของเครื่องใช้เพื่อบริโภคเองในครัวเรือน เช่น การสานตะกร้า กระบุง ทอผ้า เครื่องมือในการผลิต เครื่องมือในการจับปลา ล่าสัตว์ ซึ่งต้องอาศัยความช่วยเหลือ ความร่วมมือร่วมใจในการทำกิจกรรมต่าง ๆ ซึ่งกันและกันในครัวเรือน และระหว่างครัวเรือนเกาะเกี่ยวกันทั้งชุมชน เด็ก ๆ จะได้รับการถ่ายทอดความรู้และทักษะการดำรงชีวิตตั้งแต่อายุยังน้อย แม้แต่เด็กอายุ 5-6 ปี ยังต้องคอยช่วยพ่อแม่จูงวัวควายไปท้องนา หรือพาน้องเล็ก ๆ ไปเล่นเป็นการดูแลแทนพ่อแม่ไปพร้อมกัน

ส่วนผู้หญิงก็เป็นแกนกลางสำคัญของครอบครัวและกลุ่มเครือญาติ โดยมีบทบาทเป็นผู้ผลิตหาเลี้ยงครอบครัวด้วย เด็กผู้หญิงจะถูกสอนให้มีความขยันขันแข็ง รับผิดชอบงานบ้านทุกอย่างไปจนถึงการทำงานในไร่นา การค้าขาย เป็นผู้ควบคุมรายรับรายจ่ายของครอบครัว

อาจกล่าวได้ว่า ลักษณะครอบครัวของบ้านลานนาจะเริ่มจากครอบครัวใหญ่ ซึ่งประกอบด้วย พ่อแม่ ลูก ปู่ย่า หรือ ตายาย รวมทั้งญาติพี่น้องอื่น ๆ เมื่อลูกแต่งงานก็ยังคงอาศัยอยู่กับพ่อแม่ ซึ่งอาจอยู่ร่วมชายคาเดียวกัน หรืออยู่ละแวกใกล้เคียงกัน เมื่อสร้างฐานะได้ก็จะแยกครอบครัวออกไปเป็นครอบครัวเดี่ยว ต่อมาเมื่อลูกของตนโตขึ้นอีก ครอบครัวเดี่ยวก็จะกลายเป็นครอบครัวขยาย ซึ่งอาจรวมทั้งพี่น้องฝ่ายสามีและภรรยาอยู่ร่วมในครอบครัว และอาจจะเปลี่ยนเป็นครอบครัวเดี่ยวอีก เป็นต้น

ในปัจจุบันลักษณะครอบครัวในชุมชนที่ศึกษาจะมีองค์ประกอบครัวเรือนที่เล็กลง มีสมาชิกโดยเฉลี่ยเหลือเพียง 3-4 คน (พ่อ แม่ ลูก) ชาวบ้านอยู่ในระยะการเปลี่ยนผ่าน คือ รับทั้งแนวความคิดและค่านิยมสมัยใหม่ ถึงแม้ว่าจะมีค่านิยมแบบประเพณีหลงเหลืออยู่บ้าง ก็มีแนวโน้มจะลดต่ำลงไป เนื่องจากสภาพการณ์ปัจจุบันชาวบ้านกำลังเผชิญหน้ากับการเปลี่ยนแปลงของพลังและกระแสการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ซึ่งส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ทางการผลิตและสถาบันทางสังคมในรูปแบบต่าง ๆ โดยเฉพาะครอบครัว และเครือญาติ ทั้งชายและหญิงต่างถูกผลักออกจากการเป็นผู้ผลิต ขาดแรงจูงใจในการทำอาชีพเกษตรกรรม ครอบครัวละเลยสายใยการเชื่อมโยงกับคนในชุมชนในการดำรงชีวิตร่วมกัน แต่จะพึ่งพิงระบบภายนอกสูง

ประเด็นสำคัญที่น่าจะได้มีการหาคำอธิบายก็คือ การเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ในครอบครัวอันมาจากการแต่งงานแยกครอบครัว อาจมีผลกระทบอย่างสำคัญต่อครัวเรือนที่ไม่อาจพึ่งพาตนเองในการยังชีพได้ โดยเฉพาะวิถีชีวิตของผู้หญิงในระบบเศรษฐกิจแบบใหม่ เมื่อต้องรับผิดชอบหาเลี้ยงครอบครัวไปพร้อมกับสามีที่อยู่ร่วมกันทั้งที่มีความรับผิดชอบและไม่มีความรับผิดชอบในเรื่องเศรษฐกิจของครอบครัว หรือใน

กรณีการหย่าร้างหรือแยกกันอยู่ ซึ่งผู้หญิงต้องรับภาระแต่เพียงผู้เดียวในการหารายได้เลี้ยงดูครอบครัว จะเห็นว่าลักษณะครอบครัวชนบทในพื้นที่ที่ศึกษาก็ดกอยู่ในกระแสการเปลี่ยนแปลง หรือการพัฒนาไปสู่ความทันสมัยที่เน้นการเจริญเติบโตของภาคอุตสาหกรรม เช่นเดียวกับสังคมไทยโดยรวม

การศึกษานี้จึงเน้นศึกษาทำความเข้าใจประเด็นความสัมพันธ์ระหว่างหญิงชายในครอบครัวที่จะมีผลต่อความมั่นคงทางเศรษฐกิจของผู้หญิง ภายใต้เงื่อนไขกระแสการพัฒนาประเทศในปัจจุบัน ซึ่งจะมีมิติการศึกษาในครัวเรือนประเภทต่าง ๆ กล่าวคือ ครัวเรือนที่สามีภรรยาอยู่ร่วมกันอย่างอบอุ่น สามีมีความรับผิดชอบต่อครอบครัว ครัวเรือนที่ภรรยาต้องทำหน้าที่เป็นหัวหน้าครัวเรือนโดยมีสามีอยู่ร่วมด้วยแต่ไม่รับผิดชอบ ครัวเรือนที่สามีทำงานห่างไกลส่งเงินกลับบ้าน และครัวเรือนที่ภรรยาต้องเป็นหัวหน้าครัวเรือนเพียงคนเดียว อันเป็นผลเนื่องมาจากการหย่าร้าง แยกกันอยู่ ถูกทุบตี ถูกทอดทิ้ง หรือสามีเสียชีวิต ซึ่งรายละเอียดขอนำเสนอในบทต่อไป

บทที่ 5

ความสัมพันธ์ระหว่างหญิงชายในครอบครัว

ในการศึกษาครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาถึงความมั่นคงทางเศรษฐกิจของผู้หญิง ซึ่งในเชิงทฤษฎีเป็นผลมาจากความสัมพันธ์ระหว่างหญิงชาย (Gender relations) ซึ่งแบ่งออกเป็น 2 มิติ คือ การแบ่งงานกันทำในครอบครัว (Division of labor) และความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างสามีภรรยา (Power relations) ในบทนี้จะขอเสนอผลการศึกษาตามโมเดลที่ได้สร้างขึ้นจากข้อมูล ผลการศึกษาเหล่านี้ได้รับการถ่ายทอดจากคำบอกเล่าของผู้ให้ข้อมูลหลักจากหญิงและชาย ในฐานะภรรยาและสามีที่มีอาชีพต่าง ๆ กัน โดยดูจากองค์ประกอบของครัวเรือนตามปรากฏการณ์จริงในชุมชนที่ศึกษา

องค์ประกอบของครัวเรือนที่ศึกษามีหลายรูปแบบ กล่าวคือ

1. ครัวเรือนที่สามีและภรรยาอยู่ร่วมกันในครัวเรือน
 - 1.1 ครัวเรือนที่ภรรยามีส่วนร่วมในกิจกรรมทางเศรษฐกิจมีผลตอบแทนเป็นผลผลิตหรือตัวเงิน
 - 1.2 ครัวเรือนที่ภรรยามีส่วนร่วมเฉพาะกิจกรรมในบ้านและเลี้ยงดูลูก
 - 1.3 ครัวเรือนที่สามีไม่มีความรับผิดชอบต่อครอบครัว เช่น มอบรายได้ให้ภรรยาบางครั้ง ดื่มเหล้า เล่นการพนัน มีหญิงอื่น และภรรยามีส่วนร่วมในกิจกรรมทางเศรษฐกิจ
 - 1.4 ครัวเรือนที่สามีไม่มีความรับผิดชอบต่อครอบครัว ภรรยามีส่วนร่วมเฉพาะกิจกรรมในบ้านและเลี้ยงดูลูก ต้องพึ่งพารายได้จากสามี
2. ครัวเรือนที่สามีและภรรยาไม่ได้อยู่ร่วมกันในครัวเรือน โดยสามีเป็นผู้ไปทำงานหารายได้ในที่อื่น เช่น กรุงเทพฯ ต่างจังหวัด และต่างประเทศ และภรรยาเป็นฝ่ายอยู่บ้าน
 - 2.1 ครัวเรือนที่ภรรยามีส่วนร่วมในกิจกรรมทางเศรษฐกิจ
 - 2.2 ครัวเรือนที่ภรรยามีส่วนร่วมเฉพาะกิจกรรมในบ้านและเลี้ยงดูลูก
 - 2.3 ครัวเรือนที่สามีรับผิดชอบส่งเงิน/รายได้มาสนับสนุนครอบครัวอย่างสม่ำเสมอ
 - 2.4 ครัวเรือนที่สามีมิได้รับผิดชอบส่งเงิน/รายได้มาให้อย่างสม่ำเสมอ
3. ครัวเรือนที่มีผู้หญิงเป็นหัวหน้าครัวเรือน อันเป็นผลมาจากการแยกกันอยู่อย่างถาวร การหย่าร้าง หรือสามีเสียชีวิต หรือถูกสามีทอดทิ้ง ผู้หญิงรับภาระเลี้ยงดูครอบครัวเพียงคนเดียว

อนึ่ง ภายในครัวเรือนตามรูปแบบต่าง ๆ ข้างต้นนั้นอาจมีหรือไม่มีญาติผู้ใหญ่หรือญาติพี่น้องอยู่ร่วมกันภายในครัวเรือน ได้แก่ ปู่ย่า ตายาย พ่อแม่ พี่สาว น้องสาว พี่ชาย น้องชาย หลาน เหลน หรือคนอื่น ๆ ที่เป็นญาติของทั้งฝ่ายสามีหรือฝ่ายภรรยา ซึ่งอาจเกิดจากการเปลี่ยนแปลงที่อยู่ภายหลังการแต่งงานที่ฝ่ายชายย้ายเข้าไปอยู่ในบ้านของภรรยา หรือปลูกบ้านหลังเล็ก ๆ ในบริเวณบ้านของภรรยา หรือจากการที่ผู้หญิงย้ายเข้ามาอยู่กับครอบครัวของสามี ซึ่งความสัมพันธ์ภายในครัวเรือนจะเป็นเสมือนสายใยร้อยรัด เป็นองค์ประกอบของครอบครัวและกลุ่มเครือญาติให้ต่อเนื่องจากรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง รวมทั้ง บ้าน ที่ดิน และทรัพย์สินอื่น ๆ ของครอบครัวจะกลายเป็นมรดกตกทอดสืบต่อกันตลอดไป

จากการถ่ายทอดประสบการณ์จริงของผู้ให้สัมภาษณ์ ในอดีตหนุ่มสาวมักแต่งงานกับคนหมู่บ้านเดียวกันหรือใกล้เคียงกัน มีส่วนน้อยที่แต่งงานกับคนที่อยู่ต่างหมู่บ้าน หรือมาจากจังหวัดอื่น ดังนั้น คนในชุมชนจึงรู้จักกันดี นับจากบรรพบุรุษถึงลูกหลาน การแต่งงานขึ้นอยู่กับความรักใคร่ชอบพอกและความสมัครใจของหนุ่มสาว ซึ่งพัฒนามาจากการแะเวียนคบหากันเป็นระยะเวลาพอสมควร โดยการยินยอมพร้อมใจของ

ครอบครัวทั้งสองฝ่าย ในทางปฏิบัติส่วนใหญ่พ่อแม่มักจะเป็นผู้ควบคุมการตัดสินใจ โดยพิจารณาตามความเหมาะสมจากฐานะทางสังคม พ่อแม่ฝ่ายหญิงและตัวผู้หญิงเองมักจะคาดหวังจะได้ผู้ชายที่มีอายุเหมาะสมกับฝ่ายหญิง มีความคิดเป็นผู้ใหญ่ที่จะสามารถเป็นผู้นำครอบครัวได้ มีความประพฤติดี ไม่ซี้เหล้าเมายา ไม่เกะกะเกร และที่สำคัญคือ ต้องขยันขันแข็ง มีอาชีพที่สามารถเลี้ยงดูครอบครัวได้ เมื่อแต่งงานแล้วผู้ชายอาจเป็นแรงงานในครอบครัวใหญ่ หรือทำการผลิตเองด้วยการแบ่งครึ่งผลผลิตหรือเช่าที่นาจากพ่อแม่ก่อน ยกเว้นกรณีที่ฝ่ายชายได้รับมรดกที่ดิน ก็จะทำการเพาะปลูกเป็นรายได้ของตนเอง เมื่อมีลูก 1-2 คน จึงแยกครอบครัวมาปลูกบ้านใหม่เป็นครอบครัวที่อยู่ร่วมกัน พ่อ แม่ ลูก 3-4 คน เป็นต้น

จากการที่องค์ประกอบของครอบครัวมีหลายรูปแบบดังกล่าวนั้น เป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงของชุมชนและสังคมภายนอกชุมชน ซึ่งประเด็นที่ต้องการศึกษา คือ ภายใต้องค์ประกอบของครอบครัวที่มีความหลากหลายนี้มีลักษณะการแบ่งงานกันทำในครอบครัว และความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างสมาชิกภายในครอบครัว เป็นอย่างไร โดยดูจากความสัมพันธ์ระหว่างหญิงชายในครอบครัวแต่ละแบบ ว่ามีความแตกต่างกันอย่างไร และมีลักษณะเป็นอย่างไร เพื่อที่จะชี้ให้เห็นว่าองค์ประกอบของครอบครัวที่เปลี่ยนแปลงไปตามการเปลี่ยนแปลงของสังคมนั้น ความสัมพันธ์ระหว่างหญิงชายในครอบครัวเป็นอย่างไร ซึ่งไม่ได้มองในเชิงสาเหตุ แต่พิจารณาจากภายใต้บริบทขององค์ประกอบของครอบครัวที่ไม่เหมือนกัน และจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมนั้นมาเป็นสถานการณ์ของการศึกษาใน 2 มิติ คือ การแบ่งงานกันทำ และความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างสมาชิกภายในครอบครัว เพื่อจะวิเคราะห์ให้เห็นว่าความสัมพันธ์ในทั้งสองส่วนนี้จะส่งผลกระทบต่อความมั่นคงทางเศรษฐกิจของผู้หญิง ซึ่งจะขอนำเสนอรายละเอียดในการศึกษาดังต่อไปนี้ คือ

การแบ่งงานกันทำในครอบครัว (Division of labor)

ลักษณะงานซึ่งดำรงอยู่ในครัวเรือนที่มีองค์ประกอบที่หลากหลายนั้น มีลักษณะหรือแบบแผนการแบ่งงานกันทำระหว่างหญิงชายในครอบครัว ดังนี้

แบบแผนการแบ่งงานกันทำ

ก. งานที่เป็นกิจกรรมในครัวเรือน (Domestic work)

ข. งานที่เป็นกิจกรรมเชิงเศรษฐกิจนอกครัวเรือน (Productive activities)

ก. งานที่เป็นกิจกรรมในครัวเรือน (Domestic work)

1) งานที่เกี่ยวกับกระบวนการเรื่องอาหาร (Food) สำหรับการบริโภคภายในครัวเรือนประจำวัน นับเป็นสิ่งที่จำเป็นพื้นฐานของการดำรงชีวิตและความเป็นอยู่ที่ดีของสมาชิกในครอบครัว งานที่เกี่ยวกับเรื่องของอาหารจึงเกี่ยวข้องตั้งแต่การผลิต การจัดเตรียม และการบริโภค อันเป็นวิถีชีวิตของทุกคนในครัวเรือน ผู้หญิงส่วนใหญ่มีความสัมพันธ์โดยตรงกับเรื่องของอาหาร เนื่องจากสังคมมอบหมายและให้คุณค่าเป็นผู้ดูแลจัดหาอาหารเพื่อเลี้ยงครอบครัว ดังนั้น ในเรื่องของอาหารจึงเป็นหน้าที่หลักของผู้หญิง เกือบทุกครัวเรือนในชุมชน ผู้หญิงมักเป็นผู้ผลิตทางเกษตรเพื่อการยังชีพด้วยการปลูกพืชต่าง ๆ คือ การปลูกพืชผักสวนครัว เช่น พริก มะเขือยาว กะหล่ำปลี กะหล่ำดอก แตงกวา ผักกาด ถั่วฝักยาว และมะเขือเทศ ส่วนพืชชนิดอื่นได้แก่ มะละกอ ฝรั่ง (พันธุ์จีนก) มะม่วง นุ่น และฝ้าย ปลูกไว้บริเวณใกล้ ๆ บ้าน เพื่อสะดวกในการเก็บมาประกอบอาหารหรือเพื่อบริโภคได้ง่าย นอกจากนี้ บางครัวเรือนผู้หญิงยังเลี้ยงเป็ด ไก่ ห่าน หมู เพื่อสำหรับบริโภคและจำหน่ายเพื่อเป็นรายได้สำหรับครัวเรือน

ในครัวเรือนเกษตรส่วนใหญ่ ระหว่างฤดูทำนาในช่วงบ่ายหลังจากพักกินข้าวมื้อกลางวันแล้ว ผู้หญิงมักเป็นผู้จัดหาอาหารจากธรรมชาติในป่าหรือในทุ่งนา ได้แก่ การเก็บเห็ด เก็บใบเมี่ยง (ใบชา)

หาหน่อไม้ การหาหอยหาปลา ชุดปู ชุดจิ้งหรีด (จิ้งก่) เพื่อนำมาประกอบอาหาร การหาพืชมารับเข้าเพลึง ในการหาหาอาหาร ผู้หญิงอาจไปกันเป็นกลุ่ม หากหาอาหารได้เป็นจำนวนมากมักจะนำมาขายในตลาด หรือขายต่อให้กับร้านค้าย่อย หรือนำไปแลกเปลี่ยนกับหมู ปลาหนึ่ง ไก่ ในร้านค้าย่อยในหมู่บ้าน นอกจากนี้ ผู้หญิงที่หาอาหารจากธรรมชาติได้จำนวนมาก และมีสมาชิกภายในบ้านหลายคน ผู้หญิงมักจะทำการถนอมอาหาร เช่น หากจับปลาตัวเล็ก ๆ ได้จำนวนมาก ก็จะนำปลามาหมักเกลือ เรียกว่า ปลาจ่อม หรือนำไปตากแห้งทำเป็นปลาเค็ม ปลาแดดเดียว ซึ่งจะสามารถเก็บอาหารเหล่านั้นไว้กินได้นาน ๆ หรือการนำถั่วเหลืองมาหมัก เรียกว่า ถั่วเน่า เพื่อใช้สำหรับการปรุงรสอาหาร ผู้หญิงจะตำข้าวไว้เป็นจำนวนมาก เพื่อเก็บไว้หนึ่งประจำวัน หรือนำข้าวไปคั่วแล้วโขลกทำเป็นข้าวคั่ว หรือการเก็บพริกมาทำพริกแห้ง พริกป่น เป็นต้น จะเห็นได้ว่า ผู้หญิงต้องเป็นนักจัดการและนักวางแผนในการที่จะทำให้ครัวเรือนมีอาหารบริโภคได้ตลอดปี เป็นการใช้ความสามารถพิเศษ (Talent) ของผู้หญิงที่เป็นภูมิปัญญาชาวบ้าน จากทั้งการผลิต การจัดหา จัดเก็บรักษา เพื่อมาใช้บริโภคในครัวเรือน โดยไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายที่เป็นเงินสด ถึงแม้ว่าคนทั่วไปจะเห็นว่า งานของผู้หญิงและแหล่งอาหารดังกล่าวไม่มีมูลค่าทางเศรษฐกิจก็ตาม แต่กิจกรรมจากสิ่งเหล่านั้นมีความจำเป็นต่อการบริโภคและการดำรงอยู่ของครัวเรือน (Household maintenance) ซึ่งมีส่วนช่วยลดเงินสดที่จะเป็นค่าใช้จ่ายในเรื่องอาหารประจำวันได้อย่างมากมาย

ถึงแม้ว่าบางครัวเรือนจะไม่สามารถหาแหล่งอาหารได้จากธรรมชาติหรือผลิตได้เองในครัวเรือน ต้องใช้เงินสดในการหาอาหารมาบริโภค ผู้หญิงก็ยังต้องมีหน้าที่รับผิดชอบในการจัดหาอาหารเพื่อการบริโภค เช่นกัน เช่น การไปซื้อกับข้าว หรือจ่ายของจากตลาด จากร้านค้าย่อย หรือจากซุเปอร์มาร์เก็ตในห้างสรรพสินค้าในตัวเมือง แม้ในครัวเรือนที่ยากจน หากไม่มีอาหารบริโภค ผู้หญิงก็ต้องรับผิดชอบโดยการไปซื้อของจากร้านค้าย่อยในหมู่บ้านด้วยระบบเงินเชื่อ และจะนำเงินมาจ่ายคืนหรือด้วยการแลกเปลี่ยนแรงงานหรือสิ่งของอื่น ๆ ตามแต่จะตกลงกัน ซึ่งก็ถือว่าผู้หญิงต้องใช้ยุทธวิธีต่าง ๆ เพื่อจัดหาอาหารมาบริโภคในแต่ละมื้อ หรือให้สมาชิกในครอบครัวบริโภคก่อนออกไปเรียนหนังสือ หรือทำกิจกรรมต่าง ๆ และกลับมาบริโภคอีกครั้งในเวลายืน ดังนั้น กระบวนการนับตั้งแต่ การผลิต การจัดหา จนถึงการบริโภคนั้น ผู้หญิงจะต้องใช้ความมานะพยายาม ความสามารถ ตามศักยภาพของแต่ละคน และต้องใช้เวลามากเพื่อจัดการระบบเศรษฐกิจในครัวเรือนที่ทั้งต้องใช้เงินสดและไม่ต้องใช้เงินสด ให้พอเพียงหรือพออยู่พอกินตามความต้องการพื้นฐานของสมาชิกทุกคนในครัวเรือน

2) งานเกี่ยวกับการสาธารณูปโภคภายในบ้าน (Domestic utility) ก็จะเป็นภาระงานของผู้หญิงอีกเช่นกัน ได้แก่ งานซักผ้าเสื่อผ้า ตักน้ำ ล้างถ้วยชาม งานปัดกวาดถูบ้าน ทำความสะอาดทั้งภายในและภายนอกบ้าน การกำจัดขยะมูลฝอย การจัดตกแต่งบ้านเรือนทั้งภายในและภายนอกบ้าน หากมีสิ่งของเครื่องใช้ เครื่องมือต่าง ๆ ในบ้านเสียหาย เช่น ไฟฟ้า ประปา หลักรั่ว รั้วบ้านพัง ฝาบ้านชำรุด หรือเครื่องมือการผลิต เช่น จอบ เสียม คันไถ ชำรุดเสียหาย ผู้หญิงก็ต้องเป็นฝ่ายกระตุ้นเตือนให้สามีสำนึกทางความคิดและมีส่วนช่วยซ่อมแซมสิ่งต่าง ๆ ดังกล่าว บางครั้งหากไม่มีผู้ชายอยู่ในบ้าน ผู้หญิงก็ต้องซ่อมแซมเอง หรือจ้างวานผู้อื่นมาช่วยทำให้ ตลอดจนการตกแต่งบริเวณบ้านไม่ให้งดงาม เป็นที่อยู่ของสัตว์ร้ายที่เป็นอันตรายต่อเด็ก ๆ เช่น งู แมงป่อง ตะขาบ เป็นต้น ผู้หญิงยังต้องทำหน้าที่รดน้ำพรวนดิน ไม้ดอกไม้ประดับ พืชผักสวนครัว ดยหนุ่ย ตัดหนุ่ย หรืออาจขอให้สามีช่วยตัดต้นไม้ใหญ่ เก็บกวาดบริเวณบ้านให้สะอาดและน่าอยู่ ผู้หญิงจึงต้องรับภาระดูแลระบบสาธารณูปโภคของทั้งบ้านให้อยู่ในสภาพเรียบร้อย เพื่อให้สมาชิกทุกคนในบ้านอยู่อย่างสุขสบายและมีสุขภาพอนามัยดี ซึ่งเป็นหน้าที่ของผู้หญิงที่จะต้องบริการทุกคนในครอบครัว

3) งานเกี่ยวกับการเลี้ยงและดูแลลูก (Child care) ซึ่งเป็นหน้าที่หลักของผู้หญิงโดยตรงที่จะต้องเป็นฝ่ายดูแลเลี้ยงลูก ซึ่งอาจได้แก่ ทารกและเด็กโต การดูแลสมาชิกอื่นในครอบครัว เช่น สามเณร ปู่ย่า ตายาย ที่เป็นผู้สูงอายุ ตลอดจนสมาชิกที่เจ็บป่วยที่อยู่ร่วมกันในครัวเรือน ผู้หญิงจึงต้องรับภาระตั้งแต่การอาบน้ำ แต่งตัวให้ลูก จัดเตรียมอาหารให้ลูกก่อนไปโรงเรียน การไปส่งลูกและรับกลับจากโรงเรียน รวมถึงต้องดูแลความเป็นอยู่ ซื่อเสื้อผ้า เครื่องนุ่งห่ม ต้องดูแลจัดสรรทรัพยากรให้ทั่วถึง ทั้งเรื่องอาหาร ยา ความสะดวกสบายทุกประการ นับตั้งแต่สมาชิกในครัวเรือนตื่นนอนจนกระทั่งเข้านอน รวมตลอดถึงการดูแลลูกที่โตแล้ว ทั้งในเรื่องการเรียน การทำงาน การแต่งงาน และอื่น ๆ

4) งานเกี่ยวกับการสันทนาการ (Entertainment) พ่อหรือแม่ หรือทั้งพ่อและแม่ จะทำหน้าที่อบรมสั่งสอนลูกด้วยความอบอุ่น ซึ่งอาจมีวิธีการต่าง ๆ ได้แก่ การล้อมวงเล่าเรื่องตื่นเต้นสนุกสนาน เล่าตำนาน เล่าประวัติบรรพบุรุษผีปู่ย่า เล่าเรื่องราวในชีวิตของพ่อแม่ เล่านิทาน บทเพลงพื้นบ้าน คำพังเพย สุภาษิต เล่าเรื่องธรรมชาติสิ่งแวดล้อมและอาชีพ การปรึกษาพูดคุยถึงการวางแผนการพักผ่อน และการซื้อของใช้ต่าง ๆ ในบ้าน การพาครอบครัวไปซื้อของที่ตลาดหรือไปเที่ยวในตัวเมือง การไปกินอาหารนอกบ้าน การไปเที่ยวตามแหล่งท่องเที่ยวทั้งในเชิงใหม่และจังหวัดอื่น ๆ การพาลูกไปเที่ยวงานวัด งานบุญ งานบวช งานแต่งงาน และการไปเยี่ยมญาติในวันหยุดหรือเทศกาลต่าง ๆ โดยมีการจัดเตรียมเสื้อผ้าใหม่สำหรับใส่ไปเที่ยวและไปงานประเภทต่าง ๆ ตลอดจนจัดเตรียมสิ่งของและอาหารสำหรับการเดินทางพักผ่อน ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นหน้าที่การรับผิดชอบของผู้หญิงเป็นส่วนใหญ่

5) งานหัตถกรรม (Handicraft) จะเป็นหน้าที่ของแม่ที่จะสอนลูกสาวหรือตัวผู้หญิงเองจะทำงานหัตถกรรมเพื่อใช้เองในครัว เช่น การทอผ้า ปั่นด้าย ปักผ้า ปักหมอน หรือการเย็บปักถักร้อยของใช้อื่น ๆ ตัดเย็บและปะชุนเสื้อผ้า ทอเสื่อ จักตอก สานกระดัง (สำหรับผัดข้าว) สานกระบุง (สำหรับหาบข้าวของ) แต่ผู้หญิงส่วนใหญ่มักกล่าวว่าสอนลูกทำแต่เด็กทำไม่เป็น เนื่องจากต้องทุ่มเทกับการเรียนและพ่อแม่ก็คาดหวังให้ลูกเรียนหนังสือเพียงอย่างเดียว ไม่ต้องการให้ลูกมีประสบการณ์ชีวิตที่ยากลำบากแบบพ่อแม่ พ่อแม่จึงมักบริการความสะดวกสบายให้กับลูก และไม่ขอให้ลูกช่วยงานบ้านหรืองานในไร่นา

6) งานซ่อมแซม (Repair) และอื่น ๆ จะเป็นหน้าที่ของผู้ชาย เป็นลักษณะงานเสริมงานสาธารณูปโภคภายในบ้านของผู้หญิง เป็นงานซ่อมแซมสิ่งของเครื่องมือเครื่องใช้ทุกชนิดภายในบ้านและงานที่ผู้หญิงจะขอความช่วยเหลือ เช่น งานขุดดิน ดายหญ้า เก็บหญ้า ยกร่องฝัก ตัดต้นไม้ กวาดบริเวณรอบนอกบ้าน ล้อมรั้ว ทำดอกสั้ว ทั้งรั้วไม้ไผ่รอบร่องฝัก งานจักสาน การตั้งหูกทอผ้า รวมทั้งงานดูแลลูกชายเล็ก ๆ ที่เดินตามพ่อไปยังนกกตปลา โดยพ่อจะสอนให้ใช้มีดเล็ก ๆ หรือหนังสือตีให้เป็น และสอนให้จูงและเลี้ยงวัวควาย

จึงเห็นได้ว่า งานในครัวเรือนที่ผู้หญิงรับผิดชอบเป็นงานหนักที่ต้องใช้เวลาทำงานที่ยาวนาน ต้องทำอย่างต่อเนื่องเสมือนไม่มีวันเสร็จสิ้น ต้องทำโดยไม่มีวันหยุด และเป็นงานจำเจซ้ำซากดูเป็นที่น่าเบื่อหน่าย แต่ผู้หญิงก็ไม่สามารถปฏิเสธการรับผิดชอบไปได้ หากเปรียบเทียบกันแล้วงานของผู้ชายจะถือว่าเป็นงานหนักที่ต้องใช้กำลังแรงกายมาก เน้นหนักงานในไร่นาหรืองานผลิตที่นำมาซึ่งรายได้ที่เป็นเงินสด ดังนั้น งานในครัวเรือนที่ไม่เป็นตัวเงินจึงควรเป็นหน้าที่ของผู้หญิง ซึ่งผู้หญิงส่วนใหญ่ในชุมชนมักมีความเชื่อกันว่าหากให้ผู้ชายทำงานบ้านจะเป็นบาป หรือไม่เป็นการเหมาะสม ดังคำกล่าวที่ว่า “คนบ้านนี้เขาถือกัน ถ้าผู้ชายทำงานของผู้หญิงจะเป็นบาป และจะถูกหัวเราะเยาะว่าผู้หญิงบ้านนี้ไปไหน” หรือคำกล่าวที่ว่า “ถ้าให้ผู้ชายมาทอผ้าหรือมาทำงานแบบผู้หญิงเรา เขาก็ว่าผู้ชายคนนั้นเป็นกระเทย”

นอกจากนี้ การแบ่งงานกันทำยังขึ้นอยู่กับกลุ่มเครือญาติที่เป็นผู้หญิงอยู่ในครัวเรือน เช่น แม่ พี่สาว น้องสาว หรือลูกสาวที่โตแล้ว และสามารถช่วยแบ่งเบากิจกรรมต่าง ๆ ในครัวเรือนได้ ผู้หญิงก็จะมีภาระงานมากหรือน้อยตามแต่ละองค์ประกอบของครัวเรือน แต่หากผู้หญิงที่อยู่บ้านคนเดียวโดยไม่มีญาติ

โดยสามีไปทำงานที่อื่น ผู้หญิงก็ต้องทำงานหนักตามลำพัง แม้ในบางครัวเรือนถึงจะมีผู้ชายอยู่ในบ้านด้วย หากยังยึดมั่นแนวคิดเชิงอุดมการณ์ทางสังคมวัฒนธรรม ก็จะเป็นข้อกีดขวางไม่ให้ผู้ชายเข้ามาช่วยเหลือได้ ผู้หญิงก็ต้องทำงานหนักเหมือนเดิม

ดังนั้น แนวคิดที่ใช้เป็นหลักในการแบ่งงานกันทำในครอบครัวระหว่างหญิงชาย ยังวางอยู่บนทัศนะของ “งานของผู้หญิง” และ “งานของผู้ชาย” โดยมีความเชื่อว่า งานของผู้หญิงเป็นงานที่ไม่มีคุณค่าทางเศรษฐกิจ ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ผู้หญิงที่เป็นแม่บ้าน สะท้อนประสบการณ์ในอดีตว่า ผู้หญิงต้องทำงานอยู่ที่บ้าน ต้องดูแลเด็ก เด็กผู้หญิงจะถูกสอนให้ช่วยแม่ทำงานในบ้าน เช่น การหุงหาอาหาร ตักน้ำ หาฟืน เก็บผักหาลามาทำอาหาร หากมีงานในไร่นาจต้องช่วยพ่อแม่หรือสามีทำนา ทำไร่ ปลูกพืชผักสวนครัวไว้กินไว้ใช้ในบ้าน ต้องทอผ้าบ้านด้าย โดยผนวกอุดมการณ์ “ความเป็นหญิง” ที่ดี ว่าผู้หญิงต้องไม่มีประวัติดีเสียหยา ต้องเป็นแม่บ้านแม่เรือนที่ดี ส่วนงานของผู้ชายเป็นงานที่มีความสำคัญ โดยจะมีงานหลักในการผลิตในไร่ นา หรืออื่น ๆ แต่ถือว่าเป็นงานสร้างรายได้ของครอบครัวที่ทุกคนจำเป็นต้องเข้ามาช่วยกันทำ ซึ่งรวมถึงเด็ก ๆ ก็ต้องเข้ามารับผิดชอบร่วมกัน หากเป็นการผลิตเพื่อบริโภคในครัวเรือน

ข. งานที่เป็นกิจกรรมเชิงเศรษฐกิจนอกครัวเรือน (Productive activities)

จากผลการพัฒนาประเทศ คนทั่วไปมีความเชื่อกันว่า ถ้าผู้หญิงเข้าสู่แรงงานเชิงเศรษฐกิจจะทำให้ลูกและครอบครัวมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น (Family well - being) แต่ในความเป็นจริง ผู้หญิงไม่มีทางเลือก ระหว่างการทำงานหาเงินรายได้มาสนับสนุนครอบครัวกับการอยู่บ้านเพื่อดูแลบ้านและดูแลเลี้ยงลูก เนื่องจากผู้หญิงส่วนใหญ่หารายได้เพื่อทำให้ลูกและครอบครัวมีสิ่งต่าง ๆ ตามความต้องการและความจำเป็นพื้นฐาน ผู้หญิงจึงต้องเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมเชิงเศรษฐกิจนอกครัวเรือน ซึ่งได้แก่ การทำงานในตลาดแรงงานไร้ฝีมือที่ได้รับค่าตอบแทนต่ำ การทำงานเป็นแรงงานในครัวเรือนโดยไม่ได้รับค่าจ้าง ซึ่งส่วนใหญ่เป็นกิจการเกษตรของครอบครัว การเป็นหัวหน้ากิจการธุรกิจ งานรับจ้างในเมืองหรือในท้องถิ่น ตลอดจนงานรับเหมามาทำที่บ้าน เป็นต้น ซึ่งแบ่งเป็นประเภทต่าง ๆ ดังนี้ คือ

1) กิจกรรมที่เป็นงานเกษตรของครอบครัว (Home enterprise) ในช่วงเวลากว่า 40 ปีที่ผ่านมา การมีส่วนร่วมเชิงเศรษฐกิจของผู้หญิงในระบบเศรษฐกิจของประเทศ ตั้งอยู่บนพื้นฐานข้อเท็จจริงว่า งานที่ผู้หญิงทำเป็นงานที่ไม่ได้รับค่าจ้างเป็นเงินสด หรือเป็นงานที่ทำเพื่อเอามากินใช้ในครอบครัว จึงเปรียบเสมือนเป็นรายได้แฝง อันเป็นการผลิตเพื่อยังชีพ หรือการผลิตอาหารและสิ่งของเครื่องใช้เพื่อบริโภคเองในครัวเรือน ซึ่งบทบาททางเศรษฐกิจของผู้หญิงจะมีผลต่อความมั่นคงทางเศรษฐกิจของตัวผู้หญิงเอง และเป็น การทำให้ครอบครัวอยู่ดีกินดี แต่งานที่ผู้ชายทำมักจะมีค่าตอบแทนเป็นเงินสดที่ได้จากการขายผลผลิต ทั้ง ๆ ที่ผู้หญิงก็ทำงานเท่ากับผู้ชายในงานนี้ด้วย

อย่างไรก็ตาม การแบ่งงานระหว่างหญิงชายมักถูกมองในลักษณะที่เชื่อมโยงระหว่างปัจจัยทางชีววิทยากับปัจจัยทางวัฒนธรรม จึงมีการแบ่งแยกชัดเจนระหว่างลักษณะงานที่ดำรงอยู่ของครอบครัว ผู้หญิงจะรับผิดชอบในการดูแลบ้านและดูแลสมาชิกในครอบครัว เนื่องจากผู้หญิงเป็นฝ่ายตั้งครรภ์และต้องเลี้ยงดูทารก จึงต้องเป็นฝ่ายอยู่บ้าน ดูแลบ้านและดูแลลูก ซึ่งบทบาทนี้จะเป็นสิ่งที่ถูกกำหนดโดยเพศและมีลักษณะที่คล้ายคลึงกันแทบทุกสังคมวัฒนธรรม ส่วนบทบาทของผู้หญิงในด้านการผลิตเชิงเศรษฐกิจมิได้ถูกกำหนดโดยเพศ แต่ถูกกำหนดโดยวัฒนธรรมและเงื่อนไขทางสังคมของการผลิตในแต่ละสังคม ซึ่งส่งผลให้บทบาทของผู้หญิงในการมีส่วนร่วมเชิงเศรษฐกิจของแต่ละสังคมมีลักษณะแตกต่างกันออกไป (ยศ สันตสมบัติ. 2535 : 198)

เลี้ยงสัตว์ เช่น เป็ด ไก่ หมู ถึงแม้จะไม่เป็นการสร้างรายได้ที่เป็นเงินสดจำนวนมาก เช่นเดียวกับการทำงานที่ได้รับค่าจ้างหรือเงินเดือน แต่บทบาทที่เป็นแรงงานของผู้หญิงในส่วนนี้มีส่วนเลี้ยงดูครอบครัว โดยไม่ต้องจ่ายเป็นตัวเงินก็น่าจะนับรวมเป็นรายได้ของครัวเรือน ซึ่งการสนับสนุนครอบครัวของผู้หญิงโดยเฉพาะกระบวนการเรื่องอาหารจะเป็นการช่วยค่าจุนครอบครัวประจำวันได้มากกว่ารายได้ส่วนอื่นของครัวเรือน

2) งานที่ได้ค่าจ้างหรือเงินเดือน (Wage or Salary) ได้แก่ งานที่เป็นแรงงานรับจ้างทั่วไป ผู้หญิงส่วนใหญ่ที่ทำงานรับจ้างในภาคเกษตรและนอกภาคเกษตรภายในชุมชน ได้ค่าจ้างเป็นรายวัน และมีส่วนไปรับจ้างทำงานในตัวเมืองได้ค่าจ้างเป็นรายเดือน เช่น เป็นแม่บ้านในโรงแรม จากการศึกษาพบว่าผู้หญิงเหล่านี้มีการศึกษาต่ำและยากจน จึงมักได้ค่าตอบแทนต่ำ ลักษณะงานที่รับจ้างนั้นเน้นการใช้แรงงานมาก เป็นการประกอบอาชีพเพื่อหารายได้เสริมให้กับครอบครัวหลังฤดูทำนา รวมทั้งผู้ชายในชุมชนก็มีเหตุผลเดียวกับผู้หญิง เมื่อต้องปรับตัวมาเป็นแรงงานรับจ้างหลังจากว่างงานเกษตร เพื่อเป็นทุนสำรองประจำวัน งานรับจ้างที่ผู้หญิงในชุมชนทำเป็นส่วนใหญ่ ได้แก่ รับจ้างทำงานในไร่นา นับตั้งแต่ การไถนา การปลูกข้าว การเกี่ยวข้าว การเก็บพริก เก็บข้าวโพด การเป็นกรรมกรก่อสร้าง หญิงรับใช้ตามบ้าน และรับจ้างซักรีด

3) งานราชการ (Bureaucrat) มีผู้หญิงจำนวนน้อยในชุมชนที่ศึกษาที่มีการศึกษาสูงและทำงานราชการ อาชีพที่ทำมักได้แก่ ครู ส่วนผู้ชายมักมีอาชีพทหาร ตำรวจ และครู ซึ่งอาชีพรับราชการยังมีโอกาสในการหารายได้พิเศษด้านอื่น ๆ เพิ่มขึ้นอีกด้วย จึงสามารถมีชีวิตที่สะดวกสบายกว่าชาวบ้านทั่วไป อย่างไรก็ตาม ผู้หญิงที่รับราชการถึงแม้จะหารายได้พิเศษด้วยการสอนพิเศษ แต่ก็ยังต้องดำรงไว้ซึ่งสถานภาพ “แม่บ้าน” ดูแลสมาชิกทุกคนในบ้าน โดยเฉพาะลูก ซึ่งจะแตกต่างกับผู้ชายในอาชีพเดียวกันที่จะปลดภาระรับผิดชอบในบ้าน

4) งานในภาคเศรษฐกิจนอกระบบ (Informal sector) บทบาทของผู้หญิงในชุมชนที่ศึกษาส่วนใหญ่จะหันมาประกอบอาชีพค้าขายเพื่อหารายได้สนับสนุนครอบครัว เนื่องจากมีเหตุผลว่าไม่สามารถรอเพียงรายได้ของผู้ชายแต่เพียงฝ่ายเดียว เนื่องจากขนาดและประเภทของกิจกรรมในส่วนนี้ไม่ต้องใช้ทักษะหรือทุนจำนวนมาก ผู้หญิงเข้ามาสู่อาชีพในภาคเศรษฐกิจนอกระบบด้วยการพึ่งพาแรงงานของตนเองเป็นสำคัญ เช่น เป็นร้านค้าย่อยในชุมชนหรือตั้งเป็นแผงลอยหรือหาบเร่ขายในหมู่บ้าน ในโรงเรียน และในตลาด ของที่ขายมีทั้งอาหารสด อาหารแห้ง อาหารปรุง อาหารแปรรูปจากการถนอมอาหาร และอาหารจากแหล่งธรรมชาติ รวมทั้งการรับเหมาช่วงงานหัตถกรรมมาจากพ่อค้าหรือโรงงานมาทำที่บ้าน เช่น การทำเครื่องเงินเครื่องเงิน การทำกระดาษสา การทำดอกไม้จันทน์ การถนอมถนอม การแกะสลักไม้ การปักผ้า และการทำเสื้อผ้าพื้นเมืองตามที่แหล่งท่องเที่ยวต้องการ ฯลฯ รายได้จากกิจกรรมต่าง ๆ ดังกล่าวของผู้หญิงได้นำมาใช้จ่ายในครัวเรือน เป็นทั้งค่าอาหาร ค่าใช้จ่ายของลูกไปโรงเรียน (ค่าขนม ค่ารถ) ค่ายา ค่าหมอเมื่อเจ็บป่วย และอื่น ๆ ตามสถานการณ์ ซึ่งอาจกล่าวได้ว่ารายได้ของผู้หญิงในส่วนนี้มักใช้จ่ายในเรื่องความจำเป็นของครอบครัวเป็นส่วนใหญ่ มากกว่าใช้รายได้ที่มาจากผู้ชายในครัวเรือน รวมทั้งต้องเป็นค่าใช้จ่ายในทางสังคม เช่น งานบวชงานขึ้นบ้านใหม่ งานแต่งงาน งานบุญ และงานศพอีกด้วย

คำว่า “ภาคเศรษฐกิจนอกระบบ” หรือ Informal sector ได้รับการบัญญัติขึ้น และนิยามโดยนาย Hart ใน ค.ศ. 1971 แห่งองค์การแรงงานระหว่างประเทศ (ILO) ได้กำหนดคุณลักษณะสำคัญของภาคเศรษฐกิจนอกระบบ คือ ลงทุนน้อย มีขนาดเล็ก เน้นการใช้แรงงานคนมากกว่าเครื่องจักร ไม่มีการรวมกลุ่ม และการเข้าสู่ระบบทำได้ง่าย (นภัส ศิริสัมพันธ์, 2537 : 1)

5) งานที่เป็นเจ้าของธุรกิจขนาดเล็ก (Business or Private enterprise) ผู้หญิงที่มีบทบาทเป็นหัวหน้ากิจการธุรกิจของตัวเองมีจำนวนค่อนข้างน้อย เนื่องจากต้องรู้จักเครื่องมือหรือเทคโนโลยีทันสมัยสำหรับการวางแผนในด้านการตลาดและการแข่งขันเชิงธุรกิจ รวมทั้งการจัดการด้านเงินทุนด้วย กิจการธุรกิจมีทั้งที่ทำร่วมกับญาติพี่น้อง และผู้ที่ไม่ใช่ญาติพี่น้อง เช่น การตัดเสื้อผ้าโดยการเปิดร้านที่บ้านรับลูกค้าทั่วไป มีผู้ช่วย 1-2 คน หรือการตัดเย็บเสื้อผ้าส่งออกโดยเปิดเป็นร้านใหญ่ในชุมชน แต่ไม่รับงานทั่วไปจะรับเฉพาะใบสั่งและทำสัญญาผูกขาดต่อกัน จึงต้องมีลูกมือช่วย 3-5 คน หรือกิจการร้านอาหารที่มีลูกหรือจ้างคนเป็นผู้ช่วย เป็นต้น ผู้หญิงที่ทำธุรกิจในส่วนนี้มักจะเป็นผู้ที่ต้องฝ่าฟันอุปสรรคต่าง ๆ มากมาย ต้องฝึกทักษะความชำนาญงานที่ต้องผ่านประสบการณ์การทำงานมายาวนาน และสิ่งสำคัญต้องมีความมุ่งมั่นอดทนกว่าจะสามารถสร้างผลกำไรและรักษาสถานภาพการทำงานให้คงอยู่ได้ ซึ่งเป็นศักยภาพส่วนบุคคล จึงกลายเป็นช่องทางที่ช่วยให้ผู้หญิงสามารถพึ่งพาตนเองทางเศรษฐกิจได้ และไม่ต้องเผชิญกับการเลือกปฏิบัติทางเพศในตลาดแรงงานในระบบ อย่างไรก็ตาม กว่าจะมาถึงขั้นตอนที่สามารถดำรงชีพของตนเองและสมาชิกในครัวเรือนได้นั้น ผู้หญิงต้องผ่านการถูกจำกัดโอกาสหรือถูกกีดกันในอาชีพมาเช่นกัน ดังปรากฏคำบอกเล่าว่า

“เรียนจบจากเอ็งคดยมา ดิฉันไม่ได้กลับไปเรียนเพิ่มเติมอะไร แต่ก่อนที่ไปเรียนเอ็งคดยไปเรียนมาแล้ว 3-4 ครั้ง หลีกตัดเย็บเสื้อผ้าผู้ชาย เรียนจากคนบ้านเดียวกันเขาไปจบจากกรุงเทพฯ เราไปเรียนต่อจากเขาก็ดัดเย็บได้หลายปีแล้ว เพียงแต่ว่าอยากเข้าไปทำในเมือง อยากได้เงินก่อน แล้วเขาถามเอาไปประกาศเราไม่มี เลยทริว่าไม่ไปรับจ้างเย็บหรอก มาเย็บเองที่บ้านเรา เย็บได้ 3 ปี พอติดกับน้องสาวมาจากกรุงเทพฯ แกเอาแฟนของเพื่อนมาเที่ยวด้วยเป็นพวกเกี่ยวกับเสื้อผ้า เขาชอบใจเลยมาเปิดที่เชียงใหม่ ต้องการช่างตัด เรา ก็ไปตัดให้เขาได้ประมาณ 2 ปี ก็ได้เงินมาพอซื้อนั่นซื้อนี่ ก็มาเริ่มต้นกับตัวเองอย่างจริงจัง ๆ จัง ๆ ภายในบ้านเลยตอนนั้นรับจากบริษัทเขาเอาผ้ามาให้ตัดเป็นตัว แล้วให้คนงานเขาเย็บอีกที เราเป็นคนสร้างแบบตัดแบบให้เขา บางครั้งเขาให้เราออกแบบให้ บางครั้งก็เอาแคตตาล็อกมาให้ ยอมรับว่าเหนื่อยมากกว่าจะมาถึงตรงนี้”

(ครัวเรือน ภรรยาตัดเย็บเสื้อผ้าที่บ้าน) (ชื่อสถานที่เรียนเป็นนามสมมติ)

แม้ในกรณีอื่น ๆ ผู้หญิงที่เป็นเจ้าของธุรกิจก็จะต้องทุ่มเทเวลาในการทำงานอย่างหนักจนแทบไม่มีเวลาพักผ่อน เพื่อแลกกับการดำรงอยู่ของครอบครัวและหนทางอิสระในการสร้างรายได้ที่เป็นของตนเอง

จากการศึกษาอาจกล่าวได้ว่า แม้ผู้หญิงที่ยังไม่ได้แต่งงานก็ต้องทำงานในไร่นาหนักเท่าผู้ชาย ขณะที่ต้องทำงานบ้านด้วย หากยิ่งเมื่อแต่งงานแล้วก็ต้องปฏิบัติตนให้เป็นไปตามอุดมการณ์และบรรทัดฐานสังคมมากขึ้น ผู้หญิงจึงต้องรับผิดชอบทั้งกิจกรรมเชิงเศรษฐกิจและกิจกรรมภายในครัวเรือน อย่างไรก็ตาม วิทยแต่งงานของผู้หญิงจะมาพร้อมกับภาวะการเจริญพันธุ์หรือการสืบทอดลูกหลาน ซึ่งผู้หญิงได้ให้ความหมายเกี่ยวกับเรื่องนี้ในทำนองเดียวกันว่า “พอแต่งงานลูกก็จะมาทันที” จึงต้องทำหน้าที่เลี้ยงดูลูกไปพร้อมกับรับผิดชอบภาระงานบ้านทั้งหมด ต้องปรนนิบัติดูแลให้มีความสุขคนอื่นในครัวเรือนก่อนนึกถึงตนเอง และที่สำคัญต้องไม่ขัดแย้งหรือโต้เถียงหรือขัดใจสามี ดังนั้นผู้หญิงจึงต้องทุ่มเทการใช้เวลาทั้งหมดให้แก่ครอบครัวตลอดทั้งวัน

การทำกิจกรรมในครัวเรือนแต่ละอย่าง ไม่ว่าจะเป็นการทำอาหาร ซักผ้า รีดผ้า กวาดดูบ้านเรือน ฯลฯ ผู้หญิงต้องใช้เวลายาวนานกว่ากิจกรรมแต่ละอย่างจะเสร็จลง โดยเฉพาะในการดูแลสมาชิกภายในบ้าน เช่น ลูก พ่อแม่ ผู้สูงอายุ หรือการดูแลพ่อแม่หรือญาติพี่น้องที่เจ็บป่วย บางครั้งผู้หญิงไม่สามารถปลีกเวลาไปทำงานในไร่นา หรืองานนอกบ้านที่เป็นรายได้ เนื่องจากต้องใช้เวลายาวนานในแต่ละวัน ในกรณีที่มิใช่ลูกเล็ก ผู้หญิงต้องเลี้ยงดูโดยไม่สามารถไปทำงานอย่างอื่นได้ จนกว่าทารกจะสามารถช่วยเหลือตนเอง หรือหาผู้อื่นช่วยดูแลแทนได้ ซึ่งผู้หญิงจะเสียเวลาในช่วงนี้ประมาณ 1-2 ปี อย่างไรก็ตาม ผู้หญิงใช้เวลายาวนานในแต่ละวัน นับตั้งแต่ตื่นนอนจนเข้านอนในการกิจประจำวัน โดยแทบจะไม่มีเวลาพักผ่อน หรือมีโอกาสนี้จะไปเยี่ยมเพื่อนฝูง หรือเยี่ยมญาติ หรือมีเวลาส่วนตัวในการทำกิจกรรมอื่น ๆ

แบบแผนการใช้เวลาของผู้หญิง

ในแต่ละวัน นับตั้งแต่ตื่นนอนขึ้นมา ผู้หญิงส่วนใหญ่จะต้องรับผิดชอบทั้งภาระงานบ้านและการดูแลลูก รวมทั้งงานอาชีพด้วย โดยผู้หญิงจะใช้เวลาในการทำกิจกรรมต่าง ๆ เฉลี่ยประมาณวันละ 15-18 ชั่วโมง โดยใช้เวลาในการทำงานบ้านในช่วงเช้าและช่วงเย็น ประมาณ 7-8 ชั่วโมง และใช้เวลาในการทำงานประมาณ 9-10 ชั่วโมง ผู้วิจัยขอเสนอแบบแผนการใช้เวลาในการทำงานบ้านและงานอาชีพต่าง ๆ จากผลการศึกษาเป็นภาพรวมโดยสรุปของครัวเรือนเกษตรกรรม ครัวเรือนที่ผู้หญิงทำงานนอกบ้าน และครัวเรือนที่ผู้หญิงเป็นแม่บ้านไม่ได้ออกไปทำงานนอกบ้าน ดังนี้คือ

ครัวเรือนเกษตรกรรม

ผู้หญิงต้องตื่นนอนตั้งแต่เช้ามืด ประมาณ 04.00 น. เพื่อทำงานบ้านให้เสร็จก่อนออกไปทำงานในไร่นา กิจกรรมในครัวเรือนของผู้หญิง ได้แก่ การหุงหาอาหาร ซักผ้า กวาดดูบ้าน เตรียมลูกไปโรงเรียน ดูแลสมาชิกในบ้านเรื่องการเงิน โดยตนเองกับสามีกินอาหารเช้าง่อนออกไปไร่นาเวลา 08.00 น. หากมีแรงงานรับจ้างในไร่นา ผู้หญิงต้องทำอาหารสำหรับเลี้ยงแรงงานรับจ้างในปริมาณมากด้วย หลังจากรับประทานอาหารกลางวันแล้ว ผู้หญิงจะออกหาอาหารจากแหล่งธรรมชาติ เช่น การเก็บเห็ด หาหน่อไม้ หาฟืน หาปลา หาหอย ขุดปู ขุดจิ้งหรีด แล้วนำกลับมาบ้าน หากได้ปริมาณมากก็จะทำการถนอมอาหาร แล้วกลับไปช่วยงานในไร่นาต่อ ตอนเย็นจึงกลับบ้านอีกครั้งเพื่อมาทำงานบ้าน ดูแลลูก ดูแลให้อาหารสัตว์ เช่น วัว ควาย หมู เป็ด ไก่ แล้วทำความสะอาดบ้าน ซักผ้าและทำอาหารเย็น จะใช้เวลา 3-4 ชั่วโมง (17.00-21.00 น.) ซึ่งงานในไร่นาที่ผู้หญิงทำ ได้แก่ การหว่านเมล็ด การถอนหญ้า การดำนา การเก็บเกี่ยว การนวดข้าว การมัดข้าว และต้องคอยดูแลกำจัดวัชพืช ดูแลจับแมลง หนู เพลี้ย ไล่ปูย ไล่ยาฆ่าแมลง ช่วยสามีขนน้ำเข้านา หากหมดฤดูทำนา ผู้หญิงอาจต้องปลูกพืชหมุนเวียน เช่น ถั่ว ข้าวโพด แตงโม และเมื่อเก็บเกี่ยวได้ก็ต้องนำไปขายเองหรืออาจมีผู้มารับซื้อถึงไร่นา นอกจากนี้ ในช่วงเวลาการดูแลพืชไร่ ผู้หญิงจะต้องทำปุ๋ยคอกจากมูลสัตว์เพื่อเก็บไว้ใช้ประโยชน์ในไร่นา และนำมาใส่ในร่องผักสวนครัวที่ผู้หญิงจะปลูกไว้ใกล้บริเวณบ้าน เพื่อสะดวกในการเก็บมาปรุงอาหาร ตลอดทั้งวันที่ทำงานในไร่นา ผู้หญิงจะใช้เวลา 10 ชั่วโมง (08.00-17.00 น.) ผู้หญิงจะได้เข้านอนระหว่างเวลา 20.00 - 21.00 น. มีเวลานอนเพียง 7-8 ชั่วโมง

ครัวเรือนที่ผู้หญิงทำงานนอกบ้าน

ผู้หญิงอาจมีกิจกรรมงานบ้านน้อยกว่าในครัวเรือนเกษตร โดยใช้เวลาประมาณ 4 ชั่วโมง รวมทั้งเช้าและเย็น แต่จะใช้เวลาหนักไปในการทำงานข้างนอกบ้านมากกว่า เนื่องจากหากผู้หญิงที่ทำงานรับจ้างเป็นรายวันหรือรายเดือน และงานราชการ มักจะทำงานตั้งแต่ 08.00 - 18.00 น. ซึ่งใช้เวลา 8-9 ชั่วโมง ส่วนผู้ที่ทำงานนอกเวลาหรืองานพิเศษ มักจะทำตั้งแต่หลัง 17.00 น. จนถึง 20.00 น. ใช้เวลา 3 ชั่วโมง รวมกับเวลาทำงานตามชั่วโมงการทำงานจะใช้เวลา 12 ชั่วโมง เมื่อกลับบ้านอาจใช้เวลา 1-2 ชั่วโมง สำหรับงานบ้าน โดยต้องหาผู้ช่วยงานในบ้าน ซึ่งอาจได้แก่ พ่อแม่ ลูกที่โตขึ้น สามี หรือญาติพี่น้องคนอื่น ๆ หากไม่มีญาติก็ต้องจัดการเองในวันหยุด

ส่วนผู้หญิงที่ทำธุรกิจส่วนตัวอาจต้องทำงานเร่งด่วนหรือเตรียมงานสำหรับวันรุ่งขึ้น อาจต้องใช้เวลาเพิ่มขึ้นอีกจนถึงเวลา 24.00 น. ซึ่งรวมเวลาในการทำงานประมาณวันละ 12-13 ชั่วโมง ซึ่งจะมีเวลาพักผ่อนลดน้อยลงกว่าอาชีพอื่น ๆ

ครัวเรือนที่ผู้หญิงเป็นแม่บ้าน

สำหรับครัวเรือนที่ผู้หญิงมีสถานภาพ “แม่บ้าน” มักถูกกล่าวถึงหรือตนเองรับรู้ว่า “อยู่บ้านเฉย ๆ” หรือ “ไม่ได้ทำอะไร” ซึ่งมีความหมายว่า การไม่มีอาชีพนอกบ้าน แต่ตามความเป็นจริงต้องรับผิดชอบในการทำงานบ้านและเลี้ยงดูลูก และทำงานเชิงเศรษฐกิจไปด้วย โดยจะใช้เวลาที่มีความยืดหยุ่นเหมาะสมกับการทำงานบ้านและเลี้ยงลูกโดยมิใช่เป็นชั่วโมงเร่งด่วน จึงไม่มีความกดดันในเรื่องเวลา แต่มักจะมีปัญหาในเรื่องที่ต้องทำทั้งงานบ้าน ดูแลลูกอ่อน และต้องหางานที่สามารถนำมาทำในช่วงเวลาที่ลูกนอนหลับได้ เช่น รับกระดาดสามาพับ แกะหอม แกะกระเทียม ทำดอกไม้จันทน์ และปักผ้า เป็นต้น โดยต้องดูแลสมาชิกคนอื่น ๆ ในครอบครัวด้วย พร้อมกับจัดการเรื่องต่าง ๆ ภายในบ้านทั้งหมด ไม่ว่าจะเป็นจ่ายค่าน้ำ ค่าไฟ ค่าโทรศัพท์ ไปส่งแซร์ ไปธนาคาร ดูแลระบบสาธารณูปโภคภายในบ้าน จัดเตรียมหาอาหารสำหรับลูกที่กลับมาจากโรงเรียน อาหารเด็กอ่อน อาหารคนป่วยและผู้สูงอายุไปพร้อมกันด้วย

รายละเอียดของแบบแผนการใช้เวลาของผู้หญิงตามแต่ละประเภทครัวเรือนในแต่ละวัน นำเสนอในตาราง 5, 6 และ 7 ตามลำดับ

ตาราง 6 แบบแผนการใช้เวลาของผู้หญิงทำงานนอกบ้าน

กิจกรรม	การใช้เวลาแต่ละวัน (04.00 - 24.00 น.)							
	04	05	06	07	08-12	13-17	18-20	21-24
ตื่นนอน (แล้วแต่บางครัวเรือน)	→							
นึ่งข้าว, หุงข้าว		→						
ซักผ้า, ล้างถ้วยชาม		→						
กวาดดูบ้าน		→						
จ่ายตลาด, ทำอาหารเช้า			→					
เตรียมลูกไปโรงเรียน				→				
กินอาหารเช้า				→				
ไปทำงาน					→			
ทำอาหารเย็น							→	
ดูแลลูกและสมาชิกอื่น ๆ							→	
รดน้ำต้นไม้, ซักผ้า, ล้างถ้วยชาม							→	
กวาดดูบ้าน								
กินอาหารเย็น							→	
หากมีงานพิเศษก็ไม่ได้กลับมาทำงานบ้าน กินข้าวนอกบ้าน							→	
เตรียมงานอาชีพสำหรับวันรุ่งขึ้น								→
หากมีงานเร่งด่วน								→
นอน								→
วันหยุด								
ไปจ่ายตลาด, ไปในเมืองซื้อหาของใช้และอาหาร					→			
จัดเตรียมอาหาร, เครื่องปรุง								
ทำน้ำพริกแกง, ล้างผัก, ล้างเนื้อสัตว์						→		
เก็บแช่ตู้เย็น								
ซักรีดเสื้อผ้า, ทำความสะอาดบ้าน						→		
รดน้ำต้นไม้ ปลุกผัก						→		
สอนการบ้านลูก						→		

นอกจากองค์ประกอบของครอบครัวที่มีความหลากหลายและการเปลี่ยนแปลงทางสังคม มีผลก่อให้เกิดการแบ่งงานระหว่างหญิงชายแล้ว การแบ่งงานยังเกิดจากลักษณะการมอบหมายงานตามแนวความคิดทางอุดมการณ์ของระบบวิธีคิดแบบผู้ชายเป็นใหญ่ (Patriarchy) และความสัมพันธ์ของสมาชิกในครอบครัว ซึ่งมีสถานภาพ บทบาท และหน้าที่แตกต่างกันในครัวเรือน ด้วยการถ่ายทอดสู่หญิงชายผ่านกระบวนการขัดเกลาทางสังคม เป็นระบบความคิดความเชื่อในการปฏิบัติตน ซึ่งบทบาทของพ่อแม่ และปู่ย่า ตายาย จะมีอิทธิพลมากในการให้ลูกหลานยอมรับบทบาทที่พ่อแม่แสดง และจากการสั่งสอนของพ่อแม่ และปู่ย่า ตายาย

แนวคิดที่เป็นอุดมการณ์ทางสังคมที่แบ่งแยกบทบาทของหญิงชายชัดเจน เป็นการแบ่งงานตามการมอบหมายบทบาทของ “ความเป็นแม่”, “ความเป็นภรรยา” หรือ “ความเป็นผู้หญิง” ซึ่งถูกกำหนดโดยเพศ ให้ผู้หญิงต้องรับภาระหน้าที่ต่าง ๆ ภายในครัวเรือน ตามบรรทัดฐานของสังคม ทั้งนี้ ในฐานะภรรยา ผู้หญิงจะต้องซื่อสัตย์และจงรักภักดีต่อสามีอย่างเคร่งครัด ต้องปรนนิบัติสามีและลูก ๆ ทุกวิถีทาง ต้องถือเอาความพึงพอใจของสามีและคนอื่นในครอบครัวเป็นความพึงพอใจของตนเอง กล่าวได้ว่า ผู้หญิงต้องปฏิบัติตนอยู่ในกรอบทางวัฒนธรรมประเพณีเคร่งครัดมากกว่าผู้ชาย ซึ่งสะท้อนให้เห็นจากคำบอกเล่าจากภรรยาในครัวเรือนประเภทต่าง ๆ กล่าวคือ

กรณีของหญิงรายหนึ่งที่มีสามีไปทำงานต่างประเทศ ภรรยาต้องรับหน้าที่เป็นหัวหน้าครัวเรือน ในการดูแลบ้านและดูแลลูก รวมทั้งมีภาระรับผิดชอบสมาชิกอื่น ได้แก่ พ่อแม่ น้องสาว น้องเขย และหลาน ในครัวเรือนเดียวกัน ทำให้ภรรยาซึ่งเป็นครูจบการศึกษาระดับปริญญาตรีต้องหางานอาชีพเสริมด้วยการสอนพิเศษในตอนเย็นและวันเสาร์-อาทิตย์ เป็นการหารายได้มาสมทบกับเงินที่สามีส่งกลับมาให้ จึงต้องเผชิญกับการทำงานหนัก จนเกือบจะไม่มีเวลาพักผ่อน ดังคำพูดของผู้ให้สัมภาษณ์ดังนี้

“ผู้หญิงเราแต่งงานแล้วก็ต้องทุ่มเทให้ลูกให้ครอบครัว ดูแลสามี เขาเป็นผู้นำครอบครัว สร้างฐานะหาเงินหาทอง เราต้องรับหน้าที่ทั้งหมดในบ้านตามหลักการ ดูแลลูกจนนอกบ้าน ทำอาหาร เมื่อก่อนก็แต่งตัวให้ลูกด้วย จัดเตรียมเสื้อผ้าให้ลูกให้สามี ล้างถ้วย เก็บกวาด ซักผ้า แล้วจึงไปทำงาน ถ้าไม่มีสอนพิเศษตอนเย็นก็กลับมาก็เตรียมอาหารให้ลูก สารพัดงานไม่มีเวลา อยากเรียนต่อ แต่ลูกไม่อนุญาต ก็คิดว่าถ้าเรียนก็คงไม่มีเวลาดูแลครอบครัว ก็คิดว่าต้องทุ่มเทให้ครอบครัวเป็นสิ่งที่ถูกต้องที่สุด”

(ครัวเรือน สามีส่งเงินกลับจากต่างประเทศ)

จากกรณีข้างต้น แม้ผู้หญิงจะเป็นผู้มีการศึกษาสูง แต่ก็มีอุดมการณ์เข้มข้นในการให้ความหมายทางสังคม (Social construct of gender) เกี่ยวกับการแบ่งงานตามเพศระหว่างหญิงชายในลักษณะตายตัวหรือตามตัวแบบจำลองทางเพศ (Sex stereotypes) ตามภาพอุดมคติทางสังคมวัฒนธรรมในการให้คุณค่าของความเป็นภรรยาและแม่ที่ดีของครอบครัว โดยให้ความสำคัญกับสามีและลูก และการดูแลครอบครัว

จากการสัมภาษณ์ ข้อมูลที่ได้จากผู้หญิงที่อยู่ในครอบครัวเกษตรมักจะมีคามยึดมั่นในแนวทางการปฏิบัติตามที่ได้รับการปลูกฝังสืบต่อกันมาในบทบาททางเพศ (Sex roles) ระหว่างสามีและภรรยาว่า ผู้ชายจะเป็น “ผู้หาเลี้ยง” และผู้หญิงจะเป็น “แม่บ้าน” โดยถือว่าเป็นสิ่งที่ถูกต้องตามแบบอย่างที่ยึดถือปฏิบัติ ซึ่งเป็นการยอมรับบทบาทที่เหนือกว่าของสามีทั้ง 2 กรณี คือ

“ผู้ชายเขาต้องรับผิดชอบครอบครัว คือ เขาเป็นผู้นำ เขาจะต้องออกความคิด แล้วเราก็เป็นผู้ตาม เพราะเขาเป็นเรี่ยวแรงในการหาเงิน เราก็ต้องรับภาระในบ้าน ก็สอนกันมารุ่นพ่อรุ่นแม่ ไม่ให้ขัดใจสามี เราต้องปรนนิบัติเขาอย่างดี”

(ครัวเรือนเกษตร)

“พ่อเป็นหลักสำคัญของครอบครัว เพราะพ่อเป็นคนดี จะสั่งสอนทั้งลูกทั้งแม่ให้เป็นคนดี เราก็รับผิดชอบได้แต่ไม่เต็มที่ เราเป็นผู้หญิงจะวางแนวทางของครอบครัวไม่ดีเท่าพ่อเขา พ่อเป็นคนคิดเรื่องเรียน

ของลูก การแก้ปัญหาเงินที่จะใช้เกี่ยวกับลูก เกี่ยวกับการทำกิน ก็พูดกันดี ๆ เวลาไม่มีก็ปรึกษากัน ไม่หา คนนั้นคนนี้ เราไปด้วยกัน”

(ครวเรือนเกษตร)

แม้ในกรณีผู้หญิงที่สามีไปทำงานต่างจังหวัดและจะนำเงินก้อนติดตัวมาเมื่อกลับบ้าน ภรรยาจึงต้องรับภาระหน้าที่ในการดูแลบ้านและดูแลลูกเล็กเพียงลำพัง ทั้งนี้เพื่อให้สามีมีอิสระที่จะทำงานอาชีพโดยไม่ต้องกังวลเกี่ยวกับการดูแลบ้านและการดูแลลูก ภรรยากลับมีความรู้สึกที่ตนเองมีได้ทำหน้าที่ของภรรยาอย่างสมบูรณ์ครบถ้วน ตามแบบแผนความสัมพันธ์ระหว่างสามีภรรยา ในการดูแลสามีเมื่อสามีกลับมาบ้าน ตามคำบอกเล่าว่า

“ตอนไม่มีลูกก็ปฏิบัติเขาตามปกติหน้าที่ภรรยา พอมีลูกก็ลดลงเพราะเวลามาลงที่ลูกหมด เสื้อผ้าก็ได้แค่เตรียมให้เขาหยิบไปใช้เอง ไม่ได้บิบบยาสีฟันให้ พักหลังมีลูกก็เหนื่อย ท้องไม่ว่าง คนโตไปโรงเรียน คนเล็กยังกินนม ยังไม่ได้ปีดนมเลย แต่เขาก็ไม่ว่า เพราะก็เห็นใจว่าเขาเหนื่อยกับลูก เขาเป็นคนทำให้ครอบครัวเป็นสุข เพราะเขาหาเงินหาเงินเพียงคนเดียว เราก็ได้ดูแลบ้าน ดูแลลูก รอเขา ไม่มีรายได้พิเศษอะไรเลย”

(ครวเรือน สามีส่งเงินกลับบ้าน)

อย่างไรก็ตาม แม้ในกรณีของหญิงหม้าย (หย่าร้าง) เนื่องจากสามีไม่มีความรับผิดชอบครอบครัว แต่ก็พยายามอดทนได้ถึง 19 ปี ทั้งนี้เพื่อเห็นแก่ลูกและพ่อแม่ของตน ในการที่จะไม่ทำให้ลูกรู้สึกมีปมด้อยว่าไม่มีพ่อ และเห็นแก่พ่อแม่ที่ยังยึดมั่นขนบประเพณีและอับอายผู้อื่นว่าเป็นหญิงหม้ายร้างสามี ผู้หญิงรายนี้จึงต้องอดทนและยอมรับชะตากรรมในฐานะบทบาทของ “ความเป็นแม่” และ “ความเป็นผู้หญิง” ตามกรอบสังคมวัฒนธรรม เมื่อลูกโตขึ้น (ลูกเรียนอยู่มหาวิทยาลัย) และมีความเข้าใจถึงความทุกข์ยากของแม่และครอบครัว จึงตัดสินใจหย่าร้างในที่สุด ซึ่งได้ถ่ายทอดประสบการณ์ชีวิตที่ขมขื่น ในการที่ต้องหาเลี้ยงครอบครัวโดยมิได้พึ่งพิงรายได้จากสามีนับตั้งแต่เริ่มแต่งงาน

“ตามหลักที่แท้จริง คนที่รับผิดชอบในบ้านน่าจะเป็นสามี เพราะเป็นหลักของครอบครัว เป็นพ่อของลูก แต่ที่เลิกกันเพราะความรับผิดชอบในบ้านแม่ไม่สนใจเลย ไม่เคยถามลูกสักคำ ไม่ว่าค่าเทอม ค่าใช้จ่ายในบ้าน ทำงานมากก็มากินข้าวที่เราทำ เขาก็กินกาแฟไปทำงาน ไม่สนใจกับลูกทั้งสองคน ที่ทนมาได้ตอนนั้นเพราะเห็นแก่ลูก ไปโรงเรียนจะอายเขา ไม่มีพ่อ นี่ลูกโตแล้ว บอกแล้วแต่แม่ ก็ให้ลูกเขาพิจารณาเอาเอง ไม่ได้บังคับไม่ให้เขาไปหาพ่อ เขาก็ต้องเป็นหลักยึดตัวเองหากินมาตลอดตั้งแต่แต่งงาน เครียดมากทั้งงานทั้งลูก ต้องไปหาแม่ค่าบ้าน เขาเห็นใจไม่เอาดอก ถ้าส่งลูกเรียนให้จบคงจะดีขึ้น ไม่ไปตามแม่กลับมาหรอก เราไม่ได้ผิดอะไร อยู่อย่างนี้สบายแล้ว สองปีนี้มีคนมาขอเรา ไม่เอาไม่ยอมได้ใครแล้ว เสื้อผ้าก็ไม่ต้องซักให้ใคร เราอยากไปไหนก็ได้ไป ไม่ต้องไปบอกขอใคร ถ้าเลือกได้ เมื่อก่อนมาคิดดูที่เราประสมอยู่เดี๋ยวนี้ ไม่แต่งดีกว่า ทุกข์ใจซ้ำแล้วซ้ำเล่า พ่อแม่ก็ไม่อยากให้เป็นแม่ร้างอับอายชาวบ้าน”

(ครวเรือนหย่าร้าง)

กรณีศึกษาที่จะนำเสนอต่อไปนี้ แสดงให้เห็นถึงความเข้มแข็งของอุดมการณ์ของสังคมวัฒนธรรมไทยที่ยังฝังรากลึกเป็นบรรทัดฐานทางสังคมที่สามีภรณายังถือปฏิบัติตามแบบแผนนี้อย่างเคร่งครัด กล่าวคือการที่สามีไม่ได้เข้ามามีส่วนช่วยเหลืองานบ้าน ภรรยายังถือว่าเป็นแบบแผนที่ถูกต้องทางวัฒนธรรม จึงไม่รู้สึกว่าการที่สามีไม่ได้เข้ามามีส่วนช่วยเหลืองานบ้าน ภรณายังถือว่าเป็นแบบแผนที่ถูกต้องทางวัฒนธรรม จึงไม่รู้สึกว่าถูกเอาเปรียบจากสามี ถึงแม้ว่าตนต้องรับภาระทั้งงานบ้านและงานเชิงเศรษฐกิจด้วย

“งานบ้านต้องรับภาระเองหมด งานของดิฉันมันตั้งแต่ตื่นมาล้างหัวทิ้งไว้ ไปตลาดกลับมาทำกับข้าว กวาดบ้านถูบ้าน แพนไปรับนักเรียน เข้าบ้านมาก็กินข้าว แล้วออกกรอกอีก โดยมากคนแถวนี้เขาคล้ายว่า

จะไม่ใช้สามี อย่างประเภทซักผ้า ทำอาหาร ถ้างานหนักแบกหามเขาก็จะทำ หรือหลังคร่ำ หรือว่าสมมุติ ตรงนั้นเสียตรงนี้เสียเขาถึงจะทำ"

(คร่ำเรือน ภรรยาช่างตัดเสื้อ สามีขบถ)

แม้ภรรยาต้องทำงานหารายได้เช่นเดียวกับสามีและร้องขอให้ช่วยงานบ้าน แต่สามีมิได้แสดงให้เห็นว่ามีความเห็นใจในความเหนื่อยยากของภรรยาที่กลับจากทำงานแล้วยังต้องรับผิดชอบงานบ้านที่หนักอึ้ง และสามียังใช้เวลาหลังเลิกงานไปสังสรรค์เพื่อนฝูง ดื่มเหล้า สูบบุหรี่ ซึ่งสร้างภาวะกดดันให้แก่ภรรยาเป็นอย่างมาก ดังถ้อยคำจากภรรยา 2 กรณี ดังนี้คือ

"เมื่อเขาซื้อเหล้าขี้ยา เราทำงานทั้งวัน ไหนจะทำกับข้าวอีก เข้ามารู้สึกต้องไปโรงเรียน ทำงานไม่ได้หยุดไม่ได้หย่อน แต่มองไม่เห็นงาน กลับจากขายของต้องดูบ้านดูเรือนกลางคืนอีก เขาไม่เคยช่วยเลย ขอให้ช่วยก็ไม่ช่วย บางทีเย็น ๆ ก็ซื้อถ่อออกไปกินเหล้า เราก็กินน้อย ดื่นเข้ามาเราก็ได้ทำงานแล้ว ผู้หญิงที่งานเราทั้งนั้น ผู้ชายดื่นมากก็ปรองพั้นล้างหน้า อาบน้ำไปทำงาน ภาระหนักมากแทบไม่ไหว"

(คร่ำเรือน ภรรยาค้าขาย สามีรับเหมางาน)

"เขาไม่ช่วยงานบ้าน ไม่ชอบด้วย เขาหาพินชูดินรับจ้าง กลับจากงานเขาก็จะเปลี่ยนผ้าไปบ้าน นั้นบ้านนี้ ไม่ดูคำดูดีกับเรา ทั้ง ๆ ที่เราก็กินรับจ้าง"

(คร่ำเรือนเกษตร)

ในหลายครัวเรือนผู้หญิงทำหน้าที่แม่บ้าน ทำงานบ้านซึ่งรวมถึงการปลูกพืชผักสวนครัวไว้กินในครอบครัว รดน้ำพรวนดิน ถางหญ้า หุงหาอาหาร และดูแลลูก จะฝึกลูกให้ช่วยแบ่งเบาภาระงานบ้าน เนื่องจากสามีไม่ได้ช่วยเหลือ ทั้งนี้เนื่องจากผู้หญิงได้เคยอยู่ในครอบครัวทำเกษตรมาก่อนและต้องทำงานหนักในไร่นา จึงมีความคิดว่าไม่ควรแบ่งแยกงานว่าเป็นงานของผู้ชายหรือผู้หญิง ซึ่งเป็นกรณีโดดเด่นเพียงกรณีเดียวที่ผู้หญิงมีความคิดความเชื่อที่แตกต่างไปจากบรรทัดฐานทางสังคมและวัฒนธรรม ดังคำบอกเล่าของแม่บ้านที่มีลูกชาย 2 คน ว่า

"ไม่ได้คิดแบ่งแยกงานเลยคะ ปฏิบัติหมดเลยตอนอยู่กับน้องสาวนะน้องจะไม่ทำเลยงานภายในบ้าน แต่งานทำนาทำไร่ก็จะชอบทำ จะเป็นแบบนี้แหละ ทำไม่ถึงเป็นแบบนี้ก็ไม่ทราบ สำหรับผู้ชายเขาก็ไปทำไร่ทำนาอยู่แล้ว ตอนเช้าพ่อก็จะเรียกไปช่วยทำไร่ทำนา ถ้าไม่ตื่นก็จะปลุกโดยการเอาไม้ตีฝ่าเรือนให้ตื่น เพื่อไปช่วยกัน น้องสาวก็ไป ส่วนพี่เห็นแม่ทำงานบ้านก็ช่วยแม่ทำ และก็บอกว่าให้ช่วยกันทำไม่ว่างานผู้หญิงหรือผู้ชายก็ต้องช่วยกันทำ"

ถาม งั้นตัวพี่เองก็ปฏิบัติมาตั้งแต่สมัยนั้นแล้วนะ

ตอบ คะ งั้นใครมาเห็นลูกพี่ทำงานบ้าน พี่ก็จะบอกว่าทำได้หมดแหละ เพราะทานข้าวร่วมกันไม่ว่าจะเป็นผู้หญิงหรือผู้ชาย"

(คร่ำเรือน ภรรยาเป็นแม่บ้าน สามีเป็นตำรวจ)

ความสัมพันธ์ระหว่างสามีภรรยา

ความรักระหว่างสามีภรรยา (Affection)

ในทางปฏิบัติ โดยทั่วไปการแบ่งงานระหว่างสามีภรรยาในครัวเรือน อาจมิได้เป็นไปตามอุดมการณ์ระบบวิธีคิดแบบผู้ชายเป็นใหญ่อย่างเสมอไป เนื่องจากในบางครัวเรือนความสัมพันธ์ระหว่างสามีภรรยามีความรักความเห็นอกเห็นใจต่อกันและกันมาก ทั้งสามีและภรรยามีความพึงพอใจในชีวิตสมรส โดยสามียกย่องให้เกียรติภรรยา ไม่นอกใจ มอบความเป็นใหญ่ให้ในบ้าน ช่วยแบ่งเบาภาระงานของภรรยาและมอบทรัพย์สิน

เงินทองให้กับภรรยาทั้งหมด ส่วนภรรยาก็ทำหน้าที่ในฐานะแม่บ้านเป็นอย่างดี ขยันขันแข็ง และสามารถรักษาทรัพยากรที่สามีหามาให้ โดยจัดสรรแบ่งปันกันทั่วถึง มีการร่วมทุกข์ร่วมสุขสามัคคีกลมเกลียว ถึงแม้ว่าจะผ่านเหตุการณ์เลวร้ายและความยากจนมาอย่างไรก็ตาม แต่สามีภรรยาก็ยังยึดเหนี่ยวกันด้วยจิตใจที่มั่นคง ไม่มีการทะเลาะวิวาทหรือขัดแย้ง แต่กลับช่วยกันสร้างฐานะและเอื้ออาทรต่อกันและกัน

ดังนั้น หากสามีมีความรักและพึงพอใจในตัวภรรยา (Romantic love) สิ่งนี้จะช่วยให้ความคิดเชิงอุดมการณ์ถูกสับเปลี่ยน ไม่เป็นไปตามแบบเดิม และเมื่อสามีรู้สึกว่าการได้อยู่ในภาวะวิกฤต เช่น เจ็บป่วย การตั้งครุฑ หรือการคลอด สามีก็จะเข้ามารับผิดชอบช่วยเหลือดูแลภรรยาและลูกทันที โดยดูแลงานบ้านทั้งหมดแทนภรรยา ก็จะทำให้ชีวิตสมรสยั่งยืน อันเป็นส่วนสำคัญที่สุดแห่งความผาสุกในครอบครัวที่มีความรักใคร่กัน ไม่เบียดเบียน ซึ่งจะเป็นกุญแจแห่งสวัสดิการที่ดีของครอบครัว เป็นเครื่องมือที่จะแก้ปัญหายุ่งยากต่าง ๆ ภายในครอบครัวได้ จึงควรมีกระบวนการเรียนรู้ในส่วนนี้ เพื่อเสริมสร้างหรือรักษาคุณภาพของครอบครัวให้ผ่านวิกฤตการณ์ทั้งหลายได้ในที่สุด ดังปรากฏของคำบอกเล่าที่ได้จากการสัมภาษณ์ภรรยาที่กล่าวถึงสามีที่เข้ามาช่วยเหลือภรรยาทำงานบ้านและรับผิดชอบดูแลลูก ดังนี้

“ก่อนแต่งงานหรือหลังแต่งงานก็เหมือนกันค่ะ เขาชอบทำกับข้าว เตะแค้นทุกคนในบ้าน ทำเสร็จยกมาให้กินด้วยค่ะ เอาใจเก่ง แม่รักมาก ตอนท้องทั้งคนโตคนเล็กเขาก็พาไปหาหมอ หาหนังสือมาอ่านมาสอน ว่าต้องปฏิบัติตัวอย่างนั้นอย่างนี้ โดยเฉพาะเรื่องอาหารการกิน เขาช่วยเลี้ยงลูก อดนอน คอยเรียกอยู่ เป็นเพื่อนให้นมลูก ชงนม ซักผ้าอ้อม กวาดดูบ้าน ทำกับข้าวที่เรียกน้ำนม เขารักลูกรักครอบครัวมาก”

จากเงื่อนไขของความรักความผูกพันและมีความห่วงใยต่อกันระหว่างสามีภรรยา ก็มีสาเหตุทำให้เกิดข้อบกพร่องของการแบ่งงานที่หลุดพ้นไปจากอุดมการณ์ ซึ่งได้รับการยืนยันจากสามีที่ให้สัมภาษณ์ต่อหน้าภรรยา ทั้ง 2 ราย ที่ได้พูดถึงการเข้ามามีส่วนช่วยเหลือภรรยาในการเกื้อบทั้งหมดของการทำงานบ้าน และดูแลลูก ดังนี้ คือ

“ก็ช่วยทำอาหาร ส่งลูก รับลูก ตอนเขาไปขายอาหารที่โรงเรียนตอนตีสี่ครึ่งจะไปด้วยกัน ไปช่วยเตรียมของและทำขายช่วงเช้า พอทำเสร็จหกโมงครึ่งถึงเจ็ดโมง ผมก็กลับบ้าน มาจัดแจงลูก ๆ และงานบ้านให้เรียบร้อย ช่วงกลางวันขายนักเรียนก็กลับไปช่วยเขาอีก บ่ายก็ขี่รถกลับมารับลูก มาดูแลลูกเรื่องงานภายในบ้านต่าง ๆ บางทีถ้ายุ่งก็ขอให้น้องสาวอยู่เป็นเพื่อนหลาน ตอนนี้อยอดขายน้อยลง ผมก็ไม่สบายใจ สงสารแฟนแก่เป็นทุกข์เรื่องนี้ ผมก็ได้แต่ปลอบใจ”

(ครัวเรือนค้าขาย)

ในบางครัวเรือนสามีเข้ามาช่วยเหลือภรรยาในลักษณะงานที่ภรรยาไม่มีความเชี่ยวชาญ เช่น งานซ่อมแซมต่าง ๆ และงานที่ต้องใช้แรงมาก เช่น การปลูกพืชผักสวนครัว ตลอดจนการดูแลเอาใจใส่ในงานบ้าน ในช่วงเวลาที่ภรรยาร่างกายอ่อนแอจากการคลอด ผู้ให้ข้อมูลหลักซึ่งเป็นสามีได้กล่าวถึงกิจกรรมที่ตนได้ช่วยเหลือภรรยา ทั้งยามปกติและยามภาวะที่ภรรยาต้องการการดูแลพิเศษ ดังนี้คือ

“ถ้าไม่ไปทุ่งนาที่ทำงานที่บ้านเล็ก ๆ น้อย ๆ กวาดบริเวณ ตัดต้นไม้ ขุดดิน ดายหญ้า ซ่อมหลังคา ซ่อมไฟไปตามเรื่อง เอาพืชสวนครัวลงให้เขา เก็บผักทำอาหาร เสาร์อาทิตย์ไปทำนาที่ผลัดกันดูแลลูก ช่วงอยู่เดือน ผมดูแลบ้านช่องแทนแฟน ซักผ้าทำเองหมดคนเดียว ความเป็นอยู่เรายากจน ไปหาคนมาช่วยไม่ได้ ต้องประหยัดทำเองหมด”

(ครัวเรือนเกษตร)

แม้บางครัวเรือนที่สามีอาจช่วยเหลือดูแลภรรยาและลูกในช่วงเวลาอันสั้น แต่ก็สร้างความรู้สึกที่ดีให้แก่ภรรยาในหน้าที่สามีห่วงใย ขณะเดียวกันก็รู้สึกเกรงใจที่สามีมารับภาระหน้าที่แทนตน กล่าวคือ

“ช่วงอยู่เดือน แพนพี่ก็จะซักผ้าให้ ผ้าอ้อมเขาก็ซักให้ สมัยก่อนพี่ใช้ผ้าอ้อมเป็นผ้าถุงเก่าบ้าง ผ้าปูนอนบ้าง ไม่มีผ้าอ้อมสวย ๆ เหมือนเดี๋ยวนี้ ตอนเช้าแพนก็ซักตากให้ ตอนกลางวันจะมอดักน้ำให้เต็มโถง มาตุลุด แต่พอสิบวัน เราก็อ้อมได้ เขาเหนื่อยเราเกรงใจ แต่ช่วงเจ็บแผลเขาทำให้ ทำกับข้าวไว้ให้กินด้วย ไม่รังเกียจ”

นอกจากนี้ การที่สามีเข้ามาช่วยงานบ้านยังส่งผลให้ครอบครัวมีบรรยากาศอบอุ่นอีกด้วย ดังคำพูดของภรรยาที่ประทับใจเมื่อสามีเข้ามาช่วยแบ่งปันภาระงานบ้าน กล่าวคือ

“เช้า ๆ ทำไม้ทันทูลูกไปโรงเรียน เขาเข้ามาช่วยตลอด เราห้ามก็บอกว่าช่วยกันได้ไม่ลำบาก งานบ้านยุ่ง ๆ ฉะนั้นไม่เหนื่อย เราอยู่กันอย่างอุ่นใจ”

(ครัวเรือนเกษตร)

กรณีของครัวเรือนที่สามีมีส่วนเข้ามาช่วยเหลือภรรยารับผิดชอบทำงานบ้านบางอย่าง เนื่องจากมีความเห็นใจที่ภรรยาต้องทำงานเช่นเดียวกันกับสามี โดยมีความเต็มใจที่จะทำให้ภรรยาและลูก ซึ่งผู้หญิงเองกลับมีความรู้สึกว่าเป็นการเหมาะสมที่สามีต้องเข้ามาช่วยงานที่เป็นภาระของตน เช่น การซักผ้า ล้างถ้วยชาม ตักน้ำ และทำอาหาร เป็นต้น ทั้ง ๆ ที่ผู้หญิงเองก็ทำงานเต็มเวลาเท่ากับสามี

“เขาก็ช่วย ถ้ามาค่ามัดก็ช่วยกัน ล้างถ้วย ซักผ้า แต่ถ้าพี่ป่วยเขาทำหมด ทำกับข้าว หุงข้าว แต่พี่ไม่ให้ซักผ้าขึ้น สงสารเขา เพราะว่ามันดำ คนเมืองเขาถือ ไม่ให้ลูกให้ผ้าซักผ้าซักขึ้น แต่แกซักเสื้อ กระโปรงให้ลูกสาว ถ้าเวลาลูกสาวบอกว่าวันนี้ซักไม้ทันทูลูกแม่ช่วยหน่อย เขาไปโรงเรียนตั้งแต่หกโมงเช้า แต่ถ้าแม่ไม่ว่าง เขามาจ้างไปทำงาน พ่อก็ซักให้หมด แต่ของแม่ แม่บอกว่าไม่ต้องซัก อีกวันเราก็ตื่นเช้าหน่อยดีสี งานบ้านเราต้องไม่บกพร่อง ถึงเขาช่วย เราเคยทำอย่างไรก็ทำอย่างนั้น”

(ครัวเรือนเกษตร)

ถึงแม้ว่าสามีจะเข้ามาช่วยแบ่งเบาภาระงานบ้าน ผู้หญิงก็ยังถือว่างานบ้านเป็นงานหลักสำหรับผู้หญิง การปฏิบัติต่อกันจากกรณีดังกล่าวเป็นความสัมพันธ์ระหว่างสามีภรรยาที่เอื้ออาทรต่อกัน เนื่องจากงานในไร่นาเป็นงานหนักที่ต้องอาศัยการร่วมแรงร่วมใจกันทำงาน ดังนั้นเมื่อภรรยาช่วยสามีแล้ว พอมาถึงบ้านสามีก็กลับมาช่วยภรรยาบ้าง จึงนับว่าการทำกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกันด้วยความเต็มใจและเห็นใจซึ่งกันและกัน เป็นการสร้างสัมพันธ์ภาพที่ดีในครอบครัว

ในทำนองเดียวกัน สามีที่ทำงานอยู่กรุงเทพฯ เมื่อมีโอกาสกลับมามีบ้านก็จะบริการช่วยเหลือภรรยา โดยรับภาระงานบ้านเพื่อให้ภรรยาได้ทำงานอาชีพ อันเป็นการสร้างความผูกพันกันในครอบครัว ถึงแม้ว่าจะเป็นการช่วยเหลือแบ่งเบาเฉพาะกรณีก็ตาม

“พี่กับแพนไม่เคยอยู่กันนาน ๆ เขากลับบ้านมาก็จะช่วยทำกับข้าว ซักผ้าเองไม่ยอมใช้เครื่อง แกว่าแม่ไม่เป็นไรพอจะทำคนเดียว แม่ทำงานมาก แม่ทำของแม่ไปเถอะ เพราะแกก็เห็นว่าเราไม่มีเวลาพัก ตื่นมาเราก็ต้องตัดผ้าเตรียมให้ช่าง กลางคืนเราก็เตรียมไว้อีก กว่าจะได้นอน 11 โมงหรือเที่ยงคืน ถือว่าได้นอนเข้า บางทีต้องแพคใส่ลังไปส่งเขาก็ก เขาก็ทำอาหาร คุยกับลูก งานหนักก็ยังไม่ไปทำ เอาเงินมาให้เป็นก้อน เดือนหนึ่งมาที เขาช่วยทำงานในบ้านเอง ไม่ต้องขอให้ช่วยสักครั้ง”

(ครัวเรือน สามีทำงานกรุงเทพฯ ภรรยาเป็นช่างตัดเสื้อ)

บางครัวเรือนสามีอาจช่วยงานบ้านและดูแลลูกให้เป็นบางเวลาหรือบางสถานการณ์ ซึ่งขึ้นอยู่กับอารมณ์ของสามี ตามคำบอกเล่าของภรรยาว่า

“เขาช่วยบ้างแล้วแต่อารมณ์ บางทีเขาบอกวันนี้ขี้เกียจไม่ช่วย บางทีตัวน้องซักผ้าแล้วบอกเขาขอให้เอาไปตากให้ที เขาก็จะบ่น เบื่อจึงทำไมไม่ทำเอง แต่บางวันอารมณ์ดี น้องกลับจากทำงานเห็นผ้า

ชักตากไว้แล้วก็มี ถ้าเขาชักผ้าจะชักหมด ไม่เกียจว่าเป็นผ้าขึ้นผ้าถุง หากกับข้าวสุกไว้ให้กิน อาบน้ำทาแป้ง ลูกเรียบร้อย"

(ครัวเรือน ภรรยาทำงานในเมือง สามิขันธ์ในชุมชน)

จากการวิเคราะห์ข้อมูล สะท้อนให้เห็นอย่างชัดเจนว่าไม่ว่าจะเป็นผู้หญิงที่มีการศึกษาสูงหรือมีการศึกษาต่ำ และหรือผู้หญิงที่อยู่ในลักษณะของครัวเรือนที่แตกต่างกัน ล้วนมีความคิดความเชื่อที่ยึดมั่นเหนียวแน่นในเรื่องการแบ่งงานกันทำระหว่างสามีภรรยา ตามแนวคิดเชิงอุดมการณ์ของสังคมวัฒนธรรมไทยเกี่ยวกับบทบาทหญิงชายที่ไม่แตกต่างกันมากนัก

ดังนั้น จึงควรมีกระบวนการถ่ายทอดการเรียนรู้หรือให้การศึกษา (Preeducation) แก่ทั้งเด็กหญิงและเด็กชาย เริ่มตั้งแต่อยู่ในครอบครัว ในเรื่องของค่านิยม ความเชื่อ และวัฒนธรรมเกี่ยวกับระบบการแบ่งงานทางเพศ ที่จะทำให้เห็นคุณค่ากับงานที่ผู้หญิงทำและเห็นคุณค่าในความเป็นมนุษย์ทั้งหญิงและชายที่เท่าเทียมกัน

การแบ่งแยกงานตามเพศ

ถึงแม้ว่าผู้หญิงจะมีส่วนร่วมในกิจกรรมเชิงเศรษฐกิจค่อนข้างสูง แต่รายได้ที่ผู้หญิงหาได้กลับน้อยกว่า จึงเป็นที่น่าสังเกตว่า จากแนวคิดเชิงอุดมการณ์ในการแบ่งงานระหว่างหญิงในครัวเรือนนั้นมีส่วนกำหนดให้เกิดการแบ่งแยกงานตามเพศขึ้น (The Sexual division of labor) ซึ่งผู้หญิงมักเป็นฝ่ายเสียเปรียบและได้รับความกดดันในการถูกแบ่งแยกงานตามเพศ

จากการวิเคราะห์ข้อมูล ผู้หญิงได้พยายามตั้งใจทำงานเพื่อหารายได้ที่เป็นเงินสดเข้ามาสู่ครอบครัว แต่ผู้หญิงมักได้ค่าตอบแทนต่ำและมีส่วนร่วมเชิงเศรษฐกิจน้อยกว่าผู้ชาย ซึ่งมาจากสาเหตุหลัก 2 ประการคือ

1. เกิดจากการแบ่งแยกอาชีพตามเพศในตลาดงานไว้ล่วงหน้า

ในชุมชนที่ศึกษา แม้เป็นชุมชนชนบท แต่ก็ยังมีการแบ่งแยกอาชีพตามเพศในลักษณะให้ความสำคัญต่อผู้ชายเหนือกว่าผู้หญิง ทั้งในลักษณะงานที่ต้องใช้ความรู้ทางด้านการศึกษา และการใช้แรงงาน ผู้หญิงจะถูกเลือกปฏิบัติและการแบ่งแยกทางเพศชัดเจน ซึ่งมีผลทำให้ผู้หญิงมักถูกกีดกันออกไป หรือมีทางเลือกน้อยในการเลือกอาชีพ ดัง 3 กรณีต่อไปนี้คือ

กรณีผู้หญิงทำงานราชการก็ยังถูกกีดกันทางสังคม และมีความรู้สึกว่าถูกเอาเปรียบจากเพื่อนร่วมงาน หรือถูกกดให้อยู่ภายใต้การบังคับบัญชาของผู้ชาย ถึงแม้จะเป็นระบบราชการเดียวกัน รับเงินเดือนประจำ แต่มิได้ใช้หลักความสามารถตามหน้าที่ ซึ่งครูผู้หญิงรายหนึ่งได้ให้ข้อมูลว่า

"ผอ. และครูผู้ชาย พวกนี้เอาเปรียบ เห็นแก่ตัว งานหนักยกให้พวกเรา วิ่งเดินดินรนกันไม่เอาเท่าที่สังเกต ครูผู้หญิงถ้าเป็นพวกสอพลอเป็นพวกกัน ก็จะเอาหน้าเหมือนกัน ปลอมเด็กไม่ค่อยได้เรียนเด็ก ๆ ยากจนเป็นเด็กพื้นแถว ๆ นี้ พ่อแม่ไม่มีเงิน ครูตีแต่แต่งตัวสวยไม่เอางาน พี่ก็เบือ ทำงานหนักแล้วไม่ได้ดี"

แม้ลักษณะงานที่ไม่ต้องใช้ความรู้ ก็ยังมีข้อจำกัดบางประการเกี่ยวกับการทำงาน หากลักษณะงานใดที่ผู้หญิงเป็นผู้ลงมือทำ งานนั้นจะไม่ได้รับความสำคัญหรือมีคุณค่าเชิงเศรษฐกิจที่ต่ำกว่าผู้ชาย ดังคำบอกเล่าของผู้หญิงที่รับจ้างงานก่อสร้างรายหนึ่ง

"เวลาเขามาจ้างไปทำงานก่อสร้างอะไร ผู้ชายมักจะได้มากกว่าผู้หญิง เขาว่าผู้ชายเป็นช่างทำอะไรก็ได้ ก่ออิฐ ฉาบปูน ก็ได้ แต่เราเป็นผู้หญิง ได้แค่หิ้วปูนผสมปูนให้เขา ผู้ชายได้ 200 ผู้หญิงเราได้ 120 ถ้า 130 - 140 ก็จะเป็นพวกผู้หญิงที่มีฝีมือเท่ากับผู้ชาย เขาขึ้นไปก่อสร้างข้างบนที่สูง ๆ ทำได้ทุกอย่าง

เหมือนผู้ชาย เขาเก่งจริง ๆ แต่ได้ค่าแรงน้อยกว่าพวกผู้ชาย ก็ไม่ก้าวหน้าอะไร เป็นผู้หญิงมันก็อย่างนี้แหละ”

อีกกรณีหนึ่ง สามีภรรยาเคยมีประสบการณ์ในการรับเหมาติดกระจกในโบสถ์ ในตอนแรกได้ทำอยู่กับญาติ ต่อมาแยกมาทำเอง เมื่อสามีภรรยามีปัญหาโต้เถียงกัน และแยกกันอยู่หลายครั้ง โดยภรรยาจัดหาอาชีพใหม่ที่ไม่ต้องพึ่งสามี แต่ก็ต้องติดขัดที่ไม่มีผู้ว่าจ้างงาน เนื่องจากความเป็นผู้หญิง นายจ้างไม่ยอมรับ ซึ่งผู้ให้สัมภาษณ์เล่าว่า

“ตอนแรกเขาทำกับลุง ได้เงินรายวัน 200 บาท หนูได้ 150 บาท อยู่ไปเราก็คิดแยกมาทำเอง แฟนเขาเขียนลายดอก ลายอะไรก็ได้หมด เหนื่อยเลยแยกมาขายของ แต่ถ้าได้เงินเป็นก้อนรับเหมาได้ก็ดี แต่นี้เป็นผู้หญิง เขาไม่ให้งาน เพราะเขาคิดว่ามันต้องออกแบบลวดลาย บันดินน้ำมัน เทแบบ เขาให้เราทำได้อย่างเดียว คือ ติดแก้ว แต่เขาไม่ให้ทำทั้งหมด หรือเป็นเจ้าของงานเขาไม่เชื่อมือ ต้องให้ผู้ชายเป็นผู้รับเหมา”

ดังนั้น แม้ว่าผู้หญิงจะเข้ามามีบทบาทเชิงเศรษฐกิจเพื่อหารายได้จุนเจือครอบครัว ก็มักจะได้รับรายได้ต่ำกว่า จึงทำให้เป็นการจำกัดโอกาสในการเลือกอาชีพ เนื่องมาจากข้อกำหนดทางวัฒนธรรมประเพณี และการกีดกันทางสังคม

2. เกิดจากการถูกจำกัดโอกาสในการเลือกอาชีพ

เนื่องจากผู้หญิงต้องมีการรับผิดชอบงานค่อนข้างมาก เป็นการจำกัดโอกาสที่ผู้หญิงจะได้มีเวลาประกอบอาชีพเท่ากับผู้ชาย ผู้หญิงที่มีภาระที่ต้องเลี้ยงดูลูกที่ยังเล็กตามลำพัง ต้องมีทางเลือกอันจำกัดในการทำงานที่มีรายได้ เพราะต้องทำงานเฉพาะที่มีความยืดหยุ่น โดยสามารถเลี้ยงดูลูกเล็ก ๆ ไปพร้อม ๆ กันได้ ทางเลือกที่จำกัดนี้อาจผลักดันให้ผู้หญิงต้องทำงานที่มีชั่วโมงการทำงานยาว มีรายได้ต่ำ ซึ่งอาจเป็นงานที่มีสวัสดิการน้อยหรือไม่มีเลย

“รับกระดาสามาพับ หารายได้พิเศษ ทุกอย่างที่เป็นรายได้จะทำหมด แม้กับลูกหอม แม่บอกว่าให้กะหอมขาย ขายได้เอาเงินไปไว้ใช้ ดินนกะหอม ราคา กิโลกรัมละ 35 บาท ถ้ากะแล้วจะราคาดี ก็เหมือนกับเลี้ยงลูกไปด้วย ลูกยังเล็กปล่อยไม่ได้ อายุขบกว่า เราทำหมดไม่หวงแรง”

(ครอบครัวภรรยาเป็นแม่บ้าน)

สรุปได้ว่า จากการศึกษาผู้หญิงในชุมชนได้ทำหน้าที่ของตนเองอย่างเข้มแข็งมาโดยตลอด ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เด็กหญิงถูกสอนให้ช่วยแบ่งเบาภาระของแม่ ช่วยแม่ทำงานบ้าน ดูแลน้อง เมื่อเป็นหญิงสาวแม่ว่ายังไม่ได้แต่งงาน ผู้หญิงต้องรับภาระดูแลอาหารการกิน และความเป็นอยู่ในครัวเรือน ซึ่งเป็นบทบาทที่สังคมไม่ได้คาดหวังจากผู้ชาย หากแต่งงานมีครอบครัวก็ต้องรับหน้าที่เต็มตัวในฐานะภรรยาและแม่ ซึ่งในสภาพการณ์ปัจจุบันที่มีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและเศรษฐกิจ การทำมาหากินเพื่อยังชีพของครอบครัวขึ้นอยู่กับเงื่อนไขของธรรมชาติในการทำเกษตร และเงื่อนไขจากปรากฏการณ์ทางสังคมภายนอกชุมชน แต่มีผลกระทบต่อกิจกรรมชีวิตที่ดำรงอยู่เดิม ผู้หญิงซึ่งเป็นผู้ดูแลการใช้จ่ายในครัวเรือน ในฐานะผู้กำหนดระบบบริโภคในครัวเรือน อันมีส่วนสำคัญในทุกมิติของครอบครัว ผู้หญิงต้องทำงานเคียงบ่าเคียงไหล่กับสามีในไร่นา ก็ต้องปรับตัวไปทำงานเชิงเศรษฐกิจเพื่อความอยู่รอดในสังคมสมัยใหม่ด้วย ขณะเดียวกันก็ต้องรับภาระหนักของงานบ้านและดูแลลูกด้วย จึงต้องรับภาระหลายด้านมากยิ่งขึ้นกว่าในอดีต

จะเห็นได้ว่าการแบ่งงานกันทำในครอบครัวถูกกำหนดมาจากระบบคิดแบบให้ความสำคัญกับผู้ชาย นำไปสู่ความไม่เท่าเทียมกันระหว่างเพศหญิงและเพศชาย ซึ่งตกผลึกอยู่ในสังคมและแทรกอยู่ในสถาบันครอบครัว เพราะภายในครอบครัวบทบาทของพ่อแม่จะเด่นชัดในการดูแลความประพฤติ การให้แสดงออกในด้าน

ต่าง ๆ ทั้งการลงโทษและการให้โอกาส ผู้หญิงจึงมักถูกมองว่ามีบทบาทหลักในด้านการสืบทอดลูกหลาน หรือ การผลิตซ้ำของครอบครัว (Reproduction) หรือการมีลูก การเลี้ยงลูก ดูแลงานบ้าน ทำให้กิจกรรมหรือ บทบาททางการผลิต (Productive activities) ของผู้หญิงมักถูกมองข้ามไป แต่ถูกมองว่าเป็นผู้ที่สนับสนุน หรือเสริมงานผลิตของผู้ชาย ซึ่งบทบาทเด่นชัดของผู้หญิงทั้งในแง่อุดมการณ์และการปฏิบัติจะมีลักษณะเป็น “แม่บ้านแม่เรือน” ถึงแม้จะต้องทำงานเชิงเศรษฐกิจเต็มเวลาเท่ากับผู้ชายก็ตาม และในความคิดความรู้สึกของผู้หญิงเองก็เป็นเรื่องธรรมดา ถูกต้อง และหลีกเลี่ยงไม่ได้อีกด้วย (ยศ สันตสมบัติ. 2535 : 194-197)

ความสัมพันธ์ระหว่างหญิงชายในมิติของการแบ่งงานกันทำระหว่างสามีภรรยา ในระดับครอบครัว จากทุกประเด็นข้างต้นจึงมีความหมายมากต่อคุณภาพชีวิตของผู้หญิง หากทุกคนในครอบครัว โดยเฉพาะ สามีได้เข้ามามีส่วนร่วมแบ่งปันความรับผิดชอบในการงานบ้านของภรรยาและลูกสาว ไม่ว่าจะเป็นภาวะปกติ ประจำวันหรือช่วงเวลาที่ภรรยาต้องพักฟื้นร่างกายหลังคลอด หรือการช่วยเหลือในงานบางประเภท หรือตาม สภาวะความพึงพอใจของสามีก็ตาม ดังรายละเอียดข้างต้น ด้วยการเลือกทำอย่างเต็มใจ มิใช่เป็นภาระต้องทำ เพราะเป็นเพศหญิงหรือเพศชาย ก็จะเป็นสิ่งสำคัญต่อการเชื่อมโยงความเสมอภาคให้เกิดขึ้นในครอบครัว นับตั้งแต่มีการสนับสนุนกัน มีการเสียสละ และร่วมมือร่วมใจกัน อันเป็นการยอมรับผลประโยชน์ส่วนรวม ของทุกคนในครอบครัว ที่จะเป็นกลไกสร้างความมั่นคงทางด้านจิตใจให้แก่ภรรยาและลูกได้เป็นอย่างดี

ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างสามีภรรยา (Power relations) และความเป็นอิสระของ ผู้หญิง (Female autonomy)

การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมในปัจจุบัน มีผลทำให้ผู้หญิงในครอบครัวต้องมีบทบาทเชิง เศรษฐกิจ โดยไปทำงานทำนอกบ้าน ขณะที่ต้องรับผิดชอบงานบ้านและดูแลลูกไปพร้อมกันด้วย ซึ่งก็มิได้ ทำให้สถานภาพทางเศรษฐกิจของผู้หญิงสูงขึ้น แต่กลับยังต้องพึ่งพารายได้ของสามีอยู่ และมีการงานเพิ่ม จากเดิม ทางเลือกที่ผู้หญิงจะสามารถแสวงหาความมั่นคงทางเศรษฐกิจแก่ตนเองได้ก็ด้วยอาศัยอำนาจการ ตัดสินใจ และความเป็นอิสระของตนเอง ที่จะแสดงให้เห็นว่าผู้หญิงมีอำนาจและมีบทบาทสำคัญภายในบ้าน

ความหมายของ “อำนาจ” ในเชิงทฤษฎี หมายถึง ความสามารถในการจะมีอิทธิพลและควบคุม ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล หรืออาจนิยามได้ว่าเป็นความสามารถในการควบคุมหรือเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม ของผู้อื่น รวมทั้งความสามารถในการเป็นพันธมิตรใหม่กับคนที่เคยเป็นฝ่ายตรงข้ามกัน หรืออีกนัยหนึ่ง อำนาจจะหมายถึง ความสามารถในการควบคุมหรือเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม หรือความสามารถที่จะตัดสินใจใน เหตุการณ์สำคัญ ๆ ในชีวิต การตัดสินใจเกี่ยวกับกิจกรรมการผลิต และกิจกรรมทางเศรษฐกิจ รวมตลอดไป ถึงความสามารถที่แสดงออกมาในคำพูดที่สำคัญ หรือการตัดสินใจในสิ่งต่าง ๆ ที่มีผลต่อชีวิตของผู้หญิงเอง ซึ่งหากผู้หญิงมีความสามารถดังกล่าว ก็จะแสดงให้เห็นว่าผู้หญิงมีอำนาจในด้านต่าง ๆ ในครอบครัว ซึ่ง สะท้อนให้เห็นสถานภาพของผู้หญิงในครอบครัวและสังคม ว่าจะมีความเท่าเทียมกัน ความไม่เท่าเทียมกัน หรือมีสถานภาพที่เหนือกว่าผู้อื่น (Safilios - Rothschild. 1982 : 117)

ส่วนความหมายของ “ความเป็นอิสระของผู้หญิง” เป็นคนละความหมายกับ “อำนาจ” ความ หมายของความเป็นอิสระของผู้หญิงมิใช่เป็นในลักษณะของการมีอิทธิพลเหนือ การควบคุม หรือการบังคับผู้อื่นให้ ทำตามที่ต้องการ แต่ความเป็นอิสระเป็นเรื่องของการจัดการของตัวผู้หญิงเอง ขึ้นอยู่กับระดับการจัดการ ว่ามีมากน้อยเพียงใด หากผู้หญิงมีอำนาจมากก็มีอิสระในการจัดการสิ่งต่าง ๆ ได้มาก อาจกล่าวได้ว่า ระดับ ของความเป็นอิสระจะอยู่ที่ว่าผู้หญิงจะมีความสามารถในการที่จะทำหรือไม่ทำสิ่งใดตามที่ตนเองต้องการ (Safilios - Rothschild. 1982 : 122-123) เช่น การเลือกที่จะทำอาชีพ การจัดการสภาพแวดล้อมส่วนตัวของ

ตนเอง การตัดสินใจเกี่ยวกับพฤติกรรมภาวะเจริญพันธุ์ การควบคุมระบบการเงินของครอบครัว และการรับข่าวสาร เป็นต้น

ความสัมพันธ์ระหว่าง "ความมีอำนาจและความเป็นอิสระของผู้หญิง"

ความเกี่ยวข้องในเรื่องอำนาจการตัดสินใจกับความเป็นอิสระของผู้หญิง เปรียบเสมือนเหรียญอันเดียวกันที่มีสองด้าน สถานภาพของผู้หญิงไทยอยู่ในลำดับค่อนข้างดี เมื่อเปรียบเทียบกับสตรีในประเทศโลกที่สาม ที่มีลักษณะตามแบบฉบับของสังคมไทยเกี่ยวกับการอยู่ร่วมกันในครัวเรือน ผู้หญิงยังพอมีความเป็นอิสระในหลายด้านเหมาะสมกับผลประโยชน์ และยังไม่ได้รับความกดดันรุนแรงในเรื่องเกี่ยวกับการตัดสินใจในครอบครัว

ความมีอำนาจของผู้หญิงในการตัดสินใจยังขึ้นอยู่กับ "ความรัก" ที่ถือเป็นทรัพยากรสำคัญ เมื่อฝ่ายหญิงได้แต่งงานกับผู้ชายที่มีความรักมากกว่าจะทำให้ผู้หญิงมีความมั่นคงในการแต่งงาน บทบาทในฐานะของผู้หญิงจะเป็นแกนกลางสำคัญของครอบครัว หากยิ่งผู้หญิงมีรูปร่างหน้าตางดงามก็ยิ่งมีส่วนทำให้สามีรู้สึกภาคภูมิใจ ซึ่งมีผลต่ออำนาจการตัดสินใจและความเป็นอิสระของผู้หญิงในการบริหารครัวเรือนมากยิ่งขึ้น

"ผมก็เห็นเขามาแต่เด็ก ไม่สงสัยกับใคร กังขาอย่างนี้ไม่เปลี่ยน เขายืนยันมาก ทำงานตั้งแต่รุ่น ๆ ตอนนี่ก็ให้เขาเก็บเงินหมด ถ้าจะออกไปธุระก็ขอติดตัว ก็ไม่เคยถามจู้จี้ ไม่บ่น เป็นคนดี เขาจะเอาอะไรจะไปไหน ผมบริการทุกอย่าง"

(ครัวเรือนสามีขับรถรับส่งนักเรียน)

จากการสัมภาษณ์ระดับลึก ยังได้ข้อมูลเกี่ยวกับความรัก ความประทับใจระหว่างสามีภรรยาหลายคู่ ซึ่งสิ่งนี้จะทำให้ผู้หญิงมีความมั่นคงทางสังคม เนื่องจากจะมีสุขภาพจิตดี ทำให้เกิดความยั่งยืนในชีวิตสมรส เป็นความผูกพันกันทางด้านจิตใจ ซึ่งส่งผลต่อลูกที่จะได้รับความรักความอบอุ่น ดังที่ผู้ให้สัมภาษณ์เปิดเผยความในใจเกี่ยวกับคู่สมรส ดังนี้คือ

"บอกไม่ถูกนะ เขาดูแลและห่วงใยมาตลอด และมากกว่าพ่อเสียอีกก็เลยคิดว่าเขาเป็นสามีที่ดี แม่สบายใจและยังเคยบอกว่าเขารักและห่วงฉันมาก เขาเก็บเงินและบอกว่าต้องมีบ้าน เขาบอกว่าตอนที่เขาเป็นนักเรียนเพื่อนมาบ้านเขาจะอาย เขาทราบความรู้สึกฉันดี เขาไม่ยอมให้ลูกเป็นแบบนั้น เขาทำงานได้เงินมาก็รีบฝากธนาคาร เก็บเงินจนได้บ้านหลังนี้ ไม่ใช่จะสร้างที่เดียวเสร็จก็สร้างที่เล็กละหน่อย ข้าวของเงินทองก็จะซื้อให้บ่อย ๆ เราขออะไรเขาจะเอามาให้ถ้าเจอ ประทับใจเขาตลอดเลย เขาจะแสดงของเขาทุกวันว่าเขารักนะ ขอบนะ ทุกวันนี้เขาก็ทำต่อหน้าลูกแก้มือมาหอมเรา ลูก ๆ ก็เชียร์พ่อ ลูก ๆ จะรักเขามาก ก็บ๊องข้าวบ๊องน้ำมาตั้งแต่คลอดจนโต"

(ครัวเรือนสามีส่งเงินกลับจากต่างจังหวัด)

"เราเป็นหลักคู่กัน จะทำอะไรก็ถามกัน ผมเคยท้อแท้ตอนตกงาน แพนผมจะเป็นกำลังใจตลอด เขาไปทำงานเช้า เข้าบ้านเย็น ผมจะไปรอที่ชายทุ่งที่แกขึ้นลงรถสองแถวทุกวัน ผมรักแกมากจนขาดว่าแยกกันไม่ได้ ผมจะพยายามหาเงินมาจนเจ็ครอบครัวยังไม่ลำบาก ผมไม่เคยมีเรื่องให้แกเสียใจ ยิ่งเรื่องชู้สาวจะไม่มี ผมไม่กินเหล้า เอาเงินให้ลูกไปโรงเรียนดีกว่า ถ้าช่วงเงินสะพัด เดือนยี่เป็ง (เดือนสิบสองช่วงลอยกระทง) เกี่ยวข้าวตีข้าว เก็บเงินมาไว้ให้แฟนให้ลูก มันจะดีต่อไปข้างหน้า ผมรักแกจะอยู่กับแกจนตายจาก แกทำให้ลูกอบอุ่นไม่เคยบ่นไม่เคยเรียกร้อง ผมให้แกได้ ผมให้ทุกอย่าง แพนผมก็เป็นหัวใจที่สำคัญของผม"

(ครัวเรือนสามีขับรถในชุมชน ภรรยารับจ้างในเมือง)

ผลการวิเคราะห์ข้อมูลสอดคล้องกันเป็นส่วนใหญ่ ว่าหลักสำคัญของครอบครัวคือตัวสามี หากสามีมีความรักความห่วงใยต่อภรรยาและลูกจะเป็นสิ่งสำคัญที่ช่วยทำให้ครอบครัวอยู่รอดผ่านพ้นวิกฤตไปได้ ซึ่งความรักและความห่วงใยที่มีต่อกันระหว่างสามีภรรยาจะเป็นเครื่องยับยั้งความตึงเครียดภายในครอบครัวได้ สิ่งสำคัญคือ สายสัมพันธ์ระหว่างความรักที่มีต่อกัน

จากการวิเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวกับความมีอำนาจในการตัดสินใจและความเป็นอิสระ ประเมินได้จากองค์ประกอบ 3 ประการ คือ 1) การตัดสินใจเกี่ยวกับการสมรส การตั้งครรภ์ และการมีบุตร 2) การเลือกอาชีพของผู้หญิง 3) การติดต่อทางสังคมกับญาติ

1) การตัดสินใจเกี่ยวกับการสมรส การตั้งครรภ์ และการมีบุตร

การอภิปรายเกี่ยวกับภาวะการเจริญพันธุ์ของผู้ให้ข้อมูลหลักมักเน้นถึงความสำคัญของตนเอง ทั้งหญิงและชาย ในเรื่องของการเลือกคู่ครอง เวลาที่จะแต่งงาน การแต่งงาน การมีลูก และจำนวนลูกที่จะมี ส่วนใหญ่ถือเป็นความรับผิดชอบของกลุ่มสมรสเอง อย่างไรก็ตาม ผู้ให้สัมภาษณ์ที่เป็นภร่ายังกล่าวว่า การเลือกคู่ครองเน้นการเป็นผู้ใหญ่ และการมีความรับผิดชอบว่าเป็นสิ่งสำคัญสำหรับการแต่งงาน และการจะแต่งงานเมื่อไรนั้นขึ้นอยู่กับแต่ละคน

"ก็ไม่รู้ยังงี้ ไม่ได้ตั้งสเปคไว้ แต่ก็อยากได้ที่เป็นผู้ใหญ่ มีความคิด ขยันทำมาหากิน ส่วนจะแต่งงานเมื่อไรมันก็ลองดูกันเองว่าจะพร้อมก็ไม่เชิง ไม่ทันได้ปรึกษาใคร ทั้งคู่ก็ปลงใจกันเอง"

ประเด็นเกี่ยวกับใครเป็นผู้ตัดสินใจเกี่ยวกับคู่ครอง มีข้อเขียนทั้งทางสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา ที่กล่าวว่า บรรทัดฐานที่เป็นมานานพอสมควร ได้แก่ บังคับบุคคลมีอิสระที่จะเลือกคู่ครองของตนเอง การจัดหาคู่ให้แต่งงานกันเป็นสิ่งหายาก แม้ในกลุ่มชาวพุทธ แต่สิ่งนี้อาจมีการทำกันโดยทั่วไปในอดีตก็ตาม พ่อแม่หรือญาติอื่นมีบทบาทเป็นเพียงผู้ให้คำปรึกษาเท่านั้น (Limonda, 1983 ; Henderson et.al. 1971 : 69) ซึ่งชี้ให้เห็นว่าถ้าไม่นับโครงสร้างหน้าที่ที่เป็นทางการในการจัดการแต่งงาน ซึ่งรวมถึง การต่อรองในเรื่องสินสอด และการเยี่ยมเยียนระหว่างครัวเรือนทั้งสองฝ่ายแล้ว การตัดสินใจในเรื่องการแต่งงานจริง ๆ เป็นเรื่องของผู้ที่แต่งงานเกือบทั้งหมด มีกลไกหลายอย่างสำหรับกลุ่มสมรสที่สามารถใช้จัดการไม่ยอมรับของพ่อแม่ และเป็นสิ่งที่ทำกันทั่วไป โดยเฉพาะการหนีตามและการฉุดคร่าในบางครั้ง ในทางปฏิบัติ การตัดสินใจและพฤติกรรมดังกล่าวจะพบได้ในชุมชนที่ศึกษาเช่นกัน นอกจากนี้ ครอบครัวจะมีส่วนเกี่ยวข้องเพียงเล็กน้อยเท่านั้น ในกรณีที่กลุ่มสมรสตัดสินใจหย่าขาดกัน เพราะโดยข้อเท็จจริงแล้ว การแต่งงาน และการหย่าร้างเป็นเรื่องที่กลุ่มสมรสตัดสินใจเอง สมาชิกอื่น ๆ ของครอบครัวมีสิทธิน้อยมาก ข้อมูลยังยืนยันทัศนคติหลักที่ว่า ทั้งลูกชายและลูกสาวจะมีอิสระในการเลือกคู่ครอง การปรึกษาระหว่างพ่อแม่กับลูกเป็นสิ่งที่ครอบครัวคาดหวังว่าพ่อแม่ควรเลือกคู่ให้ลูก แต่ในที่สุดมักมีการเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับทัศนคติในด้านนี้ หมู่อัตริในชนบทมักมีความคิด ความรู้สึก และการปฏิบัติเป็นอิสระ สิ่งนี้อาจจะสะท้อนข้อเท็จจริงว่า แบบแผนเกี่ยวกับการเลือกคู่ครองที่มีอยู่แต่เดิมจะเปลี่ยนไปในในช่วงทศวรรษที่มีการเปลี่ยนแปลงทางสังคม และสิ่งที่น่าสนใจเกี่ยวกับทัศนคติเกี่ยวกับการเลือกคู่ครองมีความแตกต่างกันน้อยมากระหว่างผู้ที่มีการศึกษาสูงและการศึกษาต่ำ

ประเด็นที่เกี่ยวกับขนาดของครอบครัวก็ได้มีการเปลี่ยนแปลง จากการที่คนมองว่าเป็นสิ่งที่ควบคุมไม่ได้กลายเป็นสิ่งที่คนมองว่าสามารถเลือกกำหนดได้ ซึ่งเป็นอิทธิพลของวัฒนธรรมที่มีต่อผู้ที่ตัดสินใจเกี่ยวกับจำนวนบุตรเป็นตัวกำหนดขนาดครอบครัวที่สำคัญ การตัดสินใจเกี่ยวกับการตั้งครรภ์ถือเป็นความรับผิดชอบของกลุ่มสมรส ซึ่งกลุ่มสมรสเป็นผู้ตัดสินใจเอง หรือบางที่อาจปรึกษากับเพื่อนหรือญาติพี่น้องแบบไม่เป็นทางการ

การมีอิสระในการตัดสินใจเกี่ยวกับการสมรสและการตั้งครรถ์สอดคล้องกับระบบค่านิยมที่สำคัญ ๆ ของสังคมไทย และเกี่ยวข้องกับอิทธิพลของศาสนา ซึ่งเน้นให้ปัจเจกชนมีความรับผิดชอบในการกระทำและโชครชะตาของตนเอง ดังนั้น ถึงแม้ว่าจะเป็นความจริงที่ว่ากิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับภาวะเจริญพันธุ์ของกลุ่มสมรสหนุ่มสาวในระยะแรกที่อยู่ร่วมครัวเรือนกับพ่อแม่ แต่พ่อแม่ก็มีอิทธิพลต่อการตัดสินใจเพียงเล็กน้อยเท่านั้น และอีกประการหนึ่งยังสอดคล้องกับการที่คนไทยมิได้มีการถือเรื่องของสายสกุลอย่างรุนแรง (จอห์น โนเดล, อภิชาติ จารัสฤทธิรงค์ และ นิพนธ์ เทพวัลย์, 2530 : 156)

การที่พ่อแม่และญาติพี่น้องไม่มีอิทธิพลต่อการตัดสินใจเรื่องการมีบุตรของลูก ซึ่งรวมถึงการสร้างครอบครัว และการมีบุตรเป็นความคาดหวังที่ว่าแต่ละครอบครัวจะต้องมีความรับผิดชอบที่จะเลี้ยงดูลูกของตนเอง แม้ในช่วงของการที่อยู่ร่วมครัวเรือนกับพ่อแม่ กลุ่มสมรสอาจช่วยเหลือดูแลบ้าน และพยายามสะสมทรัพยากรให้เพียงพอที่จะสร้างบ้านของตนเอง ซึ่งลักษณะนี้ทำให้กลุ่มสมรสเป็นอิสระที่จะรับผิดชอบทางเศรษฐกิจในการเลี้ยงดูลูกเอง ซึ่งไม่ได้รับความกดดันจากพ่อแม่และญาติ ดังนั้น การตัดสินใจในเรื่องการมีบุตรจึงเป็นความรับผิดชอบของกลุ่มแต่งงานเกือบทั้งหมด

ผู้ให้สัมภาษณ์ส่วนใหญ่กล่าวว่าตนเองไม่ได้รับคำแนะนำจากสมาชิกคนอื่น ๆ ของครอบครัวเกี่ยวกับจำนวนบุตรที่จะมี ทั้งสามีและภรรยาจึงรู้สึกว่าเป็นอิสระที่จะตัดสินใจเกี่ยวกับพฤติกรรม ภาวะเจริญพันธุ์ แต่ผลจากการสัมภาษณ์ระดับลึก ชี้ให้เห็นอย่างชัดเจนว่าผู้หญิงมีส่วนสำคัญในการตัดสินใจเกี่ยวกับการมีบุตร และการคุมกำเนิด ซึ่งผู้หญิงในหลายครัวเรือนมักจะกล่าวถึงว่าตนเองเป็นผู้มีส่วนได้ส่วนเสียกับเรื่องนี้มาก เพราะต้องเผชิญกับการเจ็บปวดในการคลอดบุตร และเป็นผู้รับภาระในการเลี้ยงดูมากที่สุด

"พอคลอดออกมาเราก็ต้องเลี้ยง เขาจะช่วยก็ชั่วคราวช่วยยาม ก็ต้องอยู่ที่เราหมด กับบอกเขาสองคนพอแล้ว ยิ่งกลัวไม่หายที่หมอผ่าออก กว่าแผลจะหายก็นานเหมือนกัน ตอนอยู่เดือนก็ผิวน้ำ วันไหนฝนตกก็จะหนาวสะท้าน"

ผู้ให้สัมภาษณ์ที่เป็นผู้ชายส่วนใหญ่จะเน้นถึงอำนาจของสามี แต่ก็ยังให้ความสำคัญกับภรรยาแสดงให้เห็นถึงสถานภาพของผู้หญิงที่มีความเป็นอิสระสูงต่อการตัดสินใจในเรื่องการมีบุตร แม้จะเป็นการตัดสินใจร่วมกัน แต่เมื่อภรรยาเป็นผู้รับภาระมากกว่าสามีจึงมักคล้อยตาม ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าผู้หญิงมีความเป็นอิสระ และมีความสำคัญในการตัดสินใจ อันเป็นเรื่องที่อยู่ภายใต้การควบคุมของผู้หญิงโดยตรง

ถาม : เคยวางแผนไว้ไหมว่าจะมีลูกกี่คน

ตอบ : ผมอยากได้ลูกผู้หญิง กะไว้ว่าถ้าลูกคนที่สามเป็นผู้หญิงจะทำหมันเลย แต่ก็เป็นผู้ชาย ถ้าจะรอผู้หญิงอีกก็ต้องปรึกษากันใหม่ แต่แฟนผมเขาบอก สภาพเศรษฐกิจแบบนี้ก็จะยากแล้วล่ะ ผู้ก็ถือว่ามากแล้ว แต่ต้องถามเขาก่อน เขาเป็นคนขี้กลัว

อย่างไรก็ดี เป็นที่น่าสนใจว่าภาวะเจริญพันธุ์ที่ลดลงในชุมชนอาจจะมีใช้การเน้นเฉพาะความมีอำนาจหรือความมีอิสระของผู้หญิง แต่อาจรวมถึงอิทธิพลอื่นที่มีต่อการตัดสินใจในชีวิตคู่ หรือการเปลี่ยนแปลงชีวิตส่วนตัวของผู้หญิง หรือการที่ชาวบ้านส่วนใหญ่ โดยเฉพาะผู้หญิงได้เข้าถึงโครงการวางแผนครอบครัวที่ได้จัดตั้งขึ้นครั้งแรกในเชียงใหม่ เมื่อ พ.ศ. 2506 นับเป็นเวลา 33 ปี ก่อนการฉลองครบรอบ 700 ปี ของเมืองเชียงใหม่ หรืออีกนัยหนึ่ง การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมการมีบุตรเกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว ทั้งนี้ลักษณะที่สำคัญของวัฒนธรรมไทยมีส่วนสร้างสรรให้คนมองการจำกัดขนาดครอบครัว และยอมรับการคุมกำเนิดว่าเป็นวิถีทางที่จะปรับตัวให้เข้ากับลักษณะแวดล้อมทางสังคมและเศรษฐกิจที่กำลังเปลี่ยนแปลง

อนึ่ง งานวิจัยเรื่อง "เชียงใหม่ บนเส้นทางสู่ความล่มสลาย" โดย เตียง ผาดไซสง (2540) เป็นประสบการณ์หรือบทเรียนที่ผู้กำหนดนโยบายการพัฒนาประเทศจะต้องทบทวนเกี่ยวกับงานวางแผนครอบครัว อันเป็นตัวอย่างที่สะท้อนให้เห็นถึงการเข้ามากำหนดความเป็นไปแห่งชีวิตของคนท้องถิ่นจาก

รัฐบาลกลาง ซึ่งจะต้องรับรู้ต่อผลที่เกิดขึ้น เนื่องจากแนวนโยบาย ตลอดจนมีส่วนร่วมรับผิดชอบต่อปัญหาที่จะตามมา

2) การเลือกอาชีพของผู้หญิง

บทบาทการผลิตเชิงเศรษฐกิจของผู้หญิงและการผลิตซ้ำ เป็นบทบาทที่ขัดแย้งกันของบทบาทของแม่และบทบาทเชิงเศรษฐกิจของผู้หญิง ดังนั้น หากผู้หญิงมีความสามารถในการควบคุมการจัดการหลังการแต่งงานได้ และมีอำนาจในการตัดสินใจเกี่ยวกับการผลิตซ้ำ ซึ่งเกี่ยวข้องกับพฤติกรรมภาวะเจริญพันธุ์ เช่น จำนวนลูกที่ต้องการ การคุมกำเนิด ความสัมพันธ์ทางเพศ ซึ่งความเป็นอิสระของผู้หญิงขึ้นอยู่กับระดับการจัดการในเรื่องการเลือกอาชีพของผู้หญิงเองมากน้อยเพียงใด หากให้เลือกระหว่างอาชีพของตนกับการพึ่งพาสามี

ในการสัมภาษณ์ระดับลึก ผู้หญิงส่วนใหญ่แต่งงานประมาณ 1 ปี ก็จะมีลูก ซึ่งการมีลูกขึ้นอยู่กับการตัดสินใจขั้นสุดท้ายของผู้หญิง แต่ทว่าอยู่บนอุดมการณ์ความเชื่อที่ยอมรับฟังความต้องการของฝ่ายชาย แต่ผู้ชายมักเน้นบทบาทของภรรยา ส่วนภร่ายาก็จะเน้นบทบาทของสามีว่าสำคัญมากกว่า แต่ในท้ายที่สุดผู้หญิงยังมีความสามารถในการที่จะมีอำนาจและความอิสระที่จะทำอาชีพที่ตนมีความต้องการที่แท้จริง เนื่องจากเป็นผลประโยชน์ของผู้หญิงมากกว่า โดยที่ผู้ชายไม่สามารถรอบรู้กระบวนการตัดสินใจของผู้หญิง ถึงแม้ว่าผู้ชายอาจโต้เถียงว่าตนเองเป็นหัวหน้าครอบครัว ซึ่งอาจรู้สึกว่าเขาเองเสียหน้าต่อคนอื่น และเสียหน้าแม้แต่ตนเอง ในการที่ผู้หญิงซึ่งเป็นภรรยาจะมีความสำคัญและได้รับการยอมรับในบทบาทเชิงเศรษฐกิจที่ก้าวหน้า และมีรายได้มากกว่าสามี ดังคำบอกเล่าเกี่ยวกับความเป็นอิสระในทางเลือกอาชีพของผู้หญิงที่เป็นเจ้าของธุรกิจส่วนตัว กล่าวคือ

“จะให้พึ่งรายได้เขาคงเดียวไม่ได้ พอลูกโตเข้าโรงเรียนก็ชวนขายหาเงิน อยู่บ้านไม่มีรายได้ งานเราเป็นงานฝีมือที่ชอบมาก งานที่ส่งเขาต้องประณีตมาก เขามีแพทเทินจากดีไซเนอร์มาให้ ส่งออกเมืองนอก เราต้องรักษาคุณภาพ นี่เป็นผ้าพันคอไหมอีกร้านหนึ่ง เขาขอให้ช่วยให้ค่าสอยมือมีนละ 10 บาท มันทำยาก ก็เลยให้เด็กไปหมด 10 บาท เราเสียค่าด้วยอีกต่างหาก พุดง่าย ๆ อาชีพเราก็งไม่พึ่งแฟน เราก็กะตัวรอดได้ แรก ๆ ที่ทำเขาก็เครียด เราก็คิดว่าอยู่ว่าง ๆ มันเป็นไปไม่ได้ ลูกก็โตขึ้นทุกวัน ทุกวันนี้พี่ก็ไม่ไปบ้านใคร นอกจากบ้านพี่สาว หรือไปส่งผ้าที่ร้านแล้วก็กลับมาทำงาน บางวันแทบไม่ได้นอน ไม่มีเวลาเพราะงานมันมาเรื่อย ๆ เองงานมาหลายลีด ต้องส่งเป็นช่วง ถึงเหนื่อยก็ต้องทำ รอเงินเดือนเขาอยู่กับบ้าน ลูกจะเรียนวิทย์ ว่าจะซื้อคอมฯ จะเอาเงินไหนล่ะ ก็ต้องทำยีนตัดผ้ายีนสว่าง เขาได้แต่ยืนดูไม่กล้าว่าเราแล้ว”

จากกรณีดังกล่าว แสดงให้เห็นว่าผู้หญิงมีอำนาจในการตัดสินใจ และมีความเป็นอิสระในการเลือกอาชีพที่ตนเองถนัด ถึงแม้ว่าจะได้รับความลำบากตรากตรำ แต่เป็นการจัดการตามความต้องการของตน โดยมีผลประโยชน์ต่อตนเองและลูกในการดำรงอยู่ได้ของครอบครัว ซึ่งในตอนแรกสามีอาจไม่เห็นด้วย แต่เมื่อภรรยายืนยันและยืนหยัดในอาชีพที่เลือกได้ จึงต้องให้การยอมรับในบทบาทสำคัญของภรรยา

3) การติดต่อทางสังคมกับญาติ

ความมีอำนาจของผู้หญิงยังได้มาจากความผูกพันทางเครือญาติ พ่อ แม่ พี่น้อง ลุง ป้า น้า อา ซึ่งมีแนวโน้มที่มีความมั่นคงมากกว่าที่ได้มาจากความผูกพันทางการแต่งงาน ซึ่งเป็นความมั่นคงแบบสันทัดทำลายไม่ได้ เสมือนเป็นความจำเป็นพื้นฐานของการดำรงอยู่ของครอบครัว ที่จะให้การสนับสนุนและยังกำหนดแบบแผนของการเลือกที่อยู่อาศัยภายหลังการแต่งงาน เช่น ให้ฝ่ายชายย้ายเข้ามาอยู่ในบ้านของฝ่ายหญิง

และการเป็นเจ้าของบ้านของฝ่ายหญิง เป็นสิ่งสะท้อนถึงสถานะของสตรีที่มักเป็นผู้มีอำนาจในการตัดสินใจในเรื่องต่างๆ ภายในบ้าน การมีสามีอาศัยอยู่ในบ้านที่ตนเองเป็นเจ้าของ พร้อมพ่อแม่และญาติพี่น้อง ทำให้ผู้หญิงมีความเป็นอิสระในการตัดสินใจและมีอำนาจเชิงเศรษฐกิจ ดังเช่น กรณีหญิงรายหนึ่งที่เป็นเจ้าของบ้านให้คำบอกเล่าว่า

“แต่เมื่อจบที่พิษณุโลก แพนก็ย้ายเข้ามาอยู่ด้วย เงินเดือนใช้เลี้ยงคนทั้งบ้าน บ้านนี้ต่อไปก็จะยกให้น้องสาว ให้อยู่กับพ่อแม่ พี่จะไปปลูกบ้านใหม่ ให้น้องสร้างฐานะ เรามีพร้อมแล้ว น้องเขาก็รู้ เชื้อพังพิทุทุกอย่าง ไม่มีปัญหา”

(ครัวเรือนสามีทำงานต่างประเทศ)

“แฟนผมมีสวนลำไย เขามีฐานะ พ่อตาก็มีที่นามากมาย เขาจะแบ่งให้แฟนผมกับพี่สาว เขามีกันสองคน ป้า (พี่สาว) ก็จะยกให้หลาน (ลูกผู้พูด) อีกต่อ ผมก็ต้องอาศัยญาติทางแฟนทุกอย่าง เขาดีกับผมทุกคน ช่วยเหลือทุกด้าน ลงทุนอะไรก็ช่วย ไม่ว่าแฟนผมจะออกปากอย่างไรเขาก็ให้ทุกอย่าง”

(ครัวเรือนค้าขาย)

อาจกล่าวได้ว่า หากภรรยา มีสถานภาพทางสังคมหรือมีทรัพยากรที่มีค่าหรือสำคัญมากกว่า ก็จะนำไปสู่อำนาจที่เหนือกว่าของภรรยา ซึ่งจะนำไปสู่การจัดการทรัพยากรเข้ามาสู่ครอบครัวอีกอีกด้วย

อำนาจในการตัดสินใจในครัวเรือน

การอภิปรายในหัวข้อนี้เพื่ออธิบายแนวคิด และนัยยะที่เกี่ยวข้องกับอำนาจทางเศรษฐกิจของผู้หญิงในครอบครัวไทย ในการที่จะเข้าใจในกิจกรรมต่าง ๆ ที่มีความสัมพันธ์เชิงอำนาจของสามีภรรยาในครัวเรือน จึงประเมินได้จากอำนาจในการตัดสินใจของผู้หญิงและเป็นอิสระของผู้หญิงในครัวเรือน โดยดูจากองค์ประกอบสำคัญ 2 มิติ คือ

1. อำนาจในการจัดการเรื่องทั่วไปในครัวเรือน (Household management)
2. อำนาจในการจัดการงบประมาณในครัวเรือน (Budgeting management)

1. อำนาจในการจัดการเรื่องทั่วไปในครัวเรือน

ในสังคมไทยมีความเชื่อกันว่าผู้หญิงมีสถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคมค่อนข้างสูง ทั้งในครัวเรือนและสังคมภายนอก เช่นเดียวกัน สังคมในชุมชนชนบทที่ศึกษา ศูนย์กลางของครอบครัวจะอยู่ที่ผู้หญิงเป็นส่วนใหญ่ ถึงแม้ว่าอำนาจจะเป็นของผู้ชายหรือสามีที่เป็นหัวหน้าครัวเรือนก็ตาม แต่อำนาจจะส่งผ่านไปทางผู้หญิงที่เป็นภรรยา สามีมักมอบอำนาจให้แก่ภรรยา โดยเฉพาะเมื่อมีปฏิสัมพันธ์กับสังคมภายนอกครอบครัว ที่ต้องมีการต่อรองกันในผลประโยชน์ของครอบครัว ผู้ชายมักต้องอาศัยความช่วยเหลือและความร่วมมือจากภรรยา ไม่ว่าจะเป็นในลักษณะการครองจำ การปรึกษาหารือ หรือการโต้แย้งกันก็ตาม โดยในขั้นสุดท้ายจึงมักเป็นการตัดสินใจร่วมกัน หรือการตัดสินใจที่สามีหรือภรรยามีส่วนมากกว่า ตามแต่กรณี

หากครอบครัวใดที่สามีภรรยามีการพูดคุยปรึกษาหารือ และมีการตัดสินใจร่วมกันในเรื่องต่าง ๆ ความสัมพันธ์ระหว่างสามีภรรยา นับว่าดีกว่าครอบครัวที่สามีภรรยาไม่ปรึกษาร่วมกัน เนื่องจากการตัดสินใจที่มาจาก การปรึกษาหารือกัน แสดงถึงการยอมรับความคิดเห็นซึ่งกันและกัน และการให้เกียรติต่อกัน

จากการวิเคราะห์ข้อมูล ความสัมพันธ์ระหว่างสามีภรรยาในเรื่องอำนาจการตัดสินใจในครอบครัว ไม่ได้เกิดจากสัญญาภาค แต่วิวัฒนาการมาจากการมอบความเป็นใหญ่ให้กับผู้ชาย ผนวกกับความรักและความเข้าใจกันตามแบบ Romantic love (ยกเว้นในกรณีการหย่าร้างกัน ซึ่งจะไม่มีส่วนของความรัก ความ

เข้าใจ) แต่อย่างไรก็ตาม อำนาจในการตัดสินใจเป็นผลมาจากอิทธิพลของสถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคม (เช่น บ้าน ที่ดิน ทรัพย์สินสมบัติ เงินทอง) อิทธิพลของระบบเครือญาติ (ความมั่งคั่ง และความมีอิทธิพลของพ่อแม่ หรือญาติพี่น้อง ทั้งฝ่ายสามีหรือภรรยา) และคุณลักษณะส่วนตัวและค่านิยมของสามีภรรยา ซึ่งนำมา รวมกันเป็นความสัมพันธ์ของสามีภรรยา และก่อให้เกิดอำนาจในการตัดสินใจร่วมกัน หรือเป็นเรื่องของฝ่าย หนึ่งฝ่ายใดที่มีส่วนมากน้อยกว่ากันในเรื่องต่าง ๆ ซึ่งอาจอยู่บนพื้นฐานของความคิด ความเชื่อในเรื่องความ เสมอภาค การมีรสนิยมที่เข้ากันได้ มีการสื่อสารระหว่างกันที่สอดคล้องตรงกันในเป้าหมายของชีวิตครอบครัว จึงจะเป็นการตัดสินใจในขั้นสุดท้าย

ดังนั้น ในการตัดสินใจเกี่ยวกับการจัดการเรื่องทั่วไปในครัวเรือน จะพิจารณาได้จาก 3 ลักษณะ กล่าวคือ

- 1.1 การจัดการเรื่องเศรษฐกิจของครอบครัว
- 1.2 การจัดการเรื่องการเลี้ยงและดูแลลูก
- 1.3 การจัดการเรื่องสิ่งของเครื่องใช้ภายในครอบครัว

1.1 การจัดการเรื่องเศรษฐกิจของครอบครัว

จากผลการสัมภาษณ์ระดับลึก ผู้หญิงที่ต้องรับผิดชอบในการจัดการในครัวเรือนทั้งในส่วนที่เป็น วิถีชีวิตประจำวัน ซึ่งรวมถึงการทำงานบ้าน การเลี้ยงดูลูก และการจัดการเรื่องรายรับรายจ่ายของครอบครัว รวมทั้งในส่วนของ การวางแผนจัดการให้ครอบครัวมีหลักประกันในทางเศรษฐกิจในระยะยาว หากสามีไม่มอ รายได้ให้กับครอบครัว การจัดการเรื่องปัญหาทางเศรษฐกิจนี้จึงรวมทั้งผู้หญิงที่ต้องรับภาระในครอบครัวโดย ลำพัง และผู้หญิงที่ต้องพึ่งพารายได้จากสามี จากการศึกษพบว่า ผู้หญิงเหล่านี้ได้พยายามแก้ปัญหาทาง เศรษฐกิจ โดยอาจมีการปรึกษาร่วมกับสามี แต่ในกรณีที่สามีอยู่ห่างไกล หรือกรณีสามีอยู่แต่ไม่รับผิดชอบ ผู้หญิงจึงต้องตัดสินใจเอง เมื่อต้องเผชิญกับปัญหาความยุ่งยากในด้านต่าง ๆ การจัดการกับปัญหาดังกล่าว ต่อป็นนี้ได้รับการถ่ายทอดมาจากประสบการณ์ตรงของผู้หญิงที่เป็นผู้ให้ข้อมูลหลัก ดังนี้คือ

1) การพยายามหางานทำ เพื่อให้มีรายได้เป็นของตนเอง ผู้หญิงต้องพยายามแก้ปัญหา ด้วยการหารายได้เพิ่มเติมจากแหล่งรายได้เล็ก ๆ น้อย ๆ จากหลาย ๆ แหล่ง รายได้เหล่านี้มีส่วนสำคัญต่อ การดำรงอยู่ของครอบครัวเป็นอย่างมาก

"เราเย็บผ้าและทำสวนด้วย ตอนเข้าไปขายเย็บที่ตลาดพักหนึ่ง แล้วมาเย็บผ้า วันหนึ่งได้ 5 ผืนเท่านั้น เพราะต้องวิ่งทำกับข้าวไว้ให้ลูก ถ้าหน้างานจะหยุดงานพวกนี้ไปทำนาทำสวน แพนเขากลับบ้าน ถึงจะมีเงินก้อน รายจ่ายในบ้านมันมาก เราก็ต้องทำกิน เพราะต้องส่งลูกเรียน ตั้งหน้าตั้งตาทำให้เด็กไป โรงเรียน ทำนาก็มีข้าวไว้กินก็ทุนรายจ่าย มีข้าวกินในบ้าน เรายังมีความหวังที่จะหาเงินเพิ่มได้"

(ครัวเรือน สามีส่งเงินกลับบ้าน)

"แพนเขาให้เดือนละแปดพัน เด็ก ๆ ก็กำลังกินกำลังนอน อยู่บ้านเฉย ๆ ไม่ได้ ต้องส่ง แשר เราต้องควักตลอดก็ไม้อยากกวนเขา เอาทองเอาสลากออมสินออกไปขาย เอาเงินมาทำทุนขายของใน ตลาด เหนื่อยก็ต้องทน"

(ครัวเรือน ภรรยาค้าขาย)

2) การเล่นแชร์ ผู้หญิงหลายรายพยายามทำงานเพื่อให้มีรายได้เป็นของตนเองนำมา ใช้จ่ายประจำวัน ส่วนเงินที่ได้รับจากสามีนำไปเล่นแชร์ โดยมีความคิดว่าเป็นการเก็บออมเงินก้อนสำหรับ

ยามฉุกเฉิน เช่น เป็นค่าเทอมลูก การซื้อสิ่งของต่าง ๆ หรือภาวะเจ็บป่วย ผู้หญิงจึงมักใช้วิธีการหมุนเงิน ด้วยการไปเล่นแชร์ที่เชื่อถือกันได้ ในบางกรณีผู้หญิงอาจให้คนกู้ยืม หรือใช้เงินที่สามีให้มาอย่างประหยัด เพื่อให้มีเงินเหลือเก็บ อันเป็นยุทธวิธีที่ภรรยาเลือกใช้เพื่อให้มีหลักประกันทางเศรษฐกิจในระยะยาว

“เงินเดือนที่เขาให้เราต้องประหยัด ก็เล่นแชร์มือละ 500 เปี้ยแชร์ได้บางครั้งเอาไปซื้อที่นอน ซื้อเตียงให้ลูก บางทีก็ลูกไม่สบาย ก็ยังพอมีเงินหมุนได้ ไม่ต้องไปกู้เสียดอก”

3) การจำนำ การจำนอง และการขาย ในหลายกรณีผู้หญิงประสบภาวะวิกฤตและขาดเงินในการใช้จ่าย เช่น สามีป่วยหนักต้องเข้าโรงพยาบาล และเสียเงินค่าใช้จ่ายสูง หรือลูกเปิดเทอมต้องจ่ายค่าเล่าเรียนและค่าใช้จ่ายพร้อมกันหลายคน ผู้หญิงที่มีทรัพย์สิน เช่น บ้าน ที่ดิน เครื่องเพชร เครื่องทอง เครื่องเงิน ก็จะนำไปจำนำหรือจำนองกับญาติพี่น้อง ในราคาที่สามารถหาเงินมาไถ่ถอนคืนได้ตามการตกลงราคาและระยะเวลาทั้งนี้เป็นการช่วยเหลือกันระหว่างเครือญาติ

“ฉันเคยเอาน้ำไป “ซุ่ย” กับพี่น้อง ขอเงินเขามาจ่ายค่าหมอ เมื่อแฟนป่วยหลายหมื่นอยู่ อีกครั้งก็เคยเอาน้ำเอาของไป “นั่ง” มาให้ค่าเทอมเด็ก ๆ”

(คำว่า “ซุ่ย” หมายถึง การขายที่ดินให้ญาติในราคาต่ำกว่าราคาประเมิน ส่วนคำว่า “นั่ง” หมายถึง การจำนำสิ่งของมีค่า หรือการจำนองที่ดินกับญาติ ในกรณีดังกล่าว ผู้หญิงรู้สึกว่ามีภาระเป็นแรงกดดันและต้องใช้จ่ายเงินเป็นจำนวนมากในภาวะฉุกเฉินจากการเจ็บป่วย และต้องจ่ายค่าเล่าเรียนลูกพร้อมกันหลายคน)

4) การกู้ยืม ในหลายกรณีผู้หญิงอาจไปขอยืมเงินจากพ่อแม่ที่อยู่ห่างไกลกัน แต่ในหลายกรณีต้องขอกู้จากผู้ที่ไม่ใช่ญาติ เช่น ขอยืมเงินจากคนออกเงินกู้ หรือโดยซื้อของจากระบบเงินผ่อน

“เคยบอกพ่อไว้ว่าจะกลับบ้านมาเวลามีเรื่องทุกข์ร้อนเรื่องเงินทอง ก็ไปหาพ่อแม่ที่พรวัวได้มาก็ผ่อนกับพ่อที่ละน้อย ถ้าได้แชร์เราก็เอาไปคืนพ่อ บางทีซื้อจักรยานให้ลูกก็ซื้อแบบ “เครดิต” ไม่เคยเอามาใช้ส่วนตัว ก็เรื่องจำเป็นค่าเรียนลูกส่วนใหญ่ จักรยานก็จำเป็นลูกขี่ไปโรงเรียนมันไกล”

(คำว่า “เครดิต” หมายถึง การซื้อสินค้าระบบเงินเชื่อหรือเงินผ่อน โดยผู้ขายจะคิดบวกค่าดอกเบี้ยไว้ทุกเดือน)

5) การขอความช่วยเหลือจากแหล่งต่าง ๆ ในหลายครัวเรือนผู้หญิงหาทางผ่อนปรนลดค่าใช้จ่าย โดยขอความช่วยเหลือจากครูหรือจากโรงเรียน โดยการขอทุนการศึกษา การขอกู้ทุนยืมเรียน การขอค่าอาหารกลางวัน ขอรับหนังสือหรือชุดนักเรียนฟรีจากโรงเรียน แต่อย่างไรก็ตาม บางครั้งอาจต้องไปขอกู้เงินจากเพื่อนบ้านหรือคนออกเงินกู้เพื่อสำรองจ่ายไปก่อน และรอจนกว่าจะได้รับความช่วยเหลือ ดังเช่นกรณีหนึ่งที่คล้ายคลึงกันหลายราย คือ

“ลูกจะต้องเรียนต่ออีกโรงเรียนหนึ่ง ก็ต้องหาเงินมาให้ค่าเทอมใหม่ที่จะเปลี่ยนโรงเรียน ต้องหาเงินไปให้เขาก่อน หนังสือสัญญาต่อเนื่องต้องไปยื่นกับโรงเรียนใหม่ แล้วทำเรื่องขอกู้ใหม่ โดยเอาหนังสือสัญญาไปยื่นด้วย พอได้มาแล้วเงินที่เราจ่ายไปก่อนเขาก็ให้เรา ได้เงินมาก็ไปใช้หนี้ ก็ทำแบบนี้ ต้องหาให้ลูกเรียน เราไปไม่ได้ขนาดนี้ก็ขอให้ลูกได้เรียนสูง ๆ ถึง ป.วช. ป.วส. ก็ยังดี จะได้รอดตัว”

6) การย้ายไปอยู่ที่บ้านพ่อแม่ มีหลายกรณี โดยเฉพาะผู้หญิงที่ถูกสามีทอดทิ้ง แยกกันอยู่ และหย่าร้าง ต้องกลับไปอยู่กับพ่อแม่เพื่อให้พ่อแม่ช่วยดูแลลูกที่ยังเล็ก แล้วตนเองออกไปหางาน ทำเต็มเวลา เพื่อจะได้มีเงินมาใช้จ่าย ในกรณีเช่นนี้หากพ่อแม่มีฐานะทางเศรษฐกิจค่อนข้างดี ผู้หญิงมีแนวโน้มที่จะต้องพึ่งพาพ่อแม่ค่อนข้างมาก

“หลังจากเลิกกันก็เอาลูกไปอยู่กับยาย ก็ไปอ้อนวอนขอทำงานเป็นแม่บ้านที่บ้านอาจารย์ แกก็ส่งสารให้เดือนละ 2,000 เข้าไปเย็นกลับ บางเดือนถ้าไม่พอ แม่ก็ออกให้บ้าง ให้หลานไปโรงเรียน ถ้ามีก็จะแบ่งให้แม่ แม่ก็แก่แล้ว แต่ยังทอดผ้าถ้าเขามาสั่ง”

(ครัวเรือนผู้หญิงถูกสามีทอดทิ้ง)

“กลับมาอยู่กับแม่ ชายของพ่อได้เงินให้ลูกใช้จ่าย มาอยู่บ้านแล้วสบายใจสบายตัว ไม่ต้องทำงานหนักเหมือนอยู่กับแฟน พ่อแม่ก็บอกว่าเลี้ยงดูเราได้ทั้งแม่ทั้งลูก”

(ครัวเรือนผู้หญิงหม้าย หย่าร้าง)

7) ให้ลูกออกไปทำงาน ในหลายกรณีผู้หญิงต้องประสบกับวิกฤตการณ์หลายด้าน ผู้หญิงต้องตัดสินใจส่งลูกของตนไปทำงานรับจ้างในแหล่งท่องเที่ยวใกล้ชุมชนในวันหยุดหรือปิดเทอม เป็นเด็กขายของหน้าร้าน หรือเป็นลูกมือช่วยงานอื่น ๆ ถึงแม้ว่าลูกจะได้รับความลำบากใจก็ต้องอดทน เพื่อจะได้มีเงินใช้จ่ายในครอบครัว

“ตอนแรกก็บอกเด็กว่าให้ขายของหน้าร้าน พองานว่างก็ให้ไปทำงานบ้าน คือ ใช้ล้างส้วม ทำทุกอย่าง เด็กไม่ได้พักเลย เงินของเขามันมีค่า คนรวยรู้สึกว่าจะเอาเปรียบ”

(ครัวเรือนเกษตร)

8) ญาติพี่น้องสนับสนุน ในบางกรณีผู้หญิงมีความสัมพันธ์กับกลุ่มเครือญาติเหนียวแน่น และมีญาติพี่น้องจำนวนมาก เมื่อถึงภาวะคับขันเกิดความตึงเครียด สายสัมพันธ์ที่ดีของลักษณะสังคมชนบทยังพอมีเหลืออยู่บ้าง ญาติพี่น้องจะเข้ามาช่วยเหลือทันที โดยผู้หญิงไม่ต้องเอ่ยปากร้องขอความช่วยเหลือ และหลายกรณีก็ได้เอาสิ่งที่จะช่วยเหลือกลับคืน แต่เป็นการช่วยเหลือแบบให้เปล่า

“พี่ชายเขามาเยี่ยมพอดี รู้ว่าเราขาดเงิน รีบหยิบเงินใส่มือแล้วบอกว่าไม่ต้องมาใช้คืน ถ้าขาดเหลืออีกให้โทรไปบอก หรือไปหาได้ทุกอย่าง”

(ครัวเรือนเกษตร)

“ตอนคลอดลูก พี่น้องผู้ชายไปรับไปเยี่ยม ออกค่าห้องค่าหมอมให้เสร็จ รู้ว่าเรากำลังลำบาก ไม่มีเงิน พอมีเขาไปคืนเขาก็ไม่ยอมรับ กลับให้เสื้อผ้าเครื่องใช้มาให้”

(ครัวเรือนหญิงหม้าย หย่าร้าง)

9) การอาศัยรายได้ส่งกลับจากนอกครัวเรือน (Remittance) ถึงแม้ว่าผู้หญิงในหัวข้อนี้จะไม่ได้มีปัญหาเศรษฐกิจโดยตรง แต่ผู้หญิงต้องอาศัยรายได้จากสามีส่งกลับในการยังชีพ เมื่อสามีไปทำงานที่อื่น ซึ่งได้แก่ กรุงเทพฯ ต่างจังหวัด และต่างประเทศ เป็นเวลานาน ๆ โดยให้ภรรยาทำหน้าที่เป็นหัวหน้าครัวเรือนโดยอัตโนมัติ รวมทั้งอาจต้องรับผิดชอบดูแลลูกที่ยังเล็กอยู่ในชนบท ผู้หญิงจึงต้องบริหารเงินรายได้ที่สามีส่งกลับมามาบ้านให้เพียงพอต่อการดำรงชีพของครอบครัว เพราะต้องพึ่งพาสามีเพื่อการยังชีพโดยสิ้นเชิง ซึ่งผู้ให้สัมภาษณ์ส่วนใหญ่มักแสดงความเชื่อมั่นว่าตนเองจะยังคงได้รับเงินที่ส่งกลับมามาตลอดไป

ถาม : เคยกังวลไหมว่าเขาจะไม่เอาเงินเข้าธนาคารให้เรา

ตอบ : ไม่เคยค่ะ เพราะเขาก็รู้ว่าแต่ละเดือนจะต้องใช้จ่ายอย่างไรบ้าง ไม่ค่อยมีปัญหาอะไร ไม่ได้เดือดร้อนอะไร เขาไม่ทำให้เราเดือดร้อนอะไร ไม่เคยทำอะไรให้เจ็บช้ำน้ำใจ

ถาม : เคยเถียงกันเรื่องการเงินหรือเรื่องอื่นไหม

ตอบ : ไม่เคยค่ะ เราต่างให้เกียรติกัน ที่ผ่านมาก็ทำงาน แยกกันอยู่ เขาก็ไม่มีปัญหาเรื่องผู้หญิง ผู้ใหญ่ทั้งสองฝ่ายก็อยากให้อยู่ด้วยกัน ก็เลยออกจากงานไปอยู่กับเขา ตัวเขาก็ไม่มีเรื่องเสียหาย ที่นี้มาซื้อที่ดินที่เชียงใหม่ น้องก็เลยมาอยู่ก่อนกับลูกได้ 3 ปีแล้ว เคยพูดกันว่า ถ้ามีปัญหาอะไรขอให้มาบอกพูดให้ฟังก่อน เวลามีปัญหาจะได้ช่วยกันแก้ไข เขาก็ส่งเงินให้ทุกเดือน บางเดือนก็ขอเพิ่มไป หากต้องใช้จ่ายเพิ่ม ก็ไว้ใจเขาไม่ค่อยหวงเท่าไร

(ครวเรือน สามีทำงานต่างจังหวัด)

แม้ในกรณีอื่น ๆ ผู้ให้สัมภาษณ์อีกสองรายก็แสดงความมั่นใจในเรื่องรายได้ส่งกลับจากสามีที่อยู่กรุงเทพฯ และต่างประเทศก็มีท่าทีมั่นใจกับการที่สามีจะส่งเงินกลับบ้านเช่นกัน รวมทั้งเชื่อมั่นว่าจะไม่มีหญิงอื่นอีกด้วย

ถาม : คิดไหมว่าเขาจะไม่ส่งเงินมาให้ครอบครัว

ตอบ : ไม่เคยคิดเลยค่ะ เขาส่งมาประจำทุกเดือน เดือนหนึ่งไม่ต่ำกว่า 2 หมื่น บางทีถ้ายุ่งก็จะส่งมาเป็นงวด งวดละ 7-8 หมื่น แต่ถ้าเขาต้องใช้เงินหรือเปลี่ยนรถใหม่ ก็ส่งมาน้อย

ถาม : สมมุติถ้าเขาหายไปเฉย ๆ ละ

ตอบ : ไม่หรอก เขารักลูกคิดถึงลูก คิดไปตั้งหลักฐานหาเงินหาทอง แล้วก็รักกัน ไทร.มาคุยกันทุกเดือน นี่ก็ให้ทำเรื่องไว้ ปิดเทอมเราก็จะไปเที่ยวกันทั้งครอบครัว ตายายก็ไปด้วย ไปแอลเอกันทุกปี

(ครวเรือน สามีทำงานต่างประเทศ)

ส่วนอีกครวเรือนหนึ่งกลับแสดงความเห็นใจสามี หากไม่ส่งเงินกลับมาให้ในบางเดือนถึงแม้ว่าผู้หญิงต้องทำงานหนัก เพราะมีค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับเรื่องเรียนของลูก แต่ผู้หญิงก็มีความมั่นใจจะได้รับเงินส่งกลับมาเช่นกัน

"ก็เขาทำงาน คนเราถึงจะอยู่ไกลกัน ถ้าเราไว้ใจกันก็ไม่มีปัญหาก็ออยู่กันได้ เมื่อคืนเขาก็โทร.มา กลางวันว่าง ๆ เขาก็โทร.มา เขาก็มีค่าใช้จ่าย มีลูกน้อง ค่ากินค่าใช้จ่ายส่วนตัวก็ต้องมีมาก อยู่กรุงเทพฯ มันเสียเงินมาก เขาก็ส่งเงินมาให้เดือนละ ๑ เข้าบัญชีให้เดือนละหมื่นกว่าบาท เดือนไหนขาดหายไปก็ไม่เคยขอเขาเพิ่ม เราเกรงใจเขา"

(ครวเรือน สามีทำงานกรุงเทพฯ)

ยุทธวิธีหรือมาตรการต่าง ๆ ดังที่กล่าวมาข้างต้น สามารถแก้ปัญหาให้กับผู้หญิงได้ค่อนข้างจำกัด ซึ่งเป็นการแก้ปัญหาเฉพาะหน้าเป็นส่วนใหญ่ เพราะในสภาพการณ์ต่าง ๆ ผู้หญิงมักมีสภาพความเสี่ยงสูงหากไม่สามารถแก้ปัญหาได้ทันเวลา ในกรณีที่ผู้หญิงสามารถแก้ปัญหาโดยการนำทรัพย์สินไปจำนำหรือจำนองได้ แสดงว่าผู้หญิงต้องมีความเป็นอิสระสูงและมีอำนาจสำคัญในบ้าน จึงสามารถตัดสินใจได้คล่องตัวเมื่ออยู่ในภาวะฉุกเฉิน เป็นต้น

1.2 การจัดการเรื่องการเลี้ยงและดูแลลูก

คนในชนบทส่วนใหญ่ตระหนักถึงความสำคัญของเงิน เงินได้เข้ามามีส่วนสำคัญในชีวิตของตน พ่อแม่ที่ยังหนุ่มสาวรู้สึกว่าจะมีความจำเป็นต้องใช้เงินเพื่อลูกมากกว่าคนรุ่นสูงอายุ เพราะเชื่อว่าลูกจำเป็นต้องได้รับการศึกษามากกว่าแต่ก่อน รวมทั้งการปฏิบัติในการเลี้ยงดูลูกและทัศนคติเกี่ยวกับสิ่งจำเป็นสำหรับลูกก็เปลี่ยนไปด้วย ทั้งนี้เนื่องจากคนส่วนใหญ่ในปัจจุบันมีชีวิตสุขสบายขึ้นในลักษณะที่ว่า มีกินดีขึ้น มีการศึกษาสูงขึ้น มีเสื้อผ้าดี มีสุขภาพอนามัยที่ดี และมีสินค้าอุปโภคบริโภคต่าง ๆ ที่มีคุณภาพดีกว่าสมัยเมื่อสี่ทศวรรษก่อน สินค้าต่าง ๆ ได้ขยายและแทรกแซงเข้าไปในชุมชนท้องถิ่น รวมทั้งมีการขยายค่านิยมเกี่ยวกับการบริโภคมากขึ้น ซึ่งมีผลทำให้ทั้งพ่อแม่ลูก มีความปรารถนาในสินค้าต่าง ๆ มากขึ้น และต้องใช้เงินเพิ่มขึ้นในชีวิตประจำวัน (จอห์น โนเดล, อภิชาติ จำรัสสุทธิรงค์ และนิพนธ์ เทพวัลย์. 2530 : 122-142)

"สมัยนี้ข้าวของแพง ต้องควักเงินจ่ายเพิ่มทุกอย่างทั้งกินทั้งใช้ เป็นการจ่ายเหมือนฟุ่มเฟือย แต่ก็จำเป็นจริง ๆ ไม่ใช่เราชาวบ้านจะสุร่ยสุร่าย แต่เข้าขึ้นมาก็ต้องใช้เงินแล้ว ลูกไปโรงเรียนเขาก็มีเรื่องซื้อมาก จะเอาอะไรก็ต้องจัดการให้เขาให้ครบ"

(ครวเรือนเกษร)

ความจำเป็นที่จะต้องหาเงินให้เพียงพอกับค่าใช้จ่ายในการเลี้ยงดูบุตร และให้เพียงพอกับความจำเป็นและความต้องการอื่น ๆ ของสมาชิกในครัวเรือน มีผลกระทบต่องานวิถีชีวิตประจำวัน โดยเฉพาะเกี่ยวกับการลงทุนทางการศึกษาที่พ่อแม่ต้องสนับสนุนลูกอย่างเต็มที่ ถึงแม้ว่าครอบครัวจะมีข้อจำกัดทางเศรษฐกิจ พ่อแม่ก็ยังคิดว่าต้องให้การศึกษาแก่ลูกทุกคน ไม่ลำเอียงว่าจะเป็นลูกชายหรือลูกสาว แต่ให้ทั้งสองเพศตามความสามารถของลูก ซึ่งผู้หญิงที่เป็นแม่ส่วนใหญ่มักจะกังวลหรือห่วงใยเกี่ยวกับเรื่องการศึกษาของลูกมากกว่าสิ่งอื่น ๆ

"ตอนนี้ใคร ๆ ก็ต้องส่งลูกเรียนให้ถึงที่สุดที่ลูกจะเรียนได้ ถ้าไม่มีความรู้แล้วก็ทำอะไรไม่ได้ เปิดเทอมก็หนักดิ่ง เงินติดไม่พอจ่าย ก็ต้องยืมพี่น้องบ้าง กู้เจ้าเงินเข้างาน ก็ลำบากล้วยกัน ส่งลูกเรียนเหมือนกัน นี่ลูกบอกว่าถ้าจบที่นี้จะเรียนต่อราชภัฏจะได้เป็นครู เงินเดือนจะให้พ่อแม่ใช้ เราก็ขออย่างเดียวให้เขามีวิชาติดตัว"

จากข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ในหลายกรณีพอสรุปได้ว่า ทั้งสามีและภรรยา มักจะพูดคุยปรึกษาหารือพร้อมกันในการตัดสินใจในเรื่องต่าง ๆ เกี่ยวกับชีวิตความเป็นอยู่ของครอบครัว และเรื่องที่สำคัญมากคือ เรื่องของการเลี้ยงและดูแลลูก ซึ่งมีค่าใช้จ่ายสูงทั้งในส่วนของการศึกษาเล่าเรียน อาหารการกิน ค่ารักษาพยาบาล ค่ากิจกรรมโรงเรียน อุปกรณ์การศึกษา ฯลฯ ตลอดจนเรื่องของการเลือกคู่ครองและการแต่งงานของลูก การเลือกประกอบอาชีพ แต่ในท้ายที่สุดผู้หญิงมักจะมีอำนาจในการตัดสินใจขั้นสุดท้าย

"ลูกจะออกมาทำงาน ก็ปรึกษากับพ่อ พ่อก็ตามใจ ฉันทานึกค้ำแล้วคิดกันอีกที ลงท้ายก็บอกลูกว่าเรียนต่อเถอะ พ่อแม่ส่งลูกได้ ไม่ต้องออกมาช่วยหรอก เพื่อน ๆ เขาก็เรียนกัน จะไม่เทียมเพื่อน จะเสียดายเปล่า ๆ นี่ลูกก็เรียนต่อ เขาได้เกรดเกือบดี ฉันทักว่าคิดถูกต้องแล้ว"

พ่อแม่ที่เป็นผู้ให้ข้อมูลหลายรายต่างยืนยันถึงความเป็นห่วงอนาคตของลูก เนื่องจากชาวบ้านส่วนใหญ่มักไม่มีที่ดินเป็นของตนเอง แม้มีอาชีพเกษตรกรรมแต่ก็เป็นการทำงานมาอย่างน้อยสองรุ่นอายุคน ที่ดินมักถูกมองว่าเป็นทรัพย์สินหลักที่พ่อแม่จะส่งมอบเป็นมรดกให้ การที่ไม่สามารถจะหาที่ดินให้ลูกได้เป็นพลังบังคับให้พ่อแม่ต้องจัดหาทรัพยากรใหม่ ซึ่งก็คือการให้การศึกษาแก่ลูก (จอห์น โนเดล, อภิชาติ จำรัสสุทธิรงค์ และนิพนธ์ เทพวัลย์. 2530 : 137)

1.3 การจัดการเรื่องสิ่งของเครื่องใช้ภายในครอบครัว

ประเพณีการแบ่งงานในครัวเรือนที่กำหนดให้ผู้หญิงต้องรับผิดชอบงานบ้านและเลี้ยงดูลูก มีผลทำให้ผู้หญิงมีโอกาสดำรงตำแหน่งในการทำงานเชิงเศรษฐกิจนอกบ้านและเปิดโอกาสให้ผู้ชายทำงานเชิงเศรษฐกิจนอกบ้านได้อย่างเต็มที่ ผู้หญิงจึงต้องพึ่งพารายได้ส่วนหนึ่งหรือทั้งหมดของผู้ชาย ซึ่งมีได้หมายถึง การที่จะต้องตกอยู่ในความเสี่ยงทางเศรษฐกิจเสมอไป การจัดการเรื่องสิ่งของเครื่องใช้ภายในครัวเรือน หรือการบริหารครัวเรือน จึงเป็นกลไกสำคัญที่จะสร้างโอกาสให้ผู้หญิงมีบทบาทจัดการภายในครัวเรือน ซึ่งผู้ชายส่วนใหญ่มักยอมรับในบทบาทในแง่การแบ่งงานกันทำในครัวเรือน กล่าวคือ ผู้ชายเป็นฝ่ายออกไปทำงานนอกบ้าน ภรรยาจึงต้องเป็นผู้รับผิดชอบเรื่องการดูแลภายในครอบครัว ผู้หญิงจึงมักต้องเป็นนักวางแผนที่ดีในการจัดการระบบคุณภาพชีวิตที่ดีภายในบ้าน นับตั้งแต่ระบบสาธารณสุขโภชนาการและเรื่องอำนวยความสะดวกสบายภายในบ้าน ดังนั้น การจัดการเรื่องสิ่งของเครื่องใช้ภายในบ้าน ผู้หญิงจึงมีส่วนมากกว่าในการที่จะต้องรับผิดชอบ ทั้งนี้อาจเป็นไปในลักษณะการปรึกษาหารือกันกับสามี ลูก และสมาชิกคนอื่น ๆ ในครัวเรือน

อย่างไรก็ตาม ในกรณีที่ผู้หญิงเป็นหัวหน้าครัวเรือนเพียงคนเดียว ทั้งในกรณีหย่าร้าง สามีเสียชีวิต แยกกันอยู่ หรือถูกทอดทิ้ง ผู้หญิงจึงต้องจัดการในส่วนนี้ด้วยตนเองเป็นส่วนใหญ่ สมาชิกคนอื่น ๆ มีส่วนน้อยในการจัดการ ซึ่งอาจมีบ้างในกรณีมีลูกโตขึ้นหรือลูกที่ทำงานแล้วจะเป็นผู้ช่วยจัดการ หรือแสดงความคิดเห็น

ดังนั้น ในเรื่องเกี่ยวกับสิ่งของเครื่องใช้ในบ้าน นับตั้งแต่ “สิ่งจำเป็นพื้นฐาน” หรือ “สิ่งของพิเศษ” หรือ “สิ่งของฟุ่มเฟือย” ตั้งแต่รถยนต์ เครื่องซักผ้า เฟอร์นิเจอร์ เครื่องเพชรเครื่องทอง เครื่องครัว ฯลฯ ผู้หญิงมักมีหน้าที่ดูแล ถึงแม้ว่าในบางครัวเรือนผู้ชายจะมีส่วนในการจัดการ แต่ก็ยังเป็นไปในลักษณะการเลือกสรรเรื่องคุณภาพทางเทคโนโลยีหรือยี่ห้อ ซึ่งประโยชน์ใช้สอยหรือความมากน้อยในการเอื้อประโยชน์ต่อสมาชิกภายในบ้านแล้ว ผู้หญิงมักจะเป็นผู้ริเริ่มในการวางแผนจัดการมากกว่า และเมื่อมีความพร้อมที่จะจัดหาล้างของเครื่องใช้ต่าง ๆ เข้ามาภายในบ้าน ผู้หญิงมักเป็นผู้สนใจให้สามีจัดหามาให้สมาชิกภายในบ้าน ผู้หญิงจึงอยู่เบื้องหลังในการจัดการ โดยอาศัยความเชี่ยวชาญในการเลือกสิ่งของจากการที่ผู้ชายมีโอกาสออกไปสังคมนาภายนอกบ้านมากกว่าผู้หญิง ซึ่งจะรับรู้ข้อมูลในเรื่องข้อดีข้อเสียมารวบรวมปรึกษาร่วมกันมากกว่า

“ฉันอยากได้จักรเย็บผ้า เพราะมันจะเป็นทางมีรายได้ช่วยกัน ฉันก็บอกว่าจะไปกู้เครดิตมาซื้อจักรสักหลัง เขาบอกว่าอย่าเลย เขาจะเก็บเงินซื้อเงินสดให้ ตอนซื้อก็ถือเงินไปเลือกด้วยกัน เขามองเอาเย็บหัวชิงเกอร์จะทน ใช้งานได้ดี การเลือกเย็บก็ก็ต้องยอมรับเขาจะรู้มากกว่า”

ในบางกรณีผู้หญิงที่ทำงานนอกบ้านมักจะมีอิสระในการซื้อสิ่งของทั้งที่จำเป็นและไม่จำเป็นในบางครั้งโดยไม่ต้องปรึกษาหารือ โดยผู้หญิงส่วนใหญ่มักกล่าวว่าตนเองมีอิสระในสิทธิพิเศษตรงส่วนนั้น และสามารถโต้แย้งสามีได้อย่างมีเหตุผลน่าเชื่อถือ

“เงินที่เขาให้เราเก็บไว้เป็นส่วน อีกส่วนเราใช้จ่ายในบางเรื่องของเราได้ในฐานะที่เป็นผู้หญิง เงินส่วนนี้เรามีอิสระที่นำไปซื้อของได้ บางครั้งไปตลาดเจอเสื้อผ้าสวย ๆ ก็ซื้อไว้ใส่เวลาถึงงานนอกแขกจะได้ไม่อายเขา กลับมาเขาก็แฉให้เขาฟัง บางทียังซื้อให้ทั้งเขาทั้งลูก แต่บางครั้งก็ไม่บอกให้เขารู้ ส่วนมากเขาก็จะตามใจ เราจะไม่บอกเขาดี ๆ ไม่เคยตะคอกใส่เขา เขาก็ยกเหตุผลว่ามันถูกใจเรา ถ้ามันเกินงบทำให้เงินไม่พอใช้ในบ้าน เรายังต้องบอกประโยชน์ผลดีของมัน เคยซื้อตู้เสื้อผ้าใหม่ แล้วยังซื้อตู้ไว้อีกหลังบ้าง มันต้องใช้เงินมาก พอเขาเข้าใจก็ไม่พูดว่าอะไร”

จากข้อเท็จจริงที่ได้จากการสัมภาษณ์สะท้อนให้เห็นว่าผู้หญิงต้องใช้กลยุทธ์ในการจัดการเรื่องต่าง ๆ ในครัวเรือน แม้ในส่วนของการจัดหาล้างของเครื่องใช้ภายในครัวเรือน ผู้หญิงก็ต้องใช้ทั้งศาสตร์และ

ศิลป์ เพื่อที่จะได้สิ่งของเครื่องใช้มาใช้ประโยชน์และได้มาโดยปราศจากความขัดแย้ง จึงนับว่าผู้หญิงต้องเป็นนักบริหารชั้นยอดภายในครัวเรือน

2. อำนาจในการจัดการงบประมาณในครัวเรือน

สังคมไทยกำลังอยู่ในช่วงที่มีการพัฒนาหรือการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอย่างรวดเร็ว และการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวมีผลกระทบต่อประชากรในทุก ๆ ส่วน โดยเฉพาะประชากรที่เป็นผู้หญิงในชนบทส่วนใหญ่แล้วผู้หญิงที่ทำงานเชิงเศรษฐกิจจะเป็นผู้ที่ทำงานให้กับครอบครัวโดยไม่ได้รับค่าจ้าง ซึ่งเป็นการทำงานในอาชีพเกษตรกรรมให้แก่ครอบครัว อย่างไรก็ตาม แม้ผู้หญิงที่มีส่วนร่วมเชิงเศรษฐกิจที่มีใช้ทางด้านเกษตรกรรม ก็จะต้องทำงานเพื่อหารายได้ให้กับครอบครัวทั้งหมดอย่างเต็มที่ หากเปรียบเทียบแล้วผู้หญิงเองก็แทบจะมีได้ใช้เงินรายได้ที่หามาในส่วนนี้เกี่ยวกับเรื่องส่วนตัว เท่ากับว่าผู้หญิงทำงานโดยไม่ได้รับค่าจ้างแต่ไม่ได้เป็นค่าจ้างหรือรายได้เฉพาะของตนเอง เช่นเดียวกับผู้หญิงที่ทำงานในไร่นา รายได้ก็จะเป็นกองกลางของครอบครัว โดยพ่อแม่จะแบ่งหรือไม่แบ่งให้ก็ได้

การเปลี่ยนแปลงในทุกระดับของสังคม เช่น การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน เช่น มีไฟฟ้า น้ำประปามีถนนเข้าถึงหมู่บ้าน การได้รับข่าวสารจากสื่อมวลชนทั้งวิทยุและโทรทัศน์ สิ่งเหล่านี้มีผลกระทบต่อชีวิตประจำวันและความมุ่งหวังของคนทั่วไป เป็นกระบวนการที่เกี่ยวข้องกันซึ่งกันและกัน เช่น การมีไฟฟ้าใช้ การขยายตัวของสินค้าอุปโภคบริโภคต่าง ๆ จากวิทยุและโทรทัศน์ เป็นการกระตุ้นให้คนมีความต้องการสินค้านานาชนิด เพราะคนได้ยืมได้เห็นการโฆษณาและรูปแบบชีวิตของคนในเมืองที่ทันสมัย และวิถีชีวิตของคนร่ำรวย กระบวนการเหล่านี้เกิดขึ้นในอัตราที่รวดเร็ว โดยมีการคมนาคมสะดวกระหว่างชนบทกับในเมือง เป็นการทำให้หมู่บ้านในท้องถิ่นชนบทประสานเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับสังคมและเศรษฐกิจของประเทศมากขึ้น วิถีชีวิตของคนชนบทเปลี่ยนแปลงและมีแนวโน้มเป็นแบบชาวเมือง องค์ประกอบของครอบครัวแปรผันไปจากเดิม แต่อย่างไรก็ตาม โดยทั่วไปผู้หญิงไทยในชนบททั้งที่เป็นครอบครัวชาวนาหรือครอบครัวที่ประกอบอาชีพอื่น ๆ ผู้หญิงมักจะเป็นผู้ควบคุมดูแลการเงินของครอบครัว เช่นเดียวกับที่พบเห็นโดยทั่วไปในผู้หญิงที่อยู่ในเขตเมือง

การวิเคราะห์ข้อมูลในหัวข้อนี้เป็นการประเมินในเรื่องการจัดการค่าใช้จ่ายรวมของครัวเรือน ซึ่งประเมินจากแบบแผนการจัดการหรือการควบคุมดูแลระบบการเงินของครอบครัวใน 3 ลักษณะ คือ

- 2.1 อำนาจการจัดการทั้งหมดเป็นของผู้หญิง
- 2.2 อำนาจการจัดการจำกัดเฉพาะรายได้ที่สามีมอบให้
- 2.3 อำนาจการจัดการเฉพาะรายได้ของตนเอง

2.1 อำนาจการจัดการทั้งหมดเป็นของผู้หญิง

ตามแนวคิดเชิงอุดมการณ์เกี่ยวกับความสัมพันธ์ในครอบครัว ผู้หญิงส่วนใหญ่มีบทบาทสำคัญในการบริหารครัวเรือน รวมทั้งการควบคุมระบบการเงินของครอบครัวด้วย ในทางทฤษฎีรายได้ของสมาชิกทุกคนในครัวเรือนน่าจะนำมารวมเป็นรายได้หรือเงินกองกลางของครอบครัว โดยมีผู้หญิงเป็นผู้ควบคุมรายได้ของครัวเรือน ดังนั้น ถึงแม้ว่าผู้หญิงจะมีเฉพาะกิจกรรมดูแลบ้านและดูแลเลี้ยงลูก สถานภาพทางเศรษฐกิจของผู้หญิงจึงน่าจะมั่นคงปลอดภัย

ในการประเมินอำนาจการจัดการทางเศรษฐกิจของผู้หญิง จะดูได้จากอำนาจในการจัดการทางการเงินของครอบครัว และการเป็นผู้จัดสรรทรัพยากรหรือทรัพย์สินทางเศรษฐกิจของครัวเรือน หากผู้หญิงเป็นผู้ควบคุมรายได้ทั้งหมดของครัวเรือนซึ่งสามีมอบให้ทั้งหมด โดยผู้หญิงมีอำนาจและความเป็นอิสระในการ

ใช้จ่ายเงินภายในครัวเรือน ความสามารถในการควบคุมและการแบ่งปันทรัพยากรทางการเงินของครอบครัวทั้งหมดนี้ แสดงให้เห็นว่าอำนาจในการจัดการทั้งหมดเป็นของผู้หญิง อำนาจที่ได้รับจากสามีนี้มักขึ้นอยู่กับความรับผิดชอบของสามีในการจัดหาทรัพยากรทางเศรษฐกิจและจัดหาสิ่งของอุปโภคบริโภคเข้ามาสู่ภายในครัวเรือน โดยมอบให้กับภรรยาทั้งหมด สำหรับเป็นค่าใช้จ่ายในเรื่องเกี่ยวกับค่าอาหาร ค่าเล่าเรียนลูก ค่าน้ำ ค่าไฟ ค่าเสื้อผ้า ค่ายา ค่าดอกเบี๋ยเงินกู้ ธกส. ค่าช่วยงานทางสังคม เงินทุนสำรอง และเป็นเงินสะสม ฯลฯ โดยผู้หญิงจะต้องเป็นผู้บริหารและจัดการงบประมาณรายได้รายจ่ายให้มีความสมดุลทั้งในส่วนที่เป็นค่าใช้จ่ายประจำวัน และหรือตลอดปี

“ทุกวันนี้ผมได้เงินจากขายข้าวแต่ละปีก็จะให้แม่บ้านหมด ยกให้เขาแล้วแต่จะใช้จ่าย ผมทราบว่าเขาคิดเป็นส่วนไว้สำหรับใช้ประจำวัน กับใช้เป็นหลัก ๆ เมื่อถึงกำหนดจ่ายกู้ ธกส. ค่าเรียนเด็ก ค่าพันธุ์เชื้อหอมกระเทียมที่ต้องลงสวนหลังหนานา แล้วถ้าเหลือเขาก็จะเก็บไว้ เรากินอะไรกินได้ออมสตางค์ไว้ให้เด็ก ผมเห็นเขาไม่ฟุ่มเฟือยทั้งสามแม่ลูก จะใช้จะซื้ออะไรก็จะถามกัน คิดก่อนถึงมันไม่แพง ถ้าเราซื้อแล้วท้องแห้งไม่ดีกว่า”

(ครัวเรือนสามีทำเกษตร)

“ตั้งแต่แต่งงานเขาก็ให้ฉันเก็บเงินทั้งหมด แล้วจ่ายให้เขาประจำวัน วันหยุดเขาก็ไม่เอา จะมีก็ค่าน้ำมันรถ บุหรี่ชี่โย ถ้าจะซื้อรองเท้า เสื้อผ้า ก็จะไปซื้อด้วยกัน เขาไม่ชอบเที่ยว ทำนั่นทำนี่เอง ฉันก็ดูแลการเงิน บางเดือนค่าใช้จ่ายมันมาเป็นยก ๆ คำนั่นค่านี้นี้ก็ต้องดูแลให้พอกับบริการในบ้าน”

(ครัวเรือนรับจ้าง)

การที่ผู้หญิงมีอำนาจในการจัดการทางการเงินจะดูได้จากครัวเรือนที่มีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน มีความผูกพันเอื้ออาทรกันระหว่างสามีภรรยา และสามีมีคุณลักษณะเป็น “พ่อบ้านแสนดี” (Family man) สามีจึงมักมอบความไว้วางใจให้แก่ภรรยาในการเป็นผู้เก็บเงินรายได้ทั้งหมดและให้ผู้หญิงมีบทบาทสำคัญในการควบคุมและจัดการทั้งเรื่องงบประมาณและการจัดการเรื่องต่าง ๆ ในครัวเรือนได้โดยอิสระ พื้นฐานทางระบบเศรษฐกิจในแบบนี้จึงขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์ระหว่างสามีภรรยาในการนำเงินรายได้ทั้งหมดมาเป็นเงินกองกลางของครอบครัวและให้ผู้หญิงเป็นผู้ควบคุมในการใช้จ่ายเงินกองกลางทั้งหมด โดยถือว่าเป็นการกระจายทรัพยากรหรือผลประโยชน์ให้เป็นสัดส่วนใช้สอยอย่างทั่วถึงกัน ในการสนับสนุนความเป็นอยู่ที่ดีของสมาชิกในครอบครัวทุกคน

“ผมเอาเงินใส่ธนาคารให้ทางบ้านทุกเดือน เงินเดือนหมื่นกว่าบาท เบี้ยเลี้ยงวันละ 100-180 บาท ออกทุกวันที่ 7 และวันที่ 22 ของเดือน ก็จะส่งให้แฟนผมหมด ส่วนตัวผมจะกินจากเงินพิเศษนอกเวลาไม่เต็มเหล้า ไม่สูบบุหรี่ เงินไอทีถ้าเหลือใช้จ่ายก็กันไว้ปลูกบ้าน อีกสักกระยะคงจะรวมพอเป็นก้อนได้ แฟนผมเขาเลี้ยงลูกอยู่บ้านคนเดียว เขาเหนื่อยมาก เอาใจใส่ลูกไม่มีใครเกิน ผมกลับบ้านก็ปรนนิบัติ ถูกใจรู้ใจกันมานาน บางทีบอกเขาให้ไปเปิดตาซื้อผ้าซื้อข้าวของก็ไม่ค่อยยอมไปหรอก ผมไปเจอของอะไรที่รู้ว่าเขาชอบ เขาใช้ได้ก็จะซื้อให้ในเทศกาลวันเกิดเขาบ้าง แต่กลับบ้านทุกครั้งผมจะมีของฝากทุกคน 3 คนแม่ลูก ผมไม่มีค่าใช้จ่ายอะไร ชุดฟอร์มก็ของบริษัท ขยันทำโอทีก็มีเงินเหลือใช้”

(ครัวเรือนสามีส่งเงินกลับบ้าน)

จากข้อมูลแสดงให้เห็นว่า ถึงแม้ผู้หญิงจะไม่มีบทบาทเชิงเศรษฐกิจหรือทำงานนอกบ้าน แต่หากสามีมอบรายได้ทั้งหมดให้ภรรยาควบคุม สิ่งนี้สะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจในเรื่องทรัพยากร “ความรัก” ระหว่างสามีภรรยา สายใยเอื้ออาทรต่อการมอบความเป็นใหญ่ มีอำนาจในการจัดการงบประมาณในครัวเรือนทั้งหมด ผู้หญิงก็จะมีคามมั่นคงทางเศรษฐกิจสูง

2.2 อำนาจการจัดการจำกัดเฉพาะรายได้ที่สามีมอบให้

จากการสัมภาษณ์ผู้หญิงในชุมชนที่ศึกษา ส่วนใหญ่จะให้ข้อมูลว่า สามีจะแบ่งรายได้ให้เพียงส่วนหนึ่งสำหรับเป็นค่าใช้จ่ายในครัวเรือน หรือเป็นเงินกองกลางของครอบครัว และจะเก็บไว้อีกส่วนหนึ่ง โดยให้ภรรยารับรู้ว่าเป็นเงินสำหรับหมุนเวียนเพื่อการลงทุนของครัวเรือน เช่น การซื้อพืชพันธุ์เกษตรในการเพาะปลูกต่อไป ซื้อเครื่องมือเครื่องใช้หรือวัสดุต่าง ๆ สำหรับการผลิต และหรือ การส่งคืนเงินกู้ ธกส. และส่วนใหญ่สามีมักมีได้บอกจำนวนเงินรายได้ทั้งหมดที่ขายผลผลิต ภรรยาจึงไม่ได้รับทราบถึงจำนวนเงินรายได้ที่แท้จริงของสามี ซึ่งภรรยาถือว่าไม่มีความจำเป็นที่จะต้องรับรู้ เพราะสามีเป็นเจ้าของเงิน และมีเอกสิทธิ์ในการครอบครองหรือดำเนินการกับจำนวนเงินดังกล่าว นอกจากนี้ หากสามีมีความต้องการที่จะใช้จ่ายส่วนตัว หรือเพื่อการใด ๆ ในครอบครัว ก็จะใช้เงินกองกลางที่ให้ไว้กับภรรยาอีกด้วย

“เวลาที่ได้เงินมา แพนให้เราเก็บ เขาได้เงินมาเท่าไรเขาก็เอามาจ่ายให้เราตอนเย็น เราก็มีหน้าที่จ่ายค่ากับข้าว ค่าไฟฟ้า ค่าสมาชิกสหกรณ์ เวลาเขาอยากได้ซื้อของอะไรก็บอกให้เราไปซื้อให้ บางครั้งถ้าเขาเอามาให้ เราก็เก็บใส่กระเป๋าวัวหิ้วเดียว ถ้าเขาต้องการใช้ก็จะหยิบเอาเอง บางครั้งเขาไปกินจ่ายไม่หมด ก็กลับเอามาคืนที่เดิมอีก ถ้าเขาแอบซ่อนที่ไหนเราก็ไม่ทราบ เขาบอกแค่ไหนก็แค่นั้น เขาว่าเราให้หมดนี้ เราก็ไม่เคยถาม เราก็เหนื่อยต้องทำกินด้วย ไม่ไปรู้จักเขา แต่เราได้บ้างไม่ได้บ้างแล้วแต่มีคนมาจ้าง”

(ครัวเรือนเกษตร)

“เขาไม่บอกนะ บางทีเขาได้รายได้พิเศษมาเขาก็แบ่งให้ใช้บ้าง ค่าใช้จ่ายในบ้านเปลืองมาก ให้ลูกไปวันละ 50 บาท ค่ารถ ค่าหนังสือ ต้องจ่ายอีก จ่ายค่าสมาชิก ธกส. ภูมาลงสวนแสนกว่า ดอกเบี้ยลอยตัว ค่าไฟ ค่าน้ำ ค่ากิน ต้องออกหมด เขาก็มีค่าใช้จ่ายส่วนตัวเขาก็มาก เขาส่งให้เราเท่านั้น เราก็เก็บบ้างลงสวนบ้าง ค่าใช้จ่ายในบ้านเราเอง”

(ครัวเรือนสามีส่งเงินกลับจากกรุงเทพฯ)

“เงินที่เขาหาได้เขาให้เราส่วนหนึ่ง เขาเอาไปใช้ส่วนหนึ่ง 500 หรือ 1,000 เขาบอกว่าวันนี้เบิกเงินมาเท่านั้นเท่านั้น แอบซุกไว้อีกเราก็ไม่รู้ ก็เขาไม่บอก แต่เราก็ต้องใช้ให้พอ เราก็ต้องหาเองด้วย ตอนท้องก็ยังต้องทำงาน เรายุ้ยบ้านเฉย ๆ ไม่ได้ทำอะไร เราได้ยินเขาบ่นว่าเหนื่อยเราก็เลยรำคาญ ต้องไปทำงาน หิวถึงป่วนจนลูกคลอด”

(ครัวเรือนสามีรับเหมางานวัด)

ตามแบบแผนการจัดการงบประมาณดังกล่าวข้างต้น ภรรยาดูเหมือนมีอำนาจในการควบคุมงบประมาณ แต่ตามความเป็นจริง เป็นเพียงผู้รับผิดชอบดูแลจัดการเรื่องการเงินของครอบครัว เพราะฐานะของแม่บ้านในครัวเรือนไทย มักจะถือว่าสามีเป็นหลักในการหาเลี้ยงครอบครัว สามีหารายได้มาได้จึงให้ภรรยาเป็นคนจัดการเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งสามีอาจเป็นผู้ออกค่าใช้จ่ายในเรื่องหลัก ๆ เช่น ค่าเล่าเรียนลูก ค่าน้ำ ค่าไฟ หรือซื้อสิ่งของเข้าบ้าน ในขณะที่ภรรยาต้องรับผิดชอบค่าใช้จ่ายประจำวันจากเงินที่ภรรยาหามาได้เอง

ในกรณีที่รายรับไม่เพียงพอกับค่าใช้จ่าย ผู้หญิงจะตัดค่าใช้จ่ายส่วนตัวของตนเองลงให้น้อยที่สุด คงเหลือแต่ส่วนที่จำเป็นจริง ๆ เท่านั้น ส่วนค่าใช้จ่ายส่วนตัวของผู้ชาย เช่น ค่าเหล้า ค่าสังสรรค์ การกับเพื่อนฝูง ถูกมองว่าเป็นค่าใช้จ่ายที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตของผู้ชาย และไม่ถูกตัดออกจากรายการรายจ่ายที่จำเป็นของครอบครัว ซึ่งเปรียบเสมือนเป็นการเบียดบังค่าใช้จ่ายสำหรับสมาชิกอื่น ๆ ในครัวเรือน

“เขาให้มาครั้งเดียวเป็นงวด เขาหยุดไว้วันไหนน้อยเป็นค่าเหล้าสักพันสองพัน เขาซื้ออะไรไม่เคยบอก เลี้ยงเพื่อน ให้ลูกน้องยืม เขาว่าเป็นสิทธิของเขา เขาต้องออกไปเจอเพื่อนข้างหน้าไม่รู้ต้องมีเงินติดตัว

เศรษฐกิจเดียวกันมันลุ่ม ๆ ดอน ๆ ในปีที่หนักหน้อย เราต้องใช้ร่วมกับลูก ใช้ที่จำเป็นเท่านั้น เราไม่มีกำลังไปหาเงิน ลูกเรียนก็กู้เงินทุนการศึกษา แต่เขาเอาเงินไปทำอะไร ๆ ทั้ง ๆ ที่รู้สภาพเราเงินขาด”

(ครวเรือน สามีรับจ้าง)

เป็นที่น่าสังเกตว่า หากค่าใช้จ่ายไม่เพียงพอ ภรรยาจะต้องเป็นผู้รับผิดชอบ ควบคุมการใช้จ่ายเงิน จึงต้องมีความละเอียดรอบคอบและระมัดระวัง เพราะต้องเป็นฝ่ายอยู่บ้าน ขณะที่ผู้ชายจะออกเที่ยวเตร่เฮฮาใช้เงินนอกบ้าน สะท้อนให้เห็นสิทธิทางลบของผู้ชายและการให้ความสำคัญกับผู้ชาย ผู้ชายจะรับรู้ปัญหาในการจัดการรายรับรายจ่ายประจำวันของครอบครัวน้อยมาก และมักถือว่าเป็นหน้าที่ของผู้หญิงที่จะต้องจัดการงบประมาณของครอบครัว โดยให้ชีวิตครอบครัวดำเนินไปได้โดยไม่หยุดชะงัก ดังนั้นผู้หญิงรายหนึ่งที่เป็นแม่บ้านไม่ได้ทำงานนอกบ้าน

“เขาจะเก็บเงินเอง จ่ายให้เป็นรายวัน เวลาไปตลาด อย่างมากก็วันละ 100 หรือ 50 ถ้าไม่พอจ่ายเราก็ต้องใช้เงินของเรานั้นแหละซื้อกับข้าว ส่วนที่เขาแบ่งไว้ให้เราอีกก่อนก็เก็บไว้ผ่อนนั้นผ่อนนี้ ที่วีตู่เย็น เฟอริเนอร์ ต้องซื้อผ่อน บางครั้งก็เล่นแชร์ ยังเอาไปผ่อนบ้าน ตอนนั้นก็เลยมีบ้านอยู่”

จะเห็นได้ว่า ภรรยาจะต้องเป็นผู้ที่รับผิดชอบกิจกรรมต่าง ๆ ในครัวเรือนมากที่สุด สามีปลอดภัยจากการดูแลเรื่องการเงินของครอบครัว สามารถทำกิจกรรมนอกบ้านได้สะดวก เพราะถือว่าเป็นหน้าที่ของภรรยา และสามีได้ทำหน้าที่มอบเงินให้แล้ว ส่วนจะพอเพียงหรือไม่เป็นเรื่องของความสามารถของผู้หญิงในการจัดสรรทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัดให้มีประสิทธิภาพสูงสุด

ในบางครัวเรือนที่สามีไปทำงานห้างไกล ผู้หญิงต้องมีการรับผิดชอบในการจัดการงบประมาณในครัวเรือนทั้งหมด โดยผู้หญิงจะต้องบริหารงบประมาณรายได้ใช้จ่ายให้มีความสมดุล รายจ่ายในครอบครัวรวมถึงค่าอาหาร ค่าน้ำ ค่าไฟ ค่าเสื้อผ้า ค่ายารักษาโรค ค่าใช้จ่ายซื้อสิ่งของเครื่องใช้ นอกจากนี้ หากมีค่าใช้จ่ายทางสังคม เช่น เงินช่วยแต่งงาน งานศพ งานขึ้นบ้านใหม่ งานบวช เมื่องบประมาณไม่พอกับค่าใช้จ่าย ผู้หญิงอาจต้องแก้ปัญหาด้วยการกู้ยืมเมื่อเงินขาดมือ ดังเช่นกรณีผู้ให้ข้อมูลหลักบอกเล่า ดังนี้

“เขาส่งเงินเดือนมาให้ ถ้าเขาจะใช้มากก็ให้ลดลง เราก็ใช้จ่ายค่าลูก 2 คน ทุกวันก็เสียค่านั้น ค่านี ค่าลูกไปโรงเรียนวันละ 50 - 60 บาท ส่วนมากจะใช้จ่ายทุกวัน ค่าใช้จ่ายอะไรไม่รู้ ค่าใช้จ่ายในบ้านทั้งหมด เก็บเงินไว้หมุนเวียนบ้าง เล่นแชร์มือ 2,000 เคยบอกขอให้เขาเพิ่มเป็นบางครั้ง ช่วงมีงานศพ งานแต่ง งานกินเลี้ยง แล้วยังค่าดอกเบี๋ยก็เงินสมาชิกสหกรณ์ออมทรัพย์ของแม่บ้านเครดิตยูเนียน ส่งเดือนละ 1,000 กว่าบาท ทั้งต้นทั้งดอก ก่อนแฟนลงไปได้ (กรุงเทพฯ) ก็จะมีเบิกค่าใช้จ่าย ก็ต้องเอาเงินให้แฟน เขาก็เลยต้องกู้ละ ะยะนี้แทบไม่มีเงิน ค่าใช้จ่ายส่วนตัวของเราของแฟนมันปนเปกัน แบ่งส่วนไว้แล้ว บางทีเงินขาดมือก็ต้องหมุนกันให้พอ ไม่พอก็ต้องหาทุ่ละ”

(ครวเรือน สามีส่งเงินกลับบ้าน)

เมื่องบประมาณของครัวเรือนไม่พอกับค่าใช้จ่าย ผู้หญิงต้องหาวิธีต่าง ๆ เพื่อบริหารจัดการระบบเศรษฐกิจในครัวเรือน ให้อยู่รอดได้ตามจำนวนงบประมาณที่ได้รับ จากการวิเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ระดับลึก แสดงให้เห็นว่าอำนาจของผู้หญิงในการจัดการงบประมาณในครัวเรือนขึ้นอยู่กับบรรทัดฐาน และอุดมการณ์ของสังคมวัฒนธรรมที่สตรีหรือภรรยาจะต้องสามารถตอบสนองความต้องการของสมาชิกในครอบครัวทุกคน โดยเฉพาะสามี อาจกล่าวได้ว่าอำนาจในการควบคุมงบประมาณในครัวเรือนของผู้หญิงจำกัดอยู่เฉพาะรายได้ส่วนที่สามีมอบให้จัดการ รวมกับเงินรายได้ที่ผู้หญิงหาได้เอง โดยที่ผู้หญิงมีแนวโน้มที่จะไม่มีโอกาสได้รับรู้จำนวนเงินรายได้ทั้งหมดของสามี ดังนั้น จึงแสดงให้เห็นว่าภรรยาไม่ได้มีอำนาจที่แท้จริงในการควบคุมรายได้ของครัวเรือน จะมีก็เพียงอำนาจในการจัดการงบประมาณตามจำนวนเงินเท่าที่สามีมอบให้เท่านั้น และ

ในกรณีที่ผู้หญิงสามารถหารายได้เอง ผู้เป็นสามีก็มักถือโอกาสลดส่วนเงินรายได้ของตนที่จะมอบให้เป็น กองกลางของครัวเรือนลง เป็นการเพิ่มค่าใช้จ่ายส่วนตัวหรือเบียดบังรายได้ที่เป็นกองกลางของครอบครัวอีกด้วย

2.3 อำนาจการจัดการเฉพาะรายได้ของตนเอง

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมก่อให้เกิดการเปลี่ยนทัศนคติและค่านิยมทางสังคม มีการยอมรับ เรื่องการหย่าร้างระหว่างสามีภรรยา ในกรณีที่ชีวิตสมรสมีปัญหาขัดแย้งกันอันเนื่องมาจากฝ่ายสามีไม่รับผิดชอบ ครอบครัวในเรื่องเศรษฐกิจของครัวเรือน มีหญิงอื่นหลายคน ทบตีภรรยา และทอดทิ้งภรรยา รวมถึงผู้หญิง ที่ต้องเป็นหัวหน้าครอบครัวเพียงคนเดียวในกรณีที่สามีเสียชีวิตด้วย ผู้หญิงจะต้องดูแลครอบครัวทั้งหมด โดยเฉพาะในเรื่องเศรษฐกิจของครอบครัวซึ่งเป็นสิ่งสำคัญและจำเป็นพื้นฐานที่จะทำให้ผู้หญิงและสมาชิกคนอื่น ๆ ที่เป็นการรับผิดชอบของผู้หญิงดำรงชีพอยู่ได้ ในภาวะที่ค่าครองชีพโดยทั่วไปสูงขึ้น ได้แก่ การขยาย ตัวอย่างรวดเร็วของเศรษฐกิจเงินตราด้วยการขยายตัวของตลาด สินค้าแทรกเข้าไปในชุมชนท้องถิ่นอันมีผล ทำให้การใช้เงินเพิ่มขึ้นในชีวิตประจำวัน สิ่งสำคัญที่ทำให้รายจ่ายของครอบครัวชนบทเพิ่มขึ้น ได้แก่ ต้นทุน ในการผลิตเพิ่มขึ้นจากการเกษตรสมัยใหม่ที่ต้องใช้ปุ๋ย ไร่ยาฆ่าแมลง และเครื่องจักรกลในการเกษตร ซึ่งสิ่ง ต่าง ๆ เหล่านี้ล้วนจำเป็นต้องใช้เงินสด หรือการใช้สินเชื่ออย่างหนึ่งอย่างใด การเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ทั้งใน ชุมชนและสังคมภายนอก ทำให้ต้องมีรายจ่ายเพิ่มขึ้น ความจำเป็นที่จะต้องหาเงินให้เพียงพอกับค่าใช้จ่าย ในการเลี้ยงดูลูก และให้เพียงพอกับความต้องการและความจำเป็นอื่น ๆ เมื่อราคาของสิ่งเหล่านี้มีความ สำคัญมากขึ้น และการมีสินค้าขายเพิ่มขึ้นจึงมีผลกระทบต่อความต้องการของเหล่านั้น

จากการสัมภาษณ์ระดับลึก ผู้หญิงที่เป็นหัวหน้าครัวเรือนเพียงคนเดียวและต้องรับภาระหา เลี้ยงครอบครัวโดยลำพัง ต่างตระหนักถึงความสำคัญของการที่เงินได้เข้ามามีส่วนสำคัญในชีวิตของตน โดย กล่าวถึงค่าใช้จ่ายสำหรับสิ่งจำเป็นในชีวิตประจำวันที่จะต้องใช้จ่ายซื้อทั้งสิ้น โดยมีความแตกต่างอย่างชัดเจน เพียงชั่วระยะคนสองรุ่นอายุ กล่าวคือ ในสมัยที่ตนเองเป็นเด็ก เมื่อประมาณ 30-40 ปี ผัก ปลา ผลไม้ จะมี ราคาถูกกว่าในปัจจุบัน และหาได้จากธรรมชาติโดยไม่ยากเท่าในสมัยนี้ เสื้อผ้าซึ่งเคยทอดทิ้งคร่ำครวียน กลับถูกแทนที่ด้วยสินค้าจากโรงงานอุตสาหกรรม บางครั้งสินค้าอุปโภคบริโภคต่าง ๆ ซึ่งไม่มีและไม่เคยเป็น สิ่งจำเป็นในสมัยก่อน แต่กลับเป็นสิ่งที่ต้องซื้อหาในปัจจุบัน ผู้หญิงจึงมีความรู้สึกถึงความยากลำบากในเชิง เศรษฐกิจอยู่มาก นอกจากนี้ ภาระของค่าใช้จ่ายที่ครอบครัวจะต้องเผชิญในสภาพการณ์ปัจจุบัน ผู้หญิง ส่วนใหญ่เห็นว่าเป็นภาระหนัก จึงมีทัศนคติในเรื่องของการให้การศึกษาแก่บุตรถึงระดับสูงสุดที่ลูกจะสามารถ เลี้ยงตัวได้ โดยไม่ต้องเผชิญกับความกดดันเหมือนตน เพื่อลูกจะได้มีชีวิตสุขสบาย ผู้หญิงจึงมักสอนลูกให้ ตั้งใจเล่าเรียน เพื่อสวัสดิการที่ดีในอนาคต

“ก็บอกลูกว่าดูเอา อยากลำบากอย่างแม่ไหม แม่ไม่พูด ให้นักขยันเรียนเอาเกรดสูง ๆ อนาคต จะได้ดี ถ้าทำงานราชการจะดี ไม่มีใครไล่ออก ทำงานอย่างแม่มันเหนื่อย ไม่มีวันหยุด ถ้าหยุดก็คือไม่มีกิน ก็ต้องทำคนเดียว เขาเป็นคนไป ไปนั่งกินเหล้าไม่ดูลูก เราก็คงต้องเลือกเอาลูก เราก็ออยู่ได้ ปลุกผักปลุกไม้กิน กันไป เราก็อทำงานของเราถึงหนักก็ต้องอยู่ได้ด้วยตัวเอง ไม่ร้องไม่สนผู้ชาย เราต้องช่วยตัวเราเองกับลูกให้ได้ ดีเสียอีก มีอิสระทำอะไรได้”

(ครัวเรือนหย่าร้าง)

หากพิจารณาในแง่ศักยภาพในการหารายได้ของผู้หญิงที่ต้องหารายได้และจัดการรายได้ของ ตนเอง ซึ่งก็คือการจัดการงบประมาณของครัวเรือน โดยต้องยอมรับสภาพการเป็นหัวหน้าครัวเรือนเพียงคน เดียว และจะต้องมีความสามารถสูงที่จะสนองความต้องการของสมาชิกที่เป็นภาระรับผิดชอบของตนทั้งหมด

ความมั่นคงปลอดภัยของผู้หญิง (Women's security)

กว่าสี่สิบปีที่ผ่านมาได้เกิดวิกฤตการณ์ทางพลังงานกับปัญหาเรื้อรังทางเศรษฐกิจจากอดีต ทำให้ อัตราค่าครองชีพปรับสูงขึ้นอย่างรวดเร็ว และมีแนวโน้มว่าจะทวีความรุนแรงขึ้นทุกขณะ ในสถานการณ์ที่ เศรษฐกิจตกต่ำอย่างมากเช่นในปัจจุบันนี้ ครอบครัวในชนบทย่อมได้รับผลกระทบด้านมาตรฐานความเป็นอยู่ โดยตรง เนื่องจากคนส่วนใหญ่ในสังคมไทยต่างอยู่ในภาวะที่ถูกจำกัดอำนาจการซื้อ และต้องรัดรอนมาตรฐาน ความเป็นอยู่ที่เคยสุขสบายด้วยวิกฤตทางเศรษฐกิจ สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ย่อมมีผลกระทบต่อความมั่นคงทาง เศรษฐกิจของผู้หญิงในครอบครัวเป็นอย่างยิ่ง โดยเฉพาะในชุมชนชนบท ผู้หญิงที่สมรสแล้วจำเป็นต้องหา รายได้เป็นจำนวนเพิ่มมากขึ้น ไม่ว่าจะเป็นงานรับจ้างหรือการรับงานไปทำที่บ้าน รับจ้างเหมาในรูปแบบ ต่างๆ กัน เช่น งานเย็บผ้า ทอผ้า ดอกไม้ประดิษฐ์ อาหาร ฯลฯ เพื่อจะได้เป็นเงินสด และสามารถทำงาน ไปเลี้ยงลูกไปด้วย เนื่องจากสังคมเป็นระบบการพัฒนาแบบเงินตรา เงินสดจึงมีความหมายสำหรับการใช้ชีวิต จากการสัมภาษณ์ในเรื่องการใช้จ่าย ผู้หญิงมักให้คำตอบไปในแนวทางเดียวกันว่า รายได้ส่วนใหญ่นำไปใช้ กับกิจกรรมของครอบครัว เช่น นำไปซื้ออาหาร ค่าน้ำ ค่าไฟ ค่าเล่าเรียนลูก มิได้นำไปใช้ในเรื่องส่วนตัว เท่าใดนัก ดังนั้น การเข้าสู่แรงงานเชิงเศรษฐกิจของผู้หญิงนั้นเป็นทางออกเพื่อการดำรงอยู่รอดของครอบครัว และผู้หญิงมักจะไม่ต้องรู้เรื่องเกี่ยวกับค่าจ้างขั้นต่ำ หรือการถูกเอาเปรียบได้แต่ถือว่าขอให้ได้งานแล้วสามารถ ทำที่บ้านได้ ผู้หญิงรับรู้ได้ว่าทำงานอย่างนี้จะได้คำตอบแทนเท่านั้น และยิ่งทำมากก็จะได้เพิ่มมากขึ้น ฉะนั้น ในแง่มุมของการศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับภาวะการจ้างงาน สิทธิทางด้านแรงงาน ค่าแรงขั้นต่ำ ชั่วโมงการทำงาน การคุ้มครองทางสังคม การรวมกลุ่ม ฯลฯ ผู้หญิงจึงไม่มีโอกาสได้รับรู้ แต่อยู่ที่ความไว้วางใจเชื่อใจกัน และ ผู้หญิงกลับมีความรู้สึกเป็นหนี้บุญคุณต่อผู้ให้งาน หากมีการต่อรองอาจมีผลกระทบกระเทือนความสัมพันธ์ ระหว่างตนเองกับผู้ว่าจ้าง ซึ่งจะไม่เป็นผลดีกับผู้หญิงและครอบครัวถ้ามีงานทำไม่สม่ำเสมอหรือหยุดชะงัก ตลอดไป

ถึงแม้ว่าจะมีการเพิ่มขยายงานในตลาดแรงงานอย่างกว้างขวางขึ้นก็ตาม แต่ผู้หญิงก็ยังถูกกีดกัน ขัดขวาง ไม่ให้มีบทบาทและตำแหน่งหน้าที่การงานภายนอกครอบครัวเท่าเทียมกับผู้ชายมากนัก แม้ในระบบ ราชการก็ตาม ตำแหน่งหน้าที่การงานบางอย่างยังถือว่าเหมาะสมกับผู้ชายเท่านั้น

อย่างไรก็ตาม ผู้หญิงเองต้องการมีอิสระทางการเงิน หรือมีความสามารถที่จะเข้าถึงเงินสดได้เพื่อ ช่วยเพิ่มพูนมาตรฐานความเป็นอยู่ของครอบครัวให้ตนเองมีฐานะมั่นคงทางเศรษฐกิจ ผู้หญิงจึงมีฐานะและ บทบาทในการหาเลี้ยงครอบครัวเท่าเทียมกับผู้ชาย (Provider) แต่สิ่งนี้ได้ส่งผลกระทบอย่างรุนแรงที่ผู้ชายมัก จะมองข้ามความจำเป็นในการปรับตัวของผู้หญิงที่ต้องรับภาระสองด้านและละเอียดอ่อน โดยไม่หาเวลาเข้ามา ทดแทน เนื่องจากผู้ชายส่วนใหญ่จะปลอดจากภาระงานบ้านและการดูแลลูก เด็ก ๆ จึงต้องอยู่กับผู้อื่นมาก กว่าพ่อแม่ พ่อแม่ต้องทำงานทั้งสองคน เป็นการลดความสำคัญของครอบครัวเป็นอันดับรองจากอาชีพการ งาน แม้จะเป็นความจริงที่ว่าผู้หญิงที่จำเป็นต้องทำงานเพื่อช่วยสามีพูนฐานะทางเศรษฐกิจของครอบครัวใน สภาพชีวิตปัจจุบัน สมาชิกในครอบครัวจึงต่างใช้เวลาภายนอกบ้านมากขึ้น ซึ่งจะก่อให้เกิดความไม่เข้าใจ และลดความสนใจที่มีต่อกัน สิ่งที่มีเพิ่มเข้ามาในความห่างเหินกันของความสัมพันธ์ในครอบครัวและวิกฤต ทางเศรษฐกิจ คือ ความไม่มั่นคงทางอารมณ์ ความรู้สึกไม่มั่นคงในอนาคต และความวิตกกังวลเกี่ยวกับ ปัญหาปากท้อง ความสัมพันธ์ภายในครอบครัวต้องอยู่ภายใต้เงื่อนไขการเปลี่ยนแปลงทางสิ่งแวดล้อมของ เศรษฐกิจและสังคม อันเป็นแรงกดดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตในแต่ละครอบครัวไม่มากนักน้อย ซึ่งเป็น สภาพภายนอกครอบครัวที่ยากจะควบคุมได้ เช่น กระบวนการเปลี่ยนแปลงการกลายเป็นเมืองที่มีการ เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว จากสภาพสังคมชนบทมาสู่สภาพสังคมเมือง ซึ่งมีผลกระทบต่อดังประกอบของ ครอบครัว ซึ่งผู้หญิงเป็นแกนกลางของครอบครัวย่อมต้องรับสภาพในส่วนนี้อย่างเต็มที่

การอภิปรายในหัวข้อนี้จึงเป็นการพยายามอธิบายแนวคิดและนัยยะที่เกี่ยวข้องกับความมั่นคงปลอดภัยของผู้หญิงในครอบครัวไทย จากการวิเคราะห์ข้อมูลในชุมชนที่ศึกษา ความมั่นคงปลอดภัยของผู้หญิงดูจากองค์ประกอบ 2 ประการ คือ 1) ความมั่นคงปลอดภัยในระยะสั้น (Short term) 2) ความมั่นคงปลอดภัยในระยะยาว (Long term) ดังมีรายละเอียดดังนี้

1) ความมั่นคงปลอดภัยในระยะสั้น มี 5 มิติ ดังนี้คือ

- 1.1 ความมั่นคงปลอดภัยทางด้านเศรษฐกิจ
- 1.2 ความมั่นคงปลอดภัยทางด้านสังคม
- 1.3 ความปลอดภัยทางด้านร่างกาย
- 1.4 การมีสุขภาพอนามัยที่ดี
- 1.5 การได้มีโอกาสพักผ่อนหย่อนใจ

1.1 ความมั่นคงปลอดภัยทางด้านเศรษฐกิจ

ในสภาพปัจจุบันผู้หญิงมีความจำเป็นต้องออกไปหารายได้นอกบ้านเพื่อมาเลี้ยงครอบครัว เนื่องจากการยากที่ครอบครัวจะอยู่ได้ด้วยรายได้ของสามีเพียงอย่างเดียว ซึ่งหมายถึงว่าบทบาทความรับผิดชอบในครอบครัว ทั้งการหารายได้เลี้ยงครอบครัว การดูแลงานบ้าน และการอบรมเลี้ยงดูลูก ความรับผิดชอบต่อบทบาทสองด้านของผู้หญิงนี้ตั้งอยู่บนพื้นฐานความจำเป็นทางเศรษฐกิจ อำนาจที่ผู้ชายเคยมีเหนือผู้หญิงอาจลดลงไป ทั้งนี้ในเชิงทฤษฎีแล้วถือว่าบุคคลที่คุมการเงินได้ก็จะเป็นผู้ที่มีอำนาจจึงทำให้ผู้หญิงที่ออกไปทำงานเชิงเศรษฐกิจและหารายได้เลี้ยงครอบครัว มีอำนาจและมีความเป็นอิสระมากขึ้นทางเศรษฐกิจ เป็นโอกาสที่ผู้หญิงได้เลือกอาชีพ ได้ใช้ความถนัด หรือความเชี่ยวชาญพิเศษของตน จะทำให้มีความรู้สึกอิสระ เกิดความเชื่อมั่นในตนเองมากขึ้น การออกไปนอกบ้านทำให้รู้จักสังคมดีขึ้น รู้ความเคลื่อนไหวต่าง ๆ ซึ่งสามารถนำมาปรับปรุงการดำเนินชีวิตประจำวันของครอบครัวได้ และยังสามารถเป็นเพื่อนสนทนากับสามีได้ ในกรณีผู้หญิงที่เป็นหัวหน้าครัวเรือนเพียงคนเดียว การมีบทบาทเชิงเศรษฐกิจนอกจากจะเป็นการสร้าง ความมั่นคงให้กับตนเองและลูกแล้ว ยังเป็นโอกาสให้สามารถปรับตัวเกี่ยวกับเรื่องเงินที่จะช่วยให้มีมาตรฐานการครองชีพตามอัตภาพและตามความปรารถนา

“จะรับทำงานให้ได้เงินมากที่สุด นี่ก็ไม่มีเวลาเลย กับข้าวไม่ได้ทำ จะซื้อทั้งกับทั้งข้าวหนึ่ง แล้วมาทานกับลูก เป็นแม่บ้านสำเร็จรูป เขาเอาเงินก้อนมาให้ แต่เราก็นั่ง ๆ นอน ๆ ไม่ได้ ค่าใช้จ่ายในบ้านมาก ส่งลูกเรียนสำคัญที่สุด ส่วนตัวเราซื้อผ้า ซื้อทองไม่ค่อยมี เก็บเงินให้ลูกและครอบครัวอย่างเดียว”

(ครัวเรือน สามีส่งเงินกลับบ้าน)

ความมั่นคงทางเศรษฐกิจของผู้หญิงยังมีความหมายรวมไปถึงการมีรายได้ที่เพียงพอ มีเงินทองใช้จ่ายในครอบครัวอย่างสบายใจ มีทรัพยากรทางเศรษฐกิจ อันได้แก่ มีที่ดิน มีบ้านพักอาศัย มีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น โดยไม่ต้องไปกู้หนี้ยืมสินจากผู้อื่น อาจกล่าวได้ว่า ความมั่นคงทางเศรษฐกิจจะเป็นสิ่งสำคัญ สิ่งแรกที่ผู้หญิงต้องตระหนักถึง เนื่องจากจะทำให้ผู้หญิงมีอำนาจทางเศรษฐกิจและมีความเป็นอิสระในการพึ่งพาตนเอง และสิ่งนี้จะสามารถทำให้ลูกมีสิ่งต่าง ๆ ที่เพียงพอต่อความจำเป็นพื้นฐาน ตลอดจนการดำรงอยู่ที่ดีของครอบครัว

อย่างไรก็ตาม อาจกล่าวได้ว่าการมีรายได้ของตนเองทำให้ผู้หญิงมีอำนาจทางเศรษฐกิจหรือมีอำนาจในการควบคุมหรือดูแลรายได้ของครัวเรือน ไม่ว่าจะเป็นรายได้ของตนเองหรือของสามีหรือทั้งหมดของครัวเรือน น่าจะเป็นเงื่อนไขสำคัญที่นำไปสู่ความมั่นคงทางด้านเศรษฐกิจของผู้หญิง เพราะนอกจากจะ

ทำให้มีสิทธิในการใช้จ่ายเงินของครัวเรือน มีอำนาจในการตัดสินใจ และมีความเป็นอิสระในด้านต่าง ๆ ภายในครัวเรือน และยังทำให้ผู้หญิงมีความมั่นคงปลอดภัยในชีวิตความเป็นอยู่ของผู้หญิงเองด้วย

1.2 ความมั่นคงปลอดภัยทางด้านสังคม

ความมั่นคงปลอดภัยทางด้านสังคมของผู้หญิง มีนัยยะไปถึงความมั่นคงทางด้านจิตใจ คือ ความมั่นใจเกี่ยวกับการที่ลูกได้มีโอกาสเรียนหนังสือ และความสัมพันธ์ที่ราบรื่นระหว่างสมาชิกในครอบครัว

ในประเด็นเกี่ยวกับการศึกษาของลูก ชาวบ้านส่วนใหญ่มองว่ามีค่าใช้จ่ายเพิ่มสูงขึ้น ถึงแม้ว่าการศึกษาระดับประถมศึกษาที่รัฐบาลจัดให้แก่ประชาชนโดยไม่คิดเงิน แต่จริง ๆ แล้วยังมีค่าใช้จ่ายที่เกี่ยวกับเครื่องแบบ เครื่องใช้ในการเรียน ค่าอาหาร ค่าขนม ค่ารถ ฯลฯ ค่าใช้จ่ายดังกล่าวนับว่ามากสำหรับครอบครัวที่ยากจน การศึกษาที่ต่อจากระดับประถมศึกษา หากเป็นโรงเรียนรัฐบาล โรงเรียนจะคิดค่าเล่าเรียนเพียงเล็กน้อย แต่ก็นับว่ามากเมื่อเปรียบเทียบกับรายได้เฉลี่ยของชาวชนบท และค่าเล่าเรียนจะสูงขึ้นสำหรับการศึกษาที่สูงขึ้นไป ดังนั้น ค่าใช้จ่ายในการศึกษาของลูกเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้ผู้หญิงต้องต่อสู้ดิ้นรนในการหารายได้เพื่อให้ลูกทุกคน จากการสัมภาษณ์ระดับลึก ผู้หญิงต่างยืนยันว่าต้องให้ลูกเรียนชั้นสูงสุด ไม่ว่าจะเป็นลูกชายหรือลูกสาว ไม่ว่าจะเป็นคนแรกหรือคนสุดท้าย ครอบครัวจะได้รับโอกาสในการศึกษา ในอดีตลูกชายมักมีโอกาสจะได้รับการศึกษามากกว่าลูกสาว ผู้ให้ข้อมูลที่เป็นผู้หญิงส่วนใหญ่ตระหนักและคาดหวังว่าจะให้ลูกทุก ๆ คนได้รับการศึกษาเท่าเทียมกันตามความถนัดและความเต็มใจของลูก โดยคาดหวังอีกว่าลูกจะได้ทำงานในภาคที่ไม่ใช่เกษตรกรรมอีกด้วย ซึ่งความมุ่งหวังเกี่ยวกับการศึกษาของลูกที่สูงขึ้น เป็นสิ่งที่ผสมผสานกับความหวังที่จะเลื่อนชั้นทางสังคม เพื่อลูกจะได้มีชีวิตสุขสบาย และอยู่ในฐานะที่พอจะให้ความช่วยเหลือทางการเงินแก่พ่อแม่ในยามชราได้

"สมัยก่อนเราไม่ได้คิดเรื่องเรียน แต่สมัยนี้ถ้าไม่ให้ลูกเรียนจะลำบาก อยากให้ลูกมีความรู้เป็นข้าราชการ ทำงานเหมือนพ่อแม่มันลำบาก ถ้าลูกเรียนสูง ๆ ก็จะได้เป็นข้าราชการ ดีทั้งชาติทั้งเรา เราก็จะสบายใจ ถึงต้องขายนาก็ให้เขาเรียนเราก็ว่าคุ้มแล้ว ให้เขาเรียนได้สำเร็จเถอะ เราไม่เสียดาย กิจกรรมเรื่องเรียนเราส่งเสริมลูกเต็มที่ คงจะขึ้นใจถ้าเขาเรียนสำเร็จ"

จากการที่ลูกได้รับการศึกษา ผู้หญิงจะมีความรู้สึกที่ตนเองมีความมั่นคงปลอดภัยทางด้านสังคมหรือทางด้านจิตใจ โดยมีความรู้สึกภาคภูมิใจในการที่จะมีปฏิสัมพันธ์กับเพื่อนบ้าน ญาติ และคนทั่วไปในสังคม

ประเด็นเกี่ยวกับความสัมพันธ์ที่ราบรื่นระหว่างสมาชิกในครอบครัว เนื่องจากในภาวะด้านเศรษฐกิจและสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว ย่อมทำให้เกิดผลกระทบต่อความสัมพันธ์ของสมาชิกในครอบครัว ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ระดับลึกแสดงให้เห็นภาพรวมของความสัมพันธ์ของสมาชิกครอบครัวไทย เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างสามีภรรยา ความสัมพันธ์กับบุตร และความสัมพันธ์กับเครือญาติ พบว่าในความสัมพันธ์ระหว่างสามีภรรยาที่ผู้ให้สัมภาษณ์ส่วนใหญ่ที่เป็นผู้หญิงจะกล่าวว่า ความสัมพันธ์ในครอบครัวอบอุ่น มีการโต้แย้งกันบ้างเป็นธรรมดาแต่ไม่ถึงกับมีปัญหาหนักที่แก้ไขไม่ได้ ซึ่งในส่วนนี้มีการเปิดเผยในบางกรณีที่มีการทำร้ายร่างกายจนถึงขั้นหย่าร้าง ซึ่งผู้วิจัยได้นำเสนอในหัวข้อต่อไป

อย่างไรก็ตาม ผู้หญิงส่วนใหญ่ก็มีความหวังเกี่ยวกับสภาวะความเป็นอยู่ของครอบครัวในเรื่องสายใยความผูกพันของลูก ซึ่งมีความแตกต่างจากค่านิยมดั้งเดิมที่มักมีการปรึกษาหารือจากผู้สูงอายุหรือพ่อแม่ตามแบบสังคมชนบท แต่ในปัจจุบันถึงแม้พ่อแม่จะเป็นผู้ดูแลรับผิดชอบสนับสนุนเกื้อหนุนลูกในทุกเรื่อง แต่ไม่ได้หมายความว่าจะทราบความเป็นไปในทุกเรื่องของลูก

"ทั้งพ่อทั้งแม่ห้ามเขาว่าให้เรียนให้จบก่อนจึงแต่งงาน เขาก็บอกว่าหนูเรียนไม่ได้หรอก เขาก็กัน ต้องแต่งงานให้ได้ พ่อแม่ก็ต้องยอมตามใจเขา นี่ลูกเขยก็ย้ายมาอยู่บ้านนี้ ลูกสาวก็ไปเรียนหนังสือทุกวัน"

ข้อมูลในส่วนนี้สะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของพ่อแม่กับลูกนั้น ผู้หญิงซึ่งมีฐานะเป็นแม่มีความรู้สึกห่วงใยลูกเป็นอย่างมาก ยิ่งต้องทำหน้าที่ช่วยเหลือทั้งด้านการเงิน รวมถึงความช่วยเหลือในทุกด้านเท่าที่จะให้ได้ โดยต้องยอมให้ลูกมีอิสระในการตัดสินใจเท่าเทียมกันระหว่างลูกสาวและลูกชาย ซึ่งเป็นเรื่องน่าสนใจมาก เนื่องจากผู้หญิงผู้เป็นแม่ได้กล่าวถึงประเด็นนี้ว่า

"หมดสมัยแล้วที่เด็กจะต้องยอมผู้ใหญ่ สภาพมันเปลี่ยนไปเราต้องทำใจ ต้องหาทางเลือกให้เขาอย่างดีที่สุด เราต้องนึกถึงความสุขของลูกเป็นที่ตั้งเบื้องต้น ญาติพี่น้องหรือคนอื่นเขาไม่ได้มาทุกข์ใจร่วมกับเรา ลูกสาวเขาว่าเขามีสิทธิในชีวิตของตนเอง"

ข้อมูลจากการศึกษาแสดงให้เห็นทัศนคติที่แตกต่างไปจากเดิม ถึงแม้ว่าผู้หญิงจะไม่เห็นด้วยกับการปฏิบัติตนของลูกสาวที่ไม่เป็นไปตามประเพณี แต่ก็ต้องให้การสนับสนุนด้วยการดูแลลูกต่อไป โดยส่วนใหญ่มักถือเป็นหน้าที่ของผู้หญิงที่มีฐานะเป็นแม่อย่างเต็มที่ จึงอาจกล่าวได้ว่า ความมั่นคงปลอดภัยทางสังคมของผู้หญิงนั้นส่วนใหญ่เป็นเรื่องเกี่ยวกับการเลี้ยงและดูแลลูก ถึงแม้จะมีความสัมพันธ์ที่ดีกับเครือญาติหรือคนอื่น ๆ แต่หน้าที่ความรับผิดชอบในทุกเรื่องจะต้องเป็นเรื่องภายในของแต่ละครอบครัว ผู้หญิงจึงมักจะเป็ กังวลห่วงใยมากกว่าผู้ชาย

อาจกล่าวได้ว่า เงื่อนไขสำคัญที่เป็นตัวกำหนดความมั่นคงปลอดภัยทางสังคมนั้น ได้แก่ เวลาที่ผู้หญิงสามารถอุทิศความสุขให้แก่ครอบครัว หากผู้หญิงที่ต้องทำงานเต็มเวลานอกบ้านมีแนวโน้มที่จะมีความวิตกกังวล ไม่มีเวลาดูแลหรือให้ความอบอุ่นกับสมาชิกในบ้านโดยเฉพาะลูก เช่น การสอนการบ้าน การรับฟังเรื่องราวของลูก การเล่นกีฬา ฯลฯ เป็นต้น ส่วนผู้หญิงที่มีเวลาอยู่บ้านจะมีแนวโน้มว่ามีความมั่นคงทางด้านสังคม

1.3 ความปลอดภัยทางด้านร่างกาย

การที่ผู้หญิงมีอำนาจต่อรองทางด้านเศรษฐกิจหรือการจัดการเกี่ยวกับการเงินของครอบครัว จะมีผลถึงความมั่นคงปลอดภัยในด้านความรุนแรง จากการศึกษาความรุนแรงที่เกิดขึ้นในครอบครัวไม่ได้เป็นเรื่องทางจิตวิทยาเพียงอย่างเดียว แต่เป็นเพราะการที่ผู้หญิงไม่มีอำนาจการต่อรอง ไม่มีทางเลือกอื่นในชีวิต จึงต้องยอมจำนนให้เกิดความรุนแรงเกิดขึ้นกับตนเอง ความมั่นคงทางเศรษฐกิจจะเป็นตัวกำหนดทางเลือกในชีวิตของผู้หญิง การที่ผู้ชายทำร้ายร่างกายผู้หญิงทำให้ผู้หญิงเปลี่ยนสภาพจากการเป็นหุ้นส่วนในชีวิตสมรสที่เท่าเทียมกัน กลับกลายมาเป็นผู้ที่มิฐานะที่ด้อยกว่า ซึ่งสอดคล้องกับระบบกฎหมายครอบครัวที่ทำให้ผู้หญิงถูกมองว่าเป็นสมบัติของผู้ชาย ผู้หญิงจึงถูกละเลยในคุณค่าความเท่าเทียมกันทางเพศ ทำให้ผู้หญิงไม่มีอำนาจการต่อรอง แต่หากถ้าผู้หญิงมีทางเลือกอื่นจึงเกิดการหย่าร้าง การแยกกันอยู่เพื่อความมั่นคงปลอดภัยทางด้านร่างกาย จึงชี้ให้เห็นว่าความรุนแรงที่ผู้หญิงถูกกระทำจากสามีเป็นผลพวงมาจากระบบความสัมพันธ์เชิงอำนาจ

จากการศึกษาพบว่า การที่ผู้หญิงยินยอมให้เกิดความรุนแรงหรือถูกสามีทุบตีและไม่สามารถเลิกร้างกันได้ นั้น ก็มักมาจากปัญหาเกี่ยวกับการเงิน ทั้งนี้เนื่องจากในสภาวะการณปัจจุบัน ภาระค่าใช้จ่ายของครอบครัวเป็นภาระหนักมากสำหรับครอบครัวในชนบท ถึงแม้ว่าครัวเรือนที่มีสามีอยู่ร่วมกันในครอบครัว แต่ถ้าสามีไม่มีความรับผิดชอบทางเศรษฐกิจของครอบครัวหรือด้านอื่นๆ ด้วย จะทำให้เกิดความตึงเครียดภายในครอบครัว หรือมีปัญหาด่าง ๆ ที่ไม่สามารถแก้ไขได้ ปัญหาเหล่านี้อาจมีสาเหตุมาจากรายรับไม่พอกับรายจ่าย

สามีทำงานหรือไม่คิดที่จะทำงานจริงจัง ต้มเหล้า เล่นการพนัน และมีหญิงอื่นนอกบ้าน จึงเริ่มมีความขัดแย้ง และมีปากเสียงกัน จนถึงขั้นด่าทอและทุบตีกันที่สุดในที่สุด

"ช่วงหลัง ๆ เคยตีกันเรื่องลูก เขาไม่ยอมหาเงินให้ลูกเรียน ฉันต้องไปหาเงิน เขาก็ต้องกิน แต่ฉันเป็นคนไปหา เขาไม่หา แต่จะเอาเงินทำเตี๋ย ส่วนใหญ่เอาไปซื้อเหล้า ค่าเหล้าค่าบุหรีก็หลายสิบอยู่ กรองทิพย์ของหนึ่ง 10 กว่า 20 กว่า ค่าเหล้าก็ไม่รู้ละ เมามากเมาน้อย เลี้ยงเพื่อนกลับกันไปกลับกันมา ที่ตีกันนี้ แกวบ้านเขาบอกฉันมีผู้หญิงในเมือง ฉันตามไปดู เขาก็ตีฉัน มันคงไม่พอใจ ทะเลาะกับผู้หญิงด้วย กลับมาบ้านมาลงที่เรา เราไม่ได้ว่าอะไรสักอย่าง พอหายเมาก็เป็นผู้เป็นคน ไปหาเงิน แต่ไปให้ผู้หญิงอื่น อะ เราต้องทำใจ อยู่ไปเรารู้เองก็เลยหย่ากัน"

(ครัวเรือนหย่าร้าง ผู้หญิงรับจ้างปักผ้า)

"แกลไปติดผู้หญิงอะ แล้วก็มาหาเรื่องว่าดิฉันมีชู้ ดิฉันก็ไม่คิดอย่างนั้น หาเรื่องทิ้งเราไปอยู่กับผู้หญิงคนนั้น ทะเลาะกันแล้วก็บิดแขนจนกระดูกแตก ตีบางครั้ง บิดแขนอีกก็กรอຍผ้า แกลจะแย่งเงินไปกินเหล้า สูบบุหรี่ บางทีก็ไปเที่ยว เงินหมดก็มา เขาตีเรานี้ไปผ้ามาสองครั้งแล้วอะ กระดุกข้อมือหลุดโผล่ขึ้นมา ต้องผ้าซ้ำอีก (ร้องไห้เสียง ๆ) แกลจะกินเหล้าทุกวัน คบเพื่อนคบฝูง แล้วไปเที่ยวกับเพื่อน และไปพบกับผู้หญิงคนนั้นเป็นแม่ร้าง (เล็กกับสามี) พอแฟนบิดแขนก็หนีกลับบ้านมาหาแม่ นัดแกลมาถอนทะเบียนก็ไม่มาถอน ก็เลยไปแจ้งที่โรงพัก เขาก็ประกาศหาก็ไม่พบ ประกาศหนังสือพิมพ์ 7 วัน เขาทำเรื่องเสียเงินไป 1,000 บาท ค่าฟ้องหย่า เขาเลยหย่าให้ไปหย่าที่อำเภอ เขาส่งใบหย่ามาให้ ก็แต่งงานใหม่กับแฟนคนที่ 2"

(ครัวเรือนหย่าร้าง ผู้หญิงเป็นหญิงรับใช้ทำงานบ้าน)

ถึงแม้จะเป็นที่ยอมรับกันแต่โบราณกาลว่า ถ้าสามีภรรยาอยู่ขัดแย้งกันอย่างรุนแรง จนไม่สามารถยอมขอมกันได้ การหย่าร้างอาจเป็นหนทางที่เหมาะสมกว่าการทนอยู่ร่วมกันอย่างทุกข์ทรมาน อย่างไรก็ตาม ในทัศนะของผู้หญิงที่ผ่านประสบการณ์การได้รับความรุนแรงในครอบครัว ได้บอกเล่าว่า

"ถึงลูกจะขาดพ่อเหมือนไม่อบอุ่น เป็นปมด้อยในหมู่เพื่อนฝูง แต่ถ้าทะเลาะวิวาทกันทุกวัน ลูกเห็นตัวอย่างของพ่อที่ไม่ดี ลูกก็ไม่มีความสุขทั้งทางกาย ทางใจ ลูกก็ว่าแล้วแต่แม่ ก็เลยไม่รู้จะทนไปทำไม"

(ครัวเรือนหย่าร้าง ผู้หญิงเป็นช่างแกะสลักไม้)

นักมานุษยวิทยาได้ตั้งข้อสังเกตว่า การหย่าร้างและการแต่งงานใหม่เป็นเรื่องปกติในสังคมไทย เนื่องจากส่วนใหญ่การหย่าร้างมักไม่มีการจดทะเบียนอย่างเป็นทางการ โดยทั่วไปการยุติการแต่งงานมักจะเกิดจากกระบวนการที่ไม่เป็นทางการ โดยที่ฝ่ายหนึ่งย้ายออกไปจากบ้าน แต่ในชุมชนที่ศึกษา หญิงชายมักจะหย่าร้างกันเป็นทางการ เนื่องจากมีผลในทางกฎหมาย ถ้าหากฝ่ายชายไม่ถอนทะเบียนออกจากบ้าน ผู้หญิงไม่มีสิทธิในการขอกู้เงินจาก ธกส. หรือไม่มีสิทธิไปทำนิติกรรมสัญญาในการขาย เช่า โอน ทรัพย์สินที่เป็นอสังหาริมทรัพย์ ได้แก่ บ้าน ที่ดิน เป็นต้น อย่างไรก็ตาม การหย่าร้างและการแยกกันอยู่เป็นลักษณะสำคัญของการล้มเลิกชีวิตแต่งงาน การเลิกร้าง และการแต่งงานใหม่อาจเกิดขึ้นอีกได้ แต่ก็มีผลต่อลูก ทั้งลูกเล็กและลูกโตในระดับปัญหาที่แตกต่างกัน ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าหากไม่เกิดความรุนแรงในครอบครัว หรือภรรยาไม่ถูกทุบตี ผู้หญิงก็จะไม่ต้องหย่าร้าง หรือแต่งงานใหม่อีก ดังนั้น การไม่ถูกทำร้ายร่างกายถือว่าเป็นความปลอดภัยทางร่างกายที่สำคัญของผู้หญิงในอีกด้านหนึ่ง

1.4 การมีสุขภาพอนามัยที่ดี

ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์พบว่า ความมั่นคงทางด้านสุขภาพอนามัยของผู้หญิงมักเน้นในด้านการป้องกันโรคภัยไข้เจ็บ เพื่อจะสามารถดำรงชีวิตและทำมาหากินได้โดยปลอดภัย ไม่ถูกคุกคามจากโรคภัยต่าง ๆ มีร่างกายแข็งแรง ไม่เจ็บป่วย มีความสุขกายสบายใจ รับประทานอาหารมีประโยชน์ครบทุกมื้อ และไม่มีปัญหายุ่งยากใจ ซึ่งครอบคลุมถึงการมีสุขภาพจิตที่ดีอีกด้วย ผู้หญิงส่วนใหญ่ที่เป็นผู้ให้ข้อมูลหลักมักให้คำบอกเล่าว่าปราศจากโรคภัยไข้เจ็บ ถึงแม้ว่าจะไม่ได้รับประทานอาหารราคาแพงเนื่องจากตนเองมีความยากจน ซึ่งอาจเนื่องมาจากการได้ออกกำลังกายในการทำงานหนักและมีสภาพจิตใจที่เข้มแข็ง ถึงแม้ว่าจะเป็นครัวเรือนที่ย่ำแย่ก็ตาม

"ฉันไม่เคยเป็นอะไรเลย เป็นไข้ปวดหัวตัวร้อนก็ไม่มีเลย ทำงานหนักทุกวันได้สบาย ตอนที่ท้องก็ต้องหากิน ขุดปูขายจนคลอด แล้วไม่รู้สึกแพ้อะไรด้วย ยังเอาข้าวไปสั้อยู่เลย เอาบรรทุกรถจักรยานไปทุ่งนากลับมาบ้านก็ยังต้องมาตักน้ำ ทำงานบ้านเองหมด เคยไปหาหมอที่อนามัยกินยาแล้วก็หายวันนั้นฉันถูกตะปูตำเท้าเสียด่ายาไปห้าบาท ยาพาราและยาแก้อักเสบ ลูกฉันก็แข็งแรงเหมือนฉัน ให้กินนมแม่หมอเขาแนะนำว่าจะไม่ทำให้ลูกป่วย"

ส่วนผู้ให้สัมภาษณ์ที่เคยเจ็บป่วยให้ข้อมูลเกี่ยวกับการรักษาสุขภาพอนามัยว่า รักษาทั้งแผนโบราณและยาแผนใหม่ แต่อย่างไรก็ตามต่างตระหนักถึงประสิทธิภาพของยาและแพทย์แผนปัจจุบัน

"กลางดึกแก็งเป็นลม ฉันต้องไปขอคนที่เขามือเดอไรซ์ช่วยพาไปส่งหาหมอที่โรงพยาบาล พอฟื้นมาก็ต้องกินยาตามที่หมอสั่ง"

ในปัจจุบันคนส่วนใหญ่มีความเป็นห่วงเกี่ยวกับสุขภาพอนามัยทั้งของลูก ของตนเอง และสมาชิกในครอบครัวทุกคน โดยมีการเอาใจใส่ที่จะดูแลสุขภาพมากขึ้น มีความสนใจในข่าวสารเรื่องโรคภัยไข้เจ็บ จึงจะเห็นได้จากคำพูดของผู้หญิงแม่บ้านรายหนึ่งว่า

"ก็บอกลูกชายว่าออกไปนอกบ้านต้องดูแลตนเอง เพราะเขาเริ่มเป็นวัยรุ่น อาจขาดความยับยั้งใจ เขาก็บอกว่าเขากลับแล้วเอ็ดดี้ มีคนตายในหมู่บ้านน่ากลัวมาก ก็บอกเขาแม่ไม่ได้ไปข้างนอกเป็นห่วงเขา"

ส่วนใหญ่แล้วผู้หญิงจะเป็นผู้ที่มีความรู้สึกกังวลใจเกี่ยวกับเรื่องสุขภาพอนามัย ซึ่งจะเห็นได้จากการไปคลอดบุตรที่โรงพยาบาลหรือคลินิกทั้งของเอกชนและรัฐบาล รวมทั้งมีการเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับความเจ็บไข้ของคนในครอบครัว โดยจะมีความสนใจและการดูแลสุขภาพอนามัยอย่างระมัดระวัง ส่วนใหญ่ผู้หญิงจะเป็นผู้เริ่มต้นเกี่ยวกับเรื่องนี้ทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็นเรื่องอาหาร ยา รักษาโรค และสถานพยาบาลแบบสมัยใหม่ ถึงแม้ว่าจะต้องเสียค่าใช้จ่ายสูงผู้หญิงยังอาจใช้วิธีการกู้ยืมเงิน หรือการจำนำ การจำนอง เพื่อนำไปใช้จ่ายในค่ารักษาพยาบาลสมาชิกในครัวเรือน ในส่วนตัวของผู้หญิงเองนั้นมองว่าหากไม่รักษาสุขภาพอนามัยจะมีผลกระทบไปถึงลูกและสามี ผู้หญิงจึงต้องรักษาสุขภาพ และผู้หญิงส่วนใหญ่ถึงแม้จะทำงานหนัก แต่มีความอดทนสูงและพยายามปลุกปลอบใจตนเองให้มีสุขภาพจิตดี และมีความมั่นคงทางจิตใจ

การมีสุขภาพอนามัยที่ดีเป็นผลมาจากการที่ผู้หญิงมั่นใจว่าไม่ต้องวิตกกังวลในเรื่องเศรษฐกิจ ถ้าผู้หญิงมีรายได้เป็นของตนเอง เพราะผู้หญิงจำนวนมากเมื่อเจ็บป่วยมักจะชะลอการรักษาพยาบาลไว้ก่อน หากไม่มีเงิน จึงกล่าวได้ว่าการมีรายได้ของตนเองจะทำให้ผู้หญิงมีสุขภาพอนามัยที่ดีได้

"ต้องพิจารณาตัวเรา รู้จักคิดเกี่ยวกับการดำเนินชีวิต เราต้องทำงานต้องเป็นที่พึ่งของลูก ต้องสร้างความอบอุ่นร่มเย็นให้ครอบครัว เราจึงต้องไม่เจ็บไข้ ถ้าเราล้มคนเดียวจะเดือดร้อนทั้งบ้าน เพราะเราเป็นคนบริการทุกอย่าง ต้องรักษาสุขภาพ ไม่สบายต้องรีบไปหาหมอ"

(ครัวเรือนเจ้าของธุรกิจส่วนตัว)

อย่างไรก็ตาม ผู้ให้สัมภาษณ์หลายรายยังมีความรู้สึกว่าการปฏิบัติตนหลังคลอดตามประเพณีท้องถิ่น เช่น การอยู่เดือน (การอยู่ไฟหลังคลอด) ยังมีความนิยมที่จะยึดถือการปฏิบัติตามภูมิปัญญาดั้งเดิมในการรักษาพยาบาลแผนโบราณอยู่ เช่น การใช้สมุนไพร อาหาร และยา เป็นต้น ซึ่งสอดคล้องกับกระแสในปัจจุบันที่ได้มีแนวทางเลือกของการแพทย์แผนไทย เพื่อมุ่งแก้ปัญหาคุณภาพชีวิตตามวิถีชีวิตของสังคมวัฒนธรรมไทย

1.5 การได้มีโอกาสพักผ่อนหย่อนใจ

ลักษณะสำคัญของครอบครัวในชุมชน ทั้งสามีและภรรยาต่างมีหน้าที่ในงานอาชีพด้วยกันทั้งคู่ ซึ่งจะเป็นครอบครัวขนาดเล็ก ส่วนครัวเรือนเกษตรมักมีการจ้างแรงงานช่วยทำการเพาะปลูก ในครัวเรือนอาชีพอื่น ๆ หากมีงานอาชีพที่ต้องใช้เวลายืดเยื้อเลยช่วงเวลาที่ต้องมีภาระงานบ้าน ผู้หญิงส่วนใหญ่มักแก้ปัญหาด้วยการซื้ออาหารสำเร็จรูป หรือเก็บงานบ้านบางอย่างไว้ทำในวันหยุด สิ่งหนึ่งที่จะช่วยผ่อนคลายความสับสนในครอบครัวคือ การมีความสัมพันธ์ร่วมกันในการพักผ่อนหย่อนใจ ซึ่งถือว่าเป็นสวัสดิการที่ดีของครอบครัว เป็นการปลดปล่อยความตึงเครียดจากการทำงาน เป็นการสร้างบรรยากาศความอบอุ่น ให้ความสุขทางใจซึ่งกันและกันในรูปแบบของความรักความเข้าใจตามกำลังทางเศรษฐกิจในแต่ละครัวเรือน ซึ่งเป็นการพัฒนาความสัมพันธ์ภายในครอบครัว มิใช่เป็นการคำนึงถึงแต่เรื่องทางเศรษฐกิจแต่เพียงอย่างเดียว การปรับพฤติกรรมระหว่างสามีและภรรยาด้วยการหาทางออกด้วยการไปเยี่ยมญาติทั้งสองฝ่าย การพาครอบครัวไปเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยว นอกจากจะเป็นการพักผ่อนหย่อนใจแล้ว ยังเป็นการที่ทั้งสามีและภรรยาจะได้พยายามเข้าใจถึงธรรมชาติของกันและกัน ว่าบุคคลแต่ละคนนั้นมีพฤติกรรมตามที่ได้เรียนรู้มาจากครอบครัวดั้งเดิมของแต่ละฝ่าย ซึ่งโดยทั่วไปก็เป็นไปตามบรรทัดฐานที่สังคมกำหนดไว้ จึงต้องอาศัยเวลาในการอยู่ร่วมกันในการไปเที่ยวพักผ่อน จะช่วยให้คลายความเหน็ดเหนื่อยจากการทำงาน และการละลายความสัมพันธ์ต่อคู่สมรส

จากการสัมภาษณ์ ผู้หญิงในครอบครัวในชุมชนส่วนใหญ่ยังมีโอกาสได้พักผ่อนหย่อนใจ หลังจากที่ต้องใช้เวลาในการทำงานทั้งงานอาชีพและงานบ้าน และหลายครัวเรือนกล่าวว่าช่วยให้มีความสุขสนุกสนาน สร้างความสัมพันธ์ที่ดีกับครอบครัว สร้างความรู้สึกที่ดีกับสามี ซึ่งนับว่าเป็นการสร้างภูมิคุ้มกันให้กับลูก ๆ ให้มีคุณภาพชีวิตที่ดีอีกด้วย

ถาม : เคยพากันไปเที่ยวที่ไหนบ้าง

ตอบ : ไปเที่ยวงานวัดงานบุญ ที่ไปไกลก็เคยไปทะเล เคยไปถึงเมืองกาญจน์ เด็ก ๆ ขอบกันมาก

ถาม : ไปทั้งบ้านไหม

ตอบ : ต้องไปหมดแหละ สงสารลูก เขาสำคัญที่สุด ตัวฉันเหตชอบเที่ยว วันหยุดหรือปิดเทอม พ่อต้องหาทางพาไป ไกล ๆ ก็ไปเยี่ยมญาติ ปิดเทอมใหญ่จึงจะไปเที่ยวไกล ไปลำปาง ลำพูน พิชญโลก อุทัย ก็ไปมาแล้ว จะหักเงินเดือนเก็บไว้ 200 บาท สำหรับเที่ยวกัน ปีนี้จะไปพะเยา เชียงราย แพร่ น่าน (ครัวเรือน สามีเป็นตำรวจ ภรรยาเป็นแม่บ้าน)

ถาม : เคยไปเที่ยวไกล ๆ กันไหม พ่อแม่ลูก

ตอบ : เคยไปค่ะ บางทีก็ชวนเพื่อนบ้านไปเที่ยวด้วย เคยไปอีสาน เปลี่ยนกันขับรถ ไปเที่ยว แล้วกลับมาสบายใจ เขาก็เอาใจดี เคยมีความเข้าใจโกรธกัน เคียงกัน ก็มาพูดกันตรง ๆ ก็เข้าใจกัน บางทีคิดกันมาก ผินใจทำบางเรื่อง พ่อเขามอบให้ฟังก็ไม่โกรธกัน บางทีเราก็อารมณ์เสียเขา เขาก็เคยโกรธเรา มันก็คลายลงไปได้มาก"

(ครัวเรือนเกษตร)

อย่างไรก็ดี ถ้าผู้หญิงที่ทำงานนอกบ้านและทำงานบ้านด้วยโดยสามีได้มีส่วนช่วยเหลืองานบ้าน ผู้หญิงจะมีเวลาพักผ่อนน้อยและหาเวลาว่างได้ยาก ส่วนผู้หญิงบางคนบางอาชีพต้องมียานอาชีพเร่งด่วน หรือต้องเตรียมงานในวันต่อไปหรือรับงานเพิ่มขึ้นจากเดิม จึงต้องลดเวลาอนให้น้อยลง เพื่อทำงานบ้านให้เสร็จเรียบร้อย ทำให้ยังมีเวลาว่างและมีเวลาพักผ่อนน้อยลงยิ่งขึ้น

จากผลของการศึกษาสะท้อนให้เห็นในส่วนของความมีอิสระของผู้หญิงในการแสดงความคิดเห็นที่จะไปในที่ต่าง ๆ ซึ่งยังนับว่าสถานภาพของผู้หญิงไทยยังอยู่ในระดับค่อนข้างดี ถึงแม้ความเป็นอิสระในส่วนนี้จะอยู่ในลักษณะภาพรวมของครอบครัวก็ตาม เนื่องจากสถานภาพสตรีในประเทศโลกที่สามส่วนใหญ่ สถานที่บางแห่งสตรีไม่สามารถไปได้หากไม่ได้รับอนุญาตจากสามี โดยเฉพาะในเรื่องการมีเวลาว่างส่วนตัว หรือการมีโอกาสได้พักผ่อนจะมีน้อยกว่าสตรีไทย ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าผู้หญิงส่วนใหญ่ยังมีความมั่นคงปลอดภัยและมีอิสระที่จะไปพักผ่อนหย่อนใจพร้อมกับครอบครัวได้ นอกเหนือจากการไปเยี่ยมญาติหรือการไปร่วมงานวัดงานบุญ ในท้องถิ่นตามเทศกาลต่าง ๆ

2) ความมั่นคงปลอดภัยในระยะยาว ประเมินได้จาก 3 องค์ประกอบ คือ

- 2.1 ความมั่นคงทางด้านเศรษฐกิจและสังคม
- 2.2 ความมั่นคงในการเลี้ยงดูลูก
- 2.3 ความมั่นคงในการกิจการเลี้ยงดูพ่อแม่

2.1 ความมั่นคงทางด้านเศรษฐกิจและสังคม

นิยามความมั่นคงปลอดภัยในระยะยาวของผู้หญิงในชุมชนที่ศึกษา ส่วนใหญ่จะให้ความสำคัญเกี่ยวกับความมั่นคงทางด้านเศรษฐกิจและความมั่นคงทางด้านสังคมผสมผสานกัน ผลจากการวิเคราะห์ข้อมูลชี้ให้เห็นว่าสิ่งที่สำคัญที่สุดในชีวิตความเป็นอยู่ทั้งในปัจจุบันและอนาคตที่จะเป็นหลักประกันความมั่นคงปลอดภัยในระยะยาวคือ การมีเงินสะสม หรือเงินออม หรือเงินเก็บจำนวนหนึ่งในธนาคารที่จะสามารถทำให้ชีวิตความเป็นอยู่ของตัวผู้หญิงและครอบครัวดำรงอยู่ได้ตามอัธยาศัย และหากมีความเป็นไปได้ส่วนสำคัญรองลงมาคือ การมีทรัพย์สินหรือทรัพยากรทางเศรษฐกิจอื่น ๆ เช่น มีบ้านและไร่นาในการทำเกษตรกรรม

ในส่วนประเด็นคำถามว่าหากชีวิตในอนาคตบังเอิญต้องอยู่คนเดียว ผู้หญิงจะมีแหล่งสนับสนุนทางสังคมอื่น ๆ นอกจากสามีและลูกหรือไม่อย่างไรนั้น ผู้หญิงส่วนใหญ่ที่ให้สัมภาษณ์มักให้คำตอบไปทางเดียวกันว่าจะต้องพึ่งตนเองและเลี้ยงลูกต่อไปจนถึงที่สุด

"พี่ถือว่าเราต้องอยู่ให้ได้ งานจะเป็นอุดมคติสำคัญที่เราจะอยู่ได้ ตั้งใจทำงานไม่ต้องหวังพึ่งใคร ต้องหนักแน่น สำคัญที่ใจต้องสู้ เรายังมีลูกเป็นกำลังใจ ไม่ต้องไปแคร์ใครทำบ้านให้อบอุ่น เรามีลูกไม่เหงาหรอก"

(ครัวเรือนสามีส่งเงินกลับจากต่างประเทศ)

“ฉันก็ต้องทำกิน เราสู้งานอยู่แล้ว ต้องเลี้ยงลูกไปจนได้ คนอื่นเขาก็มีภาระกันทุกคน เราไม่คิดไปกวนพี่กวนน้อง”

(ครัวเรือนเกษตร)

ส่วนในประเด็นอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับความรู้สึกความมั่นคงของชีวิตทางด้านสังคมนั้น ผลจากการวิเคราะห์ข้อมูลแสดงให้เห็นว่าต้องการให้ครอบครัวอยู่พร้อมหน้าพ่อแม่ ลูก ผู้หญิงส่วนใหญ่มีความรู้สึกว่าจะถึงแม้ว่าจะใช้เวลาส่วนใหญ่ในการทำงานเพื่อหาเลี้ยงชีพหรือหารายได้แล้ว เวลาส่วนที่เหลืออยู่ควรจะเป็นเรื่องกิจกรรมความสัมพันธ์ในครอบครัวและรับฟังปัญหาร่วมกัน ในบางครั้งผู้หญิงยังให้ข้อคิดเห็นว่าในสมัยปัจจุบันจะต้องรับฟังปัญหาจากลูกบ้าง เพราะลูกจะใช้เวลาส่วนใหญ่อยู่นอกบ้านมากกว่าแม่

“เรารับผิดชอบลูกไม่ใช่ว่าบอกให้เขาทำอย่างนั้นอย่างนี้ได้ตามใจเรา เขาก็มีความคิดจะตัดสินใจเองเกือบทุกเรื่อง ต้องรับฟังคำแนะนำของเขาด้วย เพราะบางทีเราก็พูดไม่ถูก เขาไปเรียนหนังสือจะเข้าใจหลายเรื่องกว่าเรา ก็ต้องฟังเขาบ้าง จะได้มั่นใจว่าเขามีความสุขใจหรือความสบายใจมากน้อยแค่ไหน”

อาจกล่าวได้ว่าความมั่นคงปลอดภัยในระยะยาวของผู้หญิงนั้นมีจุดมุ่งหมายอยู่ที่ความมั่นคงทางเศรษฐกิจที่จะสามารถช่วยให้ตนเองและลูก รวมทั้งสมาชิกอื่น ๆ ในครอบครัวมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีสบาย โดยเป้าหมายหลักทางด้านจิตใจคือ ต้องการให้ลูกได้รับการศึกษาและเลี้ยงตัวรอดได้ในสภาวะการณ์การเปลี่ยนแปลงของสังคมปัจจุบัน

2.2 ความมั่นคงในการเลี้ยงดูลูก

ผู้หญิงส่วนใหญ่กล่าวว่า สิ่งสำคัญควบคู่ไปกับการมีความมั่นคงทางด้านเศรษฐกิจคือ ต้องการให้ลูกเรียนจบและมีงานทำ ซึ่งจะเป็นสิ่งมีคุณค่า เป็นความภาคภูมิใจ และเป็นความสบายใจอย่างที่สุดของครอบครัว สะท้อนให้เห็นว่าเป้าหมายสำคัญของเกือบทุกครอบครัวมีจุดมุ่งหมายอยู่ที่ลูกมากที่สุด ในส่วนของการมีเงินทองหรือทรัพย์สินนั้นผู้หญิงส่วนใหญ่มีความเชื่อมั่นว่าตนเองต้องบากบั่นทำงานเพื่อจัดหาให้ลูกมีความมุ่งมั่นที่จะให้ลูกมีการศึกษาในชั้นสูงสุดเพื่อที่จะสามารถเลื่อนชั้นทางสังคม ทำงานราชการหรืองานอื่น ๆ ที่มีใช้งานเกษตรกรรมที่ไม่มีความแน่นอนของรายได้ เป็นงานที่หนักและลำบากเหนื่อยยากตามที่ผู้หญิงส่วนใหญ่มีประสบการณ์ตรงมาตั้งแต่เป็นเด็กจนถึงปัจจุบัน

ความต้องการให้ลูกได้เรียนหนังสือในระดับที่สูงขึ้นไปเท่าที่พ่อแม่จะส่งเสียได้ จึงเป็นสิ่งที่ชาวชนบทโดยเฉพาะแม่ มีความต้องการอย่างชัดเจน รวมทั้งยังมีความหวังจะสามารถส่งเสียให้ลูกเรียนสูงกว่าระดับมัธยมศึกษาตอนต้น ผู้หญิงที่เป็นแม่มักมองว่าความมั่นคงในชีวิตในระยะยาวคือ การที่ตนมีความสามารถในการเลี้ยงดูลูก และให้ลูกมีโอกาสเรียนในชั้นสูงสุด เพื่อลูกจะสามารถดำรงชีวิตอยู่ในสังคมสมัยใหม่ได้อย่างดี การศึกษาจึงถูกมองว่าเป็นเครื่องมือสำคัญที่จะพาคนไปสู่สิ่งที่เป็จุดหมายปลายทางของความสำเร็จในสังคมสมัยใหม่ และสามารถมีชีวิตอยู่อย่างมั่นคงและมีคุณภาพ ดังตัวอย่างคำพูดตอนหนึ่งว่า

“ก็รอคนโตให้จบปริญญาตรี อีก 3 ปีเท่านั้นก็จะไปอยู่อเมริกากับพ่อ จะให้เขาเรียนจนจบปริญญาเอก เขาเองก็อยากเรียนต่อด้วย หากไม่มีเราเขาจะได้สุขสบาย และเรียนเมืองนอกดูจะมีเกียรติมากกว่าเรียนเมืองไทย”

2.3 ความมั่นคงในการกิจการเลี้ยงดูพ่อแม่

ลักษณะสำคัญของครอบครัวไทยมีความคาดหวังว่า เมื่อลูกเติบโตเป็นผู้ใหญ่ และมีงานทำจะได้ช่วยเหลือตัวเองได้ในทางเศรษฐกิจแล้วจะได้ช่วยเหลือให้มีความสุขสบายแก่พ่อแม่ โดยเฉพาะเมื่อพ่อแม่ชราไม่สามารถที่จะทำงานหรือดูแลตนเองได้ เป็นความรู้สึกที่คนไทยมีร่วมกัน ความช่วยเหลือนี้มีนัยยะไปถึง

ด้านเศรษฐกิจและสังคม โดยถือว่าเป็นการตอบแทนที่พ่อแม่ให้กำเนิด และเลี้ยงดูเอาใจใส่ให้การศึกษาจนเจริญเติบโตมีงานทำ ซึ่งหากเชื่อมโยงไปถึงบรรทัดฐานทางสังคมในทางศาสนา การบวชเป็นพระสงฆ์ชั่วระยะหนึ่งของลูกชาย ก็ถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของการตอบแทนบุญคุณที่ทำสืบทอดกันมาจนหยั่งรากลึกในวัฒนธรรมของคนทั่วไป

การตอบแทนบุญคุณของพ่อแม่ยังเป็นกระบวนการที่เริ่มเมื่อลูกโตพอที่จะทำประโยชน์ได้จนเป็นผู้ใหญ่ และพ่อแม่ยังมีชีวิตอยู่ อย่างไรก็ตาม ผู้ให้สัมภาษณ์ส่วนใหญ่มีความคาดหวังให้ลูกแสดงความเคารพต่อพ่อแม่เมื่อพ่อแม่สิ้นชีวิตไปแล้วด้วย แต่เมื่อตอนที่พ่อแม่ไม่สามารถทำงานหรือช่วยเหลือตนเองได้ จึงถือว่าเป็นหน้าที่ของลูก

“ถ้าทำกินไม่ไหว แก่เกินไปแล้ว ก็จะขอไปกินกับลูก กับบอกกับลูก สอนลูกว่าอย่าทิ้งครอบครัว ต้องรับผิดชอบดูแลกัน และก็ต้องเลี้ยงแม่ด้วย”

(ครัวเรือนหญิงหม้าย หย่าร้าง)

ถึงแม้ว่าเกือบทุกคนมีความเห็นว่าเป็นสิ่งสำคัญที่ลูกจะต้องช่วยเหลือค่าจุนพ่อแม่ในยามแก่ชรา แต่บางคนก็เห็นว่าสิ่งนี้อาจไม่ใช่สิ่งที่เป็นไปได้เสมอไป

“ก็หวังว่าเรารักเขา เขาคงไม่ทิ้งพ่อแม่ให้ทอดตาย แต่จะทำให้ได้ตามที่เราหวังทุกอย่างก็ไม่ได้ พ่อแม่ก็หวังพึ่งลูก ถ้าไม่มีกำลังไปหากิน ไม่มีเงิน ไม่มีทอง”

(ครัวเรือนเกษตร)

การคาดหวังเกี่ยวกับการตอบแทนพ่อแม่ว่าจะได้รับเงินจากลูก จะเป็นเฉพาะลูกที่ยังไม่ได้แต่งงาน เนื่องจากเมื่อลูกแต่งงานแล้วก็จะต้องเลี้ยงครอบครัวของลูก จะทำให้ไม่สามารถส่งเงินมาช่วยเหลือพ่อแม่ได้ ดังนั้นความมั่นคงปลอดภัยในระยะยาวจึงอยู่ที่ความคาดหวังในการตอบแทนจากลูกในยามพ่อแม่แก่ชรา แต่ผู้ให้สัมภาษณ์ส่วนใหญ่ยังไม่แน่ใจว่าคนหนุ่มสาวรุ่นลูกจะสามารถตอบแทนบุญคุณ หรือเลี้ยงดูพ่อแม่ได้จริงหรือไม่ เนื่องจากอาจมีการเปลี่ยนแปลงทางสังคม พ่อแม่ส่วนใหญ่จึงไม่คิดว่าจะสามารถพึ่งพาลูกได้ จึงมีแต่ความคิดว่าลูกจะสามารถทำงานและเลี้ยงตัวเองรอดได้เท่านั้น ซึ่งขึ้นอยู่กับว่าวิธีการอบรมสั่งสอนเลี้ยงดูลูก หากสั่งสอนให้ลูกเป็นคนดีก็เพียงพอที่จะเป็นสวัสดิการแก่พ่อแม่ได้

“เขาจะช่วยดูแลเราได้ ในยามแก่เฒ่า ขึ้นอยู่กับการอบรมเขาด้วย เขาก็ตอบแทนพ่อแม่ดี ก็คิดว่าไว้ในภาคหน้าคงจะพึ่งลูกได้”

(ครัวเรือนรับจ้าง)

ในทางกลับกัน ในประเด็นเกี่ยวกับการกิจของผู้หญิงเองในการที่จะต้องเลี้ยงดูพ่อแม่ของตน หรือการดูแลปรนนิบัติต่อผู้สูงอายุในครอบครัวนั้นเป็นอย่างไร ผู้หญิงส่วนใหญ่จะระบุว่าต้องถือเป็นภาระหน้าที่ความรับผิดชอบโดยตรง และได้ปฏิบัติเป็นตัวอย่างให้ลูกเห็นเพื่อลูกจะได้รู้สึกว่าจะต้องทำตามโดยต้องกลับมาเลี้ยงดูผู้ให้ข้อมูลด้วย ในส่วนของความรับผิดชอบในแต่ละเรื่องนั้นเป็นความรับผิดชอบเกี่ยวกับการให้ที่อยู่อาศัยแก่พ่อแม่ ดูแลเรื่องอาหารการกิน การนอน หากพ่อแม่อยู่ห่างไกลอาจให้ความช่วยเหลือทางการเงินแก่พ่อแม่ยามจำเป็น หรือไปอยู่เป็นเพื่อนในยามที่พ่อแม่ต้องการ

อีกนัยหนึ่ง ความมั่นคงปลอดภัยทั้งในระยะสั้นและระยะยาวล้วนแต่มีเงื่อนไขสำคัญมาจากการแบ่งงานกันทำและความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างสามีภรรยา ที่ถูกกำหนดโดยอุดมการณ์ของสังคมและวัฒนธรรมเกี่ยวกับบทบาทหญิงชายและความสัมพันธ์ระหว่างหญิงชาย

ในส่วนของการแบ่งงานกันทำในครอบครัว การที่ผู้หญิงมีโอกาสในการทำงานเชิงเศรษฐกิจนอกบ้าน และหารายได้เป็นเงินสดได้ด้วยตนเอง จะช่วยให้ผู้หญิงมีความมั่นคงทางเศรษฐกิจสูง

อย่างไรก็ดี ถึงแม้ว่าผู้หญิงที่มีได้ทำงานหารายได้ที่เป็นเงินสด รับผิดชอบเฉพาะภาระงานบ้านและการดูแลลูกอยู่ที่บ้านเท่านั้น แต่ผู้หญิงมีอำนาจในการตัดสินใจและควบคุมงบประมาณของครัวเรือนก็จะทำให้ผู้หญิงนั้นมีความมั่นคงทางด้านเศรษฐกิจสูงเช่นกัน

อนึ่ง จากการแบ่งงานในครัวเรือนที่กำหนดให้ผู้หญิงต้องรับผิดชอบงานบ้านและเลี้ยงดูลูก มีผลให้ผู้หญิงมีโอกาสจำกัดในการทำงานเชิงเศรษฐกิจนอกบ้าน ซึ่งสามีไม่รับผิดชอบครอบครัวโดยเฉพาะในเรื่องเศรษฐกิจ และผู้หญิงมีอำนาจในการจัดการงบประมาณในครัวเรือนบางส่วน ก็จะทำให้ผู้หญิงไม่มีความมั่นคงปลอดภัยในระยะยาว โดยเฉพาะความมั่นคงทางด้านเศรษฐกิจ โดยนัยยะดังกล่าว ความมั่นคงทางเศรษฐกิจมีความหมายไปถึงความเป็นอยู่ที่ดี หรือสวัสดิการที่ดีของครอบครัว (Family well-being) หากผู้หญิงได้รับความมั่นคงปลอดภัยในทุกมิติ สมาชิกในครอบครัวก็จะรู้สึกอบอุ่นและมีความสุขสบาย

ในการศึกษานี้ได้สะท้อนภาพความเป็นจริงทางสังคมจากวิถีชีวิตของชาวชนบทที่เป็นคนส่วนใหญ่ในสังคมไทย ผลของการศึกษาชี้ให้เห็นอย่างชัดเจนว่า ความมั่นคงปลอดภัยของผู้หญิงจะมีแนวโน้มที่นำไปสู่สวัสดิการที่ดีของครอบครัว โดยเฉพาะเมื่อผู้หญิงมีความมั่นคงทางเศรษฐกิจ ผู้หญิงส่วนใหญ่ในครอบครัวจะได้รับมอบหมายตามบรรทัดฐานของสังคมให้รับผิดชอบในภาระหลายด้าน นับตั้งแต่ในเรื่องการบริโภคของครัวเรือนและดูแลสมาชิกในครอบครัวที่ยังพึ่งตนเองไม่ได้ ตลอดจนการดูแลทุกเรื่องภายในบ้านเพื่อตอบสนองความต้องการให้แก่สมาชิกในครอบครัว ตามนัยยะดังกล่าวถ้าผู้หญิงไม่มีความมั่นคงทางเศรษฐกิจในระยะยาว พื้นฐานทางเศรษฐกิจของครอบครัวอาจล่มสลายลงได้ ผู้หญิงจึงต้องเตรียมการและจัดการวางแผนในหลายด้าน เนื่องจากผู้หญิงยังต้องห่วงกังวลใจเกี่ยวกับลูก ดังนั้น ผู้หญิงจึงต้องยอมรับภาระทั้งงานบ้านและงานนอกบ้าน ถึงแม้ว่าจะเหน็ดเหนื่อยแต่ก็ต้องคำนึงถึงความเป็นอยู่ที่ดีและความสุขสบายของลูก ผู้หญิงจึงต้องอดทนในการทำงานเพื่อหารายได้ให้เพียงพอต่อความจำเป็นพื้นฐานเพื่อค่าจุนให้ครอบครัวอยู่รอดได้ ซึ่งหมายความว่าผู้หญิงต้องมีความมั่นคงทางเศรษฐกิจจึงจะสามารถสร้างความเป็นอยู่ที่ดีของครอบครัวได้

อย่างไรก็ตาม หากพิจารณาในเรื่องรายได้ของครัวเรือนจะพบว่า รายได้ที่ผู้หญิงหามาได้ส่วนใหญ่จะถูกนำมาใช้จ่ายในเรื่องเกี่ยวกับครอบครัวเป็นส่วนมาก ถึงแม้ว่าแหล่งที่มาของรายได้ทั้งหมดที่มาจากงานของผู้หญิงที่ไม่ได้รับค่าตอบแทนเป็นตัวเงิน จากการวิเคราะห์ก็พบว่ารายได้ในส่วนนั้นซึ่งอาจจะเป็นการผลิตอาหารหรือสิ่งของเพื่อใช้บริโภคเองในครัวเรือนก็จะเป็นส่วนสำคัญในการเลี้ยงดูครอบครัว ด้วยเหตุนี้ ถึงแม้ว่าผู้หญิงจะยากจน แต่จะทำงานเพื่อให้เกิดผลทางด้านสุขภาพ โภชนาการ และการศึกษาให้มาสู่ลูกและครอบครัวทั้ง ๆ ที่มีรายได้จำกัดก็ตาม จึงสะท้อนให้เห็นว่ารายได้จากผู้หญิงจะกลับมาเป็นสวัสดิการของครอบครัวโดยตรง ในขณะที่ผู้ชายแม้จะมีเงินจำนวนมากแต่มักนำไปใช้ส่วนตัวมากกว่ากลับคืนมาสู่ครอบครัว (เช่น การไปดื่มเหล้า เล่นการพนัน การสังสรรค์กับเพื่อนฝูง) ซึ่งผู้ชายมักนำเงินรายได้ไปทำในกิจกรรมด้านอื่น ๆ มากกว่าที่จะนำมาสู่ครอบครัวโดยสม่ำเสมอ ยกเว้นแต่ผู้ชายที่มีความรับผิดชอบสูง และมีความสัมพันธ์ผูกพันกับภรรยาและลูกหรือครอบครัว

จึงอาจกล่าวได้ว่าความมั่นคงทางเศรษฐกิจของผู้หญิงมีความสำคัญมาก เนื่องจากผู้หญิงมีบทบาทสูงในการจุนเจือครอบครัวให้ดำรงอยู่ได้ ซึ่งชี้ให้เห็นว่าความมั่นคงทางเศรษฐกิจของผู้หญิงจะเป็นผลมาจากมิติของการแบ่งงานกันทำในครอบครัว และความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างสามีภรรยา ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญของแนวคิดเรื่อง ความสัมพันธ์ระหว่างหญิงชายในครอบครัว (Gender relations) โดยมีการเชื่อมโยงกันหลายมิติของความมั่นคงปลอดภัยของผู้หญิงทั้งในระยะสั้นและในระยะยาวดังกล่าว คือ ความมั่นคงทางเศรษฐกิจ ความมั่นคงทางสังคม ความปลอดภัยทางด้านร่างกาย การมีสุขภาพอนามัยที่ดี การได้มีโอกาสพักผ่อนหย่อนใจ รวมทั้งความมั่นคงในการเลี้ยงดูลูก และการได้มีโอกาสตอบแทนบุญคุณพ่อแม่ ทั้งนี้ใน

หลายมิตติดังกล่าวจะเกี่ยวข้องเชื่อมโยงกันทุกส่วน เพื่อเสริมสร้างความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างหญิงชาย และส่งผลต่อความมั่นคงทางเศรษฐกิจของผู้หญิง

ผู้หญิงและครอบครัวจากงานวิจัย

ความเข้าใจความเป็นจริงเกี่ยวกับชีวิตของผู้หญิงอย่างรอบด้านจึงควรมองภาพของการเปลี่ยนแปลงจากประวัติศาสตร์ เพื่อนำที่จะเป็นความคิดพื้นฐานว่า ความสัมพันธ์ระหว่างคนในสังคมที่มีต่อธรรมชาติและคนอื่น ๆ ในกิจกรรมการผลิตเพื่อการดำรงอยู่และการสืบทอดลูกหลาน ครอบคลุมถึงการเปลี่ยนแปลงของความสัมพันธ์ทางสังคม ในส่วนที่เกี่ยวกับผู้หญิงจะศึกษาเข้าใจได้ก็โดยดูจากลักษณะการแบ่งงานระหว่างเพศ และความสัมพันธ์แห่งอำนาจระหว่างผู้หญิงและผู้ชายในเงื่อนไขประวัติศาสตร์ที่แตกต่างกัน ในขณะเดียวกันจะต้องค้นหาความเชื่อมโยงระหว่างความสัมพันธ์ดังกล่าว และความสัมพันธ์ทางสังคมซึ่งมีลักษณะเฉพาะในแต่ละสังคม กล่าวอีกนัยหนึ่ง การศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคมของชุมชนชนบทภาคเหนือ ซึ่งมีบริบททางสังคมและวัฒนธรรมแตกต่างจากภาคอื่น ๆ ปริมาณผลที่ผู้วิจัยต้องศึกษาคือ พยายามทำความเข้าใจโดยอาศัยผลงานวิจัยที่ปรากฏอยู่ในงานวิจัยที่ทำในภาคเหนือเช่นเดียวกัน คือ งานของพอดเตอร์ และยศ สันตสมบัติ (พอดเตอร์, 2526 ; ยศ สันตสมบัติ, 2535) เพื่อให้เห็นภาพชุมชนหมู่บ้านภาคเหนือในอดีต และมีการเปลี่ยนแปลงอย่างไรตามผลการศึกษาของผู้วิจัยในครั้งนี้ กล่าวคือ

พอดเตอร์ได้ทำการศึกษาโครงสร้างทางสังคมของหมู่บ้านในภาคเหนือของประเทศไทย ในการศึกษานี้ได้ข้อมูลที่ขัดแย้งกับรูปแบบโครงสร้างหละหลวมของชนบทไทย ว่าเป็นสังคมที่ปราศจากโครงสร้างและมีรูปแบบที่แปลก ภาพพจน์นี้พอดเตอร์เห็นว่าไม่ถูกต้อง ซึ่งได้เสนอข้อมูลทั้งความจริงทางชาติวงศ์วรรณะ และวิธีวิเคราะห์ที่แสดงถึงโครงสร้างทางสังคมของชาวนาไทยตามความเป็นจริง ผลการศึกษาของพอดเตอร์ในแง่มุมของบทบาทของผู้หญิงจะเกี่ยวข้องกับการกิจกรรมต่าง ๆ ที่ผู้หญิงกระทำภายในบ้าน ได้แก่ การให้กำเนิดและการเลี้ยงดูเด็ก การหุงหาอาหาร ทำความสะอาด ซักรีดเสื้อผ้า ล้างถ้วยชาม ตักน้ำ เลี้ยงสัตว์ ปลูกผัก ซึ่งรวมเรียกว่างานบ้านนั้น กิจกรรมเหล่านี้กระทำในขอบเขตความสัมพันธ์ใน "ครอบครัว" ส่วนงานที่เป็นเรื่องการผลิตและงานบ้านยังไม่ได้แบ่งแยกกันโดยเด็ดขาด เป็นงานผลิตในไร่นา ซึ่งผู้หญิงต้องทำงานหนักมากทั้งการผลิตเพื่อยังชีพและการผลิตทางเศรษฐกิจ นอกจากนี้ยังมีหน่วยของความสัมพันธ์ทางกลุ่มเครือญาติ ซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญที่สืบเชื้อสายร่วมกันมาทางสายแม่ (Matrilineal) อันเป็นลักษณะเด่นของโครงสร้างสังคมในชุมชนภาคเหนือที่ส่วนใหญ่ฝ่ายชายจะย้ายเข้าไปอยู่ในบ้านภรรยาหลังการแต่งงาน ซึ่งแบบแผนดังกล่าวยังคงหลงเหลืออยู่ในปัจจุบันตามผลการศึกษาของผู้วิจัย (บทที่ 4)

อย่างไรก็ตาม จากการศึกษาวิเคราะห์ของพอดเตอร์ได้สรุปว่า ความสัมพันธ์ระหว่างครอบครัวในชุมชนชนบทภาคเหนือ มีกฎปฏิบัติ 3 ประการคือ 1) อำนาจในครอบครัวมาจากผู้ชายมากกว่าผู้หญิง 2) ผู้อ่อนอาวุโสต้องเชื่อฟังผู้อาวุโส โดยผู้อาวุโสจะเป็นผู้รับผิดชอบในสวัสดิการต่าง ๆ ของผู้ที่อ่อนอาวุโสกว่า 3) ความสัมพันธ์ของครอบครัวสืบเชื้อสายตรงมาทางแม่ ในครอบครัวพ่อจะมีอำนาจเต็มที่ และถือเป็นบรรทัดฐานที่สำคัญที่ผู้ชายจะมีความสำคัญเหนือกว่าผู้หญิง ดังสุภาษิตที่ว่า "ผู้ชายเป็นช้างเท้าหน้า ผู้หญิงเป็นช้างเท้าหลัง"

จากการศึกษาดังกล่าวสอดคล้องกับการศึกษาของ ยศ สันตสมบัติ ซึ่งทำการศึกษาในชุมชนภาคเหนือเช่นกัน แต่ในประเด็นของการค้าประเวณี ผลการศึกษาที่เกี่ยวข้องอย่างสำคัญเกี่ยวกับตัวผู้หญิงและครอบครัวนั้นพบว่า แต่เดิมผู้หญิงในชุมชนชนบทภาคเหนือเป็นผู้มีบทบาทสำคัญทางเศรษฐกิจของครอบครัวและชุมชน เป็นผู้ผลิตสำคัญทางการเกษตรที่เทียบเท่ากับผู้ชายมีบทบาทในการประกอบกิจการค้า เป็นผู้ควบคุมงบประมาณของครอบครัวและเป็นแกนกลางของระบบครอบครัวและเครือญาติ หากในช่วงที่ผ่านมาเงื่อนไขทางสังคมของ

การผลิตเปลี่ยนแปลงไป ได้เริ่มผลักผู้หญิงออกจากฐานะการเป็นผู้ผลิตหลักให้กลายเป็นแรงงานเสริมและมีบทบาทหลักในด้านการผลิตซ้ำความเป็นครอบครัว ผู้หญิงจึงถูกผลักให้ไปทำงานรับจ้างในเมือง โดยเฉพาะเป็นสาวเสิร์ฟตามร้านอาหารหรือคาเฟ่ และได้ยึดอาชีพค้าประเวณีต่อมา ซึ่งเป็นการเอาอย่างและมีการปฏิบัติกันในหมู่บ้านเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ จนเป็นเรื่องธรรมดา

จากการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการแบ่งงานตามเพศ ส่งผลให้ผู้หญิงกลายมาเป็นสินค้าเพื่อแลกเปลี่ยนกับปัจจัยบริโภคและความเสื่อมทรามของกลุ่มแลกละเปลี่ยนแรงงานแล้ว พลังแห่งความทันสมัย บริโภคนิยม และการเปลี่ยนแปลงเงื่อนไขทางสังคมของการผลิตได้ส่งผลกระทบอย่างรุนแรงต่อชุมชนในแง่มุมอื่น ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งต่อครอบครัว เครือญาติ การแต่งงาน และการรวมกลุ่มสังคมในรูปแบบต่าง ๆ ภายในชุมชน ซึ่งกลุ่มเครือญาติที่สืบเชื้อสายร่วมกันมาทางสายแม่จะมีความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกว่าสายพ่อ หากพิจารณาสายสัมพันธ์ทางแม่ที่มีความเชื่อในเรื่องการนับถือ "ผีปู่ย่า" ซึ่งถือว่าเป็นวิญญาณบรรพบุรุษที่สืบเชื้อสายมาทางแม่ ก็ยังเป็นอยู่ถึงปัจจุบัน ส่วนกระบวนการขัดเกลาทางสังคมให้แก่ผู้หญิงก็คือ ต้องรับผิดชอบทั้งงานบ้านและงานในไร่นา เมื่อโตเป็นสาวจนกระทั่งแต่งงาน ผู้หญิงหรือลูกสาวจะได้รับการสอดส่องดูแลจากพ่อแม่ใกล้ชิด ต้องอยู่ในกรอบของจารีตประเพณีอย่างเคร่งครัด มีความกลัวการผิดผีหรือการล่วงละเมิดต่อวิญญาณบรรพบุรุษ รวมทั้งความพยายามรักษาหน้าตาและหลีกเลี่ยงการซุบซิบนินทาของเพื่อนบ้านเป็นมาตรการกดดันให้หญิงสาวต้องระมัดระวังตัว และต้องเชื่อฟังพ่อแม่ตลอดเวลา (ยศ สันตสมบัติ. 2535)

นอกจากนี้ จากการทบทวนความรู้เกี่ยวกับเด็ก เยาวชน และครอบครัว ในทุกภูมิภาคของประเทศไทย เกี่ยวกับการอบรมเลี้ยงดูเด็กและครอบครัว (จันทร์เพ็ญ ชูประภาวรรณ และคณะ. 2541 : 9 - 10) ในส่วนของการอบรมเลี้ยงดูเด็กพบว่า การอบรมของครอบครัวไทยเน้นความสำคัญของครอบครัวมากกว่าให้สมาชิกแต่ละคนทำตามความพอใจของตนเอง กระบวนการขัดเกลาทางสังคมเป็นไปทั้งทางตรงและทางอ้อม ได้แก่ เด็กต้องเคารพเชื่อฟังผู้อาวุโส ต้องว่านอนสอนง่าย กตัญญู สำนวณกาย วาจา ใจ เมื่อเติบโตขึ้นคาดหวังว่าต้องเป็นเจ้าคนนายคน โดยอบรมสั่งสอนเด็กชายให้มีความกล้าหาญ อดทน ส่วนเด็กหญิงเป็นแม่บ้านและกุลสตรี แต่แนวคิดดังกล่าวเปลี่ยนแปลงไปบ้างตามกาลเวลา แต่ออกมาในรูปแบบของวิธีการเลี้ยงดูเด็กหลายลักษณะ เช่น การให้อิสระเชิงควบคุม การให้เด็กสัมผัสกับสภาพแวดล้อม การเลี้ยงดูแบบสนองความต้องการเด็กตามวัย การใช้อำนาจในการเลี้ยงดู ฯลฯ ส่วนในเรื่องบทบาทการเลี้ยงดูของญาติพบว่า ยายจะมีบทบาทสำคัญในการดูแลเด็ก

ในเรื่องความสัมพันธ์ของครอบครัว พบว่า ในเขตเมืองร้อยละ 15 ในชนบทร้อยละ 8.2 ระบุว่าสามีไม่เคยช่วยเหลือดูแลลูกเลย และส่วนใหญ่ของสตรีต้องการเลี้ยงดูลูกที่บ้านมากกว่าไปทำงานนอกบ้าน แม่เป็นผู้ตัดสินใจเกี่ยวกับการเลี้ยงดูลูก ส่วนเรื่องการศึกษาของลูกมักตัดสินใจร่วมกันระหว่างสามีภรรยา นอกจากนั้น จากการสำรวจครอบครัวกว่าร้อยละ 90 แม่เป็นผู้เลี้ยงดูเด็กตามลำพังไม่มีผู้ช่วย แม้มักจะเครียดสูงรูปแบบการเลี้ยงดูเด็กของแม่ที่อยู่ในเมืองพบว่า แม่ทำงานส่วนใหญ่จะหยุดงานหลังคลอดเพียงไม่เกิน 1 เดือน มักพยายามหาสถานที่เลี้ยงเด็กเพื่อฝากลูกในเวลาทำงาน และพบว่าพ่อแม่ที่มีการศึกษาสูง พ่อจะมีส่วนช่วยดูแลลูกเพิ่มขึ้น

อย่างไรก็ตาม การทบทวนงานวิจัยที่เกี่ยวกับครอบครัวในฐานะเป็นรากฐานของเด็กและเยาวชน มีค่อนข้างน้อย เน้นเชิงพรรณนา ใช้แบบสอบถามเป็นหลัก วัดตัวแปร แต่ใช้ประโยชน์ได้จำกัด อธิบายสิ่งที่เกิดขึ้นในสังคมได้ยาก ส่วนใหญ่เป็นวิทยานิพนธ์ของนักศึกษาระดับมหาวิทยาลัย จึงขาดการวิจัยที่เป็นมุมมองของตัวเด็ก เยาวชน และครอบครัว เนื่องจากงานวิจัยส่วนใหญ่เป็นงานวิจัยแบบแยกส่วน ขาดความเชื่อมโยงที่จะให้เห็นภาพรวมของการพัฒนาเด็ก เยาวชน และครอบครัว (จันทร์เพ็ญ ชูประภาวรรณ และคณะ. 2541: 80-81)

บทที่ 6

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การศึกษาเรื่อง ความสัมพันธ์ระหว่างหญิงชายกับความมั่นคงทางเศรษฐกิจของผู้หญิงในครอบครัวไทย มีวัตถุประสงค์ในการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างหญิงชายในครอบครัวของชุมชนชนบทในสองมิติ คือ การแบ่งงานกันทำในครอบครัว และระบบความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างสามีภรรยา ว่าได้ส่งผลให้ผู้หญิงมีความมั่นคงทางเศรษฐกิจอย่างไร ดังเช่นในกรณีที่ผู้หญิงต้องเป็นหัวหน้าครัวเรือนเพียงผู้เดียวและต้องเป็นหลักในการหาเลี้ยงครอบครัว อันเป็นผลเนื่องมาจากการแยกกันอยู่ การถูกสามีทอดทิ้ง สามีทุบตี สามีเสียชีวิต และการหย่าร้าง กรณีที่สามียังอยู่ร่วมกันและมีความรับผิดชอบกับสามีไม่รับผิดชอบในเรื่องเศรษฐกิจของครอบครัว และกรณีที่สามีทำงานห่างไกลส่งเงินกลับบ้าน ทั้งนี้ความสำคัญของเงินตรามีอิทธิพลต่อระบบเศรษฐกิจภายในครัวเรือนหรือมีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตของสมาชิกทุกคนในครอบครัวหรือการดำรงอยู่ของครอบครัว โดยเฉพาะในแง่ที่ระบบเศรษฐกิจดังกล่าวมีผลกระทบต่อนักหญิงและเด็กที่ยังพึ่งตนเองไม่ได้

วิธีการศึกษาใช้วิธีการสัมภาษณ์ระดับลึก โดยเลือกบุคคลผู้ให้ข้อมูลหลักด้วยวิธีการเลือกเชิงทฤษฎี (Theoretical sampling) จากครัวเรือนที่มีลักษณะหลากหลาย ได้แก่ ครัวเรือนที่สามีภรรยาอยู่ร่วมกันในครัวเรือน ครัวเรือนที่สามีและภรรยาไม่ได้อยู่ร่วมกัน โดยสามีเป็นผู้ไปทำงานหารายได้ในที่อื่น และครัวเรือนที่มีผู้หญิงเป็นหัวหน้าครัวเรือนเพียงคนเดียว โดยศึกษาในชุมชน 7 หมู่บ้าน ของตำบลหนึ่งในจังหวัดเชียงใหม่ โดยใช้แนวคำถาม (Guideline) เป็นแนวทางในการสัมภาษณ์ ทั้งนี้ผู้วิจัยได้เก็บข้อมูลและได้พบว่าปรากฏการณ์แบบแผนต่าง ๆ ของกลุ่มมโนทัศน์เกิดขึ้นซ้ำ ๆ กัน และไม่มีข้อมูลใหม่เกิดขึ้นอีก (Theoretical saturation) ได้สัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลักทั้งสิ้นรวม 38 ราย เป็นผู้หญิง 25 ราย และผู้ชาย 13 ราย มีอายุระหว่าง 30-55 ปี (รายละเอียดนำเสนอในบทที่ 3 ตาราง 3, 4)

การศึกษานี้เน้นศึกษาจากมุมมองของชาวบ้านทั้งหญิงและชาย จากจุดยืนของผู้ให้ข้อมูลหลักตามประสบการณ์จริงที่เกิดขึ้นในชุมชนที่ศึกษา โดยยึดเอาประสบการณ์และทัศนะของผู้หญิงเป็นหลักในการทำ ความเข้าใจ เนื่องจากที่ผ่านมาการศึกษาส่วนใหญ่มักจะมองผู้ชายเป็นศูนย์กลางของการศึกษา ไม่ว่าจะเป็นด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง ซึ่งสะท้อนลักษณะของระบบวิธีคิดแบบการให้ผู้ชายเป็นใหญ่ในสังคม จึงได้เลเยอร์ประเด็นที่เกี่ยวกับผู้หญิง มองข้ามการแบ่งงานกันทำ และความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างสามีภรรยาในครอบครัวและสังคม ทำให้เกิดความแตกต่างและไม่เสมอภาคในเรื่องความมั่นคงปลอดภัยทางเศรษฐกิจของผู้หญิง

หากมองภาพรวมของครอบครัวในชุมชนที่ศึกษา ชาวนาหรือเกษตรกรทั้งหญิงและชายได้พยายามปรับตัวเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจแบบใหม่ เพื่อเลี้ยงตัวเองให้ได้ ด้วยการกลายเป็นแรงงานรับจ้างทั้งในภาคเกษตร และนอกภาคเกษตร ท่ามกลางเงื่อนไขของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม ในช่วงเวลาประมาณกว่าสี่ทศวรรษที่ได้เกิดความล่มสลายของเกษตรประเพณี

หากมองครอบครัวโดยการวิเคราะห์เข้าไปภายในครัวเรือน ถึงระดับปัจเจกบุคคล จึงมีประเด็นที่น่าสนใจคำถามมากมาย โดยเฉพาะบทบาทของผู้หญิงในระบบเศรษฐกิจของครอบครัว ในแง่การทำงานเคียงคู่กับสามี การมีอำนาจในการตัดสินใจในเรื่องต่าง ๆ ในครัวเรือน จากการศึกษาจะพบว่า ฐานะของผู้หญิงจะสำคัญกว่าผู้ชายตามบรรทัดฐานทางสังคมที่มีอุดมการณ์การให้ความสำคัญกับผู้ชาย ดังวาทกรรมในการยกย่องสามีเสมือน “เป็นฉัตรแก้วกันแดด” ถึงแม้ว่ากรอบความเชื่อทางวัฒนธรรมจะยกย่องฐานะของแม่หรือภรรยา ก็ยังมีความหมายถึงการเป็นรองสามี ต้องปรนนิบัติสามีและลูก ซึ่งสังคมเปิดกว้างสำหรับผู้ชายในเรื่องของสิทธิ

ทางลบ ที่นับว่าเป็นความชอบธรรมและพฤติกรรมที่เป็นเรื่องปกติวิสัยของสังคมมากกว่าผู้หญิง เช่น การดื่มสุรา การสูบบุหรี่ การเล่นการพนัน การสันทนาการกับเพื่อนฝูง การทุบตีภรรยา และการมีภรรยาได้หลายคน เป็นต้น ซึ่งเป็นการสนับสนุนให้ผู้ชายอยู่เหนือผู้หญิง และนำไปสู่การเอาเปรียบผู้หญิงหรือสร้างความแตกต่างไม่เท่าเทียมกัน

อาจกล่าวได้ว่า การศึกษาที่ผ่านมาเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างหญิงชายในครอบครัวส่วนใหญ่อยู่ในกรอบของความเชื่อทางวัฒนธรรมของการให้ความสำคัญกับผู้ชาย ข้อสรุปดังกล่าวผู้วิจัยมิได้ยึดหลักทฤษฎีหรืออุดมการณ์ทางตะวันตก แต่ดูจากสภาพความเป็นจริงทางสังคมตามบริบทของสังคมที่ศึกษา อย่างไรก็ตาม ก็คงปฏิเสธไม่ได้ว่า ในภาพรวมเหล่านี้สภาวะการณ์ของผู้หญิงมีทั้งที่ยอมรับสภาพดังกล่าวโดยุษณี และผู้หญิงที่อยู่ในสภาวะย้ายตามอุดมการณ์อันเข้มข้นของสังคมวัฒนธรรมที่ครอบงำอยู่ ซึ่งในบทนี้ผู้วิจัยจะได้นำเสนอข้อสรุปเชิงทฤษฎีที่ได้จากผลการศึกษา นำเสนอข้อสรุปในรูปของข้อเสนอ (Proposition) และข้อเสนอเพื่อการพัฒนาระบบการเรียนรู้ด้านสตรีศึกษา ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัย ตลอดจนข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

ข้อสรุปเชิงทฤษฎีจากผลการศึกษา

ในการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างหญิงชายได้ข้อค้นพบว่าความสัมพันธ์ระหว่างหญิงชายในครอบครัวถูกกำหนดโดยอุดมการณ์ของสังคมวัฒนธรรมไทยเกี่ยวกับบทบาทหญิงชาย ซึ่งมีผลต่อการแบ่งงานกันทำ และความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างสามีภรรยาในครอบครัว ซึ่งความสัมพันธ์ในทั้งสองส่วนนี้ส่งผลกระทบต่อความมั่นคงทางเศรษฐกิจของผู้หญิง ซึ่งจะขอนำเสนอรายละเอียดของข้อค้นพบ ดังนี้คือ

การแบ่งงานกันทำในครอบครัว (Household division of labor)

จากการที่องค์ประกอบของครอบครัวมีหลายรูปแบบ ได้แก่ ครอบครัวที่สามีภรรยาอยู่ร่วมกัน ครอบครัวที่สามีทำงานห่างไกลส่งเงินกลับบ้าน และครอบครัวที่ผู้หญิงเป็นหัวหน้าครัวเรือนคนเดียว อันเป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงของชุมชน และสังคมภายนอกชุมชน ทำให้ลักษณะงานซึ่งดำรงอยู่ในครัวเรือนมีแบบแผนการแบ่งงานกันทำระหว่างหญิงชายในครอบครัว คือ 1) งานที่เป็นกิจกรรมในครัวเรือน 2) งานที่เป็นกิจกรรมเชิงเศรษฐกิจ

1) งานที่เป็นกิจกรรมในครัวเรือน ได้แก่ งานที่เกี่ยวกับกระบวนการเรื่องอาหาร งานสาธารณสุขโรคภายในบ้าน งานดูแลเด็กและสมาชิกอื่น ๆ ในครัวเรือน งานสันทนาการ งานหัตถกรรม และงานซ่อมแซม ซึ่งผู้หญิงต้องเป็นผู้รับผิดชอบหลักในกิจกรรมในครัวเรือนเหล่านี้ โดยที่ผู้ชายได้เข้ามามีส่วนช่วยเหลือยังไม่มากนัก ซึ่งผู้ชายมักมีอิสระที่จะทำงานอาชีพโดยไม่ต้องกังวลกับการที่ต้องรับผิดชอบในงานบ้าน และเลี้ยงดูลูกที่ยังเล็ก ในกรณีที่ภรรยาไม่ได้อยู่รวมกับพ่อแม่หรือญาติพี่น้องในครัวเรือนเดียวกัน การช่วยเหลือจากพ่อแม่ญาติพี่น้องในส่วนของงานบ้านและเลี้ยงดูเด็ก จำกัดเฉพาะในยามคับขันหรือเฉพาะในบางช่วงเวลาที่เป็นจริง ๆ เท่านั้น เช่น หลังคลอด แต่ในช่วงเวลาปกติภรรยาจะต้องรับผิดชอบในงานบ้านและเลี้ยงดูลูกด้วยตัวเอง

2) งานที่เป็นกิจกรรมเชิงเศรษฐกิจ ได้แก่ การที่ผู้หญิงเป็นแรงงานการผลิตในภาคเกษตรกรรมที่เป็นธุรกิจของครอบครัว งานรับจ้าง งานราชการ งานในภาคเศรษฐกิจนอกระบบ และเจ้าของธุรกิจขนาดเล็ก การที่ผู้หญิงต้องเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมเชิงเศรษฐกิจนอกครัวเรือนก็เพื่อต้องการหารายได้ที่เป็นเงินสดมาสู่ครอบครัว และสามารถที่จะจัดการงบประมาณของครัวเรือนได้อย่างอิสระและมีความมั่นใจในการที่จะมีสิ่งต่าง ๆ ตามความต้องการและความจำเป็นพื้นฐานของตนและสมาชิกครอบครัว อย่างเช่นในกรณีที่สามีไปทำงานห่าง

ไกล ภรรยาต้องรับผิดชอบในการดูแลบ้านและเลี้ยงดูลูกตามลำพัง รวมทั้งยังต้องหารายได้มาสมทบกับเงินที่สามีส่งมาให้ ซึ่งมีส่วนทำให้ภรรยาต้องหางานอาชีพที่สามารถทำอยู่ที่บ้าน เพื่อจะได้ทำงานและเลี้ยงดูลูกไปพร้อม ๆ กันได้ เช่นเดียวกับผู้หญิงที่สามีไม่รับผิดชอบต่อครอบครัว จึงมีภาระที่ต้องเลี้ยงดูลูกที่ยังเล็กตามลำพัง และต้องหาทางเลือกที่จำกัดในการทำงานซึ่งอาจผลักดันให้ผู้หญิงต้องทำงานที่มีชั่วโมงการทำงานยาว มีรายได้ต่ำ (เช่นการรับเสื้อผ้ามาเย็บที่บ้าน) เป็นงานที่มีสวัสดิการน้อยหรือไม่มีเลย ซึ่งส่งผลให้ผู้หญิงต้องเผชิญกับการทำงานหนักจนเกือบจะไม่มีเวลาพักผ่อน หรือได้พบปะญาติพี่น้อง

อาจกล่าวได้ว่า ผู้หญิงต้องรับภาระทั้งงานบ้าน การเลี้ยงดูลูก และการหารายได้มาจุนเจือครอบครัว หรือเพื่อมาเสริมรายได้จากสามีก็ตาม จึงมิได้มองว่าตนเองมีต้นทุนค่าเสียโอกาส (Opportunity cost) แต่เพื่อเปิดโอกาสให้สามีได้ทำงานหารายได้ได้เต็มที่ ทั้งนี้เป็นเพราะผู้หญิงและผู้ชายส่วนใหญ่ล้วนตกอยู่ในระบบการขัดเกลาทางสังคมที่มีระบบวิธีคิดแบบผู้ชายเป็นใหญ่ ที่ได้ตกผลึกเป็นระบบความเชื่อ ค่านิยม บรรทัดฐานสังคม จารีตประเพณี และวิถีปฏิบัติมานาน บทบาทผู้หญิงจึงด้อยและมีคุณค่าต่ำกว่าบทบาทผู้ชาย ดังนั้นผู้หญิงจึงมิได้มองว่าสามีมีพันธะที่จะต้องรับผิดชอบต่อค่าเสียโอกาสดังกล่าว หากสามียุติการส่งเสียครอบครัว ภรรยากลับมองว่าจะต้องดิ้นรนช่วยเหลือตัวเองและลูก โดยไม่คิดว่าสามีมีพันธะที่จะต้องชดเชยค่าสูญเสียโอกาสที่ภรรยาต้องเสียไปในช่วงก่อนหน้านั้น จึงไม่คิดจะเรียกร้องในประเด็นนี้จากสามี

นอกจากนี้ ประเพณีการแบ่งงานในครัวเรือนที่กำหนดให้ผู้หญิงต้องรับผิดชอบงานบ้านและเลี้ยงดูลูก มีผลทำให้ผู้หญิงมีโอกาสดำเนินการในงานเชิงเศรษฐกิจนอกบ้าน และเปิดโอกาสให้ผู้ชายทำงานเชิงเศรษฐกิจนอกบ้านได้อย่างเต็มที่ โดยผู้หญิงต้องพึ่งพารายได้ส่วนหนึ่งหรือทั้งหมดจากสามี แต่การพึ่งพิงดังกล่าวให้หลักประกันกับผู้หญิง เฉพาะเมื่อผู้ชายยังรับผิดชอบมอบเงินให้กับผู้หญิงเท่านั้น การยุติการสนับสนุนดังกล่าวอาจเกิดขึ้นได้ โดยผู้หญิงมีโอกาสอันจำกัดหรือไม่มีเลยที่จะเรียกร้องให้ผู้ชายรับผิดชอบต่อครอบครัว

ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ (Power relations) ระหว่างสามีภรรยา

จากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมในปัจจุบันมีผลทำให้ผู้หญิงต้องมีบทบาทเชิงเศรษฐกิจขณะเดียวกันต้องรับผิดชอบงานบ้านและดูแลลูก อันเป็นภาระงานสองด้านซึ่งมิได้ทำให้สถานภาพทางเศรษฐกิจของผู้หญิงสูงขึ้น แต่กลับต้องพึ่งพารายได้ของสามีอยู่ ทางเลือกที่ผู้หญิงจะสามารถแสวงหาความมั่นคงทางเศรษฐกิจแก่ตนเองได้ก็ด้วยอาศัยอำนาจการตัดสินใจ (Decision making power) และความเป็นอิสระของตนเอง (Female autonomy) ที่จะแสดงให้เห็นว่าผู้หญิงมีอำนาจและบทบาทที่สำคัญภายในบ้าน

ความเกี่ยวข้องในเรื่องอำนาจการตัดสินใจกับความเป็นอิสระของผู้หญิง เปรียบเสมือนเหรียญสองด้านที่ผู้หญิงจะมีอำนาจและความสามารถในการที่จะทำหรือไม่ทำอะไรก็ตามที่ตนเองต้องการ

จากการศึกษาพบว่าผู้หญิงมีอำนาจในการตัดสินใจและมีความเป็นอิสระของตนเองใน 3 มิติ คือ

- 1) การสมรส การตั้งครรภ์ และการมีบุตร 2) การเลือกอาชีพของผู้หญิง 3) การติดต่อทางสังคมกับญาติ

ในส่วนของอำนาจในการตัดสินใจที่มีนัยยะเกี่ยวข้องกับอำนาจทางเศรษฐกิจของผู้หญิงในครอบครัว จากการศึกษาค้นคว้าพบว่า อำนาจในการตัดสินใจและความเป็นอิสระของผู้หญิงในครัวเรือน มี 2 มิติ คือ

- 1) อำนาจในการจัดการเรื่องทั่วไปในครัวเรือน 2) อำนาจในการจัดการงบประมาณในครัวเรือน

มิติของอำนาจในการจัดการเรื่องทั่วไปในครัวเรือน

แบ่งออกเป็น 3 มิติ คือ การจัดการในเรื่องเศรษฐกิจ เรื่องการเลี้ยงและดูแลลูก และเรื่องสิ่งของเครื่องใช้ภายในบ้าน จากการที่มีความเชื่อกันว่าผู้หญิงไทยมีสถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคมค่อนข้างสูงทั้งในครัวเรือนและสังคมภายนอก ถึงแม้ว่าอำนาจจะเป็นของสามีที่เป็นหัวหน้าครัวเรือน แต่อำนาจจะส่งผ่านไปทางผู้หญิงที่เป็นภรรยา ทั้งนี้จากการศึกษาพบว่าความสัมพันธ์ระหว่างสามีภรรยาวิวัฒนาการมาจาก

ระบบความคิดการให้ผู้ชายเป็นใหญ่ ผนวกกับความรักและความเข้าใจกันตามแบบ Romantic love ก่อให้เกิดการตัดสินใจร่วมกัน แต่การตัดสินใจในขั้นสุดท้ายมักขึ้นอยู่กับภรรยา

อย่างไรก็ตาม ผู้หญิงมักพยายามทำงานเพื่อให้มีรายได้เป็นของตนเอง แล้วนำเงินที่ได้รับจากสามีไปเล่นแชร์หรือให้คนกู้ยืม หรือการใช้เงินที่สามีให้มาอย่างประหยัดเพื่อให้มีเงินเหลือเก็บ อันเป็นยุทธวิธีที่ภรรยาอาจเลือกใช้เพื่อให้มีหลักประกันทางเศรษฐกิจในระยะยาว ในกรณีของภรรยาที่สามีไปทำงานทางไกลจะต้องรับผิดชอบจัดการในครัวเรือน ทั้งในส่วนที่เป็นวิถีชีวิตประจำวัน ซึ่งรวมถึงการทำงานบ้าน การเลี้ยงดูลูก และการจัดการเรื่องรายรับรายจ่ายของครอบครัว และทั้งในส่วนของการวางแผนจัดการให้ครอบครัวมีหลักประกันในทางเศรษฐกิจในระยะยาวหากสามีไม่ส่งเงินมาให้

มิติของอำนาจในการจัดการงบประมาณในครัวเรือน

ได้ข้อค้นพบว่ามีแบบแผน 3 รูปแบบ คือ 1) อำนาจการจัดการทั้งหมดเป็นของผู้หญิง 2) อำนาจการจัดการจำกัดเฉพาะรายได้ที่สามีมอบให้ 3) อำนาจการจัดการเฉพาะรายได้ของตนเอง ซึ่งพอสรุปได้ดังนี้

สำหรับผู้หญิงแล้ว งบประมาณของครอบครัว หมายถึงถึงเฉพาะจำนวนเงินที่สามีมอบให้ผู้หญิงมาจัดการรวมกับเงินที่ผู้หญิงเป็นฝ่ายหามาเอง เงินรายได้ส่วนที่ผู้ชายเก็บไว้โดยไม่มอบให้ผู้หญิงไม่ถือว่าเป็นเงินงบประมาณของครอบครัว เงินส่วนนั้นถือว่าเป็นเงินส่วนตัวของผู้ชาย ซึ่งผู้หญิงมองว่าตนเองไม่มีอำนาจจะเข้าไปจัดการได้

อำนาจในการควบคุมงบประมาณของผู้หญิงจำกัดอยู่เฉพาะรายได้ส่วนที่สามีมอบให้จัดการรวมกับเงินรายได้ที่ผู้หญิงหาได้เอง ผู้หญิงมีแนวโน้มจะไม่ทราบจำนวนรายได้ทั้งหมดของสามี

ผู้หญิงที่สามีไปทำงานทางไกลมีการรับผิดชอบในการจัดการงบประมาณในครัวเรือนทั้งหมด โดยผู้หญิงจะต้องบริหารงบประมาณรายได้รายจ่ายให้มีความสมดุล หรือมีเงินสะสมอยู่บ้าง รายจ่ายในครอบครัวรวมถึงค่าอาหาร ค่าน้ำ ค่าไฟ ค่าเสื้อผ้า ค่ายารักษาโรค ค่าใช้จ่ายซื้อสิ่งของเครื่องใช้ นอกจากนี้ยังมีค่าใช้จ่ายทางสังคม เช่น เงินช่วยงานแต่งงาน งานศพ งานขึ้นบ้านใหม่ งานบวช

ในกรณีที่รายรับไม่เพียงพอกับค่าใช้จ่าย ในเกือบทุกประเภทของครัวเรือนผู้หญิงจะตัดค่าใช้จ่ายส่วนตัวของตนเองลงให้น้อยที่สุด คงเหลือแต่ส่วนที่จำเป็นจริง ๆ เท่านั้น ส่วนค่าใช้จ่ายส่วนตัวของผู้ชาย เช่น ค่าเหล้า ค่าสังสรรค์กับเพื่อนฝูงถูกมองว่าเป็นค่าใช้จ่ายที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตของผู้ชาย และไม่ถูกตัดออกจากรายจ่ายที่จำเป็นของครอบครัว ผู้ชายจะรับรู้ปัญหาในการจัดการรายรับรายจ่ายประจำวันของครอบครัวน้อยมาก และมักถือว่าตนได้มอบรายได้ให้กับภรรยาแล้วจึงเป็นหน้าที่ของผู้หญิงที่จะต้องจัดการงบประมาณของครอบครัว ซึ่งผู้หญิงจะต้องหาทางทำให้ชีวิตครอบครัวดำเนินไปได้โดยไม่หยุดชะงัก

ความมั่นคงปลอดภัยของผู้หญิง (Women's security)

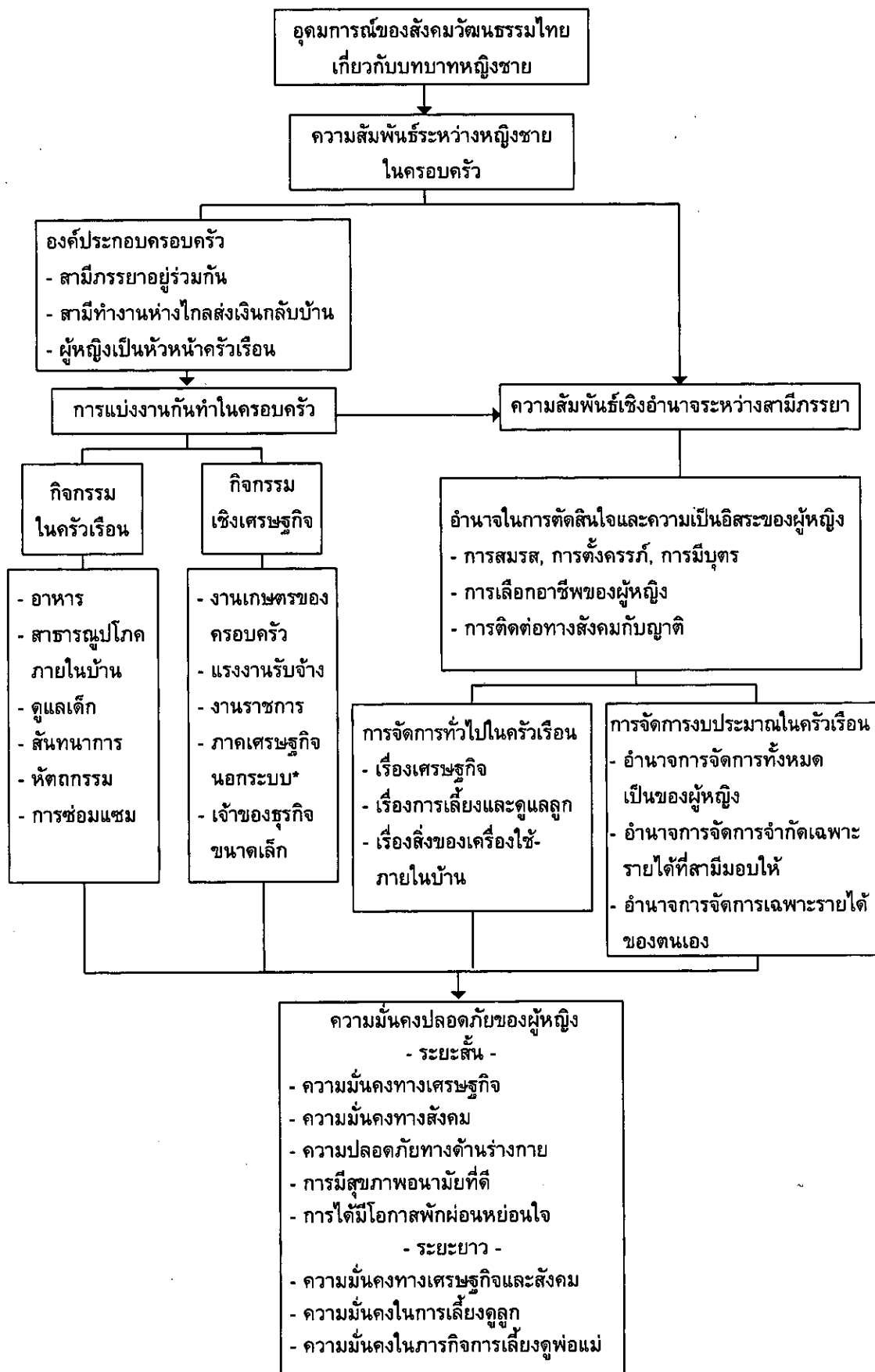
ความมั่นคงปลอดภัยของผู้หญิงเป็นผลมาจากแบบแผนการแบ่งงานและระบบความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างสามีภรรยา โดยมีองค์ประกอบ 2 มิติ คือ 1) ความมั่นคงปลอดภัยในระยะสั้น เกี่ยวข้องกับ 5 มิติ คือ ความมั่นคงทางเศรษฐกิจ ความมั่นคงทางสังคม ความปลอดภัยทางด้านร่างกาย การมีสุขภาพอนามัยที่ดี และการได้มีโอกาสในการพักผ่อนหย่อนใจ และ 2) ความมั่นคงปลอดภัยในระยะยาว ซึ่งเกี่ยวข้องกับ 2 มิติ คือ ความมั่นคงทางเศรษฐกิจและสังคม ความมั่นคงในการเลี้ยงดูลูก และความมั่นคงในการกิจการเลี้ยงดูพ่อแม่ ซึ่งความมั่นคงปลอดภัยของผู้หญิงทั้งในระยะสั้นและระยะยาวล้วนแต่มีเงื่อนไขสำคัญมาจากการแบ่งงานและความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างสามีภรรยา ที่ถูกกำหนดโดยอุดมการณ์ทางสังคมและวัฒนธรรมเกี่ยวกับบทบาทหญิงชายและความสัมพันธ์ระหว่างหญิงชาย (Gender relations)

ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างสามีภรรยาในครอบครัวเป็นพื้นฐานหลักของการมีอำนาจหรือเพิ่มผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ ผู้หญิงที่มีส่วนร่วมในกิจกรรมเชิงเศรษฐกิจและมีรายได้เป็นของตนเองจะมีส่วนช่วยให้ความมั่นคงทางเศรษฐกิจของตนเองสูง อย่างไรก็ตาม ผู้หญิงที่ไม่ได้ทำงานนอกบ้าน แต่มีอำนาจในการควบคุมงบประมาณของครัวเรือน สถานภาพของผู้หญิงจะมีความมั่นคงทางเศรษฐกิจสูงเช่นกัน แต่ในกรณีนี้แม้ว่าผู้หญิงที่ทำงานนอกบ้านแต่สามีไม่รับผิดชอบในระบบเศรษฐกิจของครอบครัว รวมทั้งผู้หญิงมีอำนาจในการจัดการงบประมาณเพียงบางส่วน ผู้หญิงก็อาจไม่มีความมั่นคงทางเศรษฐกิจ โดยเฉพาะในกรณีที่ผู้หญิงเป็นหัวหน้าครัวเรือน

แม้ในครอบครัวที่สามีให้เงินภรรยาอย่างสม่ำเสมอ แต่การมีรายได้เป็นของตนเอง ทำให้ผู้หญิงรู้สึกมั่นใจว่าตนเองและลูกมีความมั่นคงปลอดภัยในชีวิตและอนาคตของตนเองและลูกมากกว่าการที่ผู้หญิงจะต้องพึ่งรายได้จากสามีฝ่ายเดียว ดังนั้น หากมีทางเลือกผู้หญิงจึงพยายามดำรงการทำงานที่มีรายได้ไว้ แม้ว่าจะต้องเหน็ดเหนื่อยมากจากการที่ต้องทำงานบ้าน เลี้ยงดูลูก และการหารายได้ไปพร้อม ๆ กัน

จากผลการศึกษาในครั้งนี้ ชี้ให้เห็นว่าความมั่นคงปลอดภัยของผู้หญิงทั้งในระยะสั้นและระยะยาวเป็นผลมาจากความสัมพันธ์ระหว่างหญิงชาย ซึ่งมีมิติของความมั่นคงปลอดภัยของผู้หญิงมีองค์ประกอบหลายมิติดังกล่าวนี้อย่างชัดเจน ซึ่งไม่อาจมองแยกความมั่นคงทางเศรษฐกิจออกมาต่างหากเพียงเรื่องเดียวได้ ทั้งนี้เนื่องจากองค์ประกอบของทุกมิติจะมีความเกี่ยวข้องเชื่อมโยงกันทุกส่วน อย่างไรก็ตาม หากผู้หญิงมีความมั่นคงทางเศรษฐกิจ ผู้หญิงจะสามารถทำให้ครอบครัวดำรงอยู่ได้ ซึ่งเป็นเพราะว่าศูนย์กลางความเป็นอยู่ที่ดีของครอบครัวอยู่ที่พื้นฐานทางเศรษฐกิจที่มั่นคง

ดังนั้น ความมั่นคงทางเศรษฐกิจของผู้หญิงจึงมีนัยยะไปถึงความเป็นอยู่ที่ดีหรือสวัสดิการที่ดีของครอบครัว ซึ่งหากผู้หญิงมีความมั่นคงทางเศรษฐกิจ สมาชิกในครัวเรือนก็จะได้รับผลประโยชน์โดยตรงและจะได้รับความสุขสบายและความรู้สึกอบอุ่น เพื่อให้เห็นภาพชัดเจนจึงขอเสนอข้อสรุปเชิงทฤษฎีจากผลการวิจัย (แผนภูมิ 4)

แผนภูมิ 4 : ข้อสรุปเชิงทฤษฎีจากผลการวิจัย

ความสัมพันธ์ระหว่างหญิงชายกับความมั่นคงทางเศรษฐกิจของผู้หญิง

การที่จะอธิบายว่า ความสัมพันธ์ระหว่างหญิงชายมีความเกี่ยวข้องกับความมั่นคงทางเศรษฐกิจของผู้หญิงอย่างไร จำเป็นต้องมองให้ลึกเข้าไปภายในครอบครัวถึงระดับตัวปัจเจกบุคคล โดยพิจารณาถึงคุณลักษณะส่วนตัวของสามีภรรยา ตลอดจนโครงสร้างสังคม ระบบความสัมพันธ์ภายในครัวเรือน และวิถีชีวิตประจำวันในการดำรงชีวิตของสมาชิกครอบครัว รวมทั้งระบบกลุ่มเครือญาติ เพื่อพิจารณาเงื่อนไขของความสัมพันธ์ของครอบครัวประเภทต่าง ๆ ที่จะนำไปสู่ความมั่นคงทางเศรษฐกิจของผู้หญิงที่อยู่ในครัวเรือนนั้น ๆ เพราะเงื่อนไขดังกล่าวเป็นตัวกำหนดความสัมพันธ์ระหว่างสามีและภรรยา ดังนั้นเมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงในความสัมพันธ์ดังกล่าวย่อมส่งผลกระทบต่อแบบแผนการแบ่งงานกันทำและระบบความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างสามีภรรยาในครอบครัว

จากผลการศึกษาได้แสดงให้เห็นว่า ความสัมพันธ์ระหว่างสามีภรรยาจะมีผลต่อความมั่นคงทางเศรษฐกิจของผู้หญิงตามองค์ประกอบของครัวเรือนประเภทต่าง ๆ ซึ่งได้ข้อสรุปเชิงทฤษฎีดังนี้ คือ

ครัวเรือนที่สามีภรรยาอยู่ร่วมกันอย่างอบอุ่น

ครัวเรือนที่สามีมีความรับผิดชอบต่อระบบเศรษฐกิจของครอบครัว ความสัมพันธ์ระหว่างสามีภรรยาอยู่บนพื้นฐานของความรักที่มั่นคง มีความห่วงใยเอื้ออาทรต่อกันและกัน ซึ่งรวมไปถึงการมีสายใยผูกพันกันระหว่างพ่อแม่ลูกและสมาชิกอื่น ๆ ในครอบครัว สามีจะช่วยเหลือสนับสนุนภรรยาหรือแบ่งเบาภาระงานบ้าน และการเลี้ยงดูลูก มอบอำนาจในการจัดสรรงบประมาณและทรัพยากรทางเศรษฐกิจให้กับภรรยาอย่างสมบูรณ์ ซึ่งมีผลทำให้ภรรยาได้รับความมั่นคงทางเศรษฐกิจสูง ทั้งนี้ไม่ว่าภรรยาจะมีความสามารถในการจัดการในเรื่องต่าง ๆ ภายในครัวเรือนมากหรือน้อยก็ตาม นอกจากนี้ การที่ภรรยาจะทำงานเชิงเศรษฐกิจหรือมีส่วนร่วมเฉพาะกิจกรรมในครัวเรือนและเลี้ยงดูลูกก็ตาม ผู้หญิงยังคงมีความมั่นคงทางเศรษฐกิจอยู่ในระดับสูง

ถึงแม้ว่าอุดมการณ์ของสังคมวัฒนธรรมไทยเกี่ยวกับบทบาทหญิงชายยังให้ความสำคัญกับระบบวิถีคิดการให้ผู้ชายเป็นใหญ่ มีความสำคัญเหนือกว่าผู้หญิงอย่างฝังแน่นเป็นบรรทัดฐานทางสังคมก็ตาม แต่เมื่อผู้ชายมีความรู้สึกที่ผู้หญิงต้องรับภาระงานหนักมากทั้งงานในบ้านและงานนอกบ้าน สิ่งนี้จะช่วยปรับเปลี่ยนความคิดเชิงอุดมการณ์ให้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมได้ ดังนั้นโครงสร้างสังคมจึงมีเพียงอุดมการณ์ทางสังคมที่กำหนดบทบาทหญิงชายให้เป็นไปตามรูปแบบเดิมเพียงอย่างเดียว ทั้งนี้ส่วนหนึ่งเป็นเพราะว่าครอบครัวมีรากฐานมาจากความรัก (Romantic love) หรือสิ่งที่สร้างความสัมพันธ์ที่ดีขึ้นมาระหว่างสามีภรรยา ก็จะทำให้ครอบครัวมีความสุขราบรื่น อันจะส่งผลให้ผู้หญิงมีความมั่นคงทางเศรษฐกิจ สามีภรรยาจะอยู่ร่วมกันอย่างอบอุ่น

ครัวเรือนที่สามีภรรยาอยู่ร่วมกันแต่ไม่อบอุ่น

ครัวเรือนที่สามีภรรยาไม่มีความสัมพันธ์ต่อกันไม่ดี และสามีไม่รับผิดชอบต่อครอบครัว โดยเฉพาะในเรื่องระบบเศรษฐกิจของครอบครัว จึงทำให้เกิดความตึงเครียดเกิดขึ้นในครอบครัว ผู้หญิงต้องพยายามดิ้นรนเพื่อที่จะทำให้ครอบครัวดำรงอยู่ได้ ผู้หญิงจึงต้องมีการหนักทั้งสองด้าน (Double burdens) ทั้งงานในบ้านและงานนอกบ้าน เพื่อที่จะทำให้ตนเองและสมาชิกอื่น ๆ ในครัวเรือนมีสิ่งจำเป็นพื้นฐาน ซึ่งอาจส่งผลไปถึงความแตกแยกของครอบครัวอีกด้วย

อย่างไรก็ตาม ในครัวเรือนที่สามีภรรยาไม่มีความสัมพันธ์ต่อกันไม่ดี หากผู้หญิงมีความสามารถเฉพาะตนมากในเชิงการจัดการเรื่องต่าง ๆ ภายในครัวเรือน ผู้หญิงอาจใช้ความสามารถจัดการทรัพยากรเพื่อสนองความต้องการของครอบครัวให้ได้อย่างครบถ้วน โดยผู้หญิงจะต้องทำงานหนักจนแทบไม่มีเวลาพักผ่อน

หรือพบปะญาติพี่น้อง ผู้หญิงต้องจัดการปัญหาความยุ่งยากต่าง ๆ โดยเฉพาะในเรื่องเศรษฐกิจ เปรียบเสมือนต้องทำหน้าที่เป็นหัวหน้าครัวเรือน ทั้ง ๆ ที่มีสามีอยู่ร่วมในครัวเรือนเดียวกัน โดยที่บ่อยครั้งเมืองบประมาณในครัวเรือนไม่เพียงพอผู้ชายก็จะไม่ยอมรับรู้ในส่วนนี้ ผู้หญิงจึงต้องยอมเหน็ดเหนื่อยแม้จะต้องทำงานหนักมาก ส่งผลทำให้ผู้หญิงมีความมั่นคงทางเศรษฐกิจที่อยู่ในระดับต่ำจนถึงปานกลางเท่านั้น เนื่องจากสามีไม่ยอมรับผิดชอบครอบครัวแล้วยังมีส่วนเบียดบังค่าใช้จ่ายในครัวเรือนอีกด้วย

ในทางตรงกันข้าม หากผู้หญิงมีความสามารถในการจัดการน้อยก็ยิ่งทำให้ผู้หญิงต้องประสบภาวะยากลำบากและยากจนมากยิ่งขึ้น ผู้หญิงจึงมีความมั่นคงทางเศรษฐกิจต่ำ หรืออยู่ในสภาพความเสี่ยงทางเศรษฐกิจในระดับที่อันตรายมาก ทั้งนี้เนื่องมาจากการมองว่าครอบครัวส่วนใหญ่มักมีผู้ชายเป็นผู้หาเลี้ยงครอบครัว รายได้ของผู้ชายเป็นที่มาของระบบเศรษฐกิจในครัวเรือน แต่เมื่อผู้ชายไม่มีความรับผิดชอบครอบครัว ถึงแม้ว่าจะมีเงินรายได้แต่ได้ใช้จ่ายไปในเรื่องส่วนตัวของตนในการดื่มเหล้า สูบบุหรี่ เล่นการพนันสังสรรค์กับเพื่อนฝูง รวมทั้งการมีผู้หญิงอื่น ทำให้ภรรยาได้รับความกดดันต้องดิ้นรนไปทำงานเพื่อหารายได้ ซึ่งหากผู้หญิงมีการศึกษาต่ำและมีความสามารถในการจัดการน้อย งานที่ทำจึงไม่ได้ค่าตอบแทนที่เพียงพอต่อความต้องการของสมาชิกในครัวเรือน ผู้หญิงจึงต้องเผชิญกับความกดดันทางเศรษฐกิจเป็นอย่างมาก

ครัวเรือนที่สามีทำงานห่างไกลส่งเงินกลับบ้าน

จากการศึกษาครัวเรือนประเภทนี้พบว่า สามีทำงานห่างไกลแต่มีความรับผิดชอบส่งเงินกลับมายังครอบครัวสม่ำเสมอ และความสัมพันธ์ระหว่างสามีภรรยามีความผูกพันมั่นคงต่อกัน ถึงแม้ว่าจะอยู่ห่างไกลกันแต่สามีเป็นคนดีมีความเห็นอกเห็นใจที่ภรรยาต้องเหนื่อยยากลำบากในการทำหน้าที่เป็นหัวหน้าครัวเรือนต้องดำเนินการทุกเรื่องราวในครัวเรือนและเลี้ยงดูลูกตามลำพัง ซึ่งครอบครัวมีพื้นฐานของความรักความเข้าใจและสายใยผูกพันกัน ถึงแม้ว่าภรรยาซึ่งเป็นฝ่ายอยู่บ้านจะมีอาชีพหรือไม่อาชีพ จะมีความสามารถในการจัดการในครัวเรือนมากหรือน้อยก็ตามแต่ความมั่นคงทางเศรษฐกิจย่อมเกิดขึ้นได้ ซึ่งเป็นเงื่อนไขของความรับผิดชอบต่อสามีเป็นหลักสำคัญของครอบครัว และมีความสัมพันธ์ยึดมั่นผูกพันต่อกัน

ครัวเรือนที่ผู้หญิงเป็นหัวหน้าครัวเรือนเพียงคนเดียว

ในครัวเรือนประเภทนี้หากผู้หญิงมีความสามารถในการจัดการมากจะมีส่วนทำให้ผู้หญิงมีความมั่นคงทางเศรษฐกิจปานกลางถึงสูง แต่ผู้หญิงจะต้องแบกรับภาระงานที่หนักมาก เนื่องจากต้องเป็นตัวหลักในการหาเลี้ยงครอบครัว บางครั้งแรงกดดันทางเศรษฐกิจผลักดันให้ผู้หญิงต้องได้รับความยากลำบากและยากจนมากกว่า หากเปรียบเทียบกับผู้ชายที่เป็นหัวหน้าครัวเรือนคนเดียว ในกรณีที่ผู้หญิงมีความสามารถในการจัดการน้อยและไม่มีญาติพี่น้องสนับสนุนช่วยเหลือก็ยิ่งทำให้ผู้หญิงตกอยู่ในสภาพความเสี่ยงทางเศรษฐกิจมากที่สุด หรือในขั้นอันตรายมากที่สุด ผู้หญิงที่อยู่ในภาวะดังกล่าวควรต้องได้รับความช่วยเหลือจากรัฐหรือองค์กรเอกชนอย่างเร่งด่วน โดยเฉพาะในกรณีที่ผู้หญิงที่ถูกสามีทอดทิ้ง หรือถูกสามีทุบตี หรือแยกกันอยู่

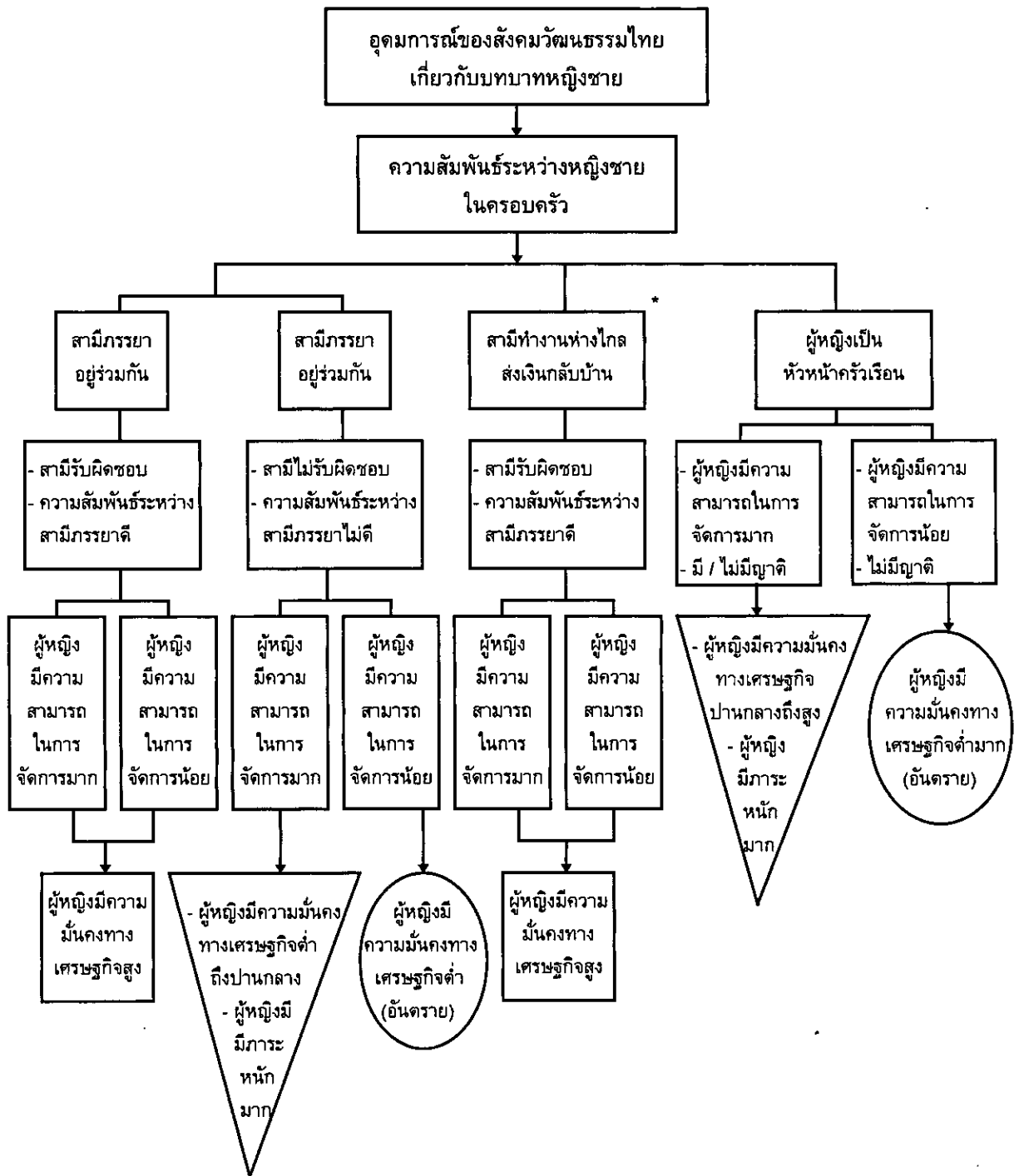
ด้วยเหตุนี้ ในการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างหญิงชายกับความมั่นคงทางเศรษฐกิจ จึงมุ่งเสนอมุมมองเชิงทฤษฎีตามแนวคิดวิธีการศึกษาครอบครัวแบบแยกส่วน (Home divided approach) ซึ่งเป็นการวิเคราะห์เข้าไปภายในครัวเรือน (Intra-family analysis) ถึงพฤติกรรมของปัจเจกบุคคล และเป็นวิธีการศึกษาในแนวทางของการจำแนกแจกแจงหรือการจัดสรรทรัพยากรตามระบบเศรษฐกิจแบบใหม่ที่มีหลักการที่มองเห็นประโยชน์ของสมาชิกแต่ละคนที่อยู่ร่วมกันในครอบครัวอย่างเท่าเทียมกันทุกคน เนื่องจากระบบเศรษฐกิจในครัวเรือนจะเป็นพื้นฐานสำคัญของการสร้างความมั่นคงปลอดภัยทั้งทางด้านเศรษฐกิจและสังคมให้ปัจเจกบุคคลมีสวัสดิการที่ดีและเสมอภาคกัน

จึงสรุปได้ว่า ความสัมพันธ์ระหว่างหญิงชายได้ก่อให้เกิดการแบ่งงานกันทำและความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างสามีภรรยา ซึ่งความสัมพันธ์ทั้งสองส่วนนี้ถูกกำหนดโดยอุดมการณ์ของสังคมวัฒนธรรมเกี่ยวกับบทบาทหญิงชาย ซึ่งส่งผลให้เกิดความมั่นคงทางเศรษฐกิจของผู้หญิง

ข้อสรุปที่สำคัญของการเสริมสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจของผู้หญิง คือ คุณลักษณะของสามีที่ดี มีความรับผิดชอบต่อครอบครัว โดยเฉพาะระบบเศรษฐกิจ และความสัมพันธ์ระหว่างสามีภรรยาอันขำดี จะมีส่วนช่วยให้ผู้หญิงมีความมั่นคงทางเศรษฐกิจในระดับสูง แต่หากสามีไม่รับผิดชอบต่อครอบครัวผู้หญิงก็ จะไม่มีความมั่นคงทางเศรษฐกิจ หรืออยู่ในสภาพความเสี่ยงสูงทางด้านความมั่นคงทางเศรษฐกิจ ดังนั้น เงื่อนไขการส่งเสริมความมั่นคงทางเศรษฐกิจของผู้หญิงก็คือ ความรับผิดชอบของสามีและความสัมพันธ์อันดีระหว่างสามีภรรยา

ในกรณีของครัวเรือนที่ผู้หญิงเป็นหัวหน้าครัวเรือนเพียงคนเดียว อันเป็นผลเนื่องมาจากการหย่าร้าง การแยกกันอยู่ สามีเสียชีวิต สามีทุพพลภาพ หรือสามีทอดทิ้ง ซึ่งอาจหมายรวมถึงกรณีผู้หญิงที่สามีไม่รับผิดชอบ ต่อครอบครัว หากผู้หญิงมีบุคลิกภาพหรือมีความสามารถในการจัดการมาก หรือมีศักยภาพในการพัฒนาตนเองทางเศรษฐกิจ เนื่องจากผู้หญิงพยายามดิ้นรนในการทำงานเพื่อหารายได้จนสามารถพึ่งตนเองได้ โดยมีทัศนคติหรือความคิดที่ไม่ยอมจำนนต่อชีวิตในทุกเรื่องราว ผู้หญิงก็จะสามารถเอาตัวรอดได้แม้จะประสบความยากลำบากอย่างสาหัสก็ตาม ส่วนหนึ่งอาจเป็นเพราะสังคมได้มอบหมายภาระให้แก่ผู้หญิงในการดูแลสมาชิกที่ไม่สามารถพึ่งตนเองได้ และมีความห่วงใยกังวลต่อการเลี้ยงดูลูก ผู้หญิงจึงต้องมุ่งมั่นที่จะทำให้ครอบครัวดำรงอยู่ได้และมีความเป็นอยู่ที่ดี

เพื่อให้เกิดความเข้าใจยิ่งขึ้น จึงขอนำเสนอแบบแผนความสัมพันธ์ของครอบครัวประเภทต่าง ๆ ที่จะนำไปสู่ความมั่นคงทางเศรษฐกิจของผู้หญิง (แผนภูมิ 5)

แผนภูมิ 5 : แบบแผนความสัมพันธ์ของครอบครัวประเภทต่าง ๆ
ที่จะนำไปสู่ความมั่นคงทางเศรษฐกิจของผู้หญิง

* ครัวเรือนที่สามีทำงานห่างไกล ส่งเงินกลับบ้าน ในการศึกษาไม่พบกรณีที่มีสามีไม่รับผิดชอบครอบครัว

ฐานะสตรีในอดีต - ปัจจุบัน

การศึกษาประวัติศาสตร์สตรีไทยจากวรรณกรรม เช่น งานของ กุหลาบ สายประดิษฐ์, อินทราวุธ และจิตร ภูมิศักดิ์ ได้แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนถึงความเหลื่อมล้ำระหว่างหญิงชาย และฐานะของสตรีได้ตกต่ำมานานในหลายประเทศรวมทั้งประเทศไทย ด้วยการวิเคราะห์ถึงความสัมพันธ์ระหว่างฐานะของผู้หญิงไทยกับวิถีการผลิตที่เปลี่ยนแปลงไปในแต่ละยุคสมัย จากงานดังกล่าวได้แสดงให้เห็นว่าสถานภาพที่ต่ำของหญิงไทยนั้นเกิดจากการผูกขาดอำนาจทางเศรษฐกิจ การเมือง และการควบคุมทางสังคมของคนเพียงกลุ่มเดียว โดยเฉพาะชนชั้นสูง ทำให้ผู้หญิงถูกเอารัดเอาเปรียบทั้งทางชนชั้นและทางเพศ สังคมศักดินามักมองผู้หญิงจากแง่มุมทางกามารมณ์ ดังนั้นคุณค่าสตรีจะมีอยู่เพียงเป็นวัตถุทางเพศสำหรับเชยชม เสมือนหนึ่งเป็น "ดอกไม้" ซึ่งตามกฎหมายสามีจะมีสิทธิสมบูรณ์ที่จะทำการซื้อขายผู้หญิงให้แก่ใครต่อไปก็ได้ ถึงแม้ว่าจะมีการยกเลิกกฎหมายดังกล่าว แต่ก็ยังผ่อนปรนให้สามีขายภรรยาได้ต่อไป โดยมีเงื่อนไขว่าจะต้องบอกให้ภรรยารู้ตัวและยินยอม แต่หากเป็นเมียทาสก็จะขายได้ทันที เป็นต้น แม้ว่าจะมีผู้หญิงนับตั้งแต่ชาวบ้านธรรมดาจนถึงผู้หญิงในราชสำนักได้พยายามต่อสู้เพื่อล้มเลิกประเพณีเก่า และการบีบบังคับต่าง ๆ จนถึงปัจจุบัน แต่ก็ดูเหมือนว่าเป็นการไร้ประโยชน์ที่สตรีจะเรียกร้องความเสมอภาคระหว่างเพศ เนื่องจากจะได้รับแต่เป็นความเสมอภาคที่ผู้ชายเขียนไว้ให้บนกระดาษเท่านั้น (กุหลาบ สายประดิษฐ์ และคณะ. 2522)

สังคมในอดีตต้องพึ่งพาผลผลิตทางการเกษตร แต่เงื่อนไขทางสังคมของการผลิตที่เปลี่ยนแปลงไป การศึกษาบทบาทการผลิตและบทบาทในครัวเรือนของผู้หญิงตามการแบ่งงานกันทำในครอบครัว ได้สะท้อนให้เห็นถึงความเหลื่อมล้ำในบทบาทฐานะของผู้หญิงเพิ่มมากขึ้นเป็นลำดับ

ในช่วงเวลาสี่ทศวรรษที่ผ่านมา การศึกษาเรื่องผู้หญิงในประเทศไทยนับได้ว่ามีความสนใจกันมากพอควร ข้อมูลจากการศึกษาได้ให้ข้อเท็จจริงเรื่องผู้หญิงซึ่งยังคงมีสถานภาพที่ต่ำกว่าผู้ชาย และผู้หญิงต้องประสบปัญหาต่าง ๆ มากมาย ทำให้มีการยอมรับกันมากขึ้นว่าปัญหาความไม่เสมอภาคระหว่างหญิงชายดำรงอยู่ในสังคมจริง และมีใช่เป็นเพียงเสียงวิพากษ์วิจารณ์ของผู้หญิงเพียงไม่กี่คน หรือกลุ่มผู้หญิงเพียงไม่กี่กลุ่ม ซึ่งมีได้กล่าวถึงสถานภาพของผู้หญิงจนเกินเลยความเป็นจริงหรือด้วยความมอคติต่อเพศชาย

ภายหลังจากที่องค์การสหประชาชาติได้ประกาศให้ปี ค.ศ. 1975 (พ.ศ. 2518) เป็นปีสตรีระหว่างประเทศ มีผลให้รัฐบาลได้แต่งตั้งคณะกรรมการระดับชาติขึ้นคณะหนึ่ง เพื่อศึกษาสู่ทางในการกำหนดกิจกรรมสำหรับปีสตรีสากล รวมทั้งได้แต่งตั้งคณะผู้แทนไทยเข้าร่วมประชุมในการประชุมปีสตรีระหว่างประเทศด้วยหลายครั้ง เพื่อทำหน้าที่ประสานงานและเป็นที่ปรึกษารัฐบาลในกิจการด้านสตรีทั้งในระดับชาติและระดับนานาชาติ เพื่อให้สอดคล้องกับแผนงานทศวรรษสตรีขององค์การสหประชาชาติ อย่างไรก็ตาม ข้อเสนอแนะต่าง ๆ นี้ รัฐบาลมีอาจดำเนินการในระยะเวลาหนึ่ง ทั้งนี้เนื่องจากมีความเร่งด่วนกว่าในทางการเมืองและปัญหาเศรษฐกิจของประเทศ สถานภาพปัจจุบันของผู้หญิงไทยจึงเปลี่ยนแปลงจากอดีตเพียงเล็กน้อย แม้ผู้หญิงจะมีโอกาสได้รับการศึกษามากขึ้น และมีฐานะในทางกฎหมายที่เปลี่ยนแปลงไป มีบทบาทในทางการเมือง และมีโอกาสดำรงตำแหน่งบริหารสำคัญ ๆ มากขึ้น แต่ยังไม่ปรากฏว่าผู้หญิงส่วนใหญ่ทั้งในเมืองและชนบทยังต้องทำงานอย่างหนักทั้งงานหาเลี้ยงครอบครัวและงานบ้าน ผู้หญิงชนบทส่วนใหญ่ยังทำงานให้ครอบครัวโดยไม่ได้รับค่าจ้าง ส่วนผู้หญิงในโรงงานอุตสาหกรรมส่วนใหญ่ยังได้รับค่าจ้างค่อนข้างต่ำ ผู้หญิงยังคงถูกเอารัดเอาเปรียบในเรื่องชั่วโมงการทำงาน ลักษณะงาน วันหยุด และสวัสดิการอื่น ๆ และที่น่าสังเกตโดยเฉพาะผู้หญิงชนบทมีรายได้ไม่เพียงพอทั้ง ๆ ที่ทำงานหนัก รัฐจึงควรต้องหันมาทบทวนถึงทิศทางการพัฒนาประเทศที่พึงพึงต่างชาติและเน้นการพัฒนาอุตสาหกรรม โดยทอดทิ้งภาคเกษตรกรรม ทำให้ระบบเศรษฐกิจในชนบทล้มละลายและเกิดภาวะการว่างงานของภาคเกษตร อันก่อให้เกิดสภาวะที่ชาวชนบทไม่อาจพัฒนาศักยภาพของตนเองได้ รวมทั้งการแก้ปัญหาการกระจายรายได้ที่ไม่ตรงจุดและไม่จริงใจ ทำให้เกิด

ช่องว่างระหว่างเมืองกับชนบท คนรวยกับคนจน ซึ่งนับวันจะทวีมากขึ้น ข้อมูลตามผลการศึกษาที่จึงอาจเป็นประโยชน์ต่อการวางแผนและการศึกษาเพื่อพัฒนากิจกรรมและบทบาทสตรีที่เล็กซึ่งต่อไป โดยเฉพาะในบริบทของชุมชนชนบท

ข้อเสนอ (Proposition)

1. การแบ่งงานกันทำในครอบครัวถูกกำหนดโดยอุดมการณ์ของสังคมและวัฒนธรรม เกี่ยวกับบทบาทหญิงชายที่ดำรงอยู่อย่างเหนียวแน่นในระดับรากฐานของสังคมไทย และองค์ประกอบของครอบครัวที่มีหลายรูปแบบ ได้แก่ ครอบครัวที่สามีภรรยาอยู่ร่วมกัน สามีทำงานห่างไกลส่งเงินกลับบ้าน และผู้หญิงเป็นหัวหน้าครัวเรือนเพียงคนเดียว การแบ่งงานดังกล่าวทำให้ผู้หญิงต้องมีบทบาทหรือภาระรับผิดชอบสองด้าน ทั้งกิจกรรมในครัวเรือนและกิจกรรมเชิงเศรษฐกิจ

2. ในครัวเรือนเกษตรผู้หญิงทำงานหนักเคียงบ่าเคียงไหล่เท่ากับผู้ชาย ขณะที่ผู้หญิงก็ต้องมีหน้าที่หลักในการดูแลบ้าน ดูแลเลี้ยงลูก และงานอื่น ๆ ในบ้าน เช่น การผลิต การจัดหาอาหารและสิ่งของเครื่องใช้เพื่อบริโภคในครัวเรือน ในกรณีเช่นนี้ควรนับว่าเป็นรายได้รวมของครัวเรือน เนื่องจากเป็นผลมาจากการแบ่งงานกันทำในครัวเรือน แต่ในทางปฏิบัติผู้หญิงมักได้รับส่วนแบ่งอันจำกัดและถือว่างานที่ผู้หญิงทำไม่มีคุณค่าทางเศรษฐกิจ

3. กิจกรรมภายในครัวเรือนของผู้หญิง ไม่ว่าจะเป็นการผลิต การจัดเตรียม และการบริโภค การซักล้าง การทำความสะอาด การดูแลเลี้ยงลูก และดูแลสมาชิกที่สูงอายุหรือเจ็บป่วย การสนทนากัน งานหัตถกรรม และการซ่อมแซม ยังเป็นภาระงานหลักของผู้หญิงที่เป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการดำรงอยู่ ตลอดจนความเป็นอยู่ที่ดีของครอบครัว แต่งานเหล่านี้ล้วนไม่มีคุณค่าทางเศรษฐกิจ โดยที่ผู้ชายยังเข้ามามีส่วนช่วยเหลือในกิจกรรมเหล่านี้ไม่มากนัก

4. ผู้หญิงมีส่วนสำคัญในการสนับสนุนต้นทุนสวัสดิการของครอบครัว ซึ่งรวมทั้งผู้หญิงที่มีบทบาทเชิงเศรษฐกิจมีรายได้เป็นตัวเงิน ได้แก่ งานรับจ้าง งานภาคเศรษฐกิจนอกระบบ งานธุรกิจส่วนตัว รายได้ส่งกลับจากนอกครัวเรือน รวมถึงผู้หญิงที่เป็นแรงงานผลิตทางการเกษตรในครัวเรือนที่ไม่ได้รับค่าจ้างตอบแทน

5. ผู้หญิงที่เข้าไปมีส่วนร่วมในแรงงานเชิงเศรษฐกิจเพื่อหารายได้เป็นเงินสดเข้ามาสู่ครอบครัว แต่จะได้ค่าตอบแทนต่ำและมีส่วนร่วมเชิงเศรษฐกิจน้อยกว่าผู้ชาย ซึ่งมีสาเหตุมาจากการแบ่งแยกอาชีพตามเพศ และการเลือกปฏิบัติในตลาดแรงงาน ที่ต้องใช้ความรู้และประสบการณ์ทางวิชาชีพ และการถูกจำกัดโอกาสในการเลือกอาชีพ อันเนื่องมาจากการะงานและการเลี้ยงดูลูกของผู้หญิงส่งผลให้ผู้หญิงถูกจำกัดประเภทของงานที่จะทำได้

6. ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างสามีภรรยาในครอบครัว เป็นผลมาจากการแบ่งงานกันทำในครอบครัว ผนวกกับอุดมการณ์ของสังคมวัฒนธรรมเกี่ยวกับบทบาทหญิงชาย ทำให้ผู้หญิงต้องมีบทบาทเชิงเศรษฐกิจขณะที่ต้องรับผิดชอบงานบ้านและดูแลลูกด้วย

7. การที่ผู้หญิงต้องทำงานนอกบ้านและรับผิดชอบงานบ้านกับดูแลลูก มิได้ทำให้สถานภาพทางเศรษฐกิจของผู้หญิงสูงขึ้น กลับต้องพึ่งพารายได้ของสามี ทางเลือกที่ผู้หญิงจะแสวงหาความมั่นคงทางเศรษฐกิจให้แก่ตนได้ก็ด้วยอาศัยอำนาจในการตัดสินใจ และความเป็นอิสระของผู้หญิงในการจัดการทั่วไปและการจัดการงบประมาณในครัวเรือน

8. ผู้หญิงจะต้องรับผิดชอบในการจัดการในครัวเรือน ทั้งในส่วนที่เป็นวิถีชีวิตประจำวัน ซึ่งรวมถึงการจัดการเรื่องการเลี้ยงและดูแลลูก เรื่องสิ่งของเครื่องใช้ภายในบ้าน และการจัดการเรื่องเศรษฐกิจ รวมทั้งในส่วนของการวางแผนจัดการหรือกลยุทธ์เพื่อให้มีหลักประกันทางเศรษฐกิจ

9. ผู้หญิงที่มีอำนาจในการจัดการงบประมาณในครัวเรือนทั้งหมดจะต้องบริหารงบประมาณรายได้รายจ่ายให้มีความสมดุล รายจ่ายในครอบครัวรวมถึงค่าอาหาร ค่าน้ำ ค่าไฟ ค่าเสื้อผ้า ค่ายารักษาโรค ค่าใช้จ่ายสิ่งของเครื่องใช้ ค่าเกี่ยวกับลูก (ค่าเล่าเรียน ค่าอาหาร ค่าหนังสืออุปกรณ์การเรียน ค่ารถ ค่าเสื้อผ้า ค่ากิจกรรม ฯลฯ) นอกจากนี้ยังมีค่าใช้จ่ายทางสังคม เช่น เงินช่วยงานบวช งานขึ้นบ้านใหม่ งานแต่งงาน งานศพ งานวัด ฯลฯ

10. อำนาจในการควบคุมงบประมาณของผู้หญิงจำกัดอยู่เฉพาะรายได้ส่วนที่สามีมอบให้จัดการรวมกับเงินรายได้ที่ผู้หญิงหาได้เอง ผู้หญิงจึงมีแนวโน้มจะไม่ทราบจำนวนรายได้ทั้งหมดของสามี

11. งบประมาณของครอบครัว หมายรวมถึงเฉพาะจำนวนเงินที่สามีมอบให้ผู้หญิงมาจัดการรวมกับเงินที่ผู้หญิงเป็นฝ่ายหาเอง เงินรายได้ส่วนที่สามีเก็บไว้โดยไม่มอบให้ผู้หญิงไม่ถือว่าเป็นงบประมาณของครอบครัว แต่ถือเป็นเงินส่วนตัวของผู้ชาย ซึ่งผู้หญิงมองว่าตนเองไม่มีอำนาจจะเข้าไปจัดการได้

12. ความมั่นคงปลอดภัยของผู้หญิงมี 2 มิติ คือ ระยะสั้นและระยะยาว ความมั่นคงปลอดภัยของผู้หญิงระยะสั้นเกี่ยวข้องกับความมั่นคงทางเศรษฐกิจ ความมั่นคงทางสังคม ความปลอดภัยทางด้านร่างกาย การมีสุขภาพอนามัยที่ดี และการได้มีโอกาสพักผ่อนหย่อนใจ ส่วนในระยะยาวเกี่ยวข้องกับความมั่นคงทางเศรษฐกิจและสังคม รวมทั้งความมั่นคงในการกิจการเลี้ยงดูพ่อแม่ หรืออีกนัยหนึ่งความมั่นคงทางเศรษฐกิจของผู้หญิงเป็นมิติหนึ่งของความมั่นคงปลอดภัยของผู้หญิงในครอบครัว ที่ผู้หญิงจะอยู่ร่วมกับสมาชิกอื่น ๆ ในครอบครัวอย่างสงบสุข สามารถมีรายได้เลี้ยงตัวเองได้ มีสุขภาพอนามัยและสุขภาพจิตดี ได้รับการพักผ่อนหย่อนใจ ตลอดจนมีหลักประกันทางเศรษฐกิจและสังคม รวมทั้งความสามารถในการตอบแทนพ่อแม่ได้ในระยะยาว

13. ความสัมพันธ์ที่กระหว่างสามีภรรยา ซึ่งหมายรวมถึง ความรับผิดชอบที่สามีมีต่อครอบครัว อันเป็นความสัมพันธ์ที่อยู่บนพื้นฐานของความรัก รวมทั้งความสามารถของผู้หญิงในการจัดการเรื่องต่าง ๆ ภายในครัวเรือน มีผลทำให้ผู้หญิงมีความมั่นคงปลอดภัยทั้งในระยะสั้นและระยะยาว

14. ผลของการศึกษานี้แสดงให้เห็นว่าความมั่นคงทางเศรษฐกิจของผู้หญิงจะเชื่อมโยงกับแบบแผนของการแบ่งงานกันทำ และระบบความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างสามีภรรยาในครอบครัว ซึ่งอยู่บนพื้นฐานความเชื่อว่าเป็นผลมาจากความสัมพันธ์ระหว่างหญิงชาย

ข้อเสนอเพื่อการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ด้านสตรีศึกษา

เนื่องจากสังคมไทยโดยรวมยังขาดการศึกษาในเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างหญิงชาย แม้จะมีการเคลื่อนไหวเรียกร้องเกี่ยวกับสิทธิสตรีและสิทธิมนุษยชน เพื่อสร้างความเท่าเทียมกันทางเพศ แต่ปัจจัยที่เป็นหัวใจสำคัญในการสร้างความเท่าเทียมกันทางเพศ คือ กระบวนการเรียนรู้ในทุกระดับ นับตั้งแต่ระดับหมู่บ้าน ระดับชุมชน หรือระดับชาติ ด้วยการไม่ยึดติดกับการมองภาพของการพัฒนาแบบตะวันตกอย่างไม่ตั้งคำถามว่าเป็นแนวทางแก้ไขที่กลับทำให้การพัฒนานั้นนำไปสู่การกดขี่ทางเพศรุนแรง

ผู้วิจัยจึงขอเสนอให้มีการปรับเปลี่ยนหรือเปลี่ยนแปลงในเชิงกระบวนการเรียนรู้หรือวิถีศึกษาด้าน “สตรีศึกษา” โดยพิจารณาจากสภาพความเป็นจริงของสังคมไทย โดยการใช้แนวทางให้การศึกษาพัฒนา “ผู้ชาย” ควบคู่หรือเกื้อกูลกันกับ “ผู้หญิง” ซึ่งผู้วิจัยมีความเชื่อพื้นฐานว่า หากผู้ชายได้รับรู้หรือเข้าใจความแตกต่างของหญิงชาย ได้ตระหนักถึงความได้เปรียบของผู้ชาย และความเสียเปรียบของผู้หญิง ก็จะเป็นการปรับทัศนคติและสร้างโอกาสหรือเงื่อนไขที่เท่าเทียมกันระหว่างหญิงชายในสังคม โดยผ่านสื่อต่าง ๆ และสถาบันทางสังคมต่าง ๆ ทั้งแบบที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ ซึ่งอาจสร้างความเท่าเทียมที่แตกต่างกันบนเส้นทางการพัฒนา ที่ต่างเคารพในความเป็นมนุษย์ซึ่งกันและกัน ไม่ว่าจะเป็นผู้หญิงหรือผู้ชาย

เพื่อให้เห็นภาพความไม่เท่าเทียมกัน จึงขอเสนอมติที่เป็นรูปธรรมชัดเจนขึ้น กล่าวคือ สำหรับตัวผู้หญิงเองจะต้องเปลี่ยนทัศนคติให้เป็น “ผู้ที่กล้าคิดกล้าทำ และกล้าตัดสินใจ” ต้องปรับเปลี่ยนระบบความคิด ความเชื่อที่จะทำอะไรได้ด้วยตนเอง มิใช่รอหรือต้องขออนุญาตจากสามีในทุกเรื่องราว ต้องไม่มีความคิดที่ยอมจำนนต่อทุกเรื่อง กล้าที่จะสอนให้ลูกผู้ชายรับผิดชอบงานในบ้าน และสอนให้รู้ว่าผู้หญิงไม่ใช่เพศที่แตกต่างจากผู้ชาย ต้องแบ่งปันภาระหน้าที่ในครอบครัวให้สอดคล้องกัน และต้องแสวงหาแนวร่วมคือ ต้องดึงผู้ชายเข้ามาสู่วงจรของการเปลี่ยนแปลงสถานภาพและบทบาทของผู้หญิงด้วย โดยเริ่มให้การศึกษา (Pre-educate) กับผู้ชายเพื่อให้เห็นคุณค่าความสัมพันธ์ระหว่างหญิงชายที่อยู่บนพื้นฐานของความรัก (Romantic love) จะทำให้ผู้ชายได้รับรู้และเข้าใจว่าเป็นความรักที่มีความเสมอภาคกันระหว่างหญิงชายในสังคม

ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัย

แนวโน้มการศึกษาเรื่องผู้หญิงในอนาคต แม้จะดูเหมือนว่ามีรายงานวิจัยพื้นฐานค่อนข้างเพียงพอ แต่ปัญหาในบางด้านก็ยังมีความต้องการศึกษาอย่างเร่งด่วน อาทิเช่น

1. ภาระรับผิดชอบกิจกรรมภายในครัวเรือนของผู้หญิงในส่วนของงานบ้าน ซึ่งรวมถึงการเลี้ยงดูลูก ทำให้ผู้หญิงเข้าไปมีส่วนร่วมเชิงเศรษฐกิจหรือการหารายได้ที่เป็นตัวเงินได้ลดน้อยลง ซึ่งส่งผลให้ผู้หญิงถูกจำกัดประเภทของงานที่จะทำได้ หรือภาวะงานบ้านอาจกลายเป็นปัญหาอุปสรรคหรือปิดโอกาสที่ผู้หญิงจะได้ประกอบอาชีพ เพื่อสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจของผู้หญิง จึงควรมีการวิจัยในฐานะและบทบาทหญิงไทยในครอบครัว ในการผลิตและการพัฒนาประเทศในมิติต่าง ๆ เพื่อที่จะช่วยสะท้อนภาพการเปลี่ยนแปลงของความไม่เท่าเทียมกันทางเพศในสังคมไทยได้

2. บนเส้นทางแห่งการพัฒนาศักยภาพมนุษย์เพื่อสร้างความเท่าเทียมกันระหว่างหญิงชาย จึงควรมีการศึกษาวิจัยที่สร้างการให้คุณค่าต่องานของผู้หญิง และการให้ผู้หญิงมีส่วนร่วมในทุกเรื่องทุกพื้นที่ โดยยึดถือการสร้างโอกาสอย่างเท่าเทียมกัน ไม่มีการแบ่งแยกกันระหว่างหญิงชาย

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1. ส่งเสริมกระบวนการถ่ายทอดการเรียนรู้ในอุดมการณ์เรื่องเพศ หรือประเด็นบทบาทหญิงชาย ในหลักสูตรการเรียนการสอนทุกระดับการศึกษา ทั้งรูปแบบและเนื้อหาสาระของความเท่าเทียมกันทางเพศ โดยยึดทั้งหญิงและชายทุกมิติ ทุกด้าน เป็นแนวคิดพื้นฐานในการสร้างสรรค์ศักยภาพของทั้งหญิงชาย โดยคำนึงถึงหลักความเท่าเทียมกันระหว่างหญิงชายในชีวิตสมรส สิทธิมนุษยชน และเสรีภาพขั้นพื้นฐานทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม การใช้ชีวิตร่วมกันในสังคม และด้านอื่น ๆ ของทุกระดับของสังคม

2. คุณค่าทางเศรษฐกิจของผู้หญิงมักถูกละเลยโดยนโยบายและโครงการที่มีผู้หญิงเป็นกลุ่มเป้าหมายหลัก ทำให้ผู้หญิงถูกเลือกปฏิบัติและถูกซ้ำเติม เนื่องจาก “ความเป็นผู้หญิง” ที่นำไปเกี่ยวข้องกับบทบาทในครอบครัวที่ผู้หญิงต้องอยู่ในกรอบทางบรรทัดฐานของสังคมและวัฒนธรรม ผู้หญิงจึงเป็นผู้ด้อยโอกาสในสังคม ไม่ได้รับความคุ้มครองจากสามีหรือสังคม ผู้หญิงไม่สามารถหลีกเลี่ยงความรับผิดชอบทางเศรษฐกิจในระยะยาว โดยเฉพาะเมื่อต้องมีฐานะเป็นแม่และมีลูกที่ต้องเลี้ยงดู รวมทั้งกลุ่มผู้หญิงยากจนไม่มีการศึกษา กลุ่มผู้หญิงที่ต้องหาเลี้ยงครอบครัวตามลำพัง โดยถูกสามีทิ้งร้างหรือเสียชีวิต และกลุ่มหญิงชราที่ยากจน และอื่น ๆ โดยภาครัฐต้องร่วมมือกับภาคเอกชน ส่งเสริมการทำงานขององค์กรพัฒนาเอกชน มีการประสานแผนงานร่วมกัน จึงควรมีนโยบายครอบครัวที่จะสนับสนุนความเชื่อมโยงระหว่างพ่อแม่ลูก โดยเน้นที่หลักการความรับผิดชอบต่อลูกและครอบครัวให้ถือเป็นภาระหน้าที่ของพ่อแม่ที่จะต้องแบ่งปันความรับผิดชอบร่วมกันและกัน ซึ่ง

หมายความว่า โครงการที่เกิดขึ้นควรจะนำไปสู่การคุ้มครองทางสังคม หรือสวัสดิการทางสังคมมากกว่าการส่งเสริมทางเศรษฐกิจ เช่น บ้านพัก และที่อยู่อาศัย โครงการประกันสุขภาพอนามัย ศูนย์รับเลี้ยงเด็ก โดยมี การปรับปรุงระบบการบริหารในลักษณะการยืดหยุ่น และมีความคล่องตัว

3. ควรมีนโยบายหรือโครงการในด้านการพัฒนาทักษะอาชีพที่จะสามารถสร้างรายได้ การให้ความช่วยเหลือด้านเงินทุนในการประกอบกิจกรรมกับผู้หญิงโดยตรงด้วยความจริงใจ ซึ่งจะสามารถสร้างประโยชน์ให้แก่ครัวเรือนโดยตรง เนื่องจากการให้ทุนกู้ยืมภายใต้เงื่อนไขระบบธนาคารพาณิชย์ไม่ประสบความสำเร็จ ผู้หญิงมีความเสี่ยงสูงในการรับผิดชอบต่อเงินกู้ และเป็นเรื่องยากที่จะให้ธนาคารพาณิชย์มาแสดงบทบาทขององค์กรการกุศลเพื่อสังคม จึงควรใช้แนวทางการคุ้มครองทางสังคม แต่ประเด็นสำคัญคือ รัฐต้องเข้ามาดูแลและลงทุนอย่างจริงจัง

4. ควรมีการสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับความเป็นอยู่ที่ดีของผู้หญิง เพื่อเป็นแนวทางในการให้การศึกษาก่อเสริมของสังคมบนพื้นฐานความคิดการให้คุณค่าความเป็นมนุษย์ที่เท่าเทียมกัน และเป็นพันธกิจสำคัญของสังคมต่อการพัฒนาสร้างเสริมพลังอำนาจ (empowerment) ให้ผู้หญิงมีความเชื่อมั่นในความสามารถหรือศักยภาพของตนเอง เพื่อให้ผู้หญิงสามารถพึ่งตนเองได้ในทุกเรื่อง

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

- กฤตยา อาชวนิจกุล และ นภาพรณ์ หะวานนท์. (2533). *สภาวะการณ์ โอกาสในชีวิตและปัญหาของเด็กผู้หญิงในสังคมไทย*. กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล และบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- กฤตยา อาชวนิจกุล. (2538, 7 ธันวาคม). "ท้องถิ่นกับแท่งในบริบทเรื่องเพศและเพศศึกษา," *ผลงานวิจัยเสนอในการประชุมระดับชาติ เรื่องการตั้งครุฑไม้พื้่งประสงค์ : ประเด็นท้าทายการให้บริการทางด้านสาธารณสุขของรัฐ ณ โรงแรมปรี๊นท์พาเลส. อัดสำเนา*.
- _____. (2539). "ความเท่าเทียมกันระหว่างหญิงชาย : พันธกิจที่ไม่อาจปฏิเสธได้ในการพัฒนา," ใน *พัฒนศึกษาศาสตร์ : ศาสตร์แห่งการเรียนรู้และถ่ายทอดการพัฒนา*. บรรณาธิการโดย นภาพรณ์ หะวานนท์. หน้า 57-74. กรุงเทพฯ : แพลนโมทิฟ.
- กาญจนา แก้วเทพ. (2535). *ม่านแห่งอคติ : ความสัมพันธ์ระหว่างสตรีกับสังคม*. กรุงเทพฯ : เจนเดอร์ เฟส.
- _____. (2537). "ผู้หญิง (ใน) สาธารณะกับการกิจของสื่อมวลชน," ใน *สังคมศาสตร์ปริทัศน์*. บรรณาธิการโดย ฉลอง สุนทราวาณิชย์. หน้า 41-50. กรุงเทพฯ : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย.
- _____. (2537). "สตรีกับสื่อมวลชน," ใน *นโยบายและแผนงานหลักสตรีระยะยาว (พ.ศ. 2535-2554)*. หน้า 9-1. กรุงเทพฯ : คณะอนุกรรมการเฉพาะด้านจัดทำแผนหลักงานสตรี คณะกรรมการส่งเสริมและประสานงานสตรีแห่งชาติ (กสส.) สำนักงานปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี.
- กุหลาบ สายประดิษฐ์ และคณะ. (2522). *ประวัติศาสตร์สตรีไทย*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : ชมรมแสงดาว.
- เกร์ ริดเตอร์ และ นภาพรณ์ หะวานนท์. (2538). *การมีส่วนร่วมเชิงเศรษฐกิจของผู้หญิงในครอบครัวไทย : นโยบายที่มีต่อการพัฒนาประเทศและสวัสดิการสังคม*. กรุงเทพฯ : เจนเดอร์เฟส.
- จันทร์เพ็ญ ชูประภาวรรณ และคณะ. (2541). *รายงานการทบทวนองค์ความรู้เรื่องเด็ก เยาวชน และครอบครัวในประเทศไทยและข้อเสนอเชิงนโยบายและการวิจัย*. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- จอห์น โนเดล, อภิชาติ จำรัสสุทธิรงค์ และนิพนธ์ เทพวัลย์. (2530). *การปฏิวัติขนาดครอบครัวในประเทศไทย : การลดลงอย่างรวดเร็วของภาวะเจริญพันธุ์ในประเทศโลกที่สาม*. นภาพรณ์ หะวานนท์ แปล. กรุงเทพฯ : รจิตา.
- จุไรรัตน์ จันทรธีรวง. (2526). "สตรีและครอบครัว : แนวทฤษฎีว่าด้วยการพัฒนา," *สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา*. 2(1) : 61-79.
- ชาย โพธิ์สิตา. (2535). "กระบวนการเรียนรู้เชิงสังคมในครอบครัวด้านบทบาทหญิง-ชาย : กลุ่มฐานะเศรษฐกิจดีในเมือง," ใน *เอกสารประกอบการประชุมวิชาการ เรื่องกระบวนการเรียนรู้เชิงสังคมในครอบครัวด้านบทบาทหญิง-ชาย*. หน้า 31-36. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมและประสานงานสตรีแห่งชาติ (กสส.) คณะอนุกรรมการการศึกษา อาชีพ และวัฒนธรรม.
- เตียง ผาไชยสง. (2540). *เชียงใหม่บนเส้นทางสู่ความล่มสลาย*. เชียงใหม่ : กลางเวียงการพิมพ์.

- นภาพรณ หะวานนท์. (2539). "องค์ความคิดทางด้านพัฒนศึกษาศาสตร์," ใน *พัฒนศึกษาศาสตร์: ศาสตร์แห่งการเรียนรู้และถ่ายทอดการพัฒนา*. บรรณาธิการโดย นภาพรณ หะวานนท์. หน้า 15-28. กรุงเทพฯ : แปลนโมทิฟ.
- _____. (2539). "ทฤษฎีฐานราก : ทางเลือกในการสร้างองค์ความรู้ทางด้านพัฒนศึกษา-ศาสตร์," ใน *พัฒนศึกษาศาสตร์: ศาสตร์แห่งการเรียนรู้และถ่ายทอดการพัฒนา*. บรรณาธิการโดย นภาพรณ หะวานนท์. หน้า 99-108. กรุงเทพฯ : แปลนโมทิฟ.
- _____. (2540). "แนวความคิดในการศึกษากลุ่มสังคมและสถาบันสังคม," และ "วิเคราะห์ปัญหาทางเพศของวัยรุ่น," ใน *สังคมวิทยาสำหรับการพัฒนาประเทศ วิชา พณ 710. (เอกสารประกอบคำสอน)*. กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. อัดสำเนา.
- นภัส ศิริสัมพันธ์. (2537). *แรงงานที่ถูกกดขี่ : ผู้หญิงในภาคเศรษฐกิจนอกระบบในเขตกรุงเทพมหานคร..* กรุงเทพฯ : เอดิชั่นเพรสโปรดักส์.
- มาลี พฤษพงษ์ทวารสี. (2537). "สตรีกับกฎหมาย," ใน *นโยบายและแผนงานหลักสตรีระยะยาว (พ.ศ. 2535-2554)*. หน้า 12-1. กรุงเทพฯ : คณะอนุกรรมการเฉพาะด้านจัดทำแผนหลักงานสตรี คณะกรรมการส่งเสริมและประสานงานสตรีแห่งชาติ (กสส.) สำนักงานปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี.
- ยศ สันตสมบัติ. (2535). *แม่หญิงสีขาวตัว : ชุมชนและการค้าประเวณีในสังคมไทย*. กรุงเทพฯ : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.
- _____. (2537). *มนุษย์กับวัฒนธรรม*. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- สุขุม อัทวาวุฒิชัย. (2535). "สตรีกับเศรษฐกิจ," ใน *การศึกษาเรื่องผู้หญิง*. บรรณาธิการโดย จัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์ และคนอื่น ๆ. หน้า 57-58. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- สุพัตรา สุภาพ. (2523, กรกฎาคม - กันยายน). "ครอบครัวกับการขัดเกลาทางสังคม," *สังคมศาสตร์. คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย*. 17(3) : 52-66.
- อมรา พงศาพิชญ์ และคณะ. (2537). "สตรีกับครอบครัว," ใน *นโยบายและแผนงานหลักสตรีระยะยาว (พ.ศ. 2535-2554)*. หน้า (3-1) - (3-19). กรุงเทพฯ : คณะอนุกรรมการเฉพาะด้านจัดทำแผนหลักงานสตรี คณะกรรมการส่งเสริมและประสานงานสตรีแห่งชาติ (กสส.) สำนักงานปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี.
- Anker, Richard and Hein, Catherine. (1986). "Introduction and Overview," in *Sex Inequalities in Urban Employment in the Third World*. Edited by Anker, Richard & Hein, Catherine. p.1-61. London : Macmillan.
- Blumberg, Rac Lesser. (1991). "Women and the Wealth and Well - being of Nations : Macro - Micro Interrelationships," in *Macro - Micro Linkages in Sociology*. Edited by Huber, Joan. p.121-140. London : Sage Publication.

- Bruce, Judith. (1989). "Home Divided," in *Background Material : Workshop on Production, Reproduction, and Family Well - Being*. December 6 to 8, 1993 Pattaya Thailand. p.979-991. Bangkok : Regional Office for South and East Asia.
- Bruce, Judith et al. (1995). *Families in Focus : New Perspectives on Mothers, Fathers, and Children*. New York : The Population Council.
- Chandler, Joan. (1991). *Women Without Husbands*. London : Macmillan Education.
- Chetwynd, Jane and Hartnett, Oonagh. (1978). "Introduction," in *The Sex Role System Psychological and Sociological Perspectives*. Edited by Chetwynd, Jane & Hartnett, Oonagh. p.1-3. London : Routledge & Kegan Paul.
- Dwyer, Daisy and Bruce, Judith. (1988). "Introduction," in *A Home Divided : Women and Income in the Third World*. p.1-19. New York : Standford University.
- Engle, Patrice L. (1991). "Maternal Work and Child Care Strategies in peri-urban Guatemala : Nutritional effects," *Child Development*. 62 : 954-965.
- Engle, Patrice L. (1993). "Influences of Mother's and Father's Income on Children's Nutritional Status in Guatemala," *Social Science and Medicine*. 37(11) : 1303-1312.
- Harding, Lorraine Fox. (1996). *Family, State & Social Policy*. London : Macmillan.
- Havanon, Napaporn. (1996). "Fertility Decline and Family Support Systems," in *Family Planning, Health and Family Well - Being*. p.233-241. New York : United Nations.
- Havanon, Napaporn and Archavanitkul, Kritaya. (1997). *Production, Reproduction, and Family Well-Being : The Analysis of Gender Relations in Vietnamese Households*. The paper is on the studies conducted by 3 gender studies institutes : the Vietnam Women's Union, the Center for Women's Studies and the Research Center for Family, Gender, Environment in Development. Support by the Population Council, the Ford Foundation and the Melon Foundation.
- Henderson, J. et al. (1971). *Area Handbook for Thailand*. Washington, D.C. : U.S. Government Printing Office.
- Hunter College Women's Studies Collective. (1983). *Women's Realities, Women's Choices*. New York : Oxford University.
- Klein, Viola. (1984). "Feminism : The Historical Background," in *Women : A Feminist Perspective*. Edited by Freeman, Jo. p.519-530. California : Mayfield.
- Laslett, Barbara & Brenner, Johanna. (1989). "Gender and Social Reproduction : Historical Perspectives," *Annual Reviews Sociology*. 15 : 381-404.
- Limanonda, Bhassorn. (1983). *Marriage patterns in Thailand : Rural - urban differentials*. Paper no. 44. Bangkok : Institute of Population Studies, Chulalongkorn University.

- Lindsey, Linda L. and Christie, Sandra. (1994). *Gender Roles*. 2nd ed. Englewood Cliffs, New Jersey : Prentice Hall.
- Martin, Roderick. (1977). "Power relations and dependence," in *The Sociology of Power*. p.50-58. London : Routledge & Kegan Paul.
- Momsen, Janet Henshall and Townsend, Janet G. (1987). *Geography of Gender in the Third World*. New York : State University.
- Oppong, Christine. (1982). "Family Structure and Women's Reproductive and Productive Roles : Some Conceptual and Methodological Issues," in *Women's Roles and Population Trends in the Third World*. Edited by Anker Richard, Buvinic Mayra and Youssef Nadia H. p.133-150. London : Croom Helm.
- Potter, Sulamith, Heins. (1977). *Family Life in a Northern Thai Village*. Los Angeles : University of California.
- Reskin, Barbara and Padavic, Irene. (1994). *Women and Men at Work*. California : Pine Forge.
- Rothschild, Constantina Safilios. (1982). "Femal Power, Autonomy and Demographic Change in the Third World," in *Women's Roles and Population Trends in the Third World*. Edited by Anker Richard, Buvinic Mayra and Youssef Nadia H. p.117-132. London : Croom Helm.
- Scanzoni, Letha Dawson and Scanzoni, John. (1981). *Men Women and Change*. 2nd ed. New York : McGraw-Hill.
- Soonthorndhada, Amara, Kanungsukkasem Uralwan, Saiprasert Sirinan. (1987). *A Time Allocation Study on Rural Women : An Analysis of Productive and Reproductive Roles..* Bangkok : The Institute for Population and Social Research, Mahidol University.
- Szinovacz, Maximiliane. (1977, November). "Role Allocation Family Structure and Female Employment," *Marriage and the Family*. 4(39) : 781-790.
- United Nations. (1994). *Women in Asia and the Pacific 1985-1993*. New York : United Nations.
- United Nations Office at Vienna. (1996). "Family Well-Being : An International Year of the Family Perspective," in *Family Planning, Health and Family Well-Being*. p.432-437. New York : United Nations.
- Youssef, Nadia H. (1982). "The Interrelationship between the Division of Labour in the Household, Women's Roles and their Impact on Fertility," in *Women's Roles and Population Trends in the Third World*. Edited by Anker, Richard, Buvinic Mayra and Youssef Nadia H. p.173-198. London : Crom Helm.
- Zimmerman, Toni Schindler and Addison, Christine. (1997). "Division of Labor and Child Care among Dual - Career Couples : A Qualitative Analysis," *Feminist Family Therapy*. 9(1) : 47-70.

ภาคผนวก

แนวทางการสัมภาษณ์สตรี

เริ่มการสนทนา

- แนะนำตนเอง
- อธิบายถึงวัตถุประสงค์ของการสัมภาษณ์
 - ➔ ต้องการศึกษา เรื่องการทำงานของผู้หญิง โดยอยากทราบความคิดเห็นในเรื่องต่าง ๆ โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับการทำงานและรายได้ของสมาชิกแต่ละคนในครัวเรือน หน้าที่ความรับผิดชอบหรือกิจกรรมของสามี - ภรรยา ภายในครอบครัว ตลอดจนการตัดสินใจในเรื่องต่าง ๆ ของครอบครัว
 - ➔ การมาคุยกันนี้เป็นการคุยกับคนหลาย ๆ คน หลาย ๆ บ้าน และจะทำข้อสรุปของการพูดคุยเป็นความคิดเห็นส่วนรวมของทุกคน โดยที่ไม่มีใครทราบว่าเป็นใครพูดว่าอะไร ดังนั้น ขอให้แสดงความคิดเห็นได้โดยอิสระ และความคิดเห็นดังกล่าวจะเป็นประโยชน์ต่อการประเมินขอบเขตโดยรวมของการมีส่วนร่วมเชิงเศรษฐกิจ หรือบทบาททางเศรษฐกิจทางเศรษฐกิจของผู้หญิงในสังคมไทย
 - ➔ ต้องขออภัยเพราะอาจจะจดไม่ทัน เทปที่อัดไว้จะไม่นำไปเปิดที่ไหน นอกจากผู้ศึกษาจะนำมาเปิดฟังเพื่อจะได้สรุปความคิดเห็นให้ถูกต้องเท่านั้น

1. ข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับผู้ตอบ

- 1.1 ผู้ตอบมีลูกทั้งหมดกี่คน มีลูกชายกี่คน / ลูกสาวกี่คน ลูกแต่ละคนเรียนหนังสือหรือไม่ อย่างไร ในครอบครัวของผู้ตอบมีคนอยู่รวมกันกี่คน / เป็นใครบ้าง
- 1.2 ขอให้ผู้ตอบเล่าเรื่องราวในชีวิตของตนเองตั้งแต่มีแฟนคนแรก (ซึ่งอาจเป็นคนเดียวกับคนปัจจุบัน) โดยให้เล่าถึงการทำงานและรายได้ของผู้ตอบก่อนแต่งงานด้วย
- 1.3 ผู้ตอบแต่งงานมากี่ปี / ตอนแต่งงานอายุเท่าไร
- 1.4 ผู้ตอบจบชั้นไหน หรือการศึกษาระดับใด / สามีจบการศึกษาระดับใด
- 1.5 ผู้ตอบประกอบอาชีพอะไร [ทำงานนอกบ้านมีรายได้ / ทำงานของครอบครัว (มีรายได้หรือไม่)] ทำงานบ้านและเลี้ยงลูก (ไม่มีรายได้) พยายามทะลอมถามถึงฐานะทางเศรษฐกิจโดยทั่วไปว่าเป็นอย่างไร เช่น พอมีพอกิน / ลำบากขาดแคลน / ฐานะดี อยู่อย่างสบาย / ต้องพึ่งรายได้ของสามี / หรือพึ่งรายได้จากแหล่งอื่น ๆ หรือไม่ อย่างไร
 - 1.5.1 ผู้ตอบมีรายได้เดือนละเท่าไร / พอกับค่าใช้จ่ายทุกเดือนหรือไม่ ถ้าทำไม่แต่งงานหรือมีลูก ท่านคิดว่าจะทำงานหรือมีรายได้แตกต่างไปจากนี้หรือไม่ / อย่างไร

1.5.2 ถามถึงงานอาชีพของสามีด้วย และขอให้ภรรยาเปรียบเทียบอาชีพของตนเองกับสามีว่าต่างกันอย่างไร ในแง่ลักษณะงาน / ผลตอบแทน ความก้าวหน้า ฯลฯ เพราะอะไรจึงคิดเช่นนั้น

2. ความสัมพันธ์ระหว่างสามี - ภรรยา เกี่ยวกับการแบ่งงานกันทำในครัวเรือน

2.1 ในแต่ละวัน (ตั้งแต่เช้าถึงเย็น) ผู้ตอบมีหน้าที่รับผิดชอบงานบ้านอะไรบ้าง สมาชิกคนอื่น ๆ ในบ้านช่วยงานบ้านอะไรบ้าง มีใครบ้าง

2.2 ผู้ตอบแบ่งเวลาอย่างไรในการทำงานหารายได้กับทำงานบ้าน และดูแลสมาชิกในครัวเรือน / มีเวลาพักผ่อนหรือไม่ ช่วยเล่าให้ฟังด้วยว่าปกติสามีทำอะไรบ้างในบ้าน ท่านเคยคิดอยากให้สามีช่วยเหลือท่านมากกว่านี้หรือไม่ / อย่างไร

2.3 ผู้ตอบคิดว่างานอะไรบ้างเป็นงานของผู้หญิง / งานอะไรเป็นงานของผู้ชาย ทำไมจึงคิดเช่นนั้น

2.4 สมาชิกคนอื่น ๆ ในครัวเรือนทำอะไร / มีรายได้เท่าไร / ช่วยเงินค่าใช้จ่ายในครัวเรือนหรือไม่ อย่างไร

2.5 ปกติจัดการเรื่องรายได้ / รายจ่ายของบ้านอย่างไร เช่น จัดการกับรายได้ของคนในครอบครัวอย่างไร (สามี / ภรรยา และคนอื่น ๆ ด้วย) และจัดการกับเรื่องรายจ่ายของครอบครัวอย่างไร แต่ละคนมีอิสระในส่วนที่จะใช้จ่ายส่วนที่เป็นรายได้ของตนเองอย่างไร

2.6 สามีให้เงินรายได้แก่ผู้ตอบและลูกเป็นค่าใช้จ่ายในบ้านประมาณเดือนละเท่าไร / พอใช้จ่ายทุกเดือนหรือไม่ อย่างไร / ให้ค่าใช้จ่ายอะไรบ้าง ทะล่อมถามต่อว่าในแต่ละเดือนค่าใช้จ่ายในบ้านมีอะไรบ้าง / ผู้ตอบเป็นผู้จัดการหรือควบคุมค่าใช้จ่ายจากเงินที่สามีมอบให้แต่ละเดือน ? หากสามีไม่ให้เงินเป็นค่าใช้จ่ายในบ้านจะมีปัญหาหรือไม่ / อย่างไร / มีทางจะแก้ปัญหาอย่างไร

2.7 ค่าใช้จ่ายส่วนตัวของผู้ตอบมีอะไรบ้าง และเคยสังเกตบ้างไหมว่า แต่ละเดือนสามีใช้จ่ายส่วนตัวเป็นค่าอะไรบ้าง พยายามทะล่อมถามรายละเอียดของค่าใช้จ่ายส่วนตัวของสามีว่ามีอะไรบ้างที่ผู้ตอบและสามีคิดว่า เป็นค่าใช้จ่ายส่วนตัว

2.8 เคยคิดไหมว่า ค่าใช้จ่ายส่วนตัวของสามีมีมากกว่าจำนวนเงินที่ให้ครอบครัว เมื่อเทียบกับรายได้ที่สามีหามาได้ คิดว่าค่าใช้จ่ายส่วนตัวของสามีมาก หรือน้อยกว่า อย่างไร ค่าใช้จ่ายส่วนตัวของผู้ตอบกับสามีต่างกันหรือไม่อย่างไร ใครใช้เงินเป็นค่าใช้จ่ายส่วนตัวมากกว่ากัน ทำไมจึงเป็นเช่นนั้น

2.9 ตอนช่วงตั้งครรภ์ คลอด และเลี้ยงลูก เอาเงินที่ไหนมาใช้จ่าย ทะล่อมถามว่า ต้องออกจากงานหรือไม่ / มีใครช่วยทำงานบ้านและดูแลลูกหรือไม่ อย่างไร / หลังจากนั้นกลับเข้าไปทำงานใหม่ได้หรือไม่ อย่างไร / ขอให้เล่ารายละเอียดของแต่ละครรภ์

2.10 ถ้าให้เลือกระหว่างการทำงานหารายได้กับอยู่บ้านดูแลลูก ผู้ตอบคิดว่าจะเลือกอย่างไร / ทำไมจึงคิดอย่างนั้น

ผู้ตอบเคยต้องหยุดงานหรือลางานมาเพื่อดูแลลูกหรือไม่ / สามีย่อยทำอย่างเดียวกันหรือไม่

2.11 หากต้องเสียสละลาออกจากงาน และต้องพึ่งพิงรายได้ของสามี ผู้ตอบคิดว่าตนเองจะมีเงินใช้จ่ายเพียงพอหรือไม่ / จะมีปัญหาอะไรหรือไม่ แล้วจึงจะล่อถามเรื่องความมั่นใจในฐานะทางเศรษฐกิจของตนเอง

กรณีสามีไม่รับผิดชอบครอบครัว / กรณีผู้หญิงทำงานบ้าน เลี้ยงลูก

- ผู้ตอบเคยถามสามีถึงรายได้ที่แท้จริง / เงินเก็บของสามีหรือไม่
- สามีให้เงินรายได้ทั้งหมดไหม / ใครเก็บเงินค่าใช้จ่ายในบ้าน
- เคยพูดกับสามีหรือไม่ เรื่องที่เอาเงินไปกินเหล้า / เล่นการพนัน / ให้หญิงอื่น
- เคยโต้เถียงกับสามีเรื่องเงินหรือไม่ / อย่างไร

กรณีผู้หญิงทำงานมีรายได้

- ในการทำงานต้องใช้ความรู้และทักษะเพิ่มเติมหรือไม่ / เคยได้รับการอบรมเพิ่มเติมระหว่างการทำงานหรือไม่ / ได้เงินพิเศษจากการอบรมนั้นหรือไม่ / อย่างไร (เปรียบเทียบกับคนทำงานที่เป็นผู้ชาย)
- ทำไมจึงออกไปทำงาน / เงินรายได้ที่ทำงานนี้เป็นค่าใช้จ่ายส่วนตัวหรือครอบครัว

- สามีมีส่วนช่วยในค่าใช้จ่ายของบ้านอย่างไร ถ้าผู้ตอบไม่มีรายได้ คิดว่าสามีจะให้เงินค่าใช้จ่ายมากกว่านี้หรือไม่ / ทำไมจึงคิดเช่นนั้น

กรณีพึ่งรายได้จากสามีที่ไปทำงานที่อื่น

- ผู้ตอบคิดอย่างไรต่อการต้องพึ่งพารายได้ที่สามีส่งกลับมายังครอบครัว
- สามีส่งเงินมาให้สม่ำเสมอหรือไม่ / อย่างไร
- เคยรู้สึกกังวลใจหรือเป็นห่วงว่าสามีจะไม่ส่งเงินมาให้ หรือขาดการติดต่อไปนานๆ บ้างหรือไม่ ทำไมจึงกังวลใจ และผู้ตอบทำอย่างไรที่จะไม่ให้กรณีเช่นนี้เกิดขึ้น หรือหากเรื่องเช่นนี้เกิดขึ้นผู้ตอบจะทำอย่างไร

กรณีที่ผู้หญิงเป็นหัวหน้าครัวเรือน

- ตั้งแต่เป็นหัวหน้าครัวเรือน ต้องรับผิดชอบทั้งดูแลบ้าน ลูก และหารายได้มาจุนเจือครอบครัวนั้น มีความรู้สึกว่ามีภาระเพิ่มขึ้นมากกว่าเดิมอย่างไร / ประสบความยากลำบากอย่างไรบ้าง ขอโทษนะจะช่วยเหลือให้พึ่งได้ไหม ?

3. ความสัมพันธ์ระหว่างสามี - ภรรยา เกี่ยวกับการตัดสินใจในเรื่องต่าง ๆ

ใครเป็นผู้ตัดสินใจ : สามีและภรรยา, สามี / ภรรยา

ปกติมีการปรึกษาหารือกันในเรื่องต่อไปนี้หรือไม่ ถามทีละเรื่อง และขอให้เล่ารายละเอียดของการปรึกษาหารือโต้เถียงปัญหาที่เกิดขึ้น

- ค่าใช้จ่ายเรื่องอาหารประจำวัน
- ค่าใช้จ่ายเรื่องการเรียนรู้ของลูก (ค่าเสื้อผ้า, ค่าขนม, ค่าใช้จ่ายส่วนตัวลูก)
- การซื้อของใช้ / เครื่องอุปโภคประจำวัน
- การซื้อของพิเศษที่มีราคาแพง (ทอง, เพอร์นิเจอร์, ตู้เย็น, ทีวี)
- การให้ผู้อื่นยืมเงิน
- การลงทุน (เช่น ซื้อที่ดิน, ธุรกิจการค้า)
- การออม / เงินเก็บ
- การไปเที่ยวพักผ่อน
- การเยี่ยมญาติ / เพื่อนฝูง
- การมีบุตร / เพศของบุตร

พยายามตะล่อมถามเรื่องทัศนคติของภรรยาเกี่ยวกับใครควรเป็นผู้มีอำนาจในการตัดสินใจ และวิธีการที่ภรรยาเลือกใช้ในการต่อรองกับสามี

4. ยุทธวิธีในการจัดการกับปัญหาวิกฤตเศรษฐกิจ / ความกดดันในเรื่องอื่น ๆ

ผู้ตอบเคยประสบปัญหาหนัก ๆ ในชีวิตอย่างไร (พยายามให้ได้ความหมายของคำว่าปัญหาของผู้หญิงว่ารวมถึงเรื่องอะไรบ้าง แล้วจึงถามเรื่องการขอความช่วยเหลือและวิธีการที่เคยใช้เป็นทางออก

หากประสบปัญหาหรือภาวะขัดสนทางการเงินอย่างหนัก ผู้ตอบทำอะไร

ตะล่อมถาม :

- เคยขอความช่วยเหลือจากใคร / อย่างไร
- หากพ่อแม่ / พี่น้อง / ญาติ / เพื่อน ไม่สามารถช่วยเหลือได้ ผู้ตอบเคยหาวิธีการอย่างไรบ้าง

5. ความมั่นคงทางเศรษฐกิจของผู้หญิง

5.1 ใครคือหลักสำคัญที่ทำให้ครอบครัวดำรงอยู่ได้ ทำไมจึงคิดเช่นนั้น

5.2 ใครคือผู้ที่จะต้องรับผิดชอบทั้งหารายได้และบริการทุกอย่างแก่สมาชิกครอบครัว

5.3 สามีและญาติทั้งสองฝ่ายสนับสนุนท่านในเรื่องใดบ้าง

5.4 สามีสนับสนุนหรือไม่เห็นด้วยกับงานอาชีพของท่าน / อย่างไร

5.5 ท่านคิดว่าภรรยาต้องยินยอมคล้อยตามในดุลยพินิจ / การตัดสินใจของสามีอย่างน้อยเพียงใด ทำไมจึงคิดเช่นนั้น

5.6 ท่านคิดว่าชีวิตในอนาคตจะเป็นอย่างไร ถ้าบังเอิญต้องอยู่คนเดียวจะทำอย่างไร / ท่านมีแหล่งสนับสนุนทางสังคมอื่นๆ นอกจากสามีและลูกหรือไม่ / อย่างไร

แนวทางการสัมภาษณ์

เริ่มการสนทนา

- แนะนำตนเอง

- อธิบายถึงวัตถุประสงค์ของการสัมภาษณ์

➔ ต้องการศึกษา เรื่องการทำงานของสามี-ภรรยา โดยอยากทราบความคิดเห็นในเรื่องต่าง ๆ โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับการทำงานและรายได้ของสมาชิกแต่ละคนในครัวเรือน หน้าที่ความรับผิดชอบหรือกิจกรรมของสามี-ภรรยา ภายในครอบครัว ตลอดจนการตัดสินใจในเรื่องต่าง ๆ ของครอบครัว

➔ การมาคุยกันนี้เป็นการคุยกับคนหลาย ๆ คน หลาย ๆ บ้าน และจะทำข้อสรุปของการพูดคุยเป็นความคิดเห็นส่วนรวมของทุกคน โดยที่จะไม่มีใครทราบว่ามีใครพูดว่าอะไร ดังนั้น ขอให้แสดงความคิดเห็นได้โดยอิสระ และความคิดเห็นดังกล่าวจะเป็นประโยชน์ต่อการประเมินขอบเขตโดยรวมของการมีส่วนร่วมเชิงเศรษฐกิจ หรือบทบาททางเศรษฐกิจของผู้หญิงในสังคมไทย

➔ ต้องขออภัยเพราะอาจจะจดไม่ทัน เทปที่อัดไว้นี้จะไม่นำไปเปิดที่ไหน นอกจากผู้ศึกษาจะนำมาเปิดฟังเพื่อจะได้สรุปความคิดเห็นให้ถูกต้องเท่านั้น

1. ข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับผู้ตอบ

1.1 ในครอบครัวของท่านมีคนอยู่รวมกันกี่คน / เป็นใครบ้าง / ท่านมีลูกทั้งหมดกี่คน / ลูกชายกี่คน / ลูกสาวกี่คน / เรียนหนังสือทุกคนหรือไม่ / อย่างไร

1.2 ท่านแต่งงานมากี่ปี / ตอนแต่งงานอายุเท่าไร / ตอนนี้อายุกี่ปี

1.3 ขอให้ผู้ตอบเล่าเรื่องราวในชีวิตของตนเองตั้งแต่มีแฟนคนแรก (ซึ่งอาจเป็นคนเดียวกับคนปัจจุบัน) โดยให้เล่าถึงการทำงานและรายได้ของผู้ตอบ ทะล่อมถามถึงรายได้จากด้านอื่น ๆ ด้วย นอกเหนือจากรายได้จากการทำงาน พยายามทะล่อมถามถึงฐานะทางเศรษฐกิจโดยทั่วไปว่าเป็นอย่างไร เช่น พอมีพอกิน / ลำบากขาดแคลน / ฐานะดี / อยู่อย่างสบาย / ต้องพึ่งรายได้ของภรรยาหรือจากแหล่งอื่น ๆ หรือไม่ อย่างไร / ถามถึงอาชีพของภรรยาด้วย และขอให้เปรียบเทียบอาชีพของตนเองกับภรรยาว่าต่างกันอย่างไร ในแง่ลักษณะงาน / ผลตอบแทนความก้าวหน้า ฯลฯ เพราะอะไรจึงคิดเช่นนั้น

1.4 ท่านจบการศึกษาระดับใด / จบมากี่ปีแล้ว

1.5 ในการทำงานต้องใช้ความรู้และทักษะพิเศษเพิ่มเติมหรือไม่ / เคยรับการอบรมเพิ่มระหว่างการทำงานหรือไม่ / ได้เงินพิเศษเพิ่มจากการอบรมนั้นหรือไม่ / อย่างไร (เปรียบเทียบกับคนทำงานที่เป็นผู้หญิง)

2. การแบ่งงานกันทำในครัวเรือน

2.1 ท่านทำอะไรบ้างในบ้าน (แต่ละวันตั้งแต่เช้าถึงเย็น) เคยช่วยเหลือภรรยาทำงานบ้าน และ / หรือดูแลเลี้ยงลูกบ้างหรือไม่ / ทำไมจึงช่วยหรือไม่ช่วย / อย่างไร หรือต้องช่วยธุรกิจของครอบครัวหรือไม่ อย่างไร และสมาชิกคนอื่น ๆ ช่วยทำงานบ้านอะไรบ้าง / มีใครบ้าง

2.2 ทะล่อมถามรายละเอียดว่าค่าใช้จ่ายในบ้านมีอะไรบ้าง ท่านหรือภรรยาเป็นคนจัดการงบประมาณของครอบครัว หากภรรยาเป็นคนจ่ายให้ถามว่า ท่านให้ค่าใช้จ่ายกับภรรยาสม่ำเสมอทุกเดือนหรือไม่ / หรือเป็นงวด / หรืออื่น ๆ

ในกรณีภรรยามีรายได้ ให้ถามว่ารายได้ของภรรยามีความสำคัญต่อครอบครัวมากน้อยเพียงใด หากไม่มีรายได้ส่วนนี้ครอบครัวจะเป็นอย่างไร

2.3 ท่านคิดว่าค่าใช้จ่าย (ที่ให้กับภรรยา) เพียงพอกับค่าใช้จ่ายภายในบ้านหรือไม่ / อย่างไร / ภรรยาและลูก เคยขอเงินเพิ่มบ่อยหรือไม่ (เช่น ค่าเครื่องสำอาง เสื้อผ้า ชื้อทอง และค่าขนมลูก) / เคยโต้เถียงเกี่ยวกับเรื่องเงินหรือไม่ / อย่างไร

2.4 ค่าใช้จ่ายส่วนตัวของท่านมีอะไรบ้าง / ใช้จ่ายประมาณเดือนละเท่าไร เช่น ค่าเหล้า ค่าบุหรี่ย ฯลฯ ทะล่อมถามรายละเอียดเกี่ยวกับการจัดสรรเงินรายได้ที่ให้กับครอบครัว กับส่วนที่เป็นค่าใช้จ่ายส่วนตัว / เงินเก็บส่วนตัว / เงินที่จะใช้ทำอย่างอื่น เช่น ต้องเก็บไว้ลงทุน หรือต้องให้พ่อแม่ ญาติพี่น้อง หรือภรรยาและลูกอีกครอบครัวหนึ่ง (หา meaning ว่าเงินที่ให้กับภรรยาหรือเป็นเงินกองกลางของครอบครัวนั้น เป็นเงินที่จ่ายให้บางส่วนหรือทั้งหมดของรายได้ของผู้ตอบ)

2.5 ถ้าท่านไม่แต่งงานหรือมีลูก ท่านคิดว่าจะทำงานหรือมีรายได้แตกต่างไปจากนี้หรือไม่ / อย่างไร

2.6 สมาชิกคนอื่น ๆ ในครัวเรือนทำอะไร / มีรายได้เท่าไร / ช่วยเงินค่าใช้จ่ายในครัวเรือนหรือไม่ / อย่างไร / มีคนที่เป็นการที่ท่านต้องเลี้ยงดูกี่คน ทะล่อมถามว่าเป็นใครบ้าง ต้องใช้จ่ายในเรื่องใดบ้าง เช่น ค่าใช้จ่ายส่วนตัว / ค่าเล่าเรียน ฯลฯ

2.7 ตอนที่ภรรยาตั้งครรภ์ คลอด และเลี้ยงลูก ท่านช่วยเหลืองานบ้านและดูแลเลี้ยงลูกบ้างหรือไม่ / หรือหาคนมาช่วยภรรยาหรือไม่ อย่างไร ช่วยอธิบายรายละเอียดลูกแต่ละคน / ค่าใช้จ่ายที่มีลูกแต่ละคนเพิ่มมากขึ้นอย่างไร / ให้ค่าใช้จ่ายแก่ภรรยาอย่างไร (ทั้งค่าใช้จ่ายส่วนตัวภรรยา และค่าใช้จ่ายภายในบ้าน) หากภรรยาต้องออกจากงาน / ลาพักคลอดเลี้ยงลูก

2.8 เคยคุยกับภรรยาเรื่องค่าใช้จ่ายในบ้าน / อนาคตของลูก / ชีวิตในอนาคตของครอบครัวบ้างหรือไม่ (เช่น เล่นแชร์ เล่นหวยออมสิน เล่นหวย ธกส. ฝากธนาคารให้ลูก หรือเก็บไว้สำหรับครอบครัว)

3. ความสัมพันธ์ระหว่างสามี - ภรรยา เกี่ยวกับการตัดสินใจในเรื่องต่าง ๆ

ใครเป็นผู้ตัดสินใจ : สามีและภรรยา, สามี / ภรรยา

ปกติมีการปรึกษาหารือกันในเรื่องต่อไปนี้หรือไม่ ถามทีละเรื่อง และขอให้เล่ารายละเอียดของการปรึกษาหารือโต้เถียงปัญหาที่เกิดขึ้น

- ค่าใช้จ่ายเรื่องอาหารประจำวัน
- ค่าใช้จ่ายเรื่องการเรียนรู้ของลูก (ค่าเสื้อผ้า, ค่าขนม, ค่าใช้จ่ายส่วนตัวลูก)
- การซื้อของใช้ / เครื่องอุปโภคประจำวัน
- การซื้อของพิเศษที่มีราคาแพง (ทอง, เพอร์นิเจอร์, ตู้เย็น, ทีวี)
- การให้ผู้อื่นยืมเงิน
- การลงทุน (เช่น ซื้อที่ดิน, ธุรกิจการค้า)
- การออม / เงินเก็บ / เล่นแชร์ / ฝากธนาคาร ฯลฯ
- การไปเที่ยวพักผ่อน
- การเยี่ยมญาติ / เพื่อนฝูง
- การมีบุตร / เพศของบุตร

พยายามทะลอมถามเรื่องทัศนคติของสามีเกี่ยวกับใครควรเป็นผู้มีอำนาจในการตัดสินใจในเรื่องดังกล่าว

4. ยุทธวิธีในการจัดการกับปัญหาวิกฤตเศรษฐกิจ / ความกดดันในเรื่องอื่น ๆ

ผู้ตอบเคยประสบปัญหาหนัก ๆ ในชีวิตอย่างไร (พยายามให้ได้ความหมายของคำว่าปัญหาของสามีว่ารวมถึงเรื่องอะไรบ้าง แล้วจึงถามเรื่องการขอความช่วยเหลือและวิธีการที่เคยใช้เป็นทางออก)

หากประสบปัญหาหรือภาวะขัดสนทางการเงินอย่างหนัก เช่น ค่าเทอมลูก ค่าหมอเวลาเจ็บป่วย ผู้ตอบทำอะไร

ทะลอมถาม : - เคยขอความช่วยเหลือจากใคร / อย่างไร

- หากพ่อแม่ / พี่น้อง / ญาติ / เพื่อน ไม่สามารถช่วยเหลือได้ ผู้ตอบ
- เคยหาวิธีการอย่างอื่นอย่างไรบ้าง

5. ความมั่นคงทางเศรษฐกิจของภรรยา (ทัศนคติสามี)

5.1 ใครคือหลักสำคัญที่ทำให้ครอบครัวดำรงอยู่ได้ ทำไมจึงคิดเช่นนั้น

5.2 ใครคือผู้ที่จะต้องรับผิดชอบทั้งหารายได้และบริการทุกเรื่องแก่สมาชิกครอบครัว

5.3 ภรรยาและญาติทั้งสองฝ่ายสนับสนุนท่านในเรื่องใดบ้าง

5.4 ท่านสนับสนุนหรือไม่เห็นด้วยกับงานอาชีพของภรรยา / อย่างไร

5.5 หากชีวิตในอนาคตบังเอิญต้องแยกทางหรือต้องอยู่คนเดียว จะทำอย่างไร คิดว่าภรรยาและลูกจะเป็นอย่างไร ทำไมจึงคิดเช่นนั้น

5.6 ท่านคิดว่าตนเองมีความรับผิดชอบต่อครอบครัวมากน้อยเพียงใด

5.7 ท่านคิดว่าท่านสามารถเป็นผู้นำครอบครัวให้มีความสุขสบายตลอดไปหรือไม่
อย่างไร

แนวทางการสัมภาษณ์ผู้นำชุมชน

ทักษะเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงบริบททางสังคม วัฒนธรรม

1. หมู่บ้านนี้มีบ้านกี่หลังคาเรือน / คนส่วนใหญ่ทำอาชีพอะไร / ทำงานในหมู่บ้านหรือนอกหมู่บ้าน / งานที่ทำมีงานอะไรบ้าง

2. เมื่อ 4-5 ปีก่อน ท่านคิดว่าชีวิตของคนในหมู่บ้านแตกต่างจากปัจจุบันหรือไม่ อย่างไร ทะล่อมถามเรื่องงานอาชีพ / ความเป็นอยู่สุขสบาย ถนนหนทาง / โรงเรียน / โรงงาน มีเพิ่มขึ้นอย่างไร อธิบายรายละเอียด

3. ส่วนใหญ่ผู้หญิงในหมู่บ้านทำอาชีพอะไร / ลักษณะงานเป็นอย่างไร / รายได้เป็นอย่างไร การทำงานดังกล่าวต้องใช้ความรู้และทักษะอย่างไร

4. คนทั่วไปทำงานนอกหมู่บ้าน เช่น เข้าไปทำงานในเมือง / กรุงเทพฯ / ไปเมืองนอก หรือไม่ / ส่วนใหญ่ไปทำงานอะไร / เคยได้ยินหรือไม่ว่าผู้หญิงไปทำงานบริการ / เดี่ยวนี้มีน้อยลงกว่า 4-5 ปีก่อนหรือไม่ / เพราะอะไร

5. ท่านพอจะทราบไหมว่าในช่วง 4-5 ปีที่ผ่านมา ในหมู่บ้านนี้เคยประสบความยากลำบากในเรื่องใดบ้าง (ทะล่อมถาม เช่น การทำนาไรไม่ได้ผล ผลผลิตไม่ได้ราคา ปัญหาคอขวด ปัญหาสุขภาพจิต ปัญหาการพนัน ปัญหาอาชญากรรม ถูกหลอก ถูกโกง หนี้สิน)

6. ปัญหาสำคัญของคนในหมู่บ้านขณะนี้คืออะไรบ้าง / เกิดจากอะไร / ท่านคิดว่าควรมีทางออกในเรื่องนี้อย่างไร

ประวัติย่อผู้วิจัย

ประวัติย่อผู้วิจัย

ชื่อ ชื่อสกุล	นางมรกต ศรีสุข
วันเดือนปีเกิด	24 ตุลาคม 2500
สถานที่เกิด	อำเภอเมือง จังหวัดชลบุรี
สถานที่อยู่ปัจจุบัน	69/19 ต. บางเมืองใหม่ อ. เมือง จ. สมุทรปราการ 10270
ตำแหน่งหน้าที่การงานในปัจจุบัน	นักวิชาการศึกษา 6 ว.
สถานที่ทำงานปัจจุบัน	สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี
ประวัติการศึกษา	
พ.ศ. 2514	มัธยมศึกษาตอนปลาย จากโรงเรียนสตรีศรีสุริโยทัย กทม.
พ.ศ. 2519	รัฐศาสตรบัณฑิต (การปกครอง) จากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
พ.ศ. 2530	สังคมวิทยาและมานุษยวิทยามหาบัณฑิต (สังคมวิทยา) จากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
พ.ศ. 2542	การศึกษาคณะศึกษาศาสตร์ สาขาพัฒนศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ